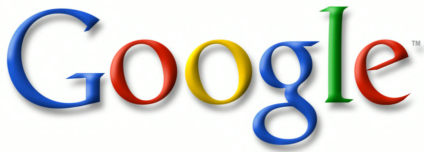

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА XLI

СА 12 ГРАФИЧКИХ ТАБЛИЦА И ЈЕДНОМ ТАБЛИЦОМ ДАЉИНА.

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1875

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА XLI

СА 12 ГРАФИЧКИХ ТАБЛИЦА И ЈЕДНОМ ТАБЛИЦОМ ДАЉИНА.

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1875

Где је што.

СТРАНА

СТАЊЕ ЗЕМЉОРАДЊЕ У СРБИЈИ.

État agricole de la Serbie.

ОД РЕДОВНОГ ЧЛАНА СРБСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

Владимира Јакшића

НАЧАЛНИКА СТАТИСТИЧНОГ ОДЕЛЕЊА.

par

Vladimir Jakchitch.

Први покушај к прикупљању статистичке грађе за нашу земљодјелску статистику учињен је у години 1834. када је први пут и житељство Србије по целисходнијим обрасцима пописано било. Оном приликом ишло се на то, да се неки род пореског катастера сачини ради праведнијег разрезивања јавних намета, те с тога се на рачун узе: колико у којој општини има дана ораће земље, коса ливада, мотика винограда и колико дрвета шљива. Одма наскоро букнувша Симићева буна у месецу Јануару 1835. године осујети благотворну намеру ондашње финансијалне управе а и сви податци ондашњег катастера неосташе у целини нарочито усљед почешћег пресељавања владе из Крагујевца у Београд и обратно.

Економно оделење министарства внутрењи дела скупљало је такође грађу за пољскопривредну статистику од године 1846. до 1848. односећу се како на земљорадњу тако исто и на број домаће стоке по родовима. Непоњатним неким предрасудама руковођени осујетише неки депутирци на народној скупштини у години 1848. у Кра-

гујевцу држаној, започета статистична свакогодишња снимања а с тиме одузеше и влади из руку врло снажно средство за унапређење благостања земље; јер кад истој инвентар народног тецива познат није, онда с никаквим правом од исте ни изискивати се не може, да се за ширење благостања по народу брине, немајући најважнијег помоћног средства за то при руци, а то је земљоделска статистика.

Министарство внутрењи дела издало је било налоге, те је у наведеним годинама сва обрађевина по родовима жита пописана била, а на томе су поглавито среске старешине радиле приликом чињених службених визитација по својим срезовима, које извршиваху о Ђурђеву и Митрову дану. У овоме спису послужили смо се са податцима пољскопривредне статистике покупљеним у години 1847. и сравнили смо исте са онима у години 1867. прибраним од стране општинских судова, када су све порез плаћајуће главе поименце у пописној књиги забележене своје имовно стање примирителном суду показале. Ови податци печатани су у V. части „Државописа Србије“, које је статистично оделење министарства финансије израдило. Како у години 1847. тако исто и после двадесет година у 1867. години изражене су житом посејане земље у данима орања, како је у коме месту обитавања уобичајено. Математична величина дана орања није једнака у Србији; то је свакомм познато, које осим годишњег доба у коме се оре, качества земљишта, погоде, јаче и слабије стоке поглавито још од тога зависи, што се у некима врлетнијим пределима с плуговима од четири вола неоре већ с ралицама, у које се тек по два вола прежу. Немајући дакле стално математично тачне одређене мере за мерење пољских површина удалити се од истине много нећемо, ако узмемо, да један прави дан орања по 1.000 квадратних аустријских хвати мери, а дани орања ра-

лицом урађени тек половину ове величине, дакле само 500 квадратних хвати. Ради једнакости за сравнење сви дана орања с ралицом урађени преобраћени су у праве дане орања од 1000 квадратних хвати, које није тешко било израчунати када је статистиком доказано, колико у коме месту у Србији плугова а колико ралица има, и тако је размер за обе године 1847. и 1867. што се плугова и ралица тиче у рачун узет. Сто дана орања од 1000 квадратних хвати равни су ·3625 француски ектара, т. ј. оне мере на коју се свака друга свести мора ако желимо сравнење међу појединим државама да држимо, као што је и у овом спису покушано и́ то с пожртвовањем не малога труда. Осим поменуте две године није иначе у целом двадесетолетно-временом простору никакви земљоделски снимања предузимано, а да их је нешто било имали би сада подпунији облик отачаствене земљоделске индустрије, као најважније у земљи, почем се њоме деведесет од сто целог људства занимају.

Приликом пописа обрађевина у години 1867. предузетог имала се у виду само величина површног простора а никако и количина усева и жетве, из које је три чињенице управо земљоделска статистика и сложена. И у години 1847 није се такође на количину усева и жетве обзирало, већ само на обрађену површину. Што се поред обрађене површине и пожњевене количине у рачун у Србији неузимају, поглавито узрок тај је, што наши земљоделци јошт навикнути нису, да своје сировине мере, нити при сејању, нити после свршене жетве. Но почем је од неисказане вредности по народну привреду, да се дозна нарочито са којом количином ране сваки народ за своју и своје стоке израну располагати може, то смо се потрудили да подобне статистичне податке у краљевству Рватској и Славонији приликом сачињавања провизорног катастера у години 1851. прибрате, употребимо и на

наше привредне околности применимо. Ово је поглавито са пожњевеним количинама случај, јер што се семена тиче, ово се тако јако између једног и другог краја Европе у умереном појасу лежећег не мења, већ остаје спрам известне земљане површине у једнакој снази. Признати се истина мора, да је начин обрађивања земљишта у унгарским крајевима преко Саве савршенији но што је у Србији, те услед тога и плодови обилатији са известне површине добивати се могу; али с друге стране и безпрекословна истина на среду се истиче, да је и природна плодност нашег земљишта јача од онога нарочито у собственој Рватској налазећег се, тако, да у средњу руку узети се може, да ће са известне површине прикупљени плодови једнаке тежине бити како у Србији тако и у пределима преко Саве.

Одузимајући семе употребљено за усеве од пожњевене количине имамо остатак у два вида: како за израну људи и домаће стоке, тако исто и за извоз у заграничној трговини. У старијим годинама увоз и извоз жита и брашна од истог држали су приличну равнотежу међу собом, докле је од године 1866. почевши извоз ране од увоза далеко јачи постао. Сва смо ова привредна одношена у виду имали кад смо у сљедећим таблицама израчунати трудили се, коју су количину ране наши сажитељи на своју годишњу израну и на крм стоке употребљавали како у периоду од 1847. тако исто и у оном од 1867. године средином кроз пет година за сваки.

Подлини податци на прву 1847. годину односећи се постоје за цела окружија у главним скуповима а не и за срезове а много мање за села, пак како су се у течају двадесет година неким окрузима границе мењале, нарочито Алексиначком и Крушевачком, од кога је последњег источно-моравски срез одузет и ономе додат, то у сље-

дећим прегледима стављене су за оба округа границе онако, као што су пре двадесет година суштаствовале, а не као сада што су.

А.) ОБРАЂИВАЊЕ ЖИТА.
Culture des céréales.

I. Пшеница.
Froment.

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles	Број житеља Nombre d' habitants		Дана орања Arpents	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
1.	Београдски . Belgrade.	50.146	*63.880*	12.827	*24.918*
2.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	17.874	*24.934*
3.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	7.324	*20.264*
4.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.720	*83.483*	26.575	*28.126*
5.	Књажевачки . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	14.905	*15.187*
6.	Крајински . . Kraïna.	52.847	*70.324*	18.279	*18.832*
7.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*97.293*	20.692	*24.769*
8.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	14.323	*11.102*
9.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	7.672	*10.974*
10.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.790*	13.669	*23.900*

Приметба. — Дан орања = ·365; мотика = ·058; коса = ·218 ектара.

Nota. — Un arpent de terres arables = ·365; un arpent de vignobles = ·058; un arpent de prairie = ·218 hectars.

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles	Број житеља Nombre d' habitants		Дана орања Arpents	
		године — Années.			
		1846	1866	1847	1867
11.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	3.281	*5.645*
12.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.532	*55.888*	5.361	*8.847*
13.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*48.413*	3.338	*6.830*
14.	Крушевачки . Krouchevatz.	54.914	*80.201*	5.701	*9.191*
15.	Подрински. . Podrigné.	40.162	*48.827*	4.914	*4.989*
16.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	4.752	*7.617*
17.	Чачански. . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	1.885	*2.312*
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	260	*499*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**183.632**	**248.936**

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles	Дана орања на 100.000 житеља Nombre d'arpents par „ habitants		
		године — Années		било је у 1867 г. више него у 1847 Excédant pour 1867
		1847	1867	
1.	Београдски. . Belgrade.	25.579	*39.008*	**13.429**
2.	Шабачки . . Chabatz.	27.582	*33.869*	**6.287**
3.	Смедеревски . Smederevo.	17.066	*33.780*	**16.714**

Текући број / Numeros d' ordre	Окрузи / Cercles	Дана орања на 100.000 житеља / Nombre d'arpents par 100.000 habitants		
		године — Années		Било је у 1867 г. више него у 1847. / Excédant pour 1867.
		1847.	1867.	
4.	Ваљевски . . Vaglévo.	37.573	*33.691*	— 3.882
5.	Књажевачки . Knéjevatz.	42.460	*27.573*	— 14.887
6.	Крајински . . Kraïna..	34.589	*26.779*	— 7.810
7.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	29.156	*25.458*	— 3.698
8.	Црноречки. . Cerna Reka.	36.942	*20.836*	— 16.106
9.	Јагодински. . Yagodina.	15.430	*17.648*	2.218
10.	Пожаревачки . Pojarevatz.	13.562	*16.937*	3.414
11.	Алексиначки . Aleksinatz.	14.342	*15.896*	1.554
12.	Ћуприски . . Tchouprïa.	12.315	*15.831*	3.516
13.	Руднички . . Roudnik.	8.431	*14.108*	5.677
14.	Крушевачки . Krouchevatz	10.382	*11.455*	1.073
15.	Подрински. . Podrigné.	12.235	*10.218*	— 2.017
16.	Ужички. . . Oujitze.	6.389	*7.298*	909
17.	Чачански . . Tchatchak.	3.891	*3.984*	93
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	1.807	*1.989*	198
	Србија. Serbie.	**20.067**	**20.467**	**400**

Пшеница је најплеменитије и највкусније жито за рану људи, а пореклом је из југозападних крајева Азије, куда стари завет и саму колевку рода човечијег ставља. Она се искључно за препитање људи употребљује а никако за рану стоке а врло ретко кадкад и за пециво ракије, но много за прављење штирка. Условија не само климатична већ и друштвена од великог су уплива на производство пшенице, тако се она обично у јужним крајевима Европе производи а у севернима врло мало; у Енглеској, у пркос неудобној клими, ипак много због великог богатства њених житеља, а далеко мање у сиромашнијој Русији, где јој већ и љуте зиме на пут стају. У опште се пак рећи може, да се обделавање пшенице све више и више у Европи шири на штету свију осталих жита, чему је поглавито узрок тај, што се она од варошана скоро искључиво троши, а ови се опет по свима државама јаче бројем множе него житељи села. Ово и јесте главни узрок зашто је пшеница у светској трговини онај вид жита, са којим се најживље ради, докле сва друга рана далеко подчињенију улогу има.

И код нас у Србији обрађивање пшенице напредовало је кроз двадесет година, и то нешто брже него и само људство, нарочито су се у том погледу одликовала окружија на Сави и Дунаву лежећа: Београдско, Шабачко, Смедеревско и Пожаревачко, из који се јефтиније рана у Аустрију извози него из врлетних предела Ужичког и Чачанског округа. Сама земљоделска радња око пшенице подаје нам следеће приближне резултате.

Године Années	Пшенице је — Froment		
	посејано ensemencement	пожњевено récolte	на чисто остало produit net
	ока — oques		
1847.	7,863.662	*57,240.361*	49,376.699
67.	10,702.054	*77,828.250*	67,126.196

Овде приметити треба, да права плодност у обе сматране године у рачун узета није, већ средине од неколико година све с погледом на обрађени простор; а у ствари биле су обе назначене године врло плодне, т. ј. у истини је пожњевена количина средњу годишњу може бити и са 20°|₀ надмашила. Она као чист донос претекша количина или је доиста од људи поједена или је из земље извезена, као што нам то следећи преглед објасњава.

ЗАГРАНИЧНА ТРГОВИНА С РАНОМ.
Commerce extérieure de blé.

Године Années	Брашна — Farines		
	извезено Exportation	увезено Importation	више извезено Excédant d' exportation
	ока — oques		
1846.	105.594	*216.005*	110.411
47.	441.070	*197.552*	— 243.518
48.	7.515	*136.598*	129.083
49.	551.495	*113.858*	— 437.637
50.	44.120	*199.255*	155.135
Годишње. Annuellem.	**229.959**	**172.654**	**— 57.305**

Године Années	Брашна — Farines		
	извезено Exportation	увезено Importation	више увезено Excédant d' importation
	ока — oques		
1866.	86.808	*1,575.399*	1,488.591
67.	69.614	*451.834*	382.220
68.	133.693	*676.516*	542.823
69.	15.586	*1,339.230*	1,323.644
70.	32.998	*761.444*	728.446
Годишње. Annuellem.	**67.540**	**960.885**	**893.345**

Године Années	Пшенице — Froment		
	извезено Exportation	увезено Importation	више извезено Excédant d' exportation
	ока — oques		
1846.	776.130	*144.417*	631.713
47.	1,140.940	*139.997*	1,000.943
48.	811.189	*201.314*	609.875
49.	689.335	*80.690*	608.645
50.	1,436.535	*13.700*	1,422.835
Годишње. Annuellem.	**970.828**	**116.024**	**854.804**
1866.	6,877.946	*89.783*	6,788.163
67.	17,828.274	*71.756*	17,756.518
68.	45,880.212	*106.670*	45,773.542
69.	8,581.296	*2.228*	8,579.068
70.	11,157.623	*8.361*	11.149.262
Годишње. Annuellem.	**18,065.070**	**55.760**	**18,009.310**

Наша заграничина трговина извозила је пре двадесетину година не само пшенице него и самога пшеничног брашна више но што је увозила, сада је пак увоз брашна знатно претегнуо али је у исто доба и извоз пшенице знатно увеличан, спрам кога је увоз сасвим незнатан постао. Брашно се поглавито за у Турску извози, а пшеница за у Аустрију а нешто и за Влашку; увоз брашна бива само из Аустрије а пшенице из Влашке а мање из Турске. Предпостављајући, да се нашем брашну 15°|₀ количине додати мора ако ћемо исту на тежину пшенице да сведемо, а увозном и 30°|₀, а то за то, што је наше обично несејано а аустријско већином сејано и по неке су количине сасвим изредног качества, то имамо за оба времена следеће скраћене прегледе извоза и увоза пшенице и брашна у прву обраћеног.

ВРЕМЕНИК Période	Пшенице — Froment		
	ИЗВЕЗЕНО Exportation	УВЕЗЕНО Importation	ВИШЕ ИЗВЕЗЕНО Excédant d' exportation.
	ока — oques		
Од 1846—50.	1,235.281	*340.468*	894.813
„ 1866—70.	18,142.741	*1,304.911*	16,837.830

У првом временику мала је количина пшенице из Србије изнашана, али је још мања за потрошњу унашана, тако, да је у том погледу трговина дјејствителна била: у последњем пак знатно је извоз увеличан, пак у исто доба и увоз нешто већи показао се; одузмемоли пак увоз од извоза онда се види у којим је размерама наша житна извозна трговина сада полетнија но што беше пре друско-аустријског рата. Следећи преглед објасњава нам чисту количину пшенице на рану људи у оба временика употребљену у земљи.

Временик Période	Пшенице — Froment			
	чист донос Produit net	вишак извоза Excédant d' exportation	потрошено је у земљи Consomation intérieure	
			свега totale	на милион житеља par un million d' habitants
	о к а — o q u e s			
Од 1846—50 г.	49,376.699	*894.813*	**48,481.886**	52,980.000
» 1866—70 «	67,126.196	*16,837.830*	**50,288.366**	41,352.000

Из предходних врста уверили смо се, да је нешто више простора сада пшеницом запремљено но некада, но почем је извоз у далеко снажнијем размеру увеличан, а култура интензивније природе није боља но што некад беше, то и неможе резултат друкчији испасти већ да се сада у Србији мања количина пшенице на исхрану људи употребљава но некада, и то са 22°|₀ мање за сваку душу.

II. Раж.
Seigle.

Текући број Numeros d' ordres	Окрузи Cercles	Број житеља Nombre d' habitants		Дана орања Arpents	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
1.	Књажевачки . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	8.586	*7.387*
2.	Крушевачки . Krouchevatz.	54.914	*80.201*	21.991	*5.675*
3.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	882	*1.354*
4.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	914	*2.207*

Текући број Numeros d' ordres	Окрузи Cercles	Број житеља Nombre d' habitants		Дана орања Arpents	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
5.	Чачански . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	248	*1.889*
6.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	2.829	*1.993*
7.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	364	*1.676*
8.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	1.459	*1.770*
9.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.790*	1.669	*2.121*
10.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*48.413*	1.008	*672*
11.	Крајински . . Kraïna.	52.847	*70.324*	25	*971*
12.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	175	*827*
13.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*97.293*	1.095	*1.192*
14.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.532	*55.888*	700	*373*
15.	Подрински. . Podrigné.	40.162	*48.827*	693	*228*
16.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	35	*94*
17.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	—	*36*
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	10	*5*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**22.683**	**30.470**

Текући број / Numeros d' ordres	Окрузи / Cercles	Дана орања на 100.000 житеља / Arpents par „ habitants		
		године — Années		било је у 1867 г. више него у 1847 г, Excédant en 1867
		1847	1867	
1.	Књажевачки. . Knéjevatz.	24.461	*13.412*	— 11.049
2.	Крушевачки. . Krouchevatz.	3.626	*7.073*	— 3.447
3.	Алексиначки . Aleksinatz.	3.855	*3.813*	— 42
4.	Смедеревски. . Smederevo.	2.130	*3.679*	1.549
5.	Чачански. . . Tchatchak.	512	*3.255*	2.743
6.	Јагодински. . Yagodina.	5.690	*3.205*	— 2.485
7.	Црноречки. . Cerna Reka.	939	*3.145*	2.206
8.	Ужички. . . Oujitzé.	1.962	*1.696*	— 266
9.	Пожаревачки . Pojarevatz.	1.656	*1.507*	— 149
10.	Руднички . . Roudnik.	2.549	*1.388*	— 1.161
11.	Крајински . . Kraïna.	47	*1.381*	1.334
12.	Београдски. . Belgrade.	349	*1.295*	846
13.	Крагујевачки. Kragouïevatz.	1.542	*1.225*	— 317
14.	Ћуприски . . Tchouprïa.	1.608	*667*	— 941
15.	Подрински. . Podrigné.	1.726	*467*	— 1.259
16.	Ваљевски . . Vaglévo.	49	*112*	63

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par „ habitants		
		године — Années		било је у 1867 г. више него у 1847 г. Excédant en 1867
		1847	1867	
17.	Шабачки . . Chabatz.	—	*49*	49
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	70	*20*	50
	Србија. Serbie.	**2.479**	**2.505**	**26**

Ово се жито обично разводи у земљама са строгом климом и где је земљиште мање плодно, као што су предели у Европи испод 45 степена географичне северне ширине. Сходно ботаничним испитивањима као да се праотечество ражи у северној Азији поставити може. И у нас се оно у источним мање плодним крајевима производи и уопште износи тек десети део пшенице. И оно се само за рану људи узима а у северним крајевима и за пециво ракије где доста кромпира нема. Лебац од ражи худији је од леба пшеничног, пак зато је раж далеко мање предмет међународне трговине. Докле у Немачкој и у Русији не само војници а и сви сељаци само ражаницу троше већ и многи грађани, дотле се она у Енглеској у врло незнатној количини обделава, а у Француској троши је само сиротиња у горским пределима настањена.

Подобно пшеници и раж се сада у Србији нешто више производи но некада, као што се из следећих бројева уверавамо.

Године Années	Ражи је: — Du seigle on a:		
	посејано Ensemensé	пожњевено récolté	на чисто остало produit net
	о к а — o q u e s		
1847	985.804	*5,171.571*	4,195.767
67	1,267.433	*7,055.224*	5,787.791

Године Années	Ражи је: — Du seigle on a:		
	извезено exporté	увезено importé	више извезено exporté en plus
	о к а — o q u e s		
1866	—	—	—
67	157.459	*9.891*	147.568
68	1,007.888	—	1,007.888
69	708.392	—	708.392
70	274.520	—	274.520
Годишње. Annuellem.	**429.652**	**1.978**	**427.674**

У првом овде сматраном временику трговине с ражи и није било, јер она је тек у години 1867. одпочета и то у незнатним количинама. Раж се извози за у Турску и нешто за Аустрију али највише се од ње ипак у самој земљи потроши, као што се из следећег прегледа дознати даје.

Временик Période.	Ражи — Seigle.			
	чист донос Produit net.	вишак извоза Excédant d' exportation.	потрошено је у земљи Consomation intérieure	
			свега totale.	на милион житеља par million d' habitants.
	ока — oques			
Од 1846—50 г.	4,195.767	—	4,195.767	4,585.000
» 1866—70 »	5,787.791	*427.674*	5,360.117	4.393.000

Трошење ражи само је са 4°\|₀ спрам људства сада слабије но што беше некада, и то је свакојако незнатна разлика.

III. Јечам.
Orge.

Текући број Numeros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années.			
		1846	1866	1847	1867
1.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	4.917	*8.728*
2.	Књажевачки. . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	9.176	*6.382*
3.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	3.069	*3.241*
4.	Крушевачки. . Krouchevatz.	54.914	*80.201*	2.050	*5.636*
5.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	1.738	*4.420*
6.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.522	*55.888*	3.226	*3.248*
7.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	5.577	*3.543*

Текући број / Numeros d' ordre.	Окрузи / Cercles.	Број житеља / Nombre d' habitants.		Дана орања / Arpents.	
		године — Années.			
		1846	1866	1847	1867
8.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.790*	9.456	*7.888*
9.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	1.955	*4.529*
10.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70. 71	*[illegible]8.141*	3.143	*3.901*
11.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53 284*	1.175	*1.796*
12.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	1.242	*1.162*
13.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*47.565*	1.574	*878*
14.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	1.288	*1.418*
15.	Чачански . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	1.265	*689*
16.	Крајински . . Kraïna.	52.847	*70.324*	2.514	*718*
17.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	230	*247*
18.	Подрински. . Podrigné.	40.162	*48.827*	967	*291*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**54.562**	**58.715**

Текући број Numeros d'ordre.	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		Било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
1.	Шабачки . . Chabatz.	7.588	*11.856*	+ 4.268
2.	Књажевачки. . Knéjevatz.	26.142	*11.587*	14.555
3.	Алексиначки . Aleksinatz.	13.415	*9.127*	4.288
4.	Крушевачки. . Krouchevatz.	3.733	*7.025*	+ 3.292
5.	Београдски. . Belgrade.	3.465	*6.919*	+ 3.454
6.	Ћуприски . . Tchouprïa.	7.411	*5.812*	1.599
7.	Јагодински. . Yagodina.	11.217	*5.698*	5.519
8.	Пожаревачки . Pojarevatz.	9.382	*5.603*	3.779
9.	Ваљевски . . Vaglévo.	2.764	*5.425*	+ 2.661
10.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	4.428	*4.010*	418
11.	Црноречки. Cerna Reka.	3.031	*3.371*	+ 340
12.	Смедеревски . Smederevo.	2.894	*1.937*	957
13.	Руднички . . Roudnik.	3.975	*1.813*	2.162
14-	Ужички. . . Oujitzé.	1.732	*1.359*	373
15.	Чачански . . Tchatchak.	2.611	*1.187*	1.424
16.	Крајински . . Kraïna.	4.757	*1.021*	3.736

Текући број Numeros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
17.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	1.599	*981*	608
18.	Подрински. Podrigné.	2.408	*596*	1.812
	Србија. Serbie.	**5.962**	**4.827**	**1.035**

И јечма се код нас као и ражи много не производи и ако су условија климатична и она нашег земљишта за његово развођење врло поспешна. Ово се жито двојако употребљава: за рану људи у врлетним пределима и кад су године житом оскудне, и за кри стоке у плодним са житом годинама. Оно се у пиварским земљама троши као преобразина пива, које пиће вино и ракију у велико замењује и све јаче у обичај долази, а у Турака коњи се само јечмом ране а овсом никако. У наведеним приликама налази јечам своју потребу и код нас у Србији. Какво је пак стање јечма у отачественом земљоделију, види се из следећег прегледа.

Године Années.	Јечма је: — De l'orgeon a:		
	посејано ensemensé.	пожњевено récolté.	на чисто остало produit net.
	ока — oques		
1847	2,047.898	*12,803.418*	**10,755.520**
67	2,211.859	*15,831.761*	**11,619.902**

Године Années.	Јечма је: — De l'orge on a:		
	извезено exporté.	увезено importé.	више извезено plus exporté.
	ока — oques		
1846	—	—	—
47	482.336	*56.691*	425.645
48	—	—	—
49	34.000	—	34.000
50	17.300	*115.850*	— 108.550
Годишње. Annuellem.	**104.727**	**34.508**	**70.219**
1866	1,436.209	*71.973*	1,364.236
67	1,444.147	*25.294*	1,418.853
68	2,737.978	*50.661*	2,687.317
69	4,187.339	*167.920*	4,019.419
70	468.293	*313.736*	154.557
Годишње. Annuellem.	**2,053.593**	**125.917**	**1,927.676**

Јечма је пређе слабо извожено и јошт мање увожено, у новије пак доба извоз је знатно увеличан, докле је увоз сразмерно јошт нејак. Извоз истог узима свој правац у све три земље с којима се Србија граничи и ако и овом приликом Аустрија претеже.

Временик Période.	Јечма — De l'orge.			
	чист донос Produit net	вишак извоза Excédant d' exportation	је потрошено у земљи consommation du pays. свега total.	на милион житеља par million d' habitants.
	о к а — o q u e s			
Од 1846—50 г.	10,755.520	*70.219*	**10,685.301**	11,676.000
» 1766—70 »	11,619.902	*1,927.676*	**9,692.226**	7,969.000

По овоме мањак потрошње за јечам износи и до 32°|₀, који се појав поглавито тиме толкује, што је код нас број коња у последње доба знатно смањен и што се они сада слабије негују но некада, те тако се сада и много мање јечма за њи трошити мора. Они се сада више по угарима, утринама и пашњацима издржавају а ређе на јаслама ране.

Довде прегледана жита, пшеница раж и јечам, сеју се као озимица и као јарица и ако од прве много више, с том приметбом, што се јарице у толико више добива у колико је природно качество земљишта неплодније или у колико се даље од Дрине к Тимоку удаљавамо.

Сад долазе на ред жита, која се само с пролећа сеју.

IV. Кукуруз.
Maïs.

Текући број Numeros d' odre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
1.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	28.759	*34.151*

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
2.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	25.460	*31.921*
3.	Крајински. . Kraïna.	52.847	*70.324*	29.549	*34.367*
4.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.532	*55.888*	23.295	*26.843*
5.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	32.308	*30.592*
6.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.790*	58.370	*66.787*
7.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	23.073	*27.212*
8.	Књажевачки. . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	19.384	*21.749*
9.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	37.118	*26.874*
10.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	38.087	*30.108*
11.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*98.141*	31.014	*31.638*
12.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	6 936	*10.972*
13.	Подрински, . Podrigné.	40.162	*48.827*	19.946	*13.737*
14.	Крушевачки . Krouchevatz.	54.914	*80.201*	14.567	*21.692*
15.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*47.565*	13.596	*12.708*
16.	Чачански . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	9.918	*10.203*
17.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	9.490	*13.778*

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	675	*488*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**421.548**	**445.820**

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années		Било је у 1867 г. мање него у 1847 Deminution en 1867
		1847	1867	
1.	Црноречки. Cerna Reka.	74.175	*64.092*	10.083
2.	Смедеревски. Smederevo.	59.327	*53.211*	6.116
3.	Крајински. Kraïna.	55.914	*48.870*	7.044
4.	Ћуприски. Tchouprïa.	53.512	*48.033*	5.479
5.	Београдски. Belgrade.	64.428	*47.890*	16.538
6.	Пожаревачки. Pojarevatz.	57.912	*47.437*	10.475
7.	Јагодински. Yagodina.	46.405	*43.760*	2.645
8.	Књажевачки. Knéjevatz.	55.225	*39.487*	15.738
9.	Шабачки. Chabatz.	57.278	*36.504*	20.774
10.	Ваљевски. Vaglévo.	53.849	*36.065*	17.784

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants. године — Années 1847	 1867	 Било је у 1867 г. мање него у 1847 Deminution en 1867.
11.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	43.700	*32.518*	11.182
12.	Алексиначки . Aleksinatz.	30.319	*30.897*	+ 578
13.	Подрински. . Podrigné.	49.664	*28.134*	21.530
14.	Крушевачки. . Krouchevatz.	26.527	*27.036*	+ 509
15.	Руднички . . Roudnik.	34.339	*26.248*	7.091
16.	Чачански . . Tchatchak.	20.471	*17.580*	2.891
17.	Ужички. . . Oujitzé.	12.759	*13.200*	+ 441
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	4.692	*1.938*	2.754
	Србија. **Serbie.**	**46.065**	**36.654**	**9.411**

Ово је жито и по запремљеној површини и по својој привредној употреби најважније у Србији. Пореклом је из тропичног предела Америке, али сада је свуда и у Европи одомаћено где довољно преко лета кише има и где средња топлота лета 20° по Целзијусу прелази; изискује добро земљиште — најволе крчевине — а тако исто и много радне снаге за своје брзо успевање. Оно је драгоцено не само зато, што вкусни лебац за људе даје већ и по томе, што се њиме сва кућевна стока и перната живина не само ранити већ брзо и угојити може. Производство кукуруза код нас је по свим местима освеобштено, која испод 1000 стопа над огледалом мора леже, те нестрадају од повремених

мразева и ладних киша преко лета, као што то несрећом лане случај беше.

Године Années.	Кукуруза је: — Du maïs on a:		
	посејано Ensemensé.	пожњевено Récolté.	на чисто остало produit net.
	ока — oques		
1847	3,356.942	*130,317.471*	126,960.529
67	3,554.694	*137,995.049*	134,440.355

Код кукуруза влада карактеристична околност, да ни пети део количине за семе непотребује, која се изискује за друга стрмна жита, зато је он у гладним годинама врло полезан, почем се велика количина за семе чувати немора. И рад око њега непада у оно доба, када га друга жита изискују и штете у зрну кад се бере, нема, које су често осетне код стрмнине на кишним годинама.

Године Années.	Кукуруза је: — Du maïs on a:		
	извезено exporté.	увезено importé.	више извезено plus exporté.
	ока — oques		
1846	414.250	*390.179*	24.071
47	844.337	*546.213*	298.124
48	26.005	*290.867*	— 264.862
49	49.431	*807.951*	— 758.520
50	24.500	*240.950*	— 216.450
Годишње. Annuellem.	**271.705**	**455.232**	**— 183.527**
1866	1,014.276	*273.797*	740.479
67	1,463.418	*148.109*	1,315.309

Године Années.	Кукуруза је: — Du maïs on a: извезено exporté.	увезено importé.	више извезено plus exporté.
	ока — oques		
1868	2,284.520	*281.959*	2,002.563
69	2,873.754	*61.019*	2,812.735
70	1,776.996	*124.152*	1,652.844
Годишње. Annuellem.	**1,882.593**	**177.807**	**1,704.786**

Свагда се је с кукурузом у нас трговало, само што је пређе од истога више унашано — нарочито из Влашке — а мање изнашано; у новије пак доба извоз је нарастио, пре свега за у Босну, а увоз је знатно смањен; но спрам целог потрошка овог жита ипак је саобраћајна загранична живост сасвим слаба.

Временик Période.	Кукуруза — Maïs. чист донос produit net.	вишак извоза Excédant d'exportation.	потрошено је у земљи Consommation interieure. свега total.	на милион житеља par million d'habitants.
	ока — oques			
Од 1846—50 г.	126,960.529	— *183.527*	**127,144.056**	138,940.000
» 1866—70 »	134,440.355	*1,704.786*	**132,735.569**	109,149.000

Чисти остатак кукуруза за нашу домаћу потребу обраћен по одбитку вишка извоза испада као год и код пшенице, да је сада са 22°|₀ слабији но некада што је био; пак како је кукуруз главна рана народа, то се овај појав

код пшенице и кукуруза другчије објаснити неможе но тако, да се велике количине кукуруза пређе на гојење стоке употребљавани сада на рану људи узимљу — јер је огромни број свиња затрвен, као што нам то и пописи стоке наочиглед потврђују.

V. Крупник.
Épeautre.

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
1.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	6.805	*6.094*
2.	Књажевачки. . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	3.692	*2.828*
3.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	6.023	*3.867*
4.	Крајински. . Kraïna.	52.847	*70.324*	2.513	*2.042*
5.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.790*	2.319	*2.782*
6.	Ћуприски . . Tchouprïa.	4 .532	*55.888*	332	*845*
7.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*47.565*	2.576	*724*
8.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	3.323	*901*
9.	Крушевачки. . Krouchevatz.	54.914	*80.201*	526	*1.049*
10.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	734	*683*
11.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	28	*367*
12.	Чачански . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	393	*374*

Текући број Numeros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années.			
		1846	1866	1847	1867
13.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*98.141*	3.383	*603*
14.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	608	*374*
15.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	996	*257*
16.	Подрински. . Podrigné.	40.162	*48.827*	11	*13*
17.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	5	*4*
18.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	9	—
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.846**	**34.276**	**23.807**

Текући број Numeros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		Било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
1.	Црноречки. . Cerna Reka.	17.551	*11.437*	6.114
2.	Књажевачки. . Knéjevatz.	10.518	*5.134*	5.384
3.	Ужички. . . Oujitzé.	8.098	*3.705*	4.393
4.	Крајински. . Kraïna.	4.755	*2.904*	1.851
5.	Пожаревачки . Pojarevatz.	2.301	*1.976*	325

Текући број Numeros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
6.	Ћуприски . . Tchoupria.	763	*1.512*	+ 749
7.	Руднички . . Roudnik.	6.506	*1.495*	5.011
8.	Београдски. . Belgrade.	6.62	*1.410*	5.217
9.	Крушевачки. . Krouchevatz.	958	*1.307*	+ 349
10.	Јагодински. . Yagodina.	1.476	*1.098*	378
11.	Алексиначки . Aleksinatz.	122	*1.033*	+ 911
12.	Чачански . . Tchatchak.	811	*644*	167
13.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	4.767	*620*	4.147
14.	Ваљевски . . Vaglévo.	860	*448*	412
15.	Смедеревски . Smederevo.	2.301	*428*	1.893
16.	Подрински. . Podrigné.	27	*27*	—
17.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	35	*16*	19
18.	Шабачки . . Chabatz.	14	—	14
	Србија. **Serbie.**	**3.745**	**1.957**	**1.788**

И ово се жито како за рану људи тако и за крм стоке употребљује, само што се при првом опредељењу љуска с њега предходно скинути мора. Ољуштени крупник даје врло

пријатног вкуса брашно сасвим на подобије пшеничног, а има земаља као што су: Виртемберг и Баденска, у којима крупник пшеницу скоро сасвим заступа, будући се од последње врло мале количине производе. Неољуштени пак крупник има економну равновредност са јечмом и даје се као и овај домаћој стоци а пре свега коњима. Сравњен са предименованим житама, крупник је у далеко слабијем размеру у Европи разведен.

Године Années.	Крупника је: — De l' épeautre on a:		
	посејано ensemencé.	пожњевено récolté.	на чисто остало produit net.
	ока — oques		
1847	1,272.642	*7,456.596*	6,183.954
67	890.361	*5,207.842*	4,317.481

Заграничне трговине с крупником у нас нема, и то поглавито зато, што се у место њега радије чиста пшеница употребљује, и кад крупника и буде а оно се он у ред јечма уврсти, с којим се подједнако уцењује. Осим тога у пограничној Угарској слабо народ крупник троши, јер за људе има чисту пшеницу а за пиво доста бачког јечма.

Временик Période.	Крупника — De l' épeautre.		
	чист донос produit net.	потрошено је у земљи Consommation intérieure.	
		свега total.	на милион житеља par million d' habitants.
	ока — oques		
Од 1846—50 г.	6,183.954	6,183.954	6,757.600
„ 1866—70 „	4,317.481	4,317.481	3,552.800

Производство и трошење крупника у Србији једва је у пола онако јако као што беше пре двадесет година. Ово је сасвим јасно: нетражи се за коње, јер се ови дуже с пашом издржавају но са зрном, а нетражи се ни у међународном саобраћају из узрока, што би се на подвозу љуске штетовало. Услед ових причина изостала је и побуда за стално производство, јер за рану људи претиче још довољно количине кукуруза — од утамањених свиња уштеђеног.

VI. Овас.
Avoine.

Текући број / Numeros d' ordre.	Окрузи / Cercles.	Број житеља / Nombre d' habitants. — године — Années. 1846	1866	Дана орања / Arpents. 1847	1867
1.	Књажевачки . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	9.137	*8.046*
2.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	10.469	*5.618*
3.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	7.429	*6.308*
4.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	1.037	*2.458*
5.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	848	*2.940*
6.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*98.141*	1.433	*4.249*
7.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	2.964	*4.557*
8.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*47.565*	1.171	*2.048*
9.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	1.256	*2.628*
10.	Подрински. . Podrigné.	40.162	*48.827*	2.011	*1.837*

Текући број Numéros d'ordre.	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années.			
		1846	1866	1847	1867
11.	Крушевачки. . Krouchévatz.	54.914	*80.201*	893	*2.651*
12.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.532	*55.888*	1.031	*1.840*
13.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.791*	1.710	*2.903*
14.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	513	*1.044*
15.	Чачански. . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	735	*746*
16.	Смедеревски. . Smederevo.	42.915	*59.980*	54	*532*
17.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	210	*207*
18.	Крајински . . Kraïna.	52.847	*70.324*	—	*5*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**42.901**	**50.617**

Текући број Numeros d'ordre	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
1.	Књажевачки. . Knéjevatz.	26.031	*14.608*	**11.428**
2.	Шабачки . . Chabatz.	16.155	*7.631*	**8.524**
3.	Ваљевски . . Vaglévo.	10.503	*7.556*	**2.947**

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
4.	Алексиначки . Aleksinatz.	4.533	*6.922*	2.389
5.	Београдски. . Belgrade.	1.691	*4.602*	2 911
6.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	2.019	*4.368*	2.349
7.	Ужички. . . Oujitzé.	3.985	*4.366*	381
8.	Руднички . . Roudnik.	2.958	*4.230*	1.272
9.	Јагодински. . Yagodina.	2.526	*4.226*	1.700
10.	Подрински. Podrigné.	5.007	*3.762*	1.245
11.	Крушевачки. . Krouchévatz.	1.626	*3.304*	1.678
12.	Ћуприски . . Tchouprïa.	2.368	*3.293*	925
13.	Пожаревачки . Pojarevatz.	1.697	*2.062*	365
14.	Црноречки. . Cerna Reka.	1.323	*1.959*	626
15.	Чачански . . Tchatchak.	1.517	*1.285*	232
16.	Смедеревски. . Smederevo.	126	*887*	761
17.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	1.460	*820*	640
18.	Крајински . . Kraïna.	—	*7*	7
	Србија. Serbie.	**4.688**	**4.162**	**526**

Овога жита определење је за израну кућевне стоке, пре свега коња, ал по некад у оскудним годинама прави се од њега крупа, која се у виду каше и од самих људи троши. И код нас у Србији на прву се цел оно употребљује, осим врлетних округа, у којима друго жито због хладноће слабије успева, те се почешће и овсеницом прирањују. У поладним северним крајевима много се овас разводи, докле га у јужним крајевима врло мало има. Уобште се овас у плодореду разумне пољске привреде за пшеницом сеје, јер ова природну снагу земље јако црпи а овас ју штеди.

Године Années.	Овса је: — De l'avoine on a:		
	посејано ensemensé.	пожњевено recolté.	на чисто остало produit net.
	ока — oques.		
1847	1,398.179	*8,411.755*	7,013.376
67	1,666.463	*10,025.872*	8,359.409

Године Années.	Овса је: — De l'avoine on a:		
	извезено exporté.	увезено importé.	више извезено plus exporté.
	ока — oques.		
1866	248.339	*275*	248.064
67	759.209	*160*	759.049
68	694.165	*2.967*	691.198
69	174.500	*120*	174.380
70	665.496	*1.484*	664.012
Годишње. Annuellem.	**508.142**	**1.001**	**507.141**

У првом временику од године 1846—50. заграничне трговине с овсом у нас било није или ако је и било, то су дотичне количине због својих незнатности међ јечам уврштиване. У новије пак доба прилично се почело овса извозити и то за Аустрију, докле је општи увоз истога сасвим незнатан. Кад се Аустрија за рат спрема, као што чињаше 1866 и 1870 године, онда се овас и код нас живље потражи и више га се извезе било у истим било у следећим годинама.

Временик Période.	Овса — Avoine.			
	чист донос Produit net.	вишак извоза Excédant d' exportation.	потрошено је у земљи Consommation intérieure.	
			свега totale.	на милион житеља par million d' habitants.
	ока — oques.			
Од 1846—50 г.	7,013.376	—	7,013.376	7,664.000
» 1866—70 »	8,359.409	*507,141*	7,852.268	6,457.000

И од овса потрошак је сада слабији но некада што бејаше и то са 16°\|₀, поглавито зато, што је коњоводство опало. У колико је пак овсеница као рана људи с другим питатељним житом замењена само се као напредак урачунати мора.

VII. Просо и елда.
Millet et Sarrasin.

Текући број Numéros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Проса дана орања Millet, — arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
1.	Подрински. . Podrigné.	40.162	*48.827*	171	*165*

Текући број / Numéros d'ordre.	Окрузи / Cercles.	Број житеља / Nombre d' habitants.		Проса дана орања / Millet, — arpents.	
		године — Années.			
		1846	1866	1847	1867
2.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	144	*183*
3.	Чачански. . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	140	*91*
4.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*47.565*	50	*59*
5.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	13	*55*
6.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	9	*22*
7.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	106	*20*
8.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	10	*7*
9.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	—	*16*
10.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	18	*11*
11.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.532	*5[illegible].888*	10	*8*
12.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.791*	8	*17*
13.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	39	*10*
14.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*98.141*	20	*7*
15.	Крушевачки. . Krouchévatz.	54.914	*80.201*	10	*5*
16.	Крајински. . . Kraïna.	52.847	*70.324*	—	*4*
17.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	—	*1·6*

Текући број Numéros d'ordre.	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Проса дана орања Millet, — arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
18.	Књажевачки. . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	—	*1·1*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**740**	**683**

Текући број Numéros d'ordre	Окрузи Cercles.	Проса дана орања на 100.000 житеља Millet — arpents par 100.000 habitants.		
		године — Anneés.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
1.	Подрински. . Podrigné.	426	*328*	88
2.	Ужички. . . Oujitzé.	194	*175*	19
3.	Чачански . . Tchatchak.	289	*157*	132
4.	Руднички . , Roudnik.	[illegible]26	*122*	4
5.	Шабачки . . Chabatz.	20	*75*	+ 55
6.	Црноречки. . Cerna Reka.	23	*41*	+ 18
7.	Београдски. . Belgrade.	211	*31*	180
8.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	70	*28*	42
9.	Смедеревски . Smederevo.	—	*27*	+ 27
10.	Јагодински. . Yagodina.	36	*18*	18

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles.	Проса дана орања на 100.000 житеља Millet — arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
11.	Ћуприски . . Tchoupria.	23	*14*	9
12.	Пожаревачки . Pojarevatz.	—	*12*	+ 12
13.	Ваљевски . . Vaglévo.	55	*12*	43
14.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	28	*7*	21
15.	Крушевачки. . Krouchévatz.	18	*6*	12
16.	Крајински . . Kraïna.	—	*5*	+ 5
17.	Алексиначки . Aleksinatz.	—	*5*	+ 5
18.	Књажевачки. . Knéjevatz.	—	*2*	+ 2
	Србија. Serbie.	**81**	**56**	**25**

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Елде дана орања Sarrasin — arpents.	
		године — Années.			
		1846	1866	1847	1867
1.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	849	*1.279*
2.	Чачански . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	75	*390*
3.	Крушевачки. . Krouchévatz.	54.914	*80.201*	—	*237*

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Елде дана орања Sarrasin — arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
4.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*47.565*	334	*58*
5.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*98.141*	26	*22*
6.	Ћуприски. Tchouprïa.	43.532	*55.888*	—	*8*
7.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	—	*9*
8.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	1	*5*
9.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	—	*4*
10.	Пожаревачки . Pojarevaiz.	100.791	*140.791*	—	*4*
11.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	—	*2*
12.	Подрински. . Podrigné.	40.162	*48.827*	10	*1·6*
13.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	—	*0·7*
14.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	—	*1·*
15.	Књажевачки. . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	—	*0·5*
16.	Крајински. . . Kraïna.	52.847	*70.324*	—	—
17.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	—	—
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	—	—
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**1.295**	**2.022**

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles	Елде дана орања на 100.000 житеља Sarrasin arpents par habitants		
		године — Années		било је у 1867 г. више него у 1847. Piur en 1867.
		1847.	1867.	
1.	Ужички. . . Oujitzé.	1.141	*1.225*	84
2.	Чачански . . Tchatchak.	155	*672*	517
3.	Крушевачки . Krouchévatz	—	*295*	295
4.	Руднички . . Roudnik.	844	*120*	— 724
5.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	37	*23*	— 14
6.	Ћуприски . . Tchouprïa.	—	*14*	14
7.	Ваљевски . . Vaglévo.	—	*11*	11
8.	Београдски. . Belgrade.	2	*8*	6
9.	Смедеревски. Smederevo.	—	*7*	7
10.	Пожаревачки . Pojarévatz.	—	*3*	3
11.	Јагодински. . Yagodina.	—	*3*	3
12.	Подрински. . Podrigné.	25	*3*	— 22
13.	Алексиначки . Aleksinatz.	—	*2*	2
14.	Шабачки . . Chabatz.	—	*1*	1
15.	Књажевачки . Knéjevatz.	—	*1*	1
16.	Крајински . . Kraïna.	—	—	—

Текући број Numéros d'ordre	Окрузи Cercles	Елде дана орања на 100.000 житеља Sarrasin Arpents par „ habitants		
		године — Années		било је у 1867 г. више него у 1847 г. Plus en 1867
		1847	1867	
17.	Црноречки. Cerna Reka.	—	—	—
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	—	—	—
	Србија. Serbie.	**141**	**166**	**25**

Но осим до сад набројени шест родова жита има јошт и два друга: просо и елда, за која такође наша пољска привреда зна, ако ће и у малом размеру бити. Речено је, да је кукуруз пореклом из новог света, из Америке. сва остала су жита из Азије, али ова два су из жарке Африке. Оба ова жита имају у Европи ограничену употребу за људе и то далеко више у виду крупе за кашу а много мање за пециво безвкусног леба. Западна Француска троши доста елде а и фини иначе Грци више се њоме ране неголи ма којим другим житом изузев пшеницу. Оба се жита добивају на узвишеним ладним и неплодним њивама, пак и с тога су цењени, што обично у оним годинама најобилније роде, кад друга жита због неудесних климатичних услова необично оману, те с тиме израну људи и стоке допуњавају.

Године Années.	Просе је: — Du Millet on a:		
	посејано ensemencé.	пожњевено recolté.	на чисто остало produit net.
	о к а — o q u e s		
1847	3.500	*127.950*	124.450
67	3.227	*118.398*	115.171

Године Années.	Елдвје: — Du Sarrasin она:		
	посвјано Ensemensé.	пожњевено Recolté.	на чисто остало produit net.
	ока — oques		
1847	19.250	*192.450*	173.200
67	29.893	*298.933*	269.040

Оба ова жита због своје споредне економне вредности нису никакав предмет заграничне трговине и тако се сав чисти производ у самој земљи потроши. Потрошак је од истих само са 3°|₀ слабији но што некада беше, с којим се делом потврђује истина, да се са реченим житом као и са ражи само становници ране а не и кућевна стока, бројем сада знатно смањена. Најпробитачније би безприкословно било, кад би се оба жита у израни народа кукурузом заменути могла.

Сва жита.

Toute sorte de céréales.

Текући број Numéros d'ordres	Окрузи Cercles	Број житеља Nombre d' habitants		Дана орања Arpents	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
1.	Књажевачки . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	64.980	*61.581*
2.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	51.948	*55.885*
3.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	51.326	*64.623*
4.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	35.990	*56.363*

Текући број Numéros d'ordres	Окрузи Cercles	Број житеља Nombre d' habitants		Дана орања Arpents	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
5.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	70.400	*66.246*
6.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	74.728	*69.558*
7.	Крајински . . Kraïna.	52.847	*70.324*	52.880	*56.939*
8.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	41.159	*47.046*
9.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.791*	87.193	*106.402*
10.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.532	*55.888*	33.955	*42.012*
11.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*98.141*	60.806	*66.381*
12.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	15.233	*24.039*
13.	Крушевачки . Krouchévatz.	54.914	*80.201*	25.738	*46.136*
14.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*47.565*	23.647	*23.977*
15.	Подрински. . Podrigné.	40.162	*48.827*	28.723	*21.262*
16.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	26.969	*34.469*
17.	Чачански . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	14.659	*16.694*
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	1.400	*1.457*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**761.734**	**861.070**

Текући број Numéros d'ordres	Окрузи Cercles	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par „ habitants		
		године — Années		било је у 1867 г. више него у 1847 г, Excédant en 1867
		1847	1867	
1.	Књажевачки. . Knéjevatz.	185.128	*111.804*	73.324
2.	Црноречки. . Cerna Reka.	133.984	*104.881*	29.103
3.	Београдски. . Belgrade.	102.352	*101.163*	1.189
4.	Смедеревски. . Smederevo.	83.864	*93.956*	+ 10.092
5.	Шабачки . . Chabatz.	108.637	*89.985*	18.652
6.	Ваљевски . . Vaglévo.	105.653	*83.320*	22.333
7.	Крајински . . Kraïna.	100.062	*80.967*	19.095
8.	Јагодински. . Yagodina.	82.780	*75.656*	7.124
9.	Пожаревачки . Pojarevatz.	86.510	*75.576*	10.934
10.	Ћуприски . . Tchouprïa.	78.000	*75.176*	2.824
11	Крагујевачки. Kragouïevatz.	85.677	*68.229*	17.448
12.	Алексиначки . Aleksinatz.	66.586	*67.695*	+ 1.107
13.	Крушевачки. . Krouchevatz.	46.870	*57.501*	+ 10.631
14.	Руднички . . Roudnik.	59.725	*49.524*	10.201
15.	Подрински. . Podrigné.	71.518	*43.545*	27.973
16.	Ужички. . . Oujitzé.	36.260	*33.024*	3.236

Текући број Numéros d'ordre.	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
17.	Чачански. . . Tchatchak.	30.257	*28.764*	1.493
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	9.733	*5.786*	3.947
	Србија. Serbie.	**83.241**	**70.794**	**12.447**

Из досад казаног види се, да се у Србији сва она жита производе., која се у осталој Европи налазе с том примедбом, што кукуруз највећу површину запремајући и највећу количину плодова даје намењених за рану људи и крмлење стоке. За кукурузом следује пшеница, коју варошани једу и која је од године 1866. постала стални предмет наше извозне трговине с Аустријом. Сва остала жита од подчињеније су вредности у србској пољско-привредној радњи.

Наша земљоделска статистика представља нам у главним скуповима следећи облик од свију жита.

Године Années.	Од свију је жита: — Total de céréales.		
	посејано ensemensé.	пожњевено recolté.	на чисто остало produit net.
	о к а — о q u e s		
1847	16,947.877	*221,721.572*	204,783.495
67	20,325.984	*252,361.329*	232,035.345

ВРЕМЕНИК Période	ИЗВЕЗЕНО Exportation	УВЕЗЕНО Importation	ВИШЕ ИЗВЕЗЕНО Excédant d' exportation.
	о к а — о q u e s		
Од 1846—50.	1,611.713	*830.208*	781.505
„ 1866—70.	23,016.721	*1,611.614*	21,405.107

Временик Période.	СВЕГА total.	НА МИЛИОН ЖИТЕЉА par million d' habitants.
	о к а — о q u e s	
Од 1846—50 г.	204,001.990	222,930.000
„ 1866—70 „	210,630.238	173,210.000

Почем је одма у почетку наговештено, да смо званично прибране у Рватској и Славонији катастарске податке из земљодељске статистике за изналазење сабраних плодова усвојили у недостатку положних из нашег отечества, то неможе друкче ни бити, но да ће неодносно узевши сада и већа количина жита пожњевена бити у правом размеру к више пооранои земљишту; пак почем је и размер употребљеног семена за обе сматране године једнаки остао, то отуда сљедује, да је и жетва целе Србије од свију родова жита у години 1867. веће количине дати морала неголи у години 1847., а разлика износи свега 13½ %. За сматрани времени простор од двадесет година порастило је становничество њено са 33% али имајући у виду знатно сведени број кућевне стоке — поглавито коња и свиња, жита трошећа — могли би смело потврдити, да у израни људи оскудице спрам старијих година било неби. Међутим у том времену јаки полет заגранична житна трговина добивша учини, да је у народном препитању доиста недостатак настао, почем би требало да је саотвјетно већем извозу жита

и већи простор земљишта у новије доба производству жита посвећиван но што пређе беше. Узмемоли дакле и заграничну трговину у рачун, то нам онда као резултат остаје, да сада спрам негда на сваку душу у Србији и по 22°|₀ мање ране преко године за потрошак остаје; но колико се опет од ове сада мање но некада на рану стоке одузима, која је бројно смањена — статистика нам наша ни приближне податке дати у стању није.

Из предходних таблица уверили смо се, да је у новије доба нешто већа површина пшеници посвећена но што је негда бивала, све спрам људства узимајући, и то зато, што је пшеница у велико предметом извозне трговине постала. Ражи, проса и елде прилично се онолико обделава као и пређе; али због знатно смањеног броја коња и свиња у најновије доба јечма, кукуруза, овса и крупника много се мање сеје но некада. Неодносно узевши сада се додуше само у окрузима преко Колубаре, и то: у Ваљевском, Шабачком и Подринском мање земље оре но пређе, али и дотично људство у рачун кад узмемо, дознајемо, да су сада само два окружија са обрађеном површином напреднија и то: Смедеревско и Крушевачко, а донекле и Алексиначко, а сва друга у том су погледу оназађена; најмање су на штети: Београдско и Ћупријско, а највише су: Подринско, Књажевачко и Црноречко. Ови се неповољни појави одчасти тиме објасњавају, што се сада доста простора производству пшенице посвећује, но како она у јачем размеру питателне частице у земљишту станујуће изсиса од свију осталих жита, то се чешће и они одмарати морају у виду угара, како да се боље опорављена на ново за производство пшенице употребити могу. Као главни резултат овог прегледа показује се: да је у новије доба обделавање земљишта за жита са 15°|₀ по простору слабије него што је негда било све спрам људства рачунајући.

Кромпир
Pommes de terre.

Текући број Numéros d'ordre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
1.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*98.141*	524	*2.211*
2.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	630	*1.437*
3.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	580	*1.198*
4.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	325	*748*
5.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.791*	910	*1.609*
6.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	403	*797*
7.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.532	*55.888*	337	*598*
8.	Руднички . . Roudnik.	39.598	*47.565*	294	*508*
9.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	407	*1.052*
10.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	304	*621*
11.	Подрински, . Podrigné.	40.162	*48.827*	183	*444*
12.	Крајински. . Kraïna.	52.847	*70.324*	86	*361*
13.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	138	*273*
14.	Чачански . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	132	*292*
15.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	32	*177*

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Дана орања Arpents.	
		године — Années			
		1846	1866	1847	1867
16.	Књажевачки. . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	138	*244*
17.	Крушевачки . Krouchévatz.	54.914	*80.201*	134	*250*
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	20	*18*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**5.577**	**12.838**

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
1.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	738	*2.273*	1.535
2.	Београдски. . Belgrade.	1.256	*2.250*	994
3.	Ваљевски . . Vaglévo.	820	*1.435*	615
4.	Смедеревски . Smederevo.	757	*1.247*	490
5.	Пожаревачки . Pojarevatz.	903	*1.143*	240
6.	Шабачки . . Chabatz.	622	*1.083*	461
7.	Ћуприски . . Tchouprïa.	974	*1.070*	296
8.	Руднички . . Roudnik.	743	*1.049*	306

Текући број Numéros d'ordre.	Окрузи Cercles.	Дана орања на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — Années.		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
9.	Ужички. . . Oujitzé.	547	*1.008*	461
10.	Јагодински. . Yagodina.	611	*999*	388
11.	Подрински. . Podrigné.	456	*909*	453
12.	Крајински. . Kraïna.	163	*513*	350
13.	Црноречки. . Cerna Reka.	356	*512*	156
14.	Чачански . . Tchatchak.	272	*503*	231
15.	Алексиначки . Aleksinatz.	140	*498*	358
16.	Књажевачки. . Knéjevatz.	385	*433*	58
17.	Крушевачки. . Krouchévatz.	244	*312*	68
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	139	*72*	— 67
	Србија Serbie.	**609**	**1.056**	**447**

И ово је чудновато полезно растеније као и кукуруз, дар новог света, само штета што се од нашег народа по својој изредности не цени. Кромпир се подобно ражи и овсу са мршавом земљом задовољава у којој прилично песка има а много мање иловаче, коју никако не воле. Затим изискује довољно кишног талога и да се брижљиво окопава подобно свом земљаку кукурузу. Производство његово шири се све више код нас, али пре само четрдесет година у толикој је

мери непознат био, да је у години 1837. државни савет за преко нужно држао, да се нарочитим расписом наши земљоделци на сејање кромпира опомену представљајући им неоцениме користи отуд. И доиста сад је дваред већи простор њиме засејан но што беше пре двадесет година а с тиме наравно увеличан је и његов донос, које се приближно на следећи начин дознаје.

Године Années	Кромпира је:— De pommes de terre on a:		
	посејано Ensemensé	пожњевено recolté	на чисто остало produit net
	о к а — о q u e s		
1847	1,211.880	*12,118.800*	10,906.920
67	2,584.800	*25,848.000*	23,263.200

Почем се код нас трговина са кромпиром врло слабо води, и то само с увозом, то сав у земљи добивени отуда плод и потроши се, но више од људи но од стоке. Узимајући у призрење размер вредности питателних његових частица к кукурузу, дознајемо, да су три оке кромпира толике вредности у приватној привреди колико је једна ока кукуруза, пак горње бројеве сводећи на овај питателни размер имамо ове резултате.

Године Années	Потрошено је кромпира у кукуруз обраћеног On a consommé de pommes de terre converties en Maïs.	
	свега total	на милион житеља par un million d' habitauts.
	о к а — о q u e s.	
1847	3,635.640	*3,973.000*
67	7,754.400	*6,376.000*

Недостатак у житама назначени за нашу народну привреду попуњава се донекле са обилнијим жетвама у кромпирима у неплодним пределима.

Овде би сада на свом месту било да и земљиште варивом заузето изложимо; но како се у нас врло мало сочива, боба, грашка и састрице производи, но највише граха, а овај опет много мање на нарочитим њивама већ заједно с кукурузом, то и нисмо могли никакве посебне поуздане податке за вариво изложити, који би већ и по томе неподпуни били, што се оно ређе на њивама но много чешће по баштама за зелен производе, те обично поред потока лежећи почешће се на суши художествено заливати морају.

Пре него што наш говор о житном производству Србије завршимо, неће излишно бити, да подобне статистичне податке и из суседног краљевства Угарског на среду изнесемо и са подобним из Србије полученим сравнимо.

У Мађарској је одма иза грађанског рата у години 1848. и 1849. вођеног наређено било, да се по цели праведнијег порезивања провизорни катастер сними, који је посао у години 1851. већином и свршен био. Из истога дознаје се: колика је површина у аустријским јутрама разним родовима жита засејана и која се количина жита годишње средином у мерицама добива. За сравреље наведених сведенија узети су податци на годину 1869. односећи се, када је унгарско статистично надлежателство наредило, да се по струци пољске привреде опширна истрага у земљи предузме, од кога су посла податци већ јавности предани. Но осим суседног мађарског краљевства држали смо за уместно да и најновије податке из земљоделске статистике такође оближњег књажества Влашке изложимо, из кога се знатне количине ране за све земље на средиземном мору лежеће извозе. Скупни бројеви за обе у речи стојеће године односно стања обрађевина како у Мађарској тако исто и у Ердељу и у Влашкој показују се из следећег прегледа.

Текући број Numéros d' ordre.	Разне обрађене жита. Cultuus des céréales diverses.	Године. — Années.		
		1851	1869	
		Засејано је у On a enscmensé en		
		Угарској и Ердељу Hongrie et Transylvanie		Румунији Roumanie
		ектара. — Hectares,		
1.	Пшенице . . . Froment.	892.675	*2,174.845*	958.636
2.	Крупника. . . Epeautre.	—	*6.280*	—
3.	Наполице . . Méteil.	611.298	*355.459*	—
4.	Ражи . . . . Seigle.	1,216.025	*1,266.248*	131.786
5.	Кукуруза . . Maïs.	1,241.199	*1,415.669*	1,172.415
6.	Јечма . . . Orge.	620.593	*794.563*	276.170
7.	Овса . . . . Avoine	1,343.903	*897.009*	63.533
8.	Проса . . . Millet.	3.520	*36.406*	—
9.	Елде . . . . Sarrasin.	47.151	*16.947*	84.442
	Свега жита . Toutes les céréales	**5,976.364**	**6,963.429**	**2,687.022**
10.	Кромпира . . Pommes de terre.	174.581	*336.702*	6.976
	Скупа Total	**6,152.945**	**7,300.130**	**2,693.998**

По овим бројевима судећи и у обли́жњој Угарској посвећује се пшеници сада далеко већи простор но некада — више него двапут већи — наполица напротив једва половину негдашњег простора задржа, из чега сљедује, да се је ове земљиште у оно пшенице обратило, почем је пшеница

прелазно жито између ражи и пшенице. Ражи сене производи на већем простору оније што некада, али обделавање кукуруза очевидно напредује, а тако исто и јечма, проса и елде. Простор овсом запремњени у новије је доба знатно смањен, које је у корист на цени боље стојеће пшенице само учињено.

Румунска има такође своју земљоделску статистику за сваку годину почев од године 1862. — но како је времени простор за сравнење ове са годином 1869. врло скучен, то смо пвдробнији посао на будућа времена одложили, када ће занимљиво бити забележити: од каквог је уплива ослобођење сељака од спахијских дажбина и робота кроз то време за земљоделије било, прошли пак седам година показују доиста напредак ако ће само и са $1\frac{1}{4}$ °|₀ годишње бити. Но предходећи бројеви целокупни су без призрења на дотични број житеља па како су само односи од прегледне вредности то и број житеља за речене земље а и Србије стављамо ради удобнијег проучавања велеважних земљоделских интереса дотичних крајева. Све поместне мере површина, као што су дани орања у Србији, аустријска јутра у Угарској, погони у Влашкој и Фалчи у Молдавији, сведене су ради удобнијег упоређења међу собом на једнаког именитеља — на ектар француски.

Број житеља био је у: Nombre d' habitants a été en:					
Србији Serbie		Мађарској и Ердељу Hongrie et Transylvanie		Румунској Roumanie	
Година Années	Душа Jndividus	Година Années	Душа Jndividus	Године Années	Душа Jndividus.
1866	1,216.346	1850 69	11,856.547 13,219.150	1868	4,150.000

Текући број Numéros d' ordre.	Видови жита Espéces de céréales	На 1,000.000 душа обрађено је године Par „ individus on a cultivé		
		1867	1 8 6 9	
		у — en		
		Србији, Serbie	Маџарској Hongrie	Румунији Roumanie
		ектара. — Hectares.		
1.	Пшенице . . . . Froment	72.404	*164.520*	230.996
2.	Наполице . . . . Meteil.	—	*26.890*	—
3.	Ражи . . . . . Seigle	9.083	*95.790*	31.756
4.	Јечма . . . . . Orge.	17.892	*60.110*	66.547
5.	Кукуруза . . . . Maïs.	132.892	*107.090*	285.510
.	Крупника . , . , Epeautre.	7.096	*480*	—
7.	Овса . . . . . Avoine.	15.088	*67.860*	15.310
8.	Елде . . . . . Sarrasin.	603	*1.280*	—
9.	Проса . . . . . Millet.	204	*2.750*	20.347
	Свега жита Total	**256.670**	**526.770**	**650.466**
10.	Кромпира . . . . Pommes de terre.	3.546	*25.470*	1.681
	Жита и кромпира . . Céréales et pommesdeterre.	**260.216**	**552.240**	**652.147**

Родови обраћевиие Espéces de culture	Године — En		
	1847	1851	1862
	ектара. — Hectares		
Жита . . . . Céréales	300.405	*526.430*	594.000
Кромпира . . . . . . Pommes de terre.	2.209	*15.370*	2.250
Жита и кромпира . . Céréales et pommes de terre.	**302.614**	**541.800**	**596.250**

Изведена бројна збирка од превелике је поуке за народне привредитеље.

И ако сва три сматрана краја пшеницу извозе ипак у нас једва пола има од количине у Мађарској добивене и тек трећина оне, која се у Влашкој разводи.

Наполица је само у Угарској уобичајена за рану собственог народа мађарског; у Србији и у Румунији није у употреби.

Раж се само мало у источним крајевима Србије обделава а тако исто мало и у Румунији, напротив сви северни крајеви Угарске производе је много.

Јечам се већ више код нас него у Мађарској сеје, али једва пола оног простора има, који му Румуни дају.

Крупник допуњујући потребу у јечму прилично је код нас заступљен, а у обе друге земље скоро и нема га.

Овас за стрњиком пшенице долазећи освеопштен је у Мађарској, но много мање у Србији и у Румунији.

Просе и елде мало и у нас и у Мађара има, али прилично доста у сједињеним књажествима.

Кромпиру се у сва три краја јошт незнатна површина посвећује, а што га и има, то је у словачким врлетним жупанијама, где другог рода жита слабије успевају.

Прегледајући сав простор нашега земљишта житом запремљени пада нам јасно у очи, да исти тек 50°|₀ онога

заузима, који се у Угарској налази, и једва 40°|₀ износи од подобног у Румунији под плугом налазећег се. Најкривље нам је пак, што је оно спрам ранијих година у нас сада са 17°|₀ мање, докле је у Унгарској једнако велико а у Румунији и са 9°|₀ већа но што пре седам година беше, све дотично људство у рачун увлачећи.

Но није по разумну пољско-привредну управу довољно знати учињене напредке у три сматране једна другој на близу лежеће земље, већ од далеко је веће заниљивости дознати у ком односењу и остали европски крајеви стоје што се како посејаног земљишта тако исто и добивене количине жита тиче. За ову цјел израдили смо следећи преглед по најдостовернијим статистичним податцима из најновијих времена за сваку земљу нежалићи за љубав напредка привредне науке никаквог труда. Државе су изложене по реду опадајуће обрађене величине и мера је узета из метричног система: *ектар*, првобитно у Француској мера за пољске површине

Житом засејана површина у Европи.
Superficie ensemensée en céréales en Europe.

Текући број Numéros d'ordre	Државе Etats	Године Années	Број житеља Nombre d'habitants.	Засејано пшенице En semensement en froment. Ектара — Hectares
1.	Пољска . . . . Pologne.	1857—58	*5,234.000*	353.136
2.	Данска . . . . Danemark.	1860	*1,600.000*	61.807
3.	Румунија . . . Poumanie.	1869	*4,150.000*	958.635
4.	Мађарска-Ердељ . Hongrie-Trasylv.	1868—70	*11.834.000*	2,090.741

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Године Années	Број житеља Nombre d' habitants.	Засејано пшенице En semen-sement en froment. Ектара — Hectares
5.	Пруска . . . . Prusse.	1872	*24.600.000*	1,696.710
6.	Француска . . . France.	1862	*37,382.000*	7,456.931
7.	Рватска и Славонија. Croatie et Slavonie.	1851	*865.000*	30.637
8.	Шведска . . . Svède.	1851—55	*3,560.000*	26.888
9.	Шпанија. . . . Espagne.	1857	*15,460.000*	2,961.316
10.	Аустрија . . . Autriche.	1860	*13,834.000*	627.726
11.	Сицилија и Сардин. Sicile et Sardaigne.	1856	*2,683.000*	666.226
12.	Немачка . . . Allemagne.	1863	*12,577.000*	541,471
13.	Белгија . . . . Belgique.	1856	*4,530.000*	267.366
14.	Норвешка . . , Nqivége.	1855	*1,490.000*	4.131
15.	Швајцерска . . Suisse.	1862	*2,550.000*	43.451
16.	Грчка . . . . Grèce.	1860	*1,328.000*	109.393
17.	Холандска . . . Pays-Bas.	1861—65	*3,420.000*	80.324
18.	Велика Британија. Grande-Brétagne.	1871	*31,611,000*	1,551.577
	Свега Total	—	178,708.000	19,508.466
	На милион житеља . . Par un million d' habitants	—	*1,000.000*	109.551

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Године Années	Број житеља Nombre d' habitants	Засејано пшенице En semencement en froment. ектара — Hectares.
	Србија . . . . . . Serbie.	1847	*915.000*	66.292
		67	*1,216.000*	*90*.237
	На милион житеља . .	1847	*1,000.000*	72.442
	Par un million d' habitants	67	*1.000.000*	74.204
	Северна Америка . . Amérique du Nord.	1867—70	*37.650.000*	7,645.416
	На милион житеља . . Par un million d' habitants	1867—70	*1,000.000*	203.862

Текући број Numeros d' ordre	Државе Etats	Посејано — Ensemensement en: Крупника Epeautre	Наполице Méteil	Ражи Seigle
		ектара — Hectares.		
1.	Пољска . . . . . Pologne.	—	—	1,617.740
2.	Данска . . . . . Danemark.	—	*33.591*	208.380
3.	Румунија . . . . Roumanie.	—	—	141.786
4.	Мађарска-Ердељ . . Hongrie Transylvanie.	4.759	*351.637*	1,256.278
5.	Пруска . . . . . Prusse.	—	—	4.072.198
6.	Француска . . . . France.	16.443	*514.542*	1,928.208
7.	Рватска и Славонија. Croatie et Slavonie.	2.105	*25.791*	71.779
8.	Шведска . . . . Svède.	—	*108.011*	269.449

Текући број Numéros d'ordre	Државе Etats	Посејано — Ensemensement en		
		крупника epeantre	наполице méteil	ражи seigle
		ектара - Hectares.		
9.	Шпанија . . . . Espagne.	—	—	1,199.554
10.	Аустрија . . . . Autriche.	35.421	*126.447*	1,502.223
11.	Сицилија и Сардинија. Sicile et Sardaigne.	—	—	4.360
12.	Немачка . . . . Allemagne.	299.994	*69.102*	933.864
13.	Белгија . . . . . Belgique.	58.443	*41 411*	292.102
14.	Норвешка . . . . Norvége.	—	*49.975*	11.864
15.	Швајцарска . . . Suisse.	120.170	—	175.745
16.	Грчка . . . . : . Grèce.	368	*36.183*	2.412
17.	Холандска . . . . Pays-Bas.	—	—	192.560
18.	Велика Британија . Grande-Bretagne	—	—	32.894
	Свега Total.	**546.708**	**1,856.697**	**14,076.078**
	На милион житеља . . . Par un million d' habitants.	3.067	*7.621*	78.965
	Србија. 1847	12.357	—	8.065
	Serbie. 67	8.629	—	11,045
	На милион житеља. 1847	13.503	—	8.812
	Par un million d' hab. 67	7.096	—	9.083
	Северна Америка . . . Amerique du Nord.	—	—	613.434
	На милион житеља . . . Par un million d' habitants.	—	—	16.292

Текући број Numéros d'ordre	ДРЖАВЕ Etats	Посејано — Ensemencement		
		КУКУРУЗА Maïs	ЕЛДЕ Sarrasin	ЈЕЧМА Orge.
		ЕКТАРА — Hectares.		
1.	Пољска . . . . . Pologne.	—	*199.580*	354.698
2.	Данска . . . . . Danemark.	—	*27.630*	302.359
3.	Румунија . . . . Roumanie.	1,172.414	*84.442*	276.170
4,	Маџарска и Ердељ . Hongrie et Transylvan.	1,456.932	*67.082*	804.643
5.	Пруска . . . . . Prusse.	—	—	1,247.369
6.	Француска . . . . France.	586.032	*707.709*	1,086.991
7.	Рватска и Славонија . Croatie et Slavonie.	142.616	*44.055*	32.238
8.	Шведска . . . . Svède.	—	—	252.280
9.	Шпанија . . . . Espagne.	—	—	1,288.750
10.	Аустрија . . . . Autriche.	224.239	*257.800*	612.846
11.	Сицилија и Сардинија. Sicile et Sardaigne.	2.711	—	220.426
12.	Немачка . . ; . Allemagne.	5.675	*60.338*	688.211
13.	Белгија . . . . Belgique,	—	*24.501*	44.587
14.	Норвешка . . . . Norvége.	—	—	68.902
15.	Швајцерска . . . Suisse.	—	—	25.959
16.	Грчка . . . . . Grèce.	22.579	*51.259*	36.287

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Посејано — Ensemencement		
		кукуруза Maïs	елде Sarrasin	јечма Orgc.
		ектара — Hectares.		
17.	Холандска . . . . Pays-Bas.	—	*61.356*	41.995
18.	Велика Британија . Grande Brétagne.	—	—	1,061.447
	Свега Total.	**3,618.198**	**1,585.752**	**8,446.158**
	На милион житеља . . . Par un million d' habitants.	20.269	*8.896*	47.372
	Србија. . . . Serbie. 1847	152.453	*738*	19.611
	67	161.610	*981*	21.284
	На милион житеља. Par un million d' hab. 1847	166.597	*806*	21.431
	67	132.892	*807*	17.500
	Северна Америка . . . Amérique du Nord.	14,033.440	*383.173*	432.554
	На милион житеља . . . Par un million d' habitants.	372.734	*10.178*	11.489

Текући број Numeros d' ordre	Државе Etats	Посејано — Ensémensementen		
		овса Avoine	варива Legumes secs	све обрађевине Total de cultures
		ектара — Hectares.		
1.	Пољска . . . . Pologue.	883.831	*190.528*	3,599.513
2.	Данска . . . . Danemark.	357.095	*41.479*	1,032.348
3.	Румунија . . . Roumanie.	63.533	*22.278*	2,719.258
4.	Маћарска и Ердељ. Hongrie et Transylv.	922.060	*41.040*	6,995.171

Текући број Numéros d'ordre	Државе Etats	Посејано — Ensémensementen		
		ОВСА Avoine	ВАГИВА Legumes.	СВЕ ОБРАЂЕВИНЕ Total de cultu.
		ЕКТАРА — Heclaüs.		
5.	Пруска . . . . Prusse.	2,714.737	*509.013*	10,239.937
6.	Француска . . . France.	3,323.875	*484.530*	16,105.351
7.	Рватска и Славонија. Croatie et Slavonie.	41.225	—	390.446
8.	Шведска . . . Svède.	372.074	*46.981*	1,075.682
9.	Шпанија . . . Espagne.	620.333	—	6,069.953
10.	Аустрија . . . Autriche.	1.228.789	*100.980*	4,716.470
11.	Сицилија и Сардин. Sicile et Sardaigne.	—	*107.442*	1.001.165
12.	Немачка . . . Allemagne.	944.651	*116.057*	3,822.047.
13.	Белгија . , . . Belgique.	219.169	*58.285*	1,005.864
14.	Норвешка . . . Norvége.	132.557	*5.520*	272.949
15.	Швајцерска . . Suisse.	116,826	—	491.151
16.	Грчка . . . . Grèce.	8,381	*13.020*	279.882
17.	Холандска. Pays-Bas.	96.813	*45.310*	518.359
18.	Велика Британија. Grande-Brétagne.	1,765.092	*381.466*	4,792.470
	Свега **Total**	13,811.041	2,163.923	65.128.016
	На милион житеља . . Par un million d' habitant.	77.478	*12.139*	365,358

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats		Посејано — Ensemensement en		
			овса Avoine	варива Legumes secs	све обрађевине Total de cultu.
			ектара — Hectares.		
	Србија	1847	15.386	—	274.902
	Serbie.	67	18.349	—	312.137
	На милион житеља	1847	16.814	—	300.405
	Par un mill. d' habit.	67	15.088	—	256.670
	Северна Америка . . Amérique du Nord.		3,871.740	—	27,009757
	На милион житеља . . Par un million d' habitants		102.835	—	713.389

Текући број Numéros d'ordre	Државе Etats	Посејано — Ensemensement en		
		кромпира pommes de terre	свега жита и кромпира céréales et pommes de terre	на милион житеља par un milion d' habitants
		ектара — Hectares.		
1.	Пољска . . . . Pologne.	512.018	*4,111.531*	785.553
2.	Данска . . . . Danemark.	30.438	*1,062.786*	664.241
3.	Румунија . . . . Roumanie.	6.975	*2,726.233*	656.920
4.	Мађарска-Ердељ . Hongrie et Transylv.	349.253	*7,344.424*	555.555
5.	Пруска . . . . Prusse.	2,036.052	*12,275.989*	499.020
6.	Француска . . . France.	1,234.807	*17,340.158*	463.864
7.	Рватска и Славон. Croatie et Slavonie.	1,838	*392.284*	453.508
8.	Шведска. . . . Svède	438.350	*1,514.032*	425.288

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Посејано — Ensemensement en кромпира pommes de terre	свега жита и кромпира céréales et pommes de terre	на милион житеља par un milion d' habitants
		ектара — Hectares.		
9.	Шпанија. . . . Espagne.	—	*6,069.953*	392.623
10.	Аустрија. . . . Autriche.	515.037	*5,231 207*	378.160
11.	Сицилија и Сардин. Sicile et Sardaigne.	—	*1,001.165*	373.151
12.	Немачка. . . . Allemagne.	627.447	*4,449.494*	353,900
13.	Белгија . . . . Belgique.	149.737	*1,155.601*	255.100
14.	Норвешка . . . Norvége.	76.423	*349.372*	234.478
15.	Швајцарска. . . Suisse.	79.195	*570.346*	223.665
16.	Грчка. . . : . Grèce.	—	*279.882*	210.754
17.	Холандска . . . Pays-Bas.	107.108	*625.467*	182.886
18.	Велика Британија . Grande-Bretagne	635.997	*5,478.467*	173.309
	Свега Total.	6,850.675	71,978.691	402.770
	На милион житеља . . Par un million d' habitants	38.431	*402.770*	—
	Србија. . . . 1847 Serbie.	2.020	*276.922*	302.614
	67	4.312	*316.449*	260.216
	На милион житеља. 1847 Par un million d' hab.	2.209	*302.614*	—
	67	3.546	*260.216*	—
	Северна Америка. . . Amérique du Nord.	482.586	*27,492.343*	730.207
	На милион житеља. . . Par un million d' habitants.	12.818	*730.207*	—

У прегледима житом засејане површине увршћене су осим тога и оне, на којима се вариво и кромпир добивају. Од варива у нас се највише грах сеје и то махом скоро с кукурузом заједно, а много ређе на одвојеним њивама, од боба пак, сочива, грашка и састрице врло се незнатне количине добивају и то искључно по градинама а никако на обичним њивама. Приликом општег пописивања обрађевина у години 1867. отворени су били процепи у пописним књигама додуше и за наведена сва варива, али получени резултати за сву земљу тако су малени испали, да није вредно било одвојено ни излагати их. Кромпиром запремљена површина стављена је додуше сва за сваки округ сходно чињеним пописима у обе године, али од ове подтропичне биљке такође се јошт и сада врло слабе количине добивају а пре четрдесет година наши земљоделци за исту ништа готово и незнадоше. Међутим ово случај за осталу Европу није, изузимајући јужну; у Пољској, Скадинавској, Великој Британији и у свим земљама германском расом насељеним, производи се толико кромпира што се количине тиче с питателном вредношћу на раж сведене, колико и свега осталог жита и то подједнако како за рану људи тако исто и за крм кућевне стоке: свиња и говеди; поред тога употребљују се знатне количине кромпира и на пециво обичне ракије и шпирта, нарочито у земљама у којима због климатичних неудобности винова лоза напредовати неможе.

Земље са непрегледним плодним равницама: Пољска, Данска и Румунска показују и највеће делове земљишта под плугом спрам равног броја житеља. Земље Св. Стевана, Пруска и Француска такође знатне улоге у пољској привреди показују. Остале су у средини, Белгија и Холандска због пренасељености — преко 7000 душа на квадратној миљи — мало земље под плугом имају, исто тако: Норвешка, Швајцерска и Грчка због неплодности земљишта већином из врлетних стена састављеног, а што Велика Британија најмање

земље под плугом има и ако је земљиште плодно толкује се тиме, што она жито због свог фабричног становничества из свију крајева света, ал' највише ис Северне Америке, увози а друго и зато, што су тамо пашњаци сваке врсте саразмерно много више у запремини но ма игде у Европи. Сви у таблици изложени крајеви двапут јаче насељени но што је Србија ипак много већи под плугом лежећи предел показују од ње, као што нам следећи скупни преглед то наочиглед тврди.

Текући број Numéros d'ordre	Земље Pays	Рачуна се на милион Il y a par un million	
		житеља d' habitants	земљоделаца de cultivateurs
		обрађене површине: ектара en superficie cultivée: hectares	
1.	У Северној Америки. Amérique du Nord.	730.207	1,106.374
2.	„ Европи . . . . Europe.	402.770	805.540
3.	„ Србији . . . . Serbie	260.216	289.129

Овај преглед тврди, да докле се у Србији 1,000.000 ектара жита и кромпира на дати број житеља сеје, дотле их има слабо насељена Америка 2,890.000 ектара; или с другим речима: Равни број житеља сеје жита у Северној Америки три пут већу површину него наши земљоделци а и Европљани обрађују такође у пола већи простор од нас. Но како је даље познато, да од целог становничества једнаки процент на земљоделску класу неспада, јер докле код нас од 100 душа 90 њих земљу раде, у Европи је овај размер на 100 душа само 50 а у Северној Америки 66 глава. Желимоли дакле пољско-привредну вредноћу у ужем смислу да на видик изнесемо, то морамо обделани простор само са ратарским делом становничества делити, па да видимо

у коме је крају он вредан а у коме ли опет није. Ово се на очиглед из оног второг стубца горњег прегледа изводи, јер што известан број ратара код нас 100.000 ектара житом усеје исти број људи сељака уради у Европи 278.770 а у Америки чак и 382.827 ектара, које ће да каже: да су европски сељаци скоро три пут а Американски безмало и четири пута вреднији од наших; али и без наведених числених доказа свакоме је у нас јасно позната ствар, да наши ратари за рад онако охотно непријањају као што би могли, али су у томе сви Срби једнаки па ма где му драго живили, те их и сви остали Славени у том погледу јако надмашују.

Пожњевења количина жита и кромпира у Европи.
Quantitées recoltées en cèréales et pommes de terre en Europe.

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Године Années	Број житеља Nombre d' habitants.	Производство Production пшенице en froment. ектолитра hectolitres
1.	Пруска . . . . Prusse.	1872	*24,600.000*	28.882.484
2.	Данска . . . . Danemark.	1861	*1,600.000*	1,288.676
3.	Француска . . . France.	1862	*37,382.000*	117,183.162
4.	Пољска . . . . Pologne.	1863	*5,234.000*	4,158.300
5.	Немачка . . . Allemagne.	1860	*12,519.000*	8,386.451
6.	Румунија . . . Roumanie.	1862-69	*4,100.000*	9,591.378
7.	Белгија . . . . Belgique.	1866	*4,819.000*	6,633.922
8.	Мађарска-Ердељ . Hongrie-Trasylv.	1868-70	*13,220.000*	23,519.371

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Године Années	Број житеља Nombre d' habitants	Производство Production пшенице en froment. ектолитра hectolitres.
9.	Шведска . . . Svède.	1865-66	*4,114.000*	887.103
10.	Велика Британија. Grande-Brétagne.	1866	*29,078.000*	38,373.630
11.	Рватска и Славонија. Croatie et Slavonie.	1851	*865.000*	404.588
12.	Аустрија . . . Autriche.	1860	*17,402.000*	9,143.922
13.	Холандска. Pays-Bas.	1861-65	*3,420.000*	1,728.296
14.	Норвешка . . . Norvége.	1855	*1,490.000*	64.482
15.	Швајцерска . . Suisse.	1862	*2,550.000*	767.195
16.	Турска . . . . Turquie.	1864	*8,114.000*	9.228.706
17.	Финланд . . . . Finnlande.	1855-65	*1,765.000*	20.563
18.	Италија . . . . Jtalie.	1866	*24,883.000*	34,397.168
19.	Португалска . . Portugal.	1847-51	*3,900.000*	2,520.444
20.	Грчка . . . . Grèce.	1860	*1,328.000*	1,326.090
21.	Шпанија . . . Espagne.	1857	*15,464.000*	31,389.949
	Свега Total.	—	217,847.000	329.895.877
	На милион житеља. . . Par un million d' habitan.	—	*1,000.000*	1,514.301
	Србија . . . . . . Serbie.	1847 67	*915.000* *1.216.000*	969.190 1,317.783

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Годинк Années	Број житеља Nombre d' habitants	Производство Production Пшенице en froment. ектолитра hectolitres
	На милион житеља . .	1847	*1,000.000*	1,059.200
	Par un million d' hab.	67	*1,000.000*	1,083.703
	Северна Америка. . . Amérique du Nord.	1867-71	*37,650.000*	81,890.135
	На милион житеља. . . Par un million d' habitan.	1867-71	*1,000.000*	2,175.037

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Производство — Production en Крупника Epeautre	Наполице Méteil	Ражи Seigle
		ектолитра — hectolitres.		
1.	Пруска . . . . Prusse.	—	—	53,850.812
2.	Данска . . . . Danemark.	—	*638.632*	3,240.309
3.	Француска . . . France.	343.494	*8,510.914*	26,668.361
4.	Пољска . . . . Pologue.	—	—	13,736.830
5.	Немачка . . . . Allemagne.	7,755.845	*1,328.395*	16,842.333
6.	Румунија . . . Roumanie.	—	—	1,033.077
7.	Белгија . . . . Belgique.	1,327.686	*762.197*	5,989.116
8.	Маћарска и Ердељ. Hongrie et Transylv.	56.558	*4,280.856*	17,300.891
9.	Шведска . . . Svède.	—	*1,536.784*	5,895.747
10.	Велика Британија. Grande Brétagne.	—	—	720.771

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Производство — Production en		
		крупника épeautre	наполице Méteil	ражи seigle
		ектолитра — hectolitres		
11.	Рватска и Славонија. Croatie et Slavonie.	18.324	*376.847*	811.125
12.	Аустрија . . . Autriche.	—	*504.237*	24,113.200
13.	Холандска . . . Pays-Bas.	—	—	3,574,239
14.	Норвешка . . , Norvége.	—	*646.255*	221.204
15.	Швајцерска . . Suisse.	—	—	2,923.826
16.	Турска . . . . Turquie.	—	—	2,712.487
17.	Финланд . . . . Finnlande.	—	—	3,149.882
18.	Италија . . . . Jtalie.	—	—	2,799.951
19.	Португалска . . Portugal.	—	—	2,015.968
20.	Грчка . . . . Grèce.	4.243	*428.172*	25.023
21.	Шпанија. . . . Espagne.	—	—	8,723.100
	Свега Total	9,506.150	19,013.289	196,348.252
	На милион житеља. 1847 Par un million d' habit. 67	43.637	87 381	901.313
	Србија. . . . 1847 Serbie. 67	167.679 117.109	— —	91.129 124.321
	На милион житеља . . Par un million d' habitants.	183.200 96.307	— —	89.000 102.138
	Северна Америка . . Amérique du Nord.	—	—	6,972.824
	На милион житеља . . Par un million d' habitants.	—	—	185.201

Текући број Numéros d' ordre.	Државе Etats.	Производство — Produniion en		
		кукуруза Maïs	елде Sarrasin	јечма Orge.
		ектолитра — hectolitres.		
1.	Пруска . . . . Prusse.	—	—	36,940.675
2.	Данска . . . . Danemark.	—	*317,061*	5,140.126
3.	Француска . . . France.	9,300.328	*12,231.235*	21,326.763
4,	Пољска. . . . Pologne.	—	*1,370.340*	4,679.306
5.	Немачка . . ; Allemagne.	119.136	*103.224*	12,703.854
6.	Румунија . . . Roumanie.	14,170.235	*969,106*	3.480.540
7.	Белгија . . . Belgique.	—	*440.559*	1,532,102
8.	Маџарска и Ердељ. Hongrieet Transylv.	19,755.045	*703.322*	9,796.155
9.	Шведска . . . Svède.	—	*7.887*	4.322.373
10.	Велика Британија. Grande-Brétagne.	—	—	32,431.462
11.	Рватска и Славон. Croatie et Slavonie.	2,159.871	*390.346*	437.416
12.	Аустрија . . . Autriche.	4,085.966	*2.126.448*	11,565.512
13.	Холандска . . Pays-Bas.	—	*1,173.534*	1,585.204
14.	Норвешка . . . Norvége.	—	—	1,135.336
15.	Швајцерска . . Suisse.	—	—	534.107
16.	Турска . . . . Turquie.	12,040.980	*758.089*	5,746.168

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats.	Производство — Production en		
		КУКУРУЗА Maïs	ЕЛДЕ Sarrasin	ЈЕЧМА Orge.
		ВЕКТОЛИТРА — hectolitres.		
17.	Финланд . . . Finnlande.		—	1,669.398
18.	Италија . . . Jtalie.	16,352.141	*6,543.905*	3,733.620
19.	Португалска . . Portugal.	4,789.440	—	889.802
20.	Грчка . . . . Grèce.	208.599	*1,003.186*	599.753
21.	Шпанија . . . Espagne.	2,195.810	—	9,021.249
	Свега Total	85,177.551	28,138.242	169,270.915
	На милион житеља . Par un million d' habitant.	390.629	*129.165*	776 981
	Србија . . . Serbie. 1847	2,308.138	*6.408*	266.128
	67	2,444.121	*8.373*	287.503
	На милион житеља Par un mill. d' habit. 1847	2,522.500	*7.000*	290.800
	67	2,009.968	*6.885*	236.433
	Северна Америка . . Amérique du Nord.	326.326.528	*5,408.409*	9,242.760
	На милион житеља . . Par un million d' habitant.	8.667.371	*143.649*	245.492

Текући број Numéros d' ordre.	Државе Etats.	Производство — Production en		
		ОВСА Avoine	ВАРИВА Legumes secs	СВЕ ОБРАЂЕВИНЕ Total de cultures.
		ВЕКТОЛИТРА — Hectolitres.		
1.	Пруска . . . Prusse.	42,267.535	*7,635.195*	169,576.701
2.	Данска. . . . Danemark.	5,020.756	*753.282*	16 398.836

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats.	Производство — Production en		
		овса avoine	варива legumes secs	свију жита Total de céréales.
		ектолитра — Hectolitres.		
3.	Француска . . . France.	81,900.280	*7,311.940*	284,776.477
4.	Пољска . . . Pologne.	9,371.993	*960.640*	34,277.409
5.	Немачка . . . Allemagne.	21,822.683	*1,648.556*	70,710.477
6.	Румунија . . . Roumanie.	695.526	*121.418*	30,061.280
7.	Белгија . . . Belgique.	7.411.239	*1,178.262*	25,275.083
8.	Мађарска и Ердељ. Hongrie et Transylv.	11,889.072	*362.939*	87,664.209
9.	Шведска . . . Svède.	9,930.794	*757,949*	23,338.637
10.	Велика Британија. Grande Bretagne.	64,562.340	*9,751.650*	145,839.853
11.	Рватска и Славон. Croatie et Slavonie.	609.361	—	5,207.875
12.	Аустрија . . . Autriche.	25,788.861	*1,152.996*	78,481.142
13.	Холандска . . Pays-Bas.	3.849.320	*935.623*	12,846.216
14.	Норвешка . . . Norvége.	3,073.405	*73.410*	5,214.092
15.	Швајцерска . . Suisse.	3,120.776	—	7,345.904
16.	Турска . . . . Turquie.	1,650.410	—	30,322.300
17.	Финланд . . . Finnlande.	1,449.418	—	6,289.261
18.	Италија . . . Jtalie.	3,733.619	*3,955.899*	71,516.303

Текући број Numéros d'ordres	Државе Etats.	Производство — Production en		
		овса avoine	варива legumes sec	свију жита Total de céréales.
		ектолитра — Hectolitres.		
19.	Португалска . . Portugal.	177.985	*464.559*	10,858.198
20.	Грчка . . . Grèce.	88.761	*48.952*	3,732.779
21.	Шпанија . . . Espagne.	4,007.520	—	55,337.628
	Свега Total	302,421.654	37,113.270	1176,805.200
	На милион житеља. Par un million d' habitant.	1,388.230	*170.565*	5,400.386
	Србија. Serbie. 1847	227.714	—	4,036.384
	67	271.410	—	4,570.628
	На милион житеља. Par un mill.d' habit. 1847	248.600	—	4,410.300
	67	223.199	—	3,758.733
	Северна Америка. Amérique du Nord.	93.280.993	—	523,121.639
	На милион житеља. Par un million d' habitant.	2,477.583	—	13,894.333

Текући број Numéros d' odre	Државе Etats.	Производство — Production en		
		кромпира pommesde terre	свију жита toute sore des céréales	на милион житеља Par un million d' habitants.
		ектолитра — Hectolitres.		
1.	Пруска. . . . Prusse.	316,919.322	*275,216.475*	11,187.640
2.	Данска. . . . Danemark.	681.816	*16,626.108*	10,391.318
3.	Француска. . . France.	142,684.306	*332,337.912*	8,890.260

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats.	Производство — Production en		
		кромпира pommesde terre	свију жита toute sorte de céréales	на милион житеља Parunmillion d' habitants.
		ектолитра — Hectolitres.		
4.	Пољска . . . Pologne.	20,490.163	*41,107.463*	7,859.930
5.	Немачка . . . Allemagne.	74,347.816	*95,493.082*	7,626.814
6.	Румунија . . . Roumanie.	200.817	*30,128.219*	7,348.346
7.	Белгија . . . Belgique.	29,506.373	*35,110.541*	7,..85.856
8.	Маџарска и Ердељ Hongrie etTransyl.	13,438.256	*92,143.628*	6,970.000
9.	Шведска . . . Svède.	13,438.138	*27,818.016*	6,761.800
10.	Велика Британ. Grande Bretagne.	92,377.200	*176.632.253*	6,074.429
11.	Рватска и Славон. Croatie et Slavon.	38.438	*5,220.684*	6,035.473
12.	Аустрија . . . Autriche.	58,616.504	*98,019.977*	5,632.700
13.	Холандска . . Pays-Bas.	14,949.183	*17,829.277*	5,213.239
14.	Норвешка . . Norvége.	5,977.525	*7,206,600*	4,836.644
15.	Швајцерска . . Suisse.	9,252.600	*10.430.104*	4.090,200
16.	Турска . . . Turquie.	—	*32,136.840*	3,949.962
17.	Финланд . . . Finnlande.	—	*6,289.261*	3,563.321
18.	Италија . . . Jtalie.	9,513.043	*74,687.317*	3,001.540
19.	Португалска . . Portugal.	1,538.413	*11,371.002*	2,915.642

Текући број Numeros d' ordre	Државе Etats.	Производство — Production en		
		кромпира pommesdeterre	свију жита toute sorte des céréales	на милион житеља Parunmillion d' habitants.
		ектолитра — Hectolitra		
20.	Грчка . . . Grèce.	—	*3,732.779*	2,810.828
21.	Шпанија . . Espagne.	—	*55,337.628*	3,578.840
	Свега Total	803,969.913	1.444.875.166	6,632.523
	На милион житеља. Par un million d'habitan.	3,694.884	*6,632.523*	—
	Србија. Serbie. 1847	201.979	*4,103.710*	4,485.000
	67	430.800	*4,714.220*	3,876.826
	На милион житељ. Parunmill.d'habit. 1847	220.700	*4,485.000*	—
	67	354.276	*3,876.826*	—
	Северна Америка. Amérique du Nord.	45,626.035	*538,330.317*	14,298.292
	На милион житеља. Par un million d'haqitan.	1,211.847	*14,298.292*	—

И ова је таблица у премногом погледу исто тако занимљива као што је и она на поорану површину односећа се. Пруска, Данска и Француска они су крајеви у којима се највише ране спрам народа жање, па тек у други ред долазе: Пољска, Немачка, Румунска, Белгија, Унгарске земље и Шведска. Остали крајеви држе се умерене средине куда и Велика Британија спада; а најмање ране производе: Швајцерска, Турска, Италија, Португалска и Грчка. Што у Швајцерској и Финској ране много нероди томе су како геологичне тако и климатичне неприлике узрок, у Турској пак, Шпанији, Италији, Португалској и Грчкој осим производства житног добивају становници много и другог племенитијег рода производа, као што су: сваковрстно јужно

воће, пиринач и маслине, што у севернијим крајевима Европе нероди, а с последним производима, које није тако лако у бројеве извести, имају јужњаци неки вид накнаде у томе, што се у њих кромпир у незнатној само количини разводи, а из Турске, Грчке и Шпаније никаквих података о кромпиру ни навести немогасмо, јер их тамошња званична статистика и не бележи.

У изложеним прегледима узета је такође општеусвојена метрична мера за запремину, а то је *ектолитар,* првобитно у Француској уведена житна мера садржавајућа врло приближно према каквоћи 60 ока пшенице и кромпира, а остала жита стоје у правом размеру к својој специфичној тежини. Као год што мера за пољску површину: *ектар* све веће право у привредном животу образованих народа добива, исто се тако мера запремине житне: *ектолитар* све више удомљава гонећи испред себе неупотребљиве већ средњевековне житне мерице, од којих је не само свака земља и област већ шта више и сваки повећи град своје властите имао.

Текући број Numéros d'ordres	Земље Pays.	Рачуна се на милион Il y a par un million житеља d' habitants	 земљоделаца de cultivateurs
		пожњевених ектолитра — Hectolitres produits.	
1.	У Северној Америки. Amérique du Nord.	14.298.292	*21,664.080*
2.	„ Европи . . . . Europe.	6,632.523	*13,264.100*
3.	„ Србији . . . . Serbie.	3,876.826	*4,307.584*

Оним истим речима, којим смо величину обрађене површине пропратили можемо оценити и количину житног и кромпирског производства у нас и на страни. Тако дакле

докле дати један број житеља производи жита и кромпира у Србији 100.000 ектолитра, раван број становника пожње у Северној Америки и 368.816 ектара а и у Европи 161.105 ектолитра. Европа је као што рекосмо двапут јаче према миљно од Србије насељена а северна је Америка много слабије. Односно кромпира приметити ваља, да смо овога произведену количину у два процепа ставили, и то: у први дејствителни број ектолитра а у други исту количину на једну трећину сведену, из узрока, што пољски привредници као средње правило узимају: да у три оке кромпира толико питателних частица има за рану људи и крм стоке, колико их има само једна ока ражи. — Но онај размер постаје по нашу земљу јошт и неповољнији ако само ратарско становничество у рачун узмемо, које се непосредно са производством житним и занима. Онда излази резултат тај, да што известан број Срба 100.000 ектолитра пожње од жита и кромпира у Европи произведу земљоделци већ и 307.895 а у северној Америки и 502.027 ектолитра а с тиме се до логичног закључења долази: да су сељаци у Европи трипут а у Северној Америки и пет пута вреднији од наших сељака.

Многе европске владе побринуле су се изодавна повремени инвентар своје земљорадње да сачинавају, а неке су тако просвећене биле, да су речени посао редовно и сваке године свршавале. Но међу свима у овом погледу Француској највећа се хвала одати мора, чија земљоделска статистика за урнек свима земљама с правом служити може. Неће дакле излишно бити, да и нашим читатељима неке главније црте из Француске пољско-привредне статистике пред очи изнесемо а с тиме у једно протолкујемо у новије доба обелодањено богатство те земље приликом плаћања ратнога пореза Пруској, које се никако остварати неби могло, да нешто француско прапроизводство кроз последњих тридесет година онако исполински напредовало није.

Стање француске земљорадње.
Situation agricole de la France.

Земљоделски размери. Proportions agricoles.	У години. — En		
	1812	1836	1862
Број житеља . . Nombre d' habitants.	29,092.734	*33,540.908*	37,386.764
Засејана површина: житом, варивом и кромпиром-ектара. Superficie ensemencée: blé, legumes pommes de terre.	13'637,820	*15,770.701*	17,340.158
Пожњевено ектолитра: жита, варива, кромпира . . . Récolté en ectolitres. blé, legumes pommes de terre.	149,544.203	*226,389.348*	332,337.919
На милион житеља: ектара . . . . Par un million d' habitants: hectares.	468.771	*470.192*	470,602
На милион житеља. ектолитра . . . Par un million d' habitants: hectolitres.	5,140.292	*6,749.351*	8,889.186

Јошт у години 1812. имала је Француска јаку густину људства, преко 3000 душа на квадратној миљи, а у години 1862. скочила је она и на 3890 душа, па при свој доказаној насељености ипак се уверавамо, да је Француска земљорадња једнаки корак с множећим се житељством држала односно засејане површине. С погледом на произведену количину јошт и повољнији напредак францрска статистика на видик износи, јер на сваких 100.000 ектолитра које је дати број Француза у години 1812. произвео, после пол

века добио је он већ и 173.000 ектолитра, које је скоро безпримерни напредак у пољској привреди у нашој части света. Па у истом размеру развиле су се и остале обрађевине поменуте земље, као што су: репица, хмељ, цвекла броћ, дуван и пр. тако исто: виногради, дудовњаци, маслињаци и т. д., које је све званична статистика за речено време прибележила, а да је с тиме и пореска способност тога народа снажно подигла се, ствар је сасвим појатна.

Виногради.
Vignobles.

Текући број Numéros d'ordre.	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Мотика Arpents.	
		У години — En			
		1846	1866	1847	1867
1.	Крајински. . . Kraïna.	52.847	*70.324*	38.859	*48.681*
2.	Смедеревски . Smederevo.	42.915	*59.980*	26.832	*33.986*
3.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.532	*55.888*	31.640	*31.329*
4.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	35.150	*32.290*
5.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	7.747	*17.644*
6.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	31.632	*26.328*
7.	Књажевачки. . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	38.786	*25.631*
8.	Крушевачки. . Krouchévatz.	54.914	*80.201*	28.877	*37.022*
9.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.790*	43.875	*55.323*
10.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*97.293*	34.477	*33.609*

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Мотика Arpents.	
		У години — En			
		1846	1866	1847	1867
11.	Београдски. Belgrade.	50.146	*63.880*	17.482	*21.992*
12.	Ваљевски. Vaglévo.	70.729	*83.483*	13.657	*17.544*
13.	Руднички. Roudnik.	39.593	*48.413*	7.240	*8.074*
14.	Шабачки. Chabatz.	64.803	*73.622*	9.819	*10.934*
15.	Чачански. Tchatchak.	48.448	*58.037*	12.147	*6.680*
16.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*25.178*	1.505	*1.506*
17.	Подрински. Podrigné.	40.162	*48.827*	1.527	*1.953*
18.	Ужички. Oujitzé.	74.379	*104.377*	41	*165*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**381.293**	**410.691**

Текући број Numéros d'ordres	Окрузи Cercles.	Мотика на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — En		Било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
1.	Крајински. Kraïna.	73.531	*69.224*	4.307
2.	Смедеревски. Smederevo.	62.524	*56.654*	5.870
3.	Ћуприски. Tchouprïa.	72.682	*56.061*	16.621

Текући број Numéros d'ordre	Окрузи Cercles.	Мотика на 100.000 житеља Arpents par 100.000 habitants.		
		године — En		било је у 1867 г. мање него у 1847 Moins en 1867.
		1847	1867	
4.	Јагодински. . Yagodina.	70,694	*51.927*	18.767
5.	Алексиначки . Aleksinatz.	33.863	*49.937*	+ 16.074
6.	Црноречки. . Cerna Reka.	81.585	*49.411*	32.174
7.	Књажевачки. . Knéjevatz.	110.520	*46.535*	63.985
8.	Крушевачки. . Krouchevatz.	52.586	*46.143*	6.443
9.	Пожаревачки . Pojarevatz.	43.531	*39.295*	4.236
10.	Крагујевачки. Kragouïevatz.	48.579	*34.544*	14.035
11.	Београдски. . Belgrade.	34.862	*34.427*	435
12.	Ваљевски . . Vaglévo.	19.309	*21.015*	+ 1.706
13.	Руднички . . Roudnik.	18.286	*16.677*	1.609
14.	Шабачки . . Chabatz.	15.152	*14.852*	300
15.	Чачански. . . Tchatchak.	25.072	*11.510*	13.562
16.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	10.462	*5.981*	4.481
17.	Ужички. . . Oujitzé.	3.800	*4.000*	+ 198
18.	Подрински. . Podrigné.	55.	*158*	+ 103
	Србија. **Serbie.**	**41.668**	**33.765**	**7.903**

Јошт у оно доба кад су се наши праотци пре двадесет и пет човечијих векова у данашње крајеве старог *Илирика* из закарпатских крајева доселили, затекоше они винови чокот свуда где му климатични услови противни нису — посађени римским легионима наскоро по рождеству Христову. И сама пролазна влада ислам исповедајућих Турака немогаше неговање истога из наших крајева истиснути, кога вкусни сокови онако дивно срећнога блаже и невољног у надежди крепе. Изузев крајеве са 1000 стопа и више над огледалом мора ложеће, као што их много по окрузима: Ужичком, Подринском и Чачанском има, свуд се иначе виногради обдељавају, но чешће на источном а ређе на западном крају земље, из узрока, што у последњим преко лета обилнији атмосферски талог пада, који чокоту поспешан није. Окружија: Крајинско, Смедеревско и Ћупријско највише винограда и најизреднијег качества вина имају, докле су гореисчислена три окружија са Рудничким с њима најоскуднија.

Ливаде.

Prairies.

Текући број Numéros d'ordre.	Окрузи Cercles	Број житеља Nombre d' habitants		Коса Arpents	
		године — En			
		1846	1866	1847	1867
1.	Београдски. . Belgrade.	50.146	*63.880*	42.381	*48.618*
2.	Црноречки. . Cerna Reka.	38.772	*53.284*	58.164	*40.491*
3.	Смедеревски. . Smederevo.	42.915	*59.880*	43.150	*45.030*
4.	Ћуприски . . Tchouprïa.	43.532	*55.888*	29.936	*36.174*
5.	Ваљевски . . Vaglévo.	70.729	*83.483*	56.902	*50.840*

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Број житеља Nombre d' habitants.		Коса Arpents.	
		године — En			
		1846	1866	1847	1867
6.	Пожаревачки . Pojarevatz.	100.791	*140.790*	89.852	*85.538*
7.	Руднички . . Roudnik.	39.593	*48.413*	31.010	*29.085*
8.	Алексиначки . Aleksinatz.	22.877	*35.511*	14.572	*18.425*
9.	Крајински . . Kraïna.	52.847	*70.324*	39.913	*36.090*
10.	Шабачки . . Chabatz.	64.803	*73.622*	44.204	*35.420*
11.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	70.971	*97.293*	46.029	*45.883*
12.	Чачански . . Tchatchak.	48.448	*58.037*	38 609	*26.872*
13.	Ужички. . . Oujitzé.	74.379	*104.377*	50.267	*45.315*
14.	Крушевачки. . Krouchévatz.	54.914	*80.201*	27.614	*32.263*
15.	Књажевачки. . Knéjevatz.	35.094	*55.079*	29.209	*21.287*
16.	Подрински. Podrigné.	40.162	*48.827*	23.036	*18.644*
17.	Јагодински. . Yagodina.	49.721	*62.179*	21.452	*20.613*
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	14.386	*26.178*	192	*218*
	Србија. Serbie.	**915.080**	**1,216.346**	**686.573**	**636.806**

Текући број Numéros d'ordre.	Окрузи Cercles	Коса на 100.000 житеља Arpents par „ habitants		
		у години — En		било је у 1867 г. мање него у 1847 г, Moins en 1867
		1847	1867	
1.	Београдски. . Belgrade.	84.515	*76.108*	8.407
2.	Црноречки. . Cerna Reka.	150.015	*75.991*	74.024
3.	Смедеревски. . Smederevo.	100.548	*75.064*	25 484
4.	Ћуприски . . T. houpria.	68.768	*64.731*	4.037
5.	Ваљевски . . Vaglévo.	80.451	*60.899*	19.552
6.	Пожаревачки . Pojarevatz.	89.147	*60.756*	28.391
7.	Руднички . . Roudnik.	78.322	*60.074*	18.248
8.	Алексиначки . Aleksinatz.	63.697	*51.885*	11.812
9.	Крајински . . Kraïna.	75.526	*51.320*	24.206
10.	Шабачки . . Chabatz.	68.213	*48.113*	20.100
11	Крагујевачки . Kragouïevatz.	64.856	*47.160*	17.696
12.	Чачански . . Tchatchak.	79.859	*46.301*	33.558
13.	Ужички. . . Oujitzé.	67.582	*43.415*	24.167
14.	Крушевачки . Krouchévatz.	50.286	*40.212*	10.074
15.	Књажевачки. . Knéjevatz.	83.231	*38.649*	44.582
16.	Подрински. . Podrigné.	57.358	*38.148*	19.210

Текући број Numéros d' orrde	Окрузи Cercles	Коса на 100.000 житеља Arpents par „ habitants		
		у години — En		било је у 1867 г. мање него у 1847 г. Plus en 1867
		1847	1867	
17.	Јагодински. . Yagodina.	43.145	*33.148*	9.997
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	1.335	*866*	469
	Србија. Serbie.	**75.029**	**52.356**	**22.673**

Многобројна стада наше куђевне стоке налазе лети довољно ране на пашама: утрина, угара и воћњака, али зими издржавају се она обично у топлим кошарама и полаже им се питомо сено а тек пореће и рана у зрну. С тога морају у нас и ливаде веће сразмерно просторе заузимати но у осталој Европи, па да нешто јошт и непремерими забрана у густим дубравама наше красне шумадије нема, предел сочних ливада морао био онај пooране земље далеко превазилазити.

Приликом сачинења првог пореског катастера у години 1834. био је он у ствари већи, у години 1847. већ је смањен на три четвртине а у години 1867. већ и на половину. Овај се појав лако толкује постепеним умаленьем броја домаће стоке у последње доба. —

Кад сва три рода обрађевина у рачун узмемо: њиве, винограде и ливаде, и исте на дотичне бројеве житеља сваког окружија применимо, то налазимо следеће разлике у времену од двадесет минувших година.

Текући број Numéros d' ordre.	Окрузи Cercles	Њиве Terres arables	Виногради Vignobles	Ливаде Prairies
		На сто хиљада — Par 10 000		
		дана орања разним житом засејане земље arpents. de terres arables en générale	мотика arpents	коса arpents
		у години 1847. било је 1867. године en ,il y en a en „		
1.	Алексиначки . Aleksinatz.	113.750	*147.468*	81.456
2.	Смедеревски . Smederevo.	112.034	*90.602*	74.655
3.	Крушевачки . Krouchévatz	111.530	*87.748*	79.969
4.	Београдски. . Belgrade.	98.838	*98.752*	90.055
5.	Ћуприски . . Tchouprïa.	96.379	*77.132*	94.130
6.	Чачански . . Tchatchak.	95.046	*45.908*	57.978
7.	Јагодински. . Yagodina.	91.394	*73.453*	76.829
8.	Ужички. . . Oujitzé.	91.314	*287.283*	64.240
9.	Пожаревачки . Pojarévatz.	87.361	*90.270*	68.153
10.	Шабачки . . Chabatz.	82.831	*98.020*	70.533
11.	Крајински . . Kraïna.	80.912	*94.143*	67.950
12.	Руднички . . Roudnik.	80.133	*91.201*	76.701
13.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	79.637	*71.109*	72.715
14.	Ваљевски . . Vaglévo.	78.862	*108.835*	75.697
15.	Црноречки. . Cerna Reka.	78.278	*60.564*	50.656

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Њиве Terres arables	Виногради Vignobles	Ливаде Prairies
		На сто хиљада — Par 10.000		
		дана орања раним житом засејане земље arpents de terres arables, en générale.	мотика arpents	коса arpents
		у години 1847. било је 1867. године en „ il y en a ue „		
16.	Подрински. . Podrigné.	61.020	*105.210*	66.508
17.	Књажевачки . Knéjevatz.	60.393	*42.105*	46.436
18.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	59.765	*57.379*	65.094
	Србија. Serbie.	**84.611**	**81.036**	**69.781**

Ови нам прегледи потврђују следујућа дела:

Њива сада више има но пређе само у три округа: Алексиначком, Крагујевачком и Смедеревском; у Београдском има их као и пре; а у свима другим мање. Мањак овај најјаче се изражава код: Подринског и Књажевачког округа а у целој Србији износи 15%

Негледајући на незнатне површине у Подринском и Ужичком округу *виногради* су се размножили такође само у два округа: у Алексиначком и у Ваљевском, иначе су свуда простором смањени, поглавито у Чачанском и опет у Књажевачком округу. Мањак је у свој Србији 19% велики.

Са *ливадама* у овом погледу наша пољска привредна још најудније стоји, т. ј. нема ни једног округа у нас, у ком би оне наспрам људства сада већу област показале но што ју имадоше пређе. И овде је Књажевачко окружије најлошијег удеса било а не мање и Црноречко, у којима ливаде једва половину негдашњег простора за свакога становника задржаше. Знатно смањивање ливада у Србији на-

лази своје објасnење у следећем економном процесу следовавшем после двадесет прошли година.

Повећа тражња наших жита у зрну — нарочито пшенице — поста предметом извоза услед незапамћене суше у години 1863. када житница Угарске — Банат — ужасно пострада. Следеће 1864. године устукну се извоз да престане у години 1865. сасвим са опорављеним у Мађарској земљоделијем; али за војене магацине Аустрије нужна готовина поводом великог аустро-пруског рата учини, да је у ратној 1866. години знатна количина пшенице извезена а у следећој години 1867. јошт и већа донде незапамћена. Овај преврат у нашој пољској привреди имаде за следство, да се најплоднија земљишта сејању пшенице подвргоше, но како у томе много готовине небијаше, то се на ту цељ употребише велики простори ливада у слатинама лежећи. Да је нешто метод интензивног обрађивања посредством удобравања, гнојења и. пр. наших њива постепено се у нас развијао, онда неби до речене економне револуције ни дошли, али услед тога недостатка морадосмо из једног узрока, — што пшеница има својство да за најкраће време питателне частице црнице из земљишта исцрпи, које с другог рода житом случај није — пшеничним усевима и сочне ливаде посветити, остављајући лошијег качества прљуше богоданој природи да као угари одмарајући се тек кроз неколико година из атмосфере изгубљену снагу получе, која би јој се у разумној привреди художественим удобравањем само кроз годину дана дати могла.

Предпоставка савршено места има, да су сада у нас угари простором сиромашнији но што некада беху.

Све остале обрађевине угодини 1867.
Toutes les autres cultures en »

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles.	Купуса Choux	Дувана Tabacs	Лана Lins.
		Дана орања — arpents.		
1.	Вар. Београд. ville de Belgr.	1	*89*	—
2.	Алексиначки . Aleksinatz.	506	*559*	36
3.	Београдски. . Belgrade.	936	*227*	117
4.	Ваљевски . . Vaglévo.	858	*309*	1.036
5.	Јагодински. . Yagodina.	906	*95*	30
6.	Књажевачки. . Knéjevatz.	590	*93*	27
7.	Крагујевачки . Kragouïevatz.	3.920	*393*	89
8.	Крајински. . . Kraïna.	1.045	*156*	11
9.	Крушевачки. . Krouchévatz.	972	*153*	5
10.	Подрински. . Podrigné.	482	*413*	1.101
11.	Пожаревачки . Pojarevaiz.	1.300	*444*	838
12.	Руднички . . Roudnik.	536	*12*	51
13.	Смедеревски . Smederevo.	649	*212*	135
14.	Ћуприски. Tchouprïa.	783	*121*	148
15.	Ужички. . . Oujitzé.	846	*76*	9

Текући број Numeros d' ordre	Окрузи Cercles.	Купуса Choux	Дувана Tabacs	Лана Lins
		Дана орања — Arpents.		
16.	Црноречки. Cerna Reka.	368	*96*	31
17.	Чачански. Tchatchak.	385	*225*	7
18.	Шабачки. Chabatz.	507	*215*	701
	Србија. Serbie.	**15.590**	**8.888**	**3.872**

Текући број Numéros d' ordre.	Окрузи Cercles.	Конопље Chanvre	Башта за зелен Jardins potagers	Воћњака Vergers.
		Дана орања — Arpents		
1.	Вар. Београд. Ville de Belgr.	—	*95.*	39
2.	Алексиначки. Aleksinatz.	1.023	*734*	3.904
3.	Београдски. Belgrade.	1.441	*1.131*	11.112
4.	Ваљевски. Vaglévo.	2.012	*1.161*	15.512
5.	Јагодински. Yagodina.	1.687	*739*	7.420
6.	Књажевачки. Knéjevatz.	1.373	*1.864*	3.721
7.	Крагујевачки. Kragouïevatz.	6.482	*3.405*	20..364
8.	Крајински. Kraïna.	1.938	*1.488*	2.837

Текући број Numéros d' ordre	Окрузи Cercles	Конопље Chanvre	Башта за зелен Jardins potagers	Воћњака Vergers.
		Дана орања — Arpents.		
9.	Крушевачки. . Krouchévatz.	1.529	*1.279*	5.063
10.	Подрински, . Podrigné.	1.154	*564*	5.075
11.	Пожаревачки . Pojarevatz.	3.895	*1.449*	9.353
12.	Руднички . . Roudnik.	851	*294*	9.209
13.	Смедеревски . Smederevo.	1.481	*744*	8.595
14.	Ћуприски . . Tchouprïa.	1.268	*551*	4.107
15.	Ужички. . . Oujitzé.	1.792	*831*	12.916
16.	Црноречки. . Cerna Reka.	1.502	*940*	4.167
17.	Чачански . . Tchatchak.	858	*685*	7.592
18.	Шабачки . . Chabatz.	1.381	*714*	9.043
	Србија. Serbie.	**31.667**	**18.668**	**140.029**

Но осим обрађевина о којима је досада говор вођен има у Србији и других, које су такође у пописним књигама заведене и то зато, што приличне површине у отечественом земљоделију запремају. Овамо спадају пре свега: **купус, дуван, лан, конопља, баште за зелени воћњаци.** Да би се цело производно земљиште дознало, пописано је сврх тога колико је било **угара** и испуста под именом **пашњака** познатих независно од сенокоса. Друге овде неименоване обрађевине, које знатне доходке европским ра-

тарима доносе, као што су: репица, мак, хмељ, цвекла и. пр., или у нас за сада ни познатне нису, или ако и јесу, а оно су у тако незнатним размерима, да није вредно било посебно о томе податке прибирати и пописне комисије па и народ узалудно с излишним питањима и одговорима обтерећивати. Простори под именом угара и пустих пашњака познати, додуше су на препис узети, но почем су получени резултати у очи падајуће слабе бројеве показали, који истини безпрекословно никако неодговарају а никако и немогу због тога, што кад се на њима орало није управо се поуздано и неможе знати ни од самих собственика од које су истинске величине — из овог су прегледа сасвим испуштени.

Купус се обично по нарочитим баштама са другом зелени разводи, али има случајева кад га земљоделци и посебно саде. Купус сачињава с грахом важни кухински прибор наших сажитеља преко целе године у непознавању остале зелени у Европи уобичајене. Али купусишта изискују плодне поред потока лежеће слатине, које се на жарким данима художествено заливати морају.

Ако нам купус за израну људи служи, дуван се производи само као уживаће средство раскоши, без кога би бити могли а да ништа нештетујемо. Пре само једног човечијег века налазило се у Србији по доста села у коме ни једног човека небијаше, који дуван употребљаваше, докле је у новије доба пушење правом потребом за многе постало. Но уобште узевши и сада се незнатни простор овој наркотичној биљки посвећује, будући се она у знатним количинама из Старе Србије довози, која је изреднијег качества од наше.

Лан и Конопља производе се само за чисту преобуку наших сажитеља и то у довољним количинама. Но и ако је по здравље од истих добивено тквиво поспешније, ипак довоз јефтинијих памучних тквива опасно сатециво својом јефтиноћом чини, иначе би производња лана и конопља јошт и огромније размере узела. Лан по качеству више цењена биљка производи

се највише у најплоднијим жупама Србије између Колубаре и Дрине, где је под имени **ћетена** опште познат и лепо рухо даје.

Поместне дане орања преобратили смо за све у речистојеће обрађевине у једнаке дане орања од 1000 квадратних хвати велике, ради лакшег сравнивања појединих округа међусобно, али величину башти за зелен и воћњаке оставили смо онако као што су их пописне комисије у књиге завеле. Предходеће обрађевине доиста се ору и дотичне дане орања свави ратар памти; али баште се редовно мотиком копају, зато се њин простор, као и онај од воћњака приближно оцењују и на дане орања обично од 1000 квадратних хвати своде.

Баштованство већ је неки вид индустрије у нашој земљи и ради се више од странаца из Бугарске повремено досељавајући се — неголи од домородаца. Оно заузима односно к људству врло малени део земљишта спрам других држава, из чега сљедује: да се наш народ више мрсним смоком него са зељени рани.

Воћњаци напротив запремају у многим окрузима пространа земљишта, нарочито шљиваци, као што их нигде у Европи у подобном размеру нема, изузев само нешто полуостров Иберски. Из шљива се пече ракија, која са стола наших ратара никад изостати несме, а често се оне и суше како за извоз у Аустрију тако исто и за саму народну израну. У годинама када preроде, те се покупити све немогу, ране се с њима не само сва перната живина већ и саме свиње лачно их гутају.

У предидућим врстима изложене су све обрађевине Србије званично пописане у две године у временом растојању од двадесет година, па као главни закључак из подробних рачуна подаје се, да је наша пољска привреда у земљорадњи назадња, као што је подобно и са отечественим сточарством доказано: обе гране искључног скоро народног занимања

претрпиле су узајмне поразе у толикој мери, да за мислећег државника лака ствар није узрок од дејства да разлучи. Међутим дело је опет статистиком доказано у нас, да је опадање наше земљорадње у правој мери с неставшом теглећом стоком ишло, а ово се на очиглед објасњава следећом таблицом.

Србија је бројала. — On a compté en Serbie.			
Родова стоке Espèce de betail.	у години — En		
	1846	1859	1866
Говеди . . . . . . Bêtes à cornes.	672.738	*802.692*	741.425
Орaће стоке: — Bêtes d' attélage:			
Коња . . . . . . Chevaux.	—	—	18.680
Волова и бикова . . . Boeufs et taureaux.	280.334	*334.349*	307.516
Скупа **Total**	**280.334**	**334.349**	**326.196**
Житом и кромпиром засејане земље било је дана орања Terres cultivées en blé et pommes de terre arpents.			
Свега **Total**	767.311	—	873.908
На 100.000 глава opaће стоке било је: Par „ têtes de bêtes d' attéllage il y a eu:			
Дана орања . . . . . Arpents.	266.892	—	267.900

Кад је у години 1846. први обшти попис стоке био, није ова и по видовима дељена, те се тако и неможе прави број тада сустествовавших волова уватити, но почем су говеда од речене до идуће 1859. године редовно с људством напредовала, то и неможе се другче узети но да је и у оној години размер волова спрам целокупног броја стоке остао као што је нађен и у 1859. години те тако добивамо.

за годину 1846. вероватним рачуном изнађену цифру у 280.334 вола. Када даље ову у број тада забележених дана орања разделимо а тако исто и са истим податцима од године 1866. учинимо, онда добивамо за количнике последњи ред цифри које се готово сасвим слажу. Даље свакоме је позната ствар да у години 1846 није обичај у земљи постојао и с коњима да се оре, па кад би и на ту цел коју тисућу коња одвојили, као што их попис у години 1866. доиста па 19.000 наброја, онда би се наши закључци готово на длаку-подударали, то јест: да смањени број ораће стоке и смањење броја дана орања за собом вуче, јер код нас се и сада од сељака на исти патриархални начин земља обделава, као и пре двадесет година што је. Ови узајмно подпомажући се аритметични елементи најодсудније обарају мнење неких незналица народне привреде, који се узалудно труде без цифара доказати, да је наша статистика празнинама испуњена, које отуд своје порекло води, што бајаги наши ратари пописне комисије обмањујући мањи број домаће стоке и пораног земљишта оглашују но што је имају.

На завршетку овог занимљивог.по народне привредитеље списа неможемо а да неисповедимо наше уверење, да би се и са овим бројем ораће стоке као што нам је последњи попис показао, много више земље за усеве спремити могло, кад би се она на рад разумније употребљавала, као што нам заведене интензивне културе у многим крајевима Европе речено потврђују. За објаснење реченог ево података из повише крајева.

Размери ораће стоке у Европи.
Proportions de bêtes d' attélage en Europe.

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Године Années	Волова Boeufs	Коња Chevaux	Скупа Total.
1.	Доња Аустр. Basse Autriche.	1866	94.600	*31.500*	126.100
2.	Пољска. Pologne.	63	569.038	*484.828*	1,053.866
3.	Француска. France.	52	2,880.499	*2,236.817*	5,117.316
4.	Ирска. Jrelande.	67	—	*390.799*	390.799
5.	Баденска. Bade.	1867	56.086	*57.861*	113.947
6.	Румунска. Roumanie.	59	961.973	*248.028*	1,210.001
7.	Грчка. Grèce.	60	168.927	—	168.927
	Свега Total	—	4,731.123	3,449.833	8,180.856
Србија . . . . Serbie.		1866	307.516	*18.680*	326.196

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Године Années	Обрађене површине Superficie cultiveé	На 1000 ораће стоке долази Par 1000 têtes de bêtes d' attélage.
			хектара — Nectares	
1.	Доња Аустр. Bass. Autriche.	1866	*549.312*	4.356
2.	Пољска. Pologne.	63	*4,111.531*	3.901
3.	Француска. France.	52	*17,340.198*	3.388

Текући број Numéros d' ordre	Државе Etats	Године Années	Обрађене површине Superficie cultivée	На 1000 ораће стоке долази Par 1000 têtes de bêtes d' attélage
			ектара — Hectares	
4.	Ирска. Jrelande.	67	*1,290.489*	3.304
5.	Баденска. Bade.	67	*318.008*	2.790
6.	Румунска. Roumanie.	59	*2,123.867*	1.755
7.	Грчка Grèce.	60	*241,788*	1.432
	Свега Total	—	**25,976.193**	**3.175**
Србија . . . . Serbie.		1866	*316.448*	970

И ово јеупоређењеу многом погледу врло занимљивоа. Из предидућих скрижали увидили смо, да кад србски ратири 100.000 мерица жита произведу њима раван број Европљана пожње већ и по 308.000 мерица, или с другим речима: сељаци су у Европи трипут вреднији од наших сељака. Сасвим се истоветна истина и за радну нашу стоку изводи судећи по горњим численим ставовима. Тако известан број коња и волова пооре у нас 100.000 ектара а на западу пооре тај исти број и до 327. 300 ектара. Овде треба нешто већу радну снагу коња на спрам волова у рачун узети, који се у јачем размеру за пољскопривредне радње тамо но у нас употребљују, иначе би се дотичне цифре вредноће људи и стоке готово сасвим подударили, као што се то и с применом ораће стоке на поорани простор за годину 1847. и 1867. до очевидности подударило. Свакојако поучљива истина на видик излази: да, као год што наши ратари тек трећи део свога могућег прилежања на рад употребљују

— у истом размеру и своју стоку за рад прежу, и тако једва трећину производе што они тамо у Европи.

Из свега дојакошњег народнопривредног нашег у овоме спису сматрања потврђује се безпрекословна истина, да наше ратарство равни корак с приращћеним људством кроз двадесет минувших година држало није, а то је исто и за стање кућевне стоке другом приликом засведочено. Угинуло пак врело народног благостања у пољској привреди није могло другче но са позлеђеним друштвеним појавима из живаља покрета људства потврдити се; јер што се који народ злочестије рани било због недовољности или лошег качества исте, с тиме и помор у истоме све већма ширити се мора. Но пре него што маса народа до гроба доспева из истих наведених узрока, она је предходно трајавијег здравља па нити је снажна да издржи материјални рад изнурујући физичну снагу, нити политични рат крепку снагу војника за успех тражећи. Ево потврде и за речено.

Покрет људства Србије.
Mouvement de la population de la Serbie.

Временик Période	Број житеља Nombre d' habitants	Годишње је — On a en registré annuellement			
		венчано Mariages	рођено Naissances	умрло Décès	прирастло Augmentat.
1843—47	*881.800*	8.995	*31.284*	18.033	13.250
68—72	*1,295900*	14.843	*56.500*	41.697	14.803
	На 1,000.000 житеља Par „ habitants				
1843—47	*1,000.000*	10.200	*35.490*	20.482	15.008
68—72	*1,000.000*	11.455	*43.833*	31.820	12.013

Овај преглед неизискује дугог толковања; услед смањених питатељних производа из земљорадње и сточарства у Србији порастио је број сиротиње а с тиме је ојачала смртност. Са учестаним умирањем кидају се раније брачне

свезе а са обнављањем истих, и то у млађим годинама, рађа се сада и више деце но некада. Као резултат сва три елемента покрета људства одостоверава се мањак у природном вишку житељства, чему последње границе јошт достигнуте нису а показаће се непремено у текућој години као и у следећим. Разлика пак из наведених бројева на милион душа за оба периода јошт се и јасније објасњава када за све елементе покрета људства у временику од 1843.—47 број од 10.000 ставимо, онда добивамо за онај од 1868 до 1872 године следеће числене вредности.

У место 10.000 у првом периоду било је у другом:
Au lieu de „ dans la première période on a compté dans la seconde:

Венчаних Mariages	11.230
Рођених Naissances	12.350
Умрлих Décès	15.540
Вишка Excédants.	8.000

Штета дакле претрпљена у најглавнијем капиталу сваке државе, у људству — усљед опале пољске привреде између првог и другог временика — врло је убеђавајућа, но која се јошт и више увеличава кад разсудимо, да статистика заграничне сеобе такође знатан мањак показује, јер докле је у првом времену преко 6.000 душа више у Србију годишње досељавало се него што се из ње изсељавало на милион житеља, добит ова спала је у последње доба само на 3.000 глава, који се појав такође сам собом толкује, јер где користне заслуге нема, као што је негда било — усљед смањеног обрађиваног земљишта — тамо страни раденици неврве већ шта више догађа се, да се и старожилци разсељавају, као што нам подобни факт отечествена статистика селења

за последње две године у самом делу и потврђује и то у крају јошт слабо насељеном, као што је наша Србија са 1.600 душа на квадратној миљи а у којој би и пет пута јача насељеност становати могла.

Приметба. — У приложени 12 таблица покушалисмо да у графичном прегледу изнесемо пред наклоњене читатеље размере свију родова жита отечеогвене земљорадње сходно званичним податцима изнађеним пописом под јесен 1867 г. Вредни статистичар, г. Богољуб Јовановић, указао је неоцењену рукопомоћ при сачињавању истих.

У Београду у месецу Јулију 1873 год.

ОПИС РУДНИЧКОГ ОКРУГА

(СА ПЛАНОМ, СЛИКАМА И ТАБЛИЦОМ ДАЉИНА.)

израдио

ЈОВАН МИШКОВИЋ.

ЂЕНЕРАЛ-ШТАБНИ ОФИЦИР.

IV.

ТОПОГРАФИЈА.[1])

Сад ћемо да посмотримо обитавана места у рудничком округу. У овом опису држаћемо се административног подељења, а овај смо поредак још у првом одељку изложили.

Али пре него што одпочнемо појединe срезове да описујемо, рећи ћемо најпре коју о Горњем Милановцу, као окружноме месту.

Горњи Милановац. Варош ова лежи на десној обали поред реке Деспотовице у пријатном месту, пред којим се према југу диже Вујан планина (око 1 сах. даљине), а према северу на догледу је Рудничка планина (на 3 сах, удаљена); са свију пак страна опкољена је брежуљцима и брдашцима нешто голим, а нешто обраслим младом растовом шумом. По своме географском положају и према садањем виду Рудничког округа, Горњи Милано-

---

[1]) Прва 3 одељка штампана су у Гласнику српског ученог друштва Свеска XXXIV.

вац није прâви његов центрум, јер се више притакао источном крају округа, а западни је крај остао удаљен. Тако у правим пругама по карти имамо ове димензије:

Горњи	Милановац	Прањани (западни крај)	23.000	метара
„	„	Црна ријека (источ. крај)	9.000	„
„	„	Сирдљивковац (најудаљеније северно ћоше рудн. окр.)	34.000	„
„	„	Камицора (најудаљенији југоист. кут рудн. окр.)	38.000	„
„	„	Чачак (јужни крај)	18.000	„

Из тога се види, да би окружна варош, прави центрум, (средиште) свога округа, према садањем његовом виду, била, треба да је нешто западу намештена, а то би одприлике било око таковачког чувеног грма, у долини реке Дичине, где Љесковица у њу улази. Или би требало Руднички округ другче регулисати, и на источном крају (Борач и Коњушу) додати му; а на северном (Сирдљиковац) и југоисточном крају (Сирча) одузети му нека села. Онда би тек Милановац постао приближним средиштем свога округа.

Главна варош овог округа, за време владе кнеза Милоша, а и касније донекле, била је Брусница, која за $^1|_4$ часа (преким путом) од садањег Гор. Милановца лежи. (О њој види опширније код наслова: „Брусница“.) Али како положај тога места није имао такве вредности, да може одговорити захтевима једне окружне вароши, то се је још од 1850 год. почело на томе радити, да се варош оданде исели, и на коме угоднијем месту насели. У тој цели долазио је најпре у Брусницу, од стране правителства послат, тадањи саветник Јеврем Ненадовић, који је имао задатак, да место за населење нове вароши избере. Али како наиђе у Брусници на отпор, то се врати у Београд ништа и несвршив. 1852 год. у истој цељи дође и други саветник Стеван Книћанин, и без икаквих

призрења на отпоре, које су му неки од Брусничких житеља показивали, назначи за нову варош место, Дивље поље, на коме је садањи Горњи Милановац подигнут. Одма затим буду размерени сокаци и плацеви и план за целу варош начињен. Кад ово размеравање буде готово, почну се одма приватне зграде подизати и новој вароши буде дато име: „Деспотовица", по реци на којој лежи. У 1855 години буде и здање за начелство и суд довршено, и тако се и надлежателства те године преселе у нову варош. Чим ово би поче нова варош све више да оживљава, а стара нагло да пропада, и сад једва још здање господара Јована и неки остатци од појединих дућана наговешћују, да је ту пре 15 година нека варошица постојала; тако је напречац Брусница ишчезла. То је најбољи доказ, да је природно било кадтад пресељење Бруснице, јер то место није имало никаквог изгледа ни простора, и зато је пресељење врло умесно било. Само штета, што кад се је већ хтело учинити, да се је бар више о новом месту размислило; јер држимо, да би за нову варош боље одговарало, из наведених напред разлога, место у Такову, или бар Велеречко поље (1/2 сата од садање вароши), спрам Дивљаке, где се Руднички и Крагујевачки пут састају, — него где је садањи Милановац, осем ако се је гледало, да што ближе Бруснице буде.

Наравно због овог су пресељења млого, Брусничани у имању посрнули, јер им ово вредност изгуби; али од како се путови к Милановцу просекоше и направише, благостање је међу Милановчанима све боље, а изглед је да ће и унапредак све боље бити, док се још направе и путови, који су започети и који се тек у пројекту находе.

Нова варош зваше се Деспотовица, до 1859. г. а тада је кнез Милош назове „Милановац", за спомен своме брату војводи Милану Обреновићу II. Па како у крајинском округу већ постојаше један Милановац, то за њихову раз-

лику овога назову „Доњи“, а Деспотовици даду назив „Горњи Милановац“,[1]) које име и данас носи.

Правци главних (уздужних) сокака у Милановцу иду од североистока на југозапад, а попречних од северо-запада на југоисток. Сокаци су прави и пространи, и стоје под правим углима. Пијаца је на среди вароши и пространа. Од јавних грађевина Милановац има: лепу цркву са торњем од тесаног камена озидану. Ова је црква задужбина кнеза Милоша. Над црквеним вратима, што у припрату воде, на мемерној плочи стоји ово написано: „Изволением Бога Отца поспешением сина и содѣнствием духа свѧтаго, начасѧ здати храмь сеи во славу и чест пресвѧтыѧ и живоначалныѧ троицы во градѣ Гор. Милановце 1860 лѣта, иждивением благовѣрнаго Государа и књаза србскаго Милоша Обреновића I-ваго, в памат и спасение души своего брата Милана, совершися же при владѣнии сина его государа и књаза сербскаго Михаила Обреновића III-г. 1862. лѣта. Мајстор Настас Ђорђевић. — Поред тога књаз Милош је и 2 топчића од бронзе поклонио цркви Милановачкој. Од грађевина на реду је после цркве здање, у коме је суд и Начелство смештено, и које као и црква лепо варош украшава. Издање и црква у средини су вароши и на пијаци. Осем тога Милановац има мушку и женску школу, болницу, канцеларију среза Црногорског[2]) и пошту. Од приватних зграда има до 30 зиданих кућа, које би се при одбрани корисно употребити могле. Варош још није калдрмисана, али је почетак у велико учињен. У вароши има 4 општинска и више приватних бунара, из којих обитаоци воду за пиће узимљу. Одма изнад вароши налази се и једна чесма са које се такође вода за пиће носи. Вода је чиста и здрава.

---

[1]) Види височајше решење од 3-ћег Априла 1859 године, ВН. 1540, Зборник XII, страна 36.

[2]) Ова се сада зида и кошта ће преко 10.000 дуката. Врло красно и пространо здање какво ће се ретко налазити.

Површина на којој је Милановац насељен, чиста је и осушна; није савршена равница, а није ни под стрмим нагибом. Место је здраво;[1]) ваздух чист. Са висова, што Милановац окружавају лепо се виде: Рудничка планина, Вујан, Црни врх, Трујеска, Парац и друга мање важна брда. Само због тога, што је Милановац високим бреговима готово свуд около опкољен, честа је промена температуре, и с' тога мора се на опрези бити односно одела, јер је лако назепсти.

Варош нема никаквих утврђења. У војничком смислу апсолутно нема вредности по своме положају, јер ју сви околни висови надмашују, па ју је лако туђи. Само као окружна варош има своје релативне вредности.

Милановац нема никаквих предграђа или џемата (ма́ла) и никако се недели. Фабрика никаквих нема.

У Милановцу има обитаоца 515 мушких и 361 женских, свега 879 душа, и 211 пореску главу.[2]) Од ових 37 су странци.

Из Милановца воде ови путови:

1. У Крагујевац, насип, 9 сати.

2. У Чачак, насип, 4 сата.

3. У Пожегу, сад просечен, ненасут.

4. У Ваљево, сад просечен, ненасут, 12 сати.

5. У Београд, преко Рудника, још нерегулисан.

6. У Карановац преко Пријељине и Мојсиња, насип. (Има и преки пут преко Луњевице).

И други мање важни путови, који у околна села воде.

Код Милановца је зборно место Црногорском батаљону, батерији, ескадрону, пионирској и болничкој чети,

---

[1]) Процент годишњег умложавања људства је за прошлих 10 година 1.5°|₀, дакле бољи него у целој Европи. Види о томе чланак у Србији за 1870 годину под именом: „Истину на видело."

[2]) Ово је по попису за 1866-ту годину, и то обитаоци, а пореске главе по попису за 1870 годину.

занатлијском, радничком и профијантском воду. А кад се сва војска из целог округа искупи и целој рудничкој бригади.

Граница атара Милановачког води: од утока Ивичког потока у Деспотовицу (на североисточној страни Милановца), низ њу до утока Глибског потока, па уз овај до глибске вратнице, затим окреће северу преко брда и силази у Ивички поток, и низ овај до његовог утока у Деспотовицу. Цела површина атара Милановачког износи на 750 хектара.[1]) Највеће димензије овога атара јесу: од глибске вратнице на Деспотовцу: 1000 метара; и од Ћуприје на Глибском до Ћуприје на Ивичком потоку: 800 метара. Последња је најглавнији сокак, куда пролази и крагујевачки и чачански насип. Овај сокак води кроз средину вароши и пијаце. Ћуприје на овим путовима су од тесаног камена и врло добре —

Сад ћемо редом и сва сѐла појединце да посмотримо и да кажемо шта где знаменито буде, и то по реду као што је административно поделење овог округа изложено.

а, Црногорски срез.

1, Горња Црнућа.[2]) Ово село лежи на југоистотној страни под Рудничком планином, и граничи се са атарима ових оближњих села, и то: од севера Мајданом, од истока Каменицом и мр. Врећешницом, од југа Доњом Црнућом, Врбавом и Сврачковцима, а од запада опет Мајданом. Ово село заузимље изворни предео Осјачке реке, Црнућаре и Клисуре. Граница атара овог села иде овако: Са Белог поља по врх Каменичке реке водолучницом њеном и Осјачког потока на Борачко гробље, Голо брдо, Змијинац,

---

[1]) Један хектар = 10.000 □ метара хоризонатне површине.

[2]) Ово се село звало најпре „Белућа," „па се доцније, пошто су Белућани готово сви на Косову изгинули, то ојађено село у течају времена прозвало Црнућа, тако се прича у околини овој," вели М. Ђ. Милићевић. Види Гласник српског ученог друштва свеска XXI, страна 32.

Давидовицу и Трокраки крш; одавде окреће југозападу прелази Осјачку реку, водолучницу између Селишта и Лепе Главице, Црнућару, удара на Дреновац, пресеца Клисуру и излази на Маркову ливаду. Одавде окреће водолучницом северо западу и пење се на Градину, а са ње иде венцом Рудничке планине на Збеговишта, Вис, Ћелову чесму, Бијели камен, Марковац и излази опет на Вело поље.[1]) Осем споменутих назива у атарау овог села налазе се и: Турско гробље (брдо), Плоча (брдо), Попов дб, Шапоровац и Трњаци (потоци). У Горњој Црнући има 152 мушка и 163 ж. обитаоца, 36 задруга, а 44 пореске главе. Највећа задруга од 16 душа. Ово је село знаменито због тога, што је у њему неко време кнез Милош живио. И сада постоји кућа у којој је он обитавао.

2. **Доња Црнућа.** Ово село лежи јужно од Горње Црнуће, и граничи се: од севера Горњом Црнућом; од истока манастиром Враћевшницом, Прњавором и Липовцем; од југа Крагујевачким округом и Белим пољем; а од запада Доњом Врбавом. Граница пак атара села Доње Црнуће иде местимично овако: са Лепе Главице водолучницом на Орловац, па силази у поток Косовињак и низ овај у Гружу, коју прелази и пење се на брдо Таламбасе, силази опет у Гружу, затим пресеца насип Крагујевачки, води преко Калипоља на Висошац и Маркову Ливаду, одатле окреће истоку, пресеца Клисуру и преко Дреновца прелазећи, пресеца и Црнућару и излази на Лепу Главицу. Ово село заузимље доњи део Црнућаре и Клисуре. На граници атара овог села налази се зборно место чете Црнућске.

У овом селу има 162 мушка и 164 женска обитаоца,

---

[1]) У ова ограничења ушле су и општинске и општенародње шуме и планине, а то с тога, да се знаду међе, докле појединa села од од ових планина себи као присвајају, и што је тешко определити границу између општинских и општенародних шума, где их има.

46 задруга, и 59 пореских глава. Највећа задруга од 13. лица.

3. **Каменица.** И Каменица лежи на југо источној страни рудничке планине и захвата цео басен реке Каменице. Граничи се: од севера са Мајданом (руд.) и Вушницима (крагуј. окр.); од истока, Вољавчом манастир, Рамаћом (крагујев. окр.) и Кнежевцом; од југа, Љуљацима (краг.) и Липовцем; а од запада Горњом Црнућом и манастиром Враћевшницом. Местимично пак граница атара овог села иде овако: Са белог поља води водолучном међом на ниже, на: Милатовац, Орловицу, Саму Букву, Сламиште, Цавино поље, Ковачевац, Тикву, Голо брдо, Треску, Петковац и Ковиљачу; одатле на југозапад, силази у реку Каменицу, води мало низ њу, прелази је, иде у поточак Слатину, па уз овај на Маковицу, и даље вододелницом уз брдо на мали Кљик, Раскрснице, Тршевину, Змијањац, Голо брдо, Борачко гробље те узилази на Бело поље. Осим поменутих назива вода и брда у захвату овог атара спадају и следећа: Ђуковац (брдашце), Кленовац, Глоговац и Орòвац (потоци), Брежине (коса), Варег, Саричкн поток, Медведњак и Ковачевац (потоци), Дикован[1]) (извор), Кастун[2]) развалине од неке цркве), Оборски, Тршевачки, Рајски, Оборски, Дубоки, Брадин, Шабанов дô, Пљакина че-

---

[1]) **Дикован** то је извор према Кастуну на десној страни реке Каменице. Ова је вода некада лековита била и многи су њој долазили; сад је засута.

[2]) За ове развалине прича се да је некада постојала црква **Кастун**, која је славила **Ваведеније**. Кастун се спомиње и у једном запису, који је стављен на једном стубу, с десне стране врата, на која се улази из женске у мушку цркву, у манастиру Враћевшници. Ту се вели: да је Челник Радич Поступовић, који је Враћевшницу манастир подигао, уступио половину своје баштине коју је у реци Каменици имао, манастиру Враћевшници а пола »манастиру Кастунскому«. Из чега се види, да је ту некада манастир постојао. Види Гласник срп. учен. друштва, свеска XXI стр. 32.

сиа, Шумелски и Лесков (све сами потоци што у Каменицу с обе стране утичу). Атар овога је села дугачак а узан. Ово је село на граници крагујевачког округа. У Каменици има 224 мушких и 236 женских обитаоца, 97 пореских глава, 77 задруга. Највећа задруга од 13 лица.

4. **Кнежевац.** Ово село само на западној страни граничи се са рудничким округом, а са свију осталих страна опкољено је селима крагујевачког округа, и то: са севера Рамаћом: од истока, Барама; од југа Љуљацима, а од запада Каменицом. Местимично пак овако иде граница овога атара: са Петковца силази у мали Кереш, овај прелази, преко брда Турски гробови води по врх вел Кереша, код Барањске механе излази на насип крагујевачки, низ овај води на брдо Думачу, силази с њега те пређе преко Врбице и попне се на брдо Ковиљачу, а одатле окрене северу те се попне на Петковац (брдо). Ово село заузимље област потока Врбице; само врх малог Кереша није у његовом атару. Место је таласастог вида врло питомо и плодно. Осим досад споменутих назива у овом селу нема их више. Вид је атара овог села троугласт. Кнежевац је ћошак један рудничког округа, кој се као какав клин на североисточној страни у Крагујевачки округ увукао. У Кнежевцу има 106 мушких и 121 женски обитаоц, а задруга 30. Највећа задруга од 14 лица. Пореских глава има 45.

5. **Липовац.** Атар овај лежи између реке Каменице и Враћевшнице, и граничи се од севера и истока Каменицом; од југа Љуљацима и Коњушом; од запада Црнућом доњом, Прњавором и Враћевшницом. Граница овог атара пролази преко ових места: Са малог Клика, (тромеђа Враћевшнице, Каменице и Липовца) брдом на Маковицу па низ поток Слатину силази на насип Крагујевачки, који прелази а затим и Гружу, окреће брдом на запад преко Липовачке Главице и по врх потока старог

Липовца, удара на брдо Таламбасе и низ ово силази опет у Гружу, испод механе прелази је, а затим и насип, пење се на Миново брдо и преко Циновског гробља иде на велеки Клик, а са овога на мали Клик. Осем досад споменутих назива има у овоме атару и ово: Кешавац (поток, Липовачко поље) на левој обали Груже плодна равањ) и Станићара (такође). Липовац заузимље басен потока Кешевца и неки део Груже. То је место брежуљковато и доста плодно, особито су овде добри виногради. У Липовцу има 135 мушких и 138 женских обитаоца, а 48 задруга. Највећа задруга од 11 душа. Пореских глава у Липовцу има 56.

6, **Прњавор**. То је врло мало сеоце, лежи на утоку Враћевшничке реке, и манастир Враћевшница сматра га као својину, јер наводи, да то село на манастирским земљама борави. Граничи се: од севера атаром манастира Враћевшнице; од истока Липовцем; од југа и запада Доњом Црнућом. Граница ова иде местимично овако: Са великог Клика на Миново брдо па с њега силази те пресеца крагујевачки насип и удара у Гружу, па уз њу до утока потока Косовињака (Ђерин п.), сад окреће северозападу уз овај поток, пење се на Граовац, а са овога к истоку силази у Враћевшницу, прелази је, и успне се на велики Клик. Место је плодно и питомо. Осем споменутих места у овоме атару има и ова: Маква (извор, на левој обали Груже) и Росуље (коса између Косовињака и враћевшничке реке.) У Прњавору има 73 м. и 63 ж. обитаоца. Задруге 24; највећа од 11 лица. Пореских глава има 25.

7. **Бело поље**. И ово је село на граници крагујевачког округа, у долини реке Груже. Граничи се: северно, доњом Црнућом; источно и јужно Коњушом (краг) а западно доњом Врбавом. Местимично пак граница атара Белопољског иде ооако: Са Калипоља силази на насип крагујевачки, пресеца га и удара у реку Гружу, мало

уз њу води до утока Коњушаре, па уз ову донекле, а после окрене уз брдо по врх потока Сајмена, а затим вододелницом на Типац, Збеговишта, Перунику, Стругонице, Вел. врх, Воцу и Крстове; па онда окреће северу и низ поток Врановац, пошто опет пређе насип, силази у Гружу, прелази је, па преко Облог луга удара но врх потока Слатине и излази на Калипоље. Осем споменутих назива налазе се у атару Белопољском још и ови: Ајдучка вода, Дмитрина вода (извори), Кусача (коса поред Врановца), Столице (коса), Јовановача (пот,), Радиловац и Кленовац (потоци), Орнице и Забел (косе) и Карачица (раван поред Груже) У овом атару има понајвише грмове горе. У Белом пољу има 133 м. и 140 ж. обитаоца, а 46 задруга, од којих највећа је од 12 душа. Пореских глава има 54.

8. **Горња Врбава.** Ово село захвата изворе реке Груже и пружа се на обе њене стране. Граничи се: од севера, Сврачковцима; од истока Доњом врбавом; а од запада Грабовицом. Мистимично пак иде међа овако: Са врха потока Луњевца све низ овај пресецајући насип крагујевачки, до утока Луњевца у Гружу, прелази Гружу, па уз Коњски поток излази преко Ровина на Гувништа, одавде води брдом преко Ћаве и Врлетне стене, силази низ поток у Гружу па онда уз Репушину иде скоро до врха, затим окреће к истоку, прелази по врх Речице и удара у врх потока Луњевца. Али осем досад наведених назива има у овоме округу још и ових: Врело, Кршеви, Крушка, Трска, Лаз, Ђурђијин, Тополски и Криваја (потоци); Чукара (брдо), Говеђе брдо, Дуго поље, Лаз, Ланиште, Ђаков гроб и Расадник (косе); Велика ливада и Лука (равни у долини поред Груже.) У горњој врбави има 121 м. и 131 ж. обитаоца, а 42 задруге, од којих највећа је од 16 лица. Пореских глава има 40.

9. **Доња Врбава.** Доња врбава је источно од Горње

и с једне и с друге стране реке Груже. Граничи се: са севера, Сврачковцима и Горњом Црнућом; од истока Доњом Црнућом и Велим пољем; од југа Борчом (крагуј.) и Јабланицом, а од запада Горњом врбавом. Граница Д. врбавског атара местимично овако пролази: Са Калипоља по врх Слатине и преко Облог Луга силази у Гружу, прелази је, а затим и насип крагујевачки, па све уз поток Врановац излази на брдо Крстове, на Крагујевачку границу, одатле се дотиче врха Црне ријеке (Поточани), па окреће на север брдом преко Црног врха, удара на Ровине и са Гувништа силази у Коњски поток и низ овај у Гружу, коју прелази па и насип, и уз поток Луњевац узилази до на његов врх, одакле удара на брдо Маркову ливаду (између Клисуре и Луњевца) и косом силази на Калипоље. Осем досад изложених назива налазе се у овом атару још и следећи: Јасик, Водица, Сатавци, Вел. поток, Брзавац, Ивковача, Коњска вода, Гаће, Долина и Ковачевац (потоци); Седи врана, Јасик, Шумица, Осредчић, Орнице, Кршеви, Спасовина, Косица, Округлица (косе) и Крчевина, равањ поред Груже; на послетку још и брдо Висошац, по коме се и један засеок овог села тако зове, У Доњој врбави има 235 м и 210 ж. обитаоца. Задруга има 69, од којих највећа је од 18 лица. Пореских глава има 94.

10. **Грабовица.** Ово је село здраво протегнуто и има врло неправилну форму. Граничи се: од севера, Невадама и Сврачковцима; од истока Горњом Врбавом и Јабланицом; од југа, Јабланицом и Луњевицом; а од запада Врусницом, Гор. Милановцем и Велеречом, Местимично пак иде међа овако: Са Великог врха (Невадско брдо) северо истоку те пресеца Глоговац и Репушину, па окреће низ ову, прелази насип краг. и уз поток излази на Велику стијену, и са ове на Ћаву, одакле силази низ поток Лазовац у Грабовичку реку, која поред Тријеске прола-

из па низ ову реку до испод великог Лаза, одавде почиње ићи косом око Парца, по врх Ражаничког потока и поља Ражаника, дотиче се мало Деспотовице, па окрене уз брдо на изворе Ждребан и Кобилан, и обилазећи око Парца силази у поток Задужбину и на његов уток у Малу реку; одавде окрене уз малу Реку, и даље прелазећи насип под Рапај брдом, води донекле уз Глоговац, па онда окрене лево и испне се на вел. Врх. Но осим поменутих назива налазе се у овом атару још и ови: велики Врх, мали Врх, Метаљка, Кршеви, Бабин нос, Кеља и Рапај брдо. Све брдашца и врхови. Даље: Јајовац, Чокањац и Јованов извор (потоци). Село Грабовица већином брда заузимље; мало има воде. Стен су гранитне формације. У Грабовици има 268 м. и 257 ж. обитаоца. Задруга има 89, од којих највећа је од 15 лица. У овом селу има 106 пореских глава.

11. **Луњевица.** Ово село захвата доњи део Луњевичке реке и достаје плодно. Граничи се овако: са севера Гор. Милановцем и Грабовицом; од истока Јабланицом; од југа Гор. Трепчом и Прислоницом (срез моравски); а од запада Брусницом. Местимично међа њена пролази преко ових мéста: Од Деспотовице спрам Горњег Милановца, косом око Парца обилази и сиђе у Јабланичку реку испод утока јабланичког потока, затим води уз брдо између Крушевичког и Јабланичког потока, до на водолучницу која од Буковика иде, где окреће западу на Вис и даље вододелницом на Церје, Добру воду и узилази на велики Вујан, са овога преко Столица на мали Вујан и даље преко Врхова на ниже слази у Деспотовицу, испод утока Луњевичке реке, и одатле води све уз Деспотовицу, до Ћуприје на истој, код вашаришта Милановачког. Осем досад поменутих у заплаву села Луњевице спадају и ови називи: Газдин поток, Мали дô, Велики дô, Липље, Бистри, Крушачки пот, Дубоки пот, Ражанички и Чапљак (све

сами потоци); Вучијак (извор испод Вујна); Дугачка коса Кратка коса, Биорац и Липовац (косе); Ражаник и Међурача (равни) и Клик (вис испод Вујна). У Луњевици има 222 м. и 173 ж. обитаоца. Задруга има 66, од којих највећа је од 22 лица; али иначе задруге су у слабом стању. Пореских глави у Луњевици има 75. Из овога је села онај чувени Србин Никола Луњевица, који је новчаним жртвама устанак у 1815 години доста потпомогао. О томе види опширно у одељку „Историја".

12. Јабланица. Ово село лежи источно од Луњевице, на источном крају рудничког округа. Граничи се: од севера Грабовицом, Горњом и Доњом Врбавом; од истока Борчом (крагујевачки округ); од југа Вујетинцима и Горњом Трепчом (мор. срез); а од запада Луњевицом и од чести Грабовицом. Местимично пак ова граница иде овако: Са Ћаве на Гувниште и преко Равнина на Црни врх, па с њега силази у Црну ријеку, њом води до у Поточане (пот), а одатле узилази на Вуковик, са њега силази косом између Крушевичког и Јабланичког потока, до у Јабланичку реку, ову прелази, води мало страном, па опет у њу слази, иде уз њу до потока Лазовца, затим окреће уз овај поток, те узилази на Ћаву. Осем поменутих назива у овоме су атару и следећи: Тријеска, Вел. лаз, Прешњетина, Савићевица, и Вис, све сама брда, и коса Дуго поље. Јабланица захвата изворни предео Луњевачке реке. У Јабланици има 176 м. и 179 ж. обитаоца. Задруга има 56; од ових највећа је од 18 лица; иначе су задруге у хрђавоме стању. Пореских глава има 55.

13. Мајдан. Мајдан захвата доста велики простор и лежи у заплави реке Деспотовице, на западној страни Рудничке планине. Граничи се: од севера Рудником; од истока, Бушинцима (краг. окр) и Горњом Црнућом; од југа, Сврачковцима и Велеречи; а од запада Шилопајем и Мутњом. Местимично пак иде његова међа преко ових та-

чака: Са великог Штурца Рудничком планином, њеном вододелницом на мали Штурац, Молитву (Славу), Бело поље, Марковац, Ђелову чесму, Вис и Збоговишта, одатле окреће косом низ брдо и слази низ поток Номину у реку Деспотовицу, прелази је, узилази на косу Ковиљачу, и затим узимље северозападни правац, па иде вододелницом измеђy Велеречке речице и Деспотовице, те се попне на Брекињу. Са Брекиње води североистоку вододелницом Деспотовице и Брезовице на Рапшинце (Вел брдо) и Стражевицу, одавде наниже слази у рудничку реку и низ ову на састав њен са Плужевиначким потоком, на „Јелин камен“ (види у „Хидрографији“ о њему). Сад води донекле тим потоком (уз њега), па онда уз косу у североисточном правцу узилази на велики Штурац. Осем досада споменутих назива у атару овога села налазе се и следећи: Красојевачка река, Малињак, Гушавац, Стражевица, Марковачки, Извори, Молитва, Рапшиначки п. Каловити, Јанића поток и Поповића, све потоци; даље Рапшиначка коса, Пшеничишта, Ђумурџиница, Дуга коса, Чеков бријег и Рȁнац (косе). Брда: Бојов лȁз, Молитва и Ђумурана. Красојевци то је засеок овог села. У Красојевцима на десној обали потока, спрам утока п. Молитве, налази се заравањ од 5—800 кор. дужине и 3—400 ширине. Ту је постојала некада стара рудокопна варош. Од ње за у стару Рудничку варош водио је стари рудокопни пут све страном по врх потока: Гушавца, Злокућанског, Миловца и Прлинског потока, па на Катру, испод в. Штурца и Рашћа. Овај пут нигде нема већи пад од 8°. До потока Гушавца мање му треба оправке па да употребљив постане; од Гушавца до Красојеваца једва и стаза води. — На том пак месту у Красојевцима, где је негда рудокопна варош постојала, зајиста се и познају неке уставе и корита (жљебови) од старих фабрика и ливница. На левој обали код потока Молитве, била им је црква.

На десној обали потока Извора, испод Ћумуране, а на левој обали Красојевачке реке, налазе се остатци некакве куле, коју мештани зову: „Кула Павла Орловића“. У Красојевцима има 2 воденице са по 1 витлом (за 24 сата једна самеље 100—200 ока). Красојевачка је река глава Деспотовици, и то: Молитва и Малињак поглавито.

У Мајдану има 394 м. и 398 ж. обитаоца, а 138 пореских глава. Задруга има 128, од којих највећа од 13 лица. У Мајдану има школа и црква; оне се налазе на десној обали Красојевачке реке, 5 минути од састава њеног са Мајданском реком. Црква је дрвена, али је на лепом месту. У атару овог села налази се и једна меаница поред Рудничког пута, а код утока Рапшиначког потока у Мајданску реку.

Мајдан је добио име отуда, што су се у његовом атару некада руде вадиле. Ево шта барон Хердер[1]) о Мајдану вели: „У извору красојевачке реке биле су старе рудокопње, које су под Карађорђем због оскудности ствар разумевајућих људи и рудара, за кратко само време обделаване биле. — Овај мајдан садржава оловне, бакрене, гвоздене и друге руде, а у дубљини без сумње и благородне метале и мора простран бити, јер из једног лагума крај реке Гушевачке (то је извор Гушавац Ј.), где се ова са Крашовачком (ваљда Красојевачком! Ј.) састаје и име Деспотовице прима, силна вода истиче, која силан талог прави, у зиму се не смрзава. Барон Хердер држи, да се ова вода у пространим доловима и јамама мајдана купи и слива, и вели да се овај мајдан на сваки начин опет што пре предузети и обделавати има. — У долини код Мајдана налазе се на 6 мёста развалине топионица и развалине једне рударске вароши, која је овде у стара времена стајала.“ —

---

[1]) Види барона Хердера Рударски пут по Србији, страна 43 и 44

14. **Сврачковци.** Ово село лежи јужно од Мајдана и граничи се: са севера Мајданом; са истока Горњом Црнућом и Г. Врбавом; од југа Гор. Врбавом и Невадама; а од запада селом Велеречи и Мајданом. Местимице пак међа иде овако: Са Збеговишта на Градину, па с ове силази косом близу до Маркове ливаде, са које окреће у југозападном правцу, те прелази преко извора Луњевца, Речице, Репушине и Глоговца до на велики Врх, са њега прелази у Кривачића поток и низ овај и Пастрмички поток слази у Деспотовицу, затим иде мало низ њу до утока Крловачког потока, па уз овај на Ковиљачу, затим опет слази у Деспотовицу, код утока Номине пресецајући као и пре и руднички пут и реку, узимље североисточни правац и косом узилази на венац Рудничке планине, — на Збеговишта. Но осим досада споменутих назива у Сварчковачком атару налазе се још и ови: Румића и Лазића потоци; Дугачка коса, Велико брдо, Плоча и Отрешњак (косе). У овом селу има 174 м. и 148 ж. обитаоца, а 55 пореских глава. Задруга има 37, од којих највећа је од 20 лица.

Име овог села по свој прилици долази од „свраке“, којих је ваљда некада ту млого било.

Од атара села Сврачковаца припада већи део заплави Деспотовице, а мањи заплави реке Груже.

15. **Неваде.** Лежи јужно од Сврачковаца, и граничи се: од севера са њима; од истока Грабовицом; од југа опет Грабовицом; а од запада селом Велеречи. Местимично пак иде међа овако: Са Великог врха, где је тромеђа Сврачковачка, Невађанска и Грабовичка, у поток Глоговац, и низ овај док неизађе на насип Крагујевачки под Рапај брдом, прелази га и иде даље низ малу Реку до утока потока Задужбине, затим окреће уз брдо и страном Парца излази на ливаду Рајевицу, на северној страни Парца, до Кобилан извора, и одатле слази у Деспото-

вицу испод утока Мале реке, прелази и Деспотовицу и насип Крагујевачки, иде уз поток Липе, узилази на Широко велеречко поље, с њега слази на Руднички пут, прелази га те сиђе Деспотовици, води уз њу до утока Пастрмичког потока, па окреће уз овај а затим уз Поповића поток и попне се на Велики врх. Поред досада поменутих назива има у овоме округу још и следећи: Милијин п. Водица, Миловановац, Слâвље, Јасење, Луке, Куси п. Мали и Велики п. (све сами потоци); Мали врх, Главица, Мало брдо, Мала ливадица и Чукара (косе и брдашца); Молитва, в. Равањ, Дивљака и Доње поље (рâвни у дну долине Деспотовице). У овоме селу има 187 м. и 158 ж. обитаоца, а 62 пореске главе. Задруга има 51 од којих највећа је од 16 лица. Атар села Невада спада сав у заплаву реке Деспотовице. Ово се село најпре звало **Лановци**.

16. **Велереч.** Ово село лежи на десној страни Деспотовице и захвата цео басен мале Речице. Граничи се: са севера Мајданом; са истока Сврачковцима и Невадама; са југа Грабовицом и Брусницом; а са запада Клатичевом и Љутовницом. Местимично пак иде међа овако: Са Брекиње пресеца Јакљево пот, па слази низ Крловачки поток у Деспотовицу, затим води нешто низ њу, па окреће у Широко Велеречко поље, слази низ поток Липе, пресеца насип Крагујевачки и Деспотовицу, иде уз Парац на Рајевицу и Кобилан, па испод Ждребана окреће на ниже те сиђе у Деспотовицу, где у њу утиче мала Речица; пресеца опет насип, окреће уз брдо, пресеца насип Ваљевски, излази на Осређе, па око потока Стублине, води донекле насипом Ваљевским, па близу потока Завидруг, окреће десно северу, вододелницом Љутовничке и Велеречке реке и долази на Брекињу. Осим споменутих назива налазе се још и ови: Дубоки пот, Репиште, Спрдњански, Боквички, Бурин п. Добрички, Слатина, Студенац, Горички, Крушевички п. и Водица (потоци); Студенац и Бацковац

(Бачковац извор); Мећурача, Банарице, Велика коса, Спрдња (гробље) Гробљице, Добрич, и Врешће (косе, врхови и рâвни). У овом селу има 237 м. и 222 жен. обитаоца, а 87 пореских глава. Задруга има 82, од којих највећа је од 12 лица.

17. **Љутовница.** Граничи се: од севера Накучанима и Шилопајем; од истока Велеречом; од југа Велеречом и Клатичевом; а од запада Клатичевом и Калиманићима. Местимично пак иде овако граница: Са Триповца вододелницом Љутовничке и Велеречке реке до насипа Ваљевског, затим водећи њиме неприкидно, прелази Љутовничку реку, долази у поље Срчаник, пење се на Тетребушу, затим окреће северу и венцом долази на Трйповац. Осем поменутих назива у овоме су атару и следећи: Дубока, Селинац, Мочилац, Пеловац, Рачи поток (све потоци), Шабанова бара; Чесма Барактаровића (у Триповцу); Бели камен и Гола коса. Село Љутовница заузимље изворни предео Клатичевачке реке, где се она зове Љутовничка река. То је здраво питомо место; од дрва највише има грмове горе. У Љутовници налази се дрвена црквица и школа. Оне су испод Триповца (на југу), на врху потока Мочилца. У Љутовници има 150 м. и 118. ж. обитаоца, а 39 задруга, од којих највећа је од 17 лица. Пореских глава има 46.

18. **Брусница.** То је село на западној страни Милановца, и по коме се звала и до скора овружно место „Брусница." Атар овога села граничи се: од севера Клатичевом и Велеречи; од истока Горњим Милановцем[1]) и Луњевицом; од југа Брђанима (мор. срез); а од запада Семедражом. Местимично пак međa атара Брусничког иде овако: Са Осређа на Ваљевском насипу силази косом близу

[1]) Горњи Милановац управо се увукао у Бруснички атар, јер је варош на атару Брусничком и постројена, и потребна земља од Брусничана и одкупљена.

Крушевичког потока, пресеца насип Крагујевачки и силази на уток мале Речице у Деспотовицу, захвата мало од Парца и сла́зи опет у Деспотовицу на уток Ивичког потока, и обилазећи Милановац води уз Ивички поток до врха (уз Бадањ), излази на брдо код Записа, па силази у Глибски поток, и низ овај, прелазећи Чачански насип, удара у Деспотовицу на уток Глибског потока, сад води низ Деспотовицу до испод утока Луњевичке реке, па окреће уз брдо, и преко врхова излази на Мали Вујан, са овога слази у западном правцу у поток Грачаницу и низ овај излази на насип Чачански, пресеца га те сиђе Деспотовици, уз ову води до Пећинског потока, а ту окреће уз брдо преко Пећинске стране и даље брдом на Брусничко Осоје и Црни врх, ту окреће северо источно и коловозом идући удара у Ваљевски насип, и њиме долази на Осређе. Али осем поменутих назива налазе се у овом атару и следећи: Слатина, Поњавски пот, Трњаци, Орашће, Забран, Диловац, Слатина, Бања, Ковиљача, Добра вода, Изворачки пот, Падински, Дубоки (камените), Врелски пот, Мауковац све сами потоци; Бранково брдо, Силистарово (Јелен), Салаши, Крижевац, Ковиљача, Осоје, Пуовац, Дреновити врх, Криви Рид; Велика пећина, М. пећина, Падине, Росуље, Рељино брдо и мало Косово, све косе и брда; Међуречје, раван при утоку Речице у Деспотовицу; Диловац, Млаковац извори и Газдина вода или Луњевачина чесма[1]) (Ковач). У Брусници има 342 м. и 341 ж. обитаоца, а пореских глава 125. Задруга има 105, од којих највећа је од 15 лица.

---

[1]) Ову је чесму направио чувени Никола Луњевица, а поправио је син његов Панта Луњевица и његова Мајка Ђурђија. На тој је чесми камена плоча, и на ово стоји следеће написао: Источник овај подигнут биет у 1800 г. поч. Г. Николом М. Лунѣвицом бив. маіором с. изъ Лунѣвицє обновлѣн насльѣдником и сином нѣговим г. Пантом Н. Лунѣвицом съ матером своіом г: Ђурђиіом 27 Септембра 1858 год. ради спомена блаженопочившем отцу своме“.

и следећи: Ћопин, Змајевац и Медљен потоци. У овом селу има 142 м. и 138 ж. обитаоца. Пореских глава има 48; а задруга 42, од којих највећа је од 18 лица.

22. **Врнчани.** Ово село граничи се и то: са севера Ручићима (Качер); са истока Накучанима (Качер) и Калиманићима; са југа Синошевићима и Љевајом; а са запада Љевајом и Доњим Бранетићима. Местимично пак иде граница овако: Са Јасика вододелницом Бољковачке и Врнчанске реке на Превоје и даље северу испод Врнчанске механе, те пресеца Ваљевски насип, одатле донекле иде вододелницом Врнчанске и Калиманске реке па окреће западу, прелази Врнчанску реку узилази на брдо, окреће северу и водолучницом Врнчанске реке и Љевајице узилази на Јасик. Осим досад споменутих назива има још и ових у томе атару: Живобара, Рõвача, Превојски и Петров, све потоци; Локва, бара једна; Становиште је избрежак код Локве, са мало грмења и ливаде; Камаљ је мали врх у коме се камење вади. У Врнчанима налази се једна механа стара на ваљевском насипу, која је 2 сах. од Милановца удаљена. Врнчани заузимљу изворни предео и већи део Врнчанске реке; у томе атару већином је млада растова шума. У Врнчанима има: 177 м. и 187 ж. обитаоца, а 65 пореских глава. Задруга има 54 од којих највећа је од 17 лица.

Осим ових Врнчана има још једни у Каратку — моравском срезу.

23. **Синошевићи.** Ово село захвата саставке Врнчанске и Калиманске реке са Љевајицом, одакле се почиње звати Љесковица. Граничи се: од севера Врнчанима; од истока Калиманићима и Таковом; од југа Таковом; а од запада Љевајом. Местимично пак иде граница овако: Из Врнчанске реке уз брдо те излази на водолучницу њену и Калиманске реке, па слази у Калиманску реку, прелази је, и иде уз поток Дубоко, на венац између Клатичевачке

и Калиманске реке, води венцем преко Кусање и слази низ Рид у Љесковицу, пресеца је, довата мало од Побрђа и затим се спушта у Љесковицу, на састав Љеваје са Врничанском и Калиманском реком; одатле све иде уз Врничанску реку до места одакле је и почела. Ово је место доста питомо и има лепу, младу растову шуму. Ово село има 91 м. и 106 ж. обитаоца, а 31 пореска глава. Задруга има 32 од којих је највећа од 12 лица.

24. **Љеваја.** Ово село захвата доњи део реке Љевајице и граничи се: од севера, Доњим Бранетићима; од истока Врничанима и Синошевићима; од југа Таковом; а од запада Лочевцима и Доњим Бранетићима. Местимично пак међа Љевајска иде овако: Из долине Врничанске реке низ ову до састава њеног са Љевајицом, ту почиње уз брдо и узлази на Побрђе, па онда косом изнад друма пожешког удара по врх Љевајског потока на Арнаутски тор, па преко Пејовог брда удара у Враничицу и одавде иде донекле уз њу, па одна скреће истоку те пресеца Љевајицу, води мало венцом између ње и Врничанске реке, и затим слази у исту на оно место одакле је и пошла, У овом селу има 73 м. и 72 ж. обитаоца, а пореских глава 21. Задруга има 22. од којих највећа је од 18 лица.

25. **Горњи Бранетићи.** Ово село лежи на граници Ваљевског округа и Качерског среза, и граничи се: од севера, Славковицом (ваљ. окр.), Лалинцима и Вољковцима (качер. ср.); од истока, Ручићима (качер. ср.), од југа Доњим Бранетићима и Озремом; а од запада Вањанима (Црногор.). Местимично пак ова међа иде преко следећих места: Са Проструге планинским венцом на Врановицу, и даље на Јасик; одатле окреће западу те пресеца Љевајицу, Враничицу и Озремицу до у Грку Брусницу, и ту почиње на север уз Дубоки поток (Грка Брусница) да води, па уз брдо на Кршеве, Мајдан, док не изађе на

главну вододелницу, која са Штурцан а Оувобор и Маљен иде, и то у Честу букву; па одавде води све тим венцом истоку на Велико брдо, Кладе, Липову пољану, Пријеко брдо, Сланац и Пространу. Осем поменутих назива налазе се у овом атару још и следећи: Ајдучка чесма, Љескови поток, Ријека, Звекара, Јасиковача, Јасик, Јазовина и Котарић (све потоци и састојци Озремице); Боблија (Бобовац), Корнет и Љескова бара (косе и стране); Бубњевац (Ђуровац) извор. Горњи Бранетићи са Доњима имају 459 м. и 413 женск. обитаоца, а 142 пореск. главе. Домова или задруга има 107, од којих највећа је од 23 лица.

26. **Доњи Бранетићи.** Леже на југу од Горњих Бранетића и граниче се: од севера са њима; од истока Врачанима; од југа, Љевајом и Лочевцима; а од запада Озремом. Местимично пак међа иде овако: Са Јасика венцом к југу између Љевајице и Врчанеке реке донекле, па окреће западу, пресеца Љевајицу, и допире до у Браничицу, води неко време низ њу, па опет скреће западу на Забел, и ту узимље правац северу и брдом према Озремици води донекле, па онда у правцу источном прелази Браничицу и Љевајицу и излази на Јасик. Других особених назива у овом атару нема. Број обитаоца, пореских глава и домова споменулисмо при горњим Бранетићима. У атару овог села налазе се остатци неке старе цркве, која је славила светога Јована (и отуд је добила име Јоваље). Код те цркве има старинског гробља, у коме су плоче призматичког троугљастог вида. Остатци ови налазе се на граници (метеву) атара Озремског и Бранетићског. Ту и сада постоји часна трапеза, где се о преславама врши служба Божија. По својој прилици ту је народ од зулума турског начинио црквицу, те да би се у миру Богу помолио. Црквица је, веле, била дрвена.

27. **Озрем.** Граничи се: од севера Горњим Бранетићима; од истока Доњим Бранетићима; од југа Вершићима;

а са запада Лозњем. Озремска међа местимично иде овако. Из долине Озремице страном између ње и Браничице до на Забјел, ту окреће на запад пресеца Озремицу и излази на Дубово, па узимље северо западни правац, води косом, силази у Слатку Брусницу, прелази је, брдом води на Лисине и даље, скреће на запад, пресеца Грку Брусницу (Дубоки поток) а затим удара опет у Озремицу одакле је и пошла. Особених назива нема. Озрем захвата доњи део басена реке Озремице, која је своје име од овога села и добила. У Озрему има 227 м. и 233 ж. обитаоца, а 84 пореске главе. Задруга (домова) има 71, од којих највећа је од 21 лица; иначе стање задруга уопште је слабо.

28. Таково. Граничи се: од севера, Љевајом, Синошевићима и Калиманићима; од истока Клатичевом, од југа Шаранима; а од запада Древовом и Лочевцима. Местимично пак иде међа овако: Са Сочивйшта на ниже у поток Јовац, пресеца пожешки друм и силази у Клатичевску реку, води низ њу до утока потока Заједнице, па уз овај поток до на Црни врх, одатле венцом преко Тоцилина на Таковачко Осоје, и низ Поток Кр̂ке слази у Дичину, ову прелази и затим се пење на Мрђеницу, па онда окреће венцом између Дреновице и Дичине и спрам Љевајског потока силази у Дичину, прелази је опет, иде уз Љевајски поток, пресеца по други пут пожешки друм, води страном на Побрђе, где се дотиче друма, па окреће те сиђе у Љесковицу, пређе је и уз Рид узилази на Кусању и одатле на Сочивиште. Осим досада споменутих назива у томе атару налазе се још и ови: Стублина, Јагњилов Добриловац, Јасеновити, Жупањевац, Цветков точак[1]), Штôвна, Сирдан и Уровача, све сами потоци; Пркосава,

---

[1]) „Цветков тóчак" поток, добио је име отуд, што је у њему неки „Цветко" направио чесму која „точи," па му је по њему и име наденуто.

Стáрац[1]) и Раскрснице, (косе); Вртине, раван између Љесковице и Клатичевачке реке, на последку и Таковачки грм, који је у целој Србији чувен, и о коме ћемо мало ниже коју опширније рећи. Стáрац, Пркосава и Осоје покривени су са буковом гором; Рид и Мрђеница са грмовом а Побрђе је голо. У Такову на 181 м. и 207. ж. обитаоца, а 68 пор. глава. Задруга има 62, од којих највећа је од 12 лица. У Такову на дивној узвишеној равни, опкољена са великим грмењем, постоји још и сада она чувена и за историју нашу знатна дрвена црквица, (види сл. 1) (а и б)а у којој је 1815 године на Цвети одпојана најзнатнија за нас Божија служба, после које наши витешки борци за слободу заверише се: „да се бију и крваве с' Турци;“ у Таковској цркви посејано је прво семе наше народне слободе, које је уродило данашњим плодовима, што их ми овако безбрижно и рахат уживамо. Црква је сва од брвана покривена шиндром. Врата су украшена са дрвеним резаријама, које сам нарочито у већој размери нацртао, те да се види ступањ развитка те вештине код нас у оно доба; а уједно, са подробним нацртом „Таковачке цркве“ ишао сам на то, да искореним погрешно уображење, које је слика, што ју је г. Стеван Тодоровић саставио, („На Такову 1815“), о тој цркви у гледаоцу произвела; јер је у тој слики претстављена некаква црква зидана с торњом; а Таковска је црква од 10 реди брвана.[2]) Звонара је близу поред цркве на три ката, сва од дрвета. Црква је врло правилно истоку окренута. Никаквих старинских гробова нема.

Таково обухвата састав Љесковице и Клатичевске реке са Дичином; оно заузимље врло питом предео. Таково је по положају своме готово у средини Рудничког

[1]) На „Старцу“ налазио се је некада један „стари грм,“ као и онај у Таковачком пољу, па му је од њега име остало.

[2]) Овде је умесно приметити, да слика која представља устанак 1815 год., и коју је издало уредништво „Србадије“, веома млого природи самога места доликује.

округа, и боље би било, да је варош овде насељена била, јер је и средокраћа и предео млого лепши.

На $^1|_4$ сахата од Таковачке цркве западу, у долини Дичине, на њеној левој обали, а између ње и Љесковице, уливадама постоји још и сада Таковачки грм, који у нашем ослобођењу игра важну улогу. То је онај грм, под којим се је неумрли кнез Милош са нашим витешким предцима договарао да устану на своје диндушмане и крволоке, и под којим је 1815 год. на Цвети, кнез Милош развио барјак, и узвикнуо: „ето мене а ето вам рата с Турцима:“ то је оно место, где се је први пут из Српских уста зачула реч слобода, после жалосне 1813 године. С тога и јесте то место тако важно, да се никада заборавити неће, и с тога ћемо и ми коју више о њему рећи.

Таковачки грм. Дебло му има у периферији 7·5 метр; у круни је још и дебљи. Некада је имао 5 великих главних грана, а сада је остала још само једна. Причају људи, да се је један велики стуб одломио оне године кад је кнез Милош умро, а други (мањи) 1868 године, када нам и кнеза Михајла нестаде. То народ доводи у свезу надмоћном силом са породичним стањем онога човека, који је први Српски барјак за слободу развио после 1813 год. Грму су даскама затворили све оне отворе где су гране оченуте, да неби трулио. Некада је овај грм у дну имао отвор, да дијете може ући, и могло је унутра стати око 20 свиња; али је сада тај отвор зарастао. Около грма обележена је земља са каменим квадратно отесаним белегама. Простор који захвата ово камење квадратног је вида. Једна страна има 27 хвати. Свега има 12 белега. Камење је побијено у растојању од 8 хвати. Ово је учинио пок. кнез Михајло, који је одплатио и ту земљу обележену на којој је Грм, и те белеге, те тако већу важност даде оном месту, где се је први Српски збор за слободу држао. Сад се то зове Књажева ливада.

овако: Са брда Мрђеница слази у Дичину, ову прелази, иде уз поток Крке, и преко Таковачког Осоја излази на венац код Тоцилина, па окрене југозападу и брдом иде на Крвавац, преко Рујевог гувна и Криве греде на Црну бару, слази у Дичину опет, прелази је, иде уз Црвени извор и излази на венац Рожња планине, на коловоз, окреће њиме дуж венца — северу, и спрам Дуге пољане, узимље правац на североисток, силази Дреновици изнад њеног утока, прелази је, и преко Шеварица узилази на брдо — Мрђенице. Али осем досад споменутих назива у атару Шаранском налазе се још и следећи: Долови, Гаришта, Рускавац, Савинац[1]), Боговосоје, Криви дô, Лијепи дô, Студéнац, Срнећи, Марков пот, Медник, Јелен, Дубоки пот, Ђуровац, Јоковића, Дубрава и Јасиковача, све сами потоци разне величине; Гариште, Станиште, Главица, Спасовина, Полашевица, Мала коса, Дуга коса, Маркова коса, Лу́ка, Црвена прљуша, Кроти коза, Орлојевица, Руњавац, Трештеник и Прстеновац све косе и стране. У Шаранима има 155 м. и 122 ж. обитаоца, а 47 задруга, од којих највећа је од 11 лица. Пореских глава има 49. Ово село по својој прилици добило је назив од „шарана“ змије, којих по Крвавцу и другим тамошњим серпентинским камењарима довољно имаде.

На атару Шаранском постои и црква Савинац, коју је зидао кнез Милош за спомен своје супруге кнегиње Љубице. Црква је озидана од лепог белог и црвеног тесаног камена. Припрата дограђена је од дрвета; исто тако и нова дрвена звонара поред припрате. На цркви је шестоугаоно кубе. На каменој плочи над јужним вратима постављеној стоји овај натпис: „Ко Христа Бога благовѣрный князь срьскїи Милошь Обреновичь I-вый по-

---

[1]) И у овом потоку има некакви извор св. Саве који је студен и веле да помаже од грознице, па се многи у њему и купају.

днше храмь ован годнне 1819., **а обновн га годнне** 1860 **ꙁа покон дꙋше свое благопоунвше сꙋпрꙋге благовѣрне кнагннѣ србске Любнце.**"

Поред цркве на југоисточној страни има доста гробова и надгробни плоча. Осим осталих ту су сарањени: Лука, Петар и Теодор Вукомановићи из Срезојеваца, браћа кнегиње Љубице. Осем тога једна плоча каже, да су ту сарањени родитељи кнегиње Љубице: отац Радосав Вукомановић, и мати Марија. Обе ове плоче подигла је кнегиња Љубица. Поред њих трећа је плоча на белом мрамору и на њој пише: „**Овде поунвають кости раба божнег ОБРЕНА Мартнновнћа рожден бнст н преставнсѧ в' Брꙋснице ҂л77. Егоже снн бнст Петар, Мнлан.**" То је кажу брат кнезу Милошу. Свега гробова код Савиначке цркве има 25—30. — Има још једна плоча од белог мрамора и на тој глава са веђама, брадом и брковима изрезана. —

Вук Караџић у својој Даници за 1826 годину, књига прва, Савинац спомиње и увршћава га међу манастире. И доиста је пређе духовно лице и боравило у Савинцу; сада је Савинац претворен у мирску цркву.

Спрам цркве је у реци вода Савинац (светиња). Ту вода из речног корита на више куља. Лети је студена, а зими млака, и нигда се ту Дичина неможе да заледи. Код Савиначке цркве налазе се неке жлеботине у камену, за које веле, да су стопале „светога Саве," и отуда је добила црква име „Савинац." Ту је и једна воденица на Дичини.

Код цркве је попова кућа, општинска кућа, а сад нурија намерава и школу, код цркве подићи, за које је одобрење већ добивено.

Савинац је на прекрасном месту. То је као једна карличица у долини Дичине, која се и изнад и испод стешњава и затвора, а ту је се шири и тле је обложено зеленим

ливадама, које су пуне света кад савиначка црква слави (прва млада недеља по Петрову дне).

32. **Лочевци.** То је мало село, које лежи у долини Дичине, на њеној десној обали. Граничи се: од севера Доњим Бранетићима; од истока Љевајом и Таковом; од југа Таковом и Дреновом; а од запада Дреновом и Бершићима. Местимично пак иде међа овако: Са брда Забјела силази у Браничицу, прелази је, води преко Пејовог брда, на Арнаутски тор, у врх Љевајског потока (Слатина), па низ овај те прелази Дичину и затим уз један поток те излази на вододелницу Дреновице и Дичине, води њом у северозападном правцу до врха потока Западе, па низ овај силази у Дичину, опет је прелази и преко Диздарева поља излази на Забјел. Осем ових назива налазе се још: Студенац (поток); Велико поље, Лучица и Брестови (равни с једне и с друге стране Дичине). У атару овога села налази се зборно место Таковачке чете. У Лочевцима има 60 м. и 74 ж. обитаоца; а задруга 22, од којих највећа је од 14 лица. Пореских глава има 21.

33. **Брезна.** Граничи се: са севера Теочином; са истока Лозњем и Бершићима; са југа Срезојевцима; а са запада Теочином. Местимично пак граница иде овако: Са утока потока Ковачевића (с десна) из долине Дичине, води десном обалом Дичине низ њу до утока Брезањског потока (с лева), па окрене уз овај док неизађе на брдо Дубово, води малом страном њиме, па опет силази Дичини, на уток потока Маџарца (с десна), па уз овај изађе на брдо на косу Гороцвет, прелази венац и сиђе у Ђурову ријеку баш онде где је насип пожешки пресеца, води низ њу до састава њеног са Брезањском реком, па окрене уз ову иђи до изнад утока потока Глоговца, где води уз брдо на Овчицу и даље на Бор, па ту излази на пут, који из Чачка на Мијоковачку цркву удара и преко Брезне

и Теочина у Ваљево води; одатле међа Брезањска окреће северозападу тим коловозом до у Равни гај[1]), где опет пресеца пожешки друм, па онда обилази изворе р. Брезанске, удари на Орашчић, и даље те пресеца оба извора Теочинске реке: Велико и мало Врело, и преко вододелнице Дичине и Теочинске реке прелазећи, низ поток Ковачевића силази у Дичину на исто место одакле је и одпочела. Али осем досад споменутих назива налазе се у Брезањском атару још и следећи: Васовића, Аџића, Послониште, Суви пот. и Кракаш (потоци); Кремен, Дуварине Ђурово брдо, Младак, Аџићева страна, Пшеничиште, Ластва и Боско брдо, (косе, стране и брда). Пшеничиште, су њиве и ливаде испод Ластве, на десној обали Послоништа потока. Цела страна од пот. Маџарца до међе Лозањске је букова шума, а противна страна је од грмове горе. Брезањско врело, то је главни извор Брезањске реке, који је близу изнад Брезањске цркве. У Брезни има 169 м. и 185 ж. обитаоца, а 56 пореских глава. Задруга 22 од којих највећа је од 16 лица. Мисли се да ово село добија име од „брезе," којих је некада у овоме атару много било. У Брезни се налази лепа зидана црква. Црква је бакаром покривена. Њу је обновио најпре господар Васо, а после је нурија поправила. Часна трапеза је мислим из Коштунића пренешена (види у Хидрографији у заплави Чемернице, поток „Човеково трло" стр. 276 Гласника XXXIV.) Око Брезањске цркве има доста камените плоча, које су све сечене у Бранетићима у Врановици. Код Брезањске цркве сарањен је господар Васо Поповић из Вершића[2]), који је ову цркву иподигао. На

[1]) У том равном Гају била је некада школа, у којој су се више њи од садањих живих чиновника школовали.

[2]) За господара Васу причају да је био у оној комисији која је нашу суву границу обележавала, па је том приликом за грдне новце ишао на руку члановима турским те је граница на неким

мермерној плочи, која је у олтарном дувару узидана, стоји овај натпис: „**Василию Поповићу нахие пожешке управителю, дражаишему своимъ родителю у Бершићима нахие Руднике рожденоме, поживше му 55 година, а 17 Јануара 1832 године у Београду умершему за знакъ синовлѣ любови и вѣрнаго воспоминанія, поставише оваи споменик 1833 год. благодарни синови нѣгови, Стеванъ, Михаило и Ранко.**“ Код Брезањске цркве сарањен је и Танаско Мијајловић из Вршића, који је некада био кнез, затим у Магистрату и најпосле капетан, кад је нова организација у Србији настала била.

Код Брезањске је цркве школа, општинска кућа и механа. Поред цркве пролази друм из Горњег Милановца за Пожегу.

У атару Брезањском, и то у реци Брезањској пече се креч. У Брезанској реци изнад потока Глоговца је грм; а у Угљешици и Ђуровој реци највише буква.

34. **Леушићи.** Граничи се; од севера Теочином; од истока Срезојевцима; од југа Срезојевцима и Прањанима; а од запада опет Прањанима. Местимично пак овако: Од утока Шибана у Чемерницу међа овога атара иде уз брдо преко Леушићског Кремена на Равни Гај, па окреће југу између Царевца и потока Ковачице, прелази овај поток и преко Мађарског гробља силази у Чемерницу на уток потока Долине, а одатле уз Чемерницу до утока Шибана. Осим досада споменутих назива има још и ових: Стублина, Máца и Сóбина, све потоци. У Леушићима има 119 м. и 122 ж. обитаоца; а 32 задруге, од којих највећа је од 11 лица. Пореских глава има 45.

35. **Срезојевци.** Граниче се: од севера Леушићима, Теочином, Брезном и Вршићима; са истока Вршићима;

местима штетно по Србе испала. Зато је од кнеза Милоша касније кажњен, а неки веле да је отрован. И сад у Бершићима у брду изнад Бершићске механе, поред Пожешког друма постоји „конак господара Васе“.

с југа Горњом Горијевницом; а са запада Прањанима. Овако пак местимично иде граница овога атара: Са Равног гаја, где је тромеђа Теочина, Брезне и Срезојеваца, па скоро и Леушића, иде вододелницом између Коњске и Брезањске реке, и то коловозом који из Чачка и Мијоковаца преко Сувобора води, на Бор и Галич, па прешав преко овога, према Дреновачком брду промењује правац и окреће југу водолучницом Горијевничке и Милићевачке реке, на Камениту и Јајачку, где узима правац западу, пресеца Горијевничку реку, удара на Дерловачу, Јасик, Ружин гроб, па низ Бугарку слази у Чемерницу, па уз ову све до испод утока потока Стублине, где окреће уз брдо североистоку, косом на Маџарско гробље, затим прелази поток Ковачицу и брдом излази на Равни гај. Но осем досада изложених назива припадају атару овога села још и ови: Дубоки поток, Вучијак, Четковац, Долина, Царевић и Радичев све потоци; Слон, Годојевина, Ладиновци, Космај, Равнаш, Бабина греда, Вучија Главица, Округли гај, Орлојевица, Осоје срезојевачко, Метаљка, Каменита, Вубалиште, Главајић, Укине куће, Дебели гај, Лакино брдо и Језеровина, све саме косе, стране и брда. Осоје Срезојевачко, као и Кремен Леушићски од племена је рожнаца (кремештак); Језеровина носи име од једне баре — језера; Каменита од камена кремештака (племе силиката). У Срезојевачкој, каогод и у Г. Горевничкој планини преовлађује грмова гора; друге горе врло мало има. Равнаш, Рид, — језик голи, који се од Вучијака пружа мимо Јелиног брда у Чемерницу, на њеној левој обали. Изнад Бабине је греде, која у Чемерницу силази, Равни гај, шумовити зараван; Вучијак је шумовита коса и поток од Космаја према Четковцу. У Срезојевачкој планини већином је добра грмова гора. У Срезојевцима има 158 м. и 158 ж. обитаоца, а 56 пореских глава. Задруга има 43 од којих највећа је од 14 лица.

У Срезојевцима и то у Царевићу, рођена је кнегиња Љубица, од племена Вукомановића.

36. **Бањани.** Ово село лежи у изворном пределу реке Дичине; на њеном се атару састављају велика и мала Дичина. Граничи се: са севера Славковицом (Ваљевски округ); са истока Горњим Бранетићима; са југа Лозњем; а од запада Теочином. Ово се село дало на дуж од југа западу. Местимично граница његовог атара иде овако: Са Великог брда вододелницом Дичине и Озремице са Врусницом, низ пут, што у Славковицу и преко Рајца води, и то на Мајдан и Кршеве, те у Дубоки поток, одакле окреће западу, пресеца поменути пут и силази у Дичину, испод Драјића потока, затим води уз Дичину десном њеном обалом до састава велике и мале Дичине, одакле окреће уз велику Дичину до утока Коленичког врѐла у исту, где почиње уз њу ићи, пење се на један крај Стȏвишта, прелази Грашачки (Ранков) поток, а затим и Вучији (Каловити) поток, удара на Јелен стену и кроз Честу букву излази на Ваљевску међу, на главну вододелницу, што од Рудника на Сувобор и Маљен иде, па њоме излази на Велико брдо, одакле је и почела. Него кром досад споменутих назива налазе се у овоме атару и следећи: Црвени пот, Вурунски, Ристивојевац, Симановац, Ерића поток и Студенац све потоци; Савинац, Бања и Зукановац извори; Руда Главица брдо између обе Дичине, код њиховог састава, има и грмове и букове горе. У Бањанима има 93 м. и 87 ж. обитаоца, а 39 пореских глава. Задруга има 28, од којих највећа је од 19 лица. Ово село добило је назив од једног извора, који се на десној обали Дичине одма код састава обе Дичине налази, и који је у лето студен, а у зиму млак и неможе се сирзнути, и зове се „Бања,“ па отуд и селу име. Ту код састава обе Дичине, на њеној левој страни, налази се црква, школа, општинска кућа и један дућан. Над западним вратима Ба-

њанске цркве стоји натпис: „**Сеи храмъ созиданіє рождес. пресвятиѧ Богородици собственим трудом и трошк. Г. Адж Атанасиѧ Симића парока Бањанског съ Іованомъ братом єго при владѣнию кнѧза С. Михаила Обреновића са благословенисм г. Іоанникиа Єпископа ужичког** 1861 г.

У селу Бањанима, у реци Дичини пече се креч; а у брду Мајдану, на 1[1]|[2] сата од цркве, сече се воденичко камење.

Ови се Бањани зову горњи за разлику од оних Бањана што су у Качерском срезу, и који се зову доњи.

37. **Ловањ.** Ово се село граничи се: са севера Бањанима и од чести са Озремом; од истока Озремом; од југа Вершићима и Брезном; а од запада Теочином. Оно лежи у долини реке Дичине на њеној левој страни и местимично иде му граница атара овако:

Са Лисина косом између Грке и сладке Бруснице, прелази последњу и страном долази на Дубово, па води њиме до у врх Брезањског потока, затим низ овај до утока у Дичину, где окреће све уз Дичину њеном десном обалом те испод утока Драјића потока, где окреће попреко к истоку, прелази Дичину, па уз косу на Виноградине и даље брдом на Лисине. Ово је село по свој прилици добило име од „лозе“, и морало је некада ту бити млого винограда, а које сведоче називи „Виноградине“ и „Парлог“, којих више у атару овог села имаде. У Лозњу има 190 м. и 171 ж. обитаоца; пореских глава пак 76. Задруга има 56, од којих највећа је од 14 лица.

38. **Полом.** Полом захвата изворни предео велике Дичине и граничи се: са севера Баом; са истока Бањанима; са југа Теочином; а са запада Врајићима. Појединце пак преко ових места иде међа атара овога села: Са Сувобора главном водолучницом, преко Дебелог брда на Анатему, Шиљак[1]), Груковицу, Рајац па код

---

[1]) Шиљак неки зову још и **Кнежево трло**, а неки и **Остра главица.**

Чёсте букве окреће југу, на Јелен стену, прелази Рајачки и Вучији (каловити) поток, затим и Грашачки (Ранков) поток, пење се на један део Сто́вишта, па с њега силази низ Колeничко врело у велику Дичину, сад води све уз велику Дичину, на Поломске воденице и даље до састава Равне ријеке са сувом Дичином; ту иде уз косу на Коњски тор, па преко малог Јёља узилази на велики Сувобор. Али осем поменутих назива налазе се у атару овога села још и следећи: Велико јеље, Добра вода, Баштића поток, Шишковац, Репушњак, Пањевац, Шодин пот, Пањевица, Драшкића пот, Саставци, Бубовачки и Јоловића, све сами потоци; Добра вода, Топлик, Бубовац и Ајдучка чесма, извори и чесме; Шиљкова коса, Добро поље, Вучије тркалиште, Добро брдо, Црни врх, Крстова главица, Склâп, Пањеви, Молитва, Амбари́ште, Пановица, Бубовачка коса, Колeничка коса, Велико брдо, Грâшац, Вучија коса, Пёглача и Вијуљак све саме косе, врхови, брда и стране; и напослетку Љилкова рупа и Звекара пећине на Рајцу. Од свију ових места: Велико брдо је голо, тако и Грашац, Стовиште, Молитва, Амбариште и Анатема; Петлача је голи врх серпентински; Склâп је шумовита коса према Шишковцу; Вијуљак коса према Рајачком потоку, грмовом гором обрасла; Црни врх је обрастао гором грмовом, тако и Пањеви; о пећинама говорено је, где је реч била о „Рајцу[1]).“ У овом селу има 129 м. и 140 ж. обитаоца, и 46 пореских глава. Задруга има 32, од којих највећа је од 22 лица. Име овоме селу по својој прилици долази ће отуд, што је „ломно,“ кршно место, па отуд и „Полом“.

39. **Ваа.** Ово село лежи с оне стране (према северу) главне вододелнице, и по своме природном положају пре би требало да припада Ваљевском округу, него што се у руднички округ узимље. Али они су на то навикли па никако нежеле да се од рудничког округа оделе. Ово

[1]) Види Гласник свеска XXXIV.

село граничи се: од севера Палежницом; од истока Славковицом; од југа Поломом и Коштунићима; а од запада Планиницом. Граница пак овога атара местимично пролази преко ових места: Од састава Палежничке и Бȃшке ријеке уз брдо на Грађȇник (чардак), па на више до на Рајац; сад води све главном вододелницом на Гр̑уковицу, Шиљак, Дебело брдо, па испод Сувобора косом у поток Барице до некле, па окреће североистоку на Букови врх и даље страном преко неких ваљевских поточањака на клисуру, прелази поток Дубраву, затим и Орнички пото́к и преко Бабине главе долази на састав Палежничке и Бȃшке реке. Али осем поменутих назива налазе се у атару овога села још и следећи: Врȇло, Орашков пот, Сувашина, Рујевац, Врезеце и Поноре (потоци); Гучево, Ступ, Овчица и Рујевац (брда и стране). У Бау има 202 м, и 207 ж. обитаоца; а пореских глава 80. Задруга имаде 54, од којих највећа је од 21 лица. У Бау код извора Бȃшке реке, или управо Љига (врȇла) налазе се развалине једне манастирине коју су сад Башани наумили да оправе и цркву саграде, на шта су и одобрење добили[1]). Зидина има дужине на 25 а у ширину на 10 корака. Зидина се држи још и на 8 метара у висину. Прозори и врата имају около резотине од камена; зидина је од тесаног камена. Има рупа где су греде за затворање врата биле утуране. Познаје се место ђе је иконостас био. Веће камење је из Врановице, а мање онде из места. Кров не постоји. Ове су зидине сада обрасле и покривене бршљаном

[1]) Кад сам ове 1872 год. по други пут ово место посетио, на место оне старе опустеле развалине, белила се нова црквица, подигнута на темељу старе црквине, и ваљда неће проћи још ни $^{1}|_{2}$ године па ће се и у овом одавна зачамелом дому божијем почети опет да служи света литурђија. С овим обновљењем истина је уклоњена једна развалина више; али је уједно њиме уништен још један стари споменик, што нас на нашу давнашњу и славну прошлост опомињаше.

и глоговином, па и кроз камење зида избила су стабла бршљанова и другога рашћа, те зид пореметила. Цела слика што је ова рујина са пећином и горовитом околином представља, пробуђује у човеку тужне мисли на минулу прошлост. Зидина је на 50 корака од пећине, из које кућа Њиг, и одма испод зидине чини вода, падајући преко гомиле вапнатих стена, — водопад. Около цркве наднела се са три стране голема, висока планина, обрасла буковом шумом, те затвара хоризонт; а само према северу блуди поглед у недоглед. Све то даје тако дивну слику каква се ретко наћи може; јер све ове појединости састављају једну целину, која се само претставити може. Зајиста дивно парче за једну дагеротипну слику; то је место, које потпуно одговара самостану, и које би кадро било да и у најокорелијој души пробуди побожност и кајање!

За западна врата на овој цркви прича се, да им је Високи Стеван (син Лазарев) висину омерио. Висока су 2.м5. Патос ове цркве, вели се, да је у Боговађу пренешен. Ублизини налази се камен за тесање (у Врановици) и за патос (глимершифер).

Од натписа у цркви нашло се ово:

На једном камену *озго на цркви* био је овај натпис:

ИВОКАНИ ЛАѮА
НМАКІ

У цркви пак на *левој* страни био је овај натпис на камену урезан:

ЬО = DOEISCH

А на *десној* страни код иконостаса:

П Ѣ Т Р 1665 — 205.

ниже:

ПАРѲЕНИЕ 1798
ХЇЛЕНДАЦЪ — 73

Из ових натписа може се закључити да је ова црква доста стара.

Црква није баш правилно истоку окренута.

Десно од цркве налази се згура, а ниже у десној страни реке налазе се, веле, остатци од некаковних земљаних казана и топионица. По овоме суди се, да је овде некад морала каква фабрика бити, коју је вода окретала.

На горњој тераси к северу око цркве има старинско гробље без натписа.

У одсеку испод тог гробља налази се пећина за склониште 20—50 љ. Улазило се озго; а према северу у одсеку има отвор а изнутра код улаза постоје жљеботине у стени, које су служиле за затварање тога отвора. Испод те пећине у истој страни налази се друга, у коју може стати до 500 свиња. У обема су а нарочито у првој пећини били ваљда збегови за време ратовања за наше ослобођење.

Толико о Бау и Бâшкој манастирини! —

40. **Теочин.** То је једно врло протегнуто село, које допире до Дичине и до Чемернице. Граничи се: са севера Враћима и Поломом; са истока Бањанима и Лозњем; са југа Брезном, нешто Срезојевцима и Леушићима; а од запада Коштунићима. Местимично пак овако: Од састава велике и мале Дичине, све низ Дичину до утока потока Ковачевића, где окреће уз њега, пресеца Бôско брдо, затим Теочинску реку (велико врêло) и Мало врело те излази на Орашчић, одатле води брдом између Шибана и Брезанске реке на Равни гај, а с њега низ Кремен на уток Шибана у Чемерницу. Одавде све уза Шибан до његовог врêла, па на Коштунићски крст, затим ваљевскии коловозом све вододелницом (повијарцем) Дичине и Чемернице, до у врх Дреноваче, где окреће десно, силази у Враћску реку и низ њу у Дичину велику, па низ ову до састава њеног са малом Дичином. Али осем споменутих назива налазе се у Теочинском атару још и ови: Дубо-

кица, Вучија долина, Пановац, Бањица, Драиђа и Ботиђа пот, Ђелије и Црквина (потоци); Просјеченица, Врлѣтница, Теочински клик, Враник, Теочински крст, Ађијина кула, Кршеви, Дринчиђа, Ботиђа, и Драјиђа (косе, врхови и брда). У овом селу има 274 м. и 326 ж. глава, 122 пореске; задруга има 91, од којих највећа је од 18 лица. Причају, да је родом из Теочина био **Павле Орловић** војвода руднички, који је са 77 сабаља (друга) у бој на Косово отишао. Веле, да је то написано на једној плочи у гробљу Теочинском, а да је то прочитао неки калуђер, који је туда пропутовао; а та плоча неналази се више на виделу, јер је по казивању неко од обитаоца Теочинских у дувар своје куће узидана. Вредно би било да се та старина пронађе, па ма се каква материјална жртва учинила, јер би то осветлило постојбину тога чувеног косовског јунака, што га је и песма народна овековечила! — Из Теочина је родом био и **Милић Дринчић**, војвода руднички, који је чувен у нашем ослобођењу од 1815 године Погинуо је у боју на Дубљу. Барјак се његов, кажу, налази негде код његове родбине.

41. **Коштунићи.** Ово село има понајвећу планину и просторију од свију села у рудничком округу (појединце). Граничи се: од севера Планиницом (ваљевски округ) и Баом; од истока Браићима и Теочином; од југа Теочином и Прањанима; а од запада Прањанима и Дружетићима (Ужички округ). То је село на западном крају Рудничког округа, где је тромеђа Ужичке, Ваљевске и Рудничке нахије. Местимично граница овога атара иде овако: Са Сувобора све повијарцем (венцом, вододелницом) и коловозом ваљевским до на Коштунићски крст, са кога слази на Шибанско врѣло, па све низ Шибан до утока његовог у Чемерницу, ту прелази Чемерницу, па води повијарцем између ње и Сирдуше, па сиђе у реку Дучину код утока потока Пѣдовца у исту, затим све уз Дучину до на врх,

потом уз косу док неизађе на велики Риор (тромеђа), с кога слази на Риорак (м. Риор), па на Дамњанову стијену, прелази Суви граб, удара на Мокру пећину, и преко Округле Ливаде слази у Суви граб, па све уз овај до на врх Барица, и даље косом на Велики Сувобор. Него осим споменутих назива има у овоме атару још и следећих: Мићирађа, Шо̏ловац, Грађе̂ник, Дубоки пот (четири), Човетово трло; Гецов пот, Међица, вел. и м. Вуковача, Поноре, Вежикур, Дубока долина, Банћа пот, Курјачки, Танки пот и Граб, (потоци и речице); вел. Брдо, Грађеник, Бабина Глава, Јеверички тор, Равна Гора, Поноре, Сигова греда, сува Пећина, вел. и м. Вис, Зелена коса, Међица, Шиљак, Рудине, Осредци, По̏д, Греда, Дугачка коса, Црвени рид, Трлине, Пањеви, Брезица, Злопат, Мацарево брдо, Мађарско гробље, Велики рид, Кандијина орница, Виногради, Галовићи, Мујов гроб, Сига, Сигово вре̑ло, Оштри рид и страњи пут (све висови, брда, врхови, косе и Стране). У целој планини Коштунићској све је сама грмова гора, осем Равне горе (платов), која је са густом буковом шумом обрасла. Са грмовом гором обично су само стране потока и стрмени обрасле, а леђа и висови огољени и сам је камен. Тако су: Бабина глава, Грађеник, Риор, Велики вис... Од камења највише је распрострто племе серпентин. У Коштунићима има 380 м. и 359 ж. обитаоца, и 123 пореске главе. Задруга има 89, од којих највећа је од 25 душа.

Општинска је кућа код Шибанског врела, где се и једна капелица наоди.

42. **Бранћи.** Граниче се: од севера са Коштунићима; од истока са Поломом; од југа са Теочином; а од запада са Коштунићима. Местимично пак овако: Са Сувобора низ косу на Мало Јеље и Коњски тор, па слази на састав Равне ријеке и Суве Дичине, одакле све води низ Дичину до утока Бранћске реке, одавде окреће уз њу до некле

10*

па онда уз брдо на Дреновити врх, и даље све путом ваљевским и повијарцем и преко Страњег пута на мали и велики Сувобор. У Браићском атару налазе се још и следећи местни називи: Зовље, Слатина, Васиљевића пот, Поточак и Свињчине (потоци); Јаћимово Становиште, Преслијеш, Вршак, Растова коса, Врдан, Луње и Данилов врх (врхови, косе и стране). Браићска планина сва је обрастла највише буковом гором. У Браићима има 58 м. и 63 ж. обитаоца. Пореских глава имаде 16. Задруга има 11, од којих највећа је од 20 душа. У овом селу има фамилија „Бајића,“ који веле, да доводе своје порекло од „Пивљанина Баје,“ које се име у њиховим читуљама спомиње. Од „Бајића“ по свој прилици постао је временом и тај назив „Брајићи“.

Ово је село најмање у целом округу.

43. **Прањани.** Ово је село по људству највеће у целом округу. Граничи се: са севера Коштунићима; са истока Коштунићима, Теочином, Леушићима, Срезојевцима и Горњом Горијевницом; са југа Мијоковцима; а са запада Дружетићима. (окр. Ужич.) Местимично пак граничи се овако: Од утока потока По̏довца у Дучину брдом преко Галовића и винограда, па слази у Чемерницу код утока Шибана, затим све низ Чемерницу до утока Љубоводе у исту, па уз овај поток, излази на вододелницу Каменице и Чемернице, прелази пут и слази брдом на Ђевојачки мрамор, и даље до у Каменицу, зати води уз ову до испод брда Рујевца, где окреће уз један поточак, остављајући Рујевац (лево), и излази на поменуту вододелницу Каменице и Чемернице, па све њом и тамошњим коловозом што у ужички округ води, слази најпосле у Плану, пошто пресече насип, који из Милановца у Пожегу иде, из Плане окреће уз једну њену приточицу до на врх и затим преко брда силази у Дучину где Подовац у њу утиче. Али осим поменутих назива налазе се у овом атару још следећи: Сирдуша, Арнаутски

поток, Бралски, Алуга, Перилишта, Вајатина, Томовина, Симовац, Катрића пот. и Колибар (потоци и речице); Воденичко брдо, Ридови, Јелино брдо, Клик, Сватовско гробље[1]), Дуго брдо, Мишојединa, Кикић, Ћуверак, Кита, Крајна коса, Лековица и Главај (брда и косе). Ридови су од серпентина; околна су брда покривена редком грмовом гором; Воденичко брдо има грмове шеварице, ливаде и њиве. У Прањанима има 700 м. и 737 ж. обитаоца; пореских глава 266. Задруга има 226, од којих највећа од 22 лица. Ово село захвата целу заплаву реке Плане (са Сирдушом) колико овоме округу припада, и врло је питомо место. Његово име по својој прилици долази од реке Плане, — „Плањани,“ и отуд временом „Прањани“. У овом селу има и црква и школа и обе се налазе на пожешком насипу између Плане и Сирдуше, а близу њиховог састава, на прекрасном месту. Ту је и општинска кућа. Црква је стара, од брвана начињена.

б, Моравски срез.

44. **Рожци.** Граниче се: Од севера са Јанчићима и Прањанима; од истока Мијоковцима и Пријевором; од југа Пријевором, Видовом и Моравом (Чачански округ); од запада Вричанима и Јанчићима. Местимично пак: Са Ђевојачког мрамора међа иде управо североистоку, излази на пут дружетањски па све њиме и повијарцем идући Мијоковачком гробљу до изнад потока Ћурила, где окреће на ниже, пресеца Ћурила преко Рујака и слази у Каменицу, прелази и ову — па преко Брљеве баре излази на брдо, и по врх Бећине главице и Селца обилази, па удара на Каблар

[1]) Сватовско гробље зове се зато тако, што су се на томе месту за стара земана сусрели двоји сватови па се потукли огњем из пушака и млоги изгинули, па их на том месту и покопали. Отуда „сватовско гробље“. То је увек некада тако чињено кад год су се сватови сусретали, јер је врачано да то неваља, по младу, које се нипошто нису смеле сагледати.

и с' њега слази у Мораву, изнад манастира Благовештења, па одатле преко једног дела Кијевчице, уз брдо, закучује нешто од Шеста па на Ветрињу и Букову гору, одакле окреће попреко те слази низ поток Јеловац, у Каменицу, коју прелази те се попне уз пот. Црквиште и преко Ливадица на Ђевојачки Мрамор. Осим поменутих назива налазе се још и следећим: Грабовац, Дуги дô, Милошева вода, Главајски, Јôвац (Јововац), Рајно дô (Рајина дола, у Рајином долу), Врѐла, Буковац, Селачки, Мâла, Кајнак, Разбијени камен и Раковица (потоци); Каменита глава, Кесецијин гроб, даље: Седло, Голи бријег, Буђевац, Воблија, Стражара,[1]) Брезица, Трмчиште, Ново село, Љŷта страна, Бабин нос[2]) Војтинац, Кичер, Клисовац, Почивала (клупе), Шерметовача, Цагања, Острвица, Разбијени камен, Бајино Осоје, Облук, Мечково брдо, Ваганци, Шаник, Пилопаћ и Већина главица (врхови, стране, рâвни, косе и извори). У Рожцима има 273 м. и 283. ж. обитаоца; а пореских глава 101. Задруга има 81, од којих највећа је од 18 душа. Име селу дошло је ваљда од некаквих „рогова“.

45. **Јанчићи.** Ово село лежи на десној обали реке Лôмнице и захвата нешто од Каменице онде где Лôмница у њу утиче. Граничи: од севера Гојном гором; од истока Прањанима и Рожцима; од југа Рожцима и Врнчанима; а од запада Добрињом и Гојном гором. Местимично пак граница овог села иде овако: Од утока Ломнице у Каменицу води уз ову донекле (1|4 сах.) па излази уз брдо на Ђевојачки мрамор, а с њега слази управо у Каменицу преко Ливадица и низ пот. Црквиште, иде мало уз Каменицу, па уз поток Јеловац на Букову гору, са ове узимље правац на северо запад, и све венцом планинским преко Дубца, Равнина (Ражина) и Шиљковице, где окреће

[1]) Некад су биле страже на том брду против Турака, па зато је име такво добило.

[2]) Некој „баби“ у збегу Турци одсекли „нос“, па отуда име томе вису

више западу и слази у Ломницу, па све низ њу до њеног утока у Каменицу. Осем споменутих назива налазе се у овом атару и следећи: Чокањски, Клисура, В. поток, Топлик, Јанчићски и Падински (потоци); Даље: Дреновача, Вис, Гувна, Мрамор, Црна Стијена, Осоје, и Главај (висови, стране и равни). У Јанчићима има 169 м. и 139 жен. обитаоца; а задруга 37, од којих највећа је од 20 лица. Пореских глава имаде 53. Име овога села постало је из ове приче: У старо време ово село звало се „Кољува." Па у време кад су Турци господарили по Србији, био је закон, те је оно село плаћало глобу у чијем се атару нашао погибалац (утопљеник, обешењак, или иначе ванредном смрћу уморен.) У то доба нека баба „Јана" из Коњуве, терала козе по планини Гојногорској, али је ту увати град, који је тада падао, па је ту и умлати. Сад Гојногорци, да неби платили глобу, баце бабу на атар Коњувски и назову село Коњуву „Јанчићи", због те бабе, почем је отуд била, само да Коњушани плате глобу, и тако то име од онога времена задржа се и дан дањи.

46. Врнчани. Ово је село на југозападном углу рудничког округа, а на тромеђи чачанске ужичке, и рудничке нахије. Граничи се: са севера Добрињом (ужич.) и Јанчићима; са истока Рожцима; са југа манастиром Благовештењем и и Моравом (чачански округ); а са запада Тучковом и Папратиштем. Местимично пак међа овог атара иде: Са Шиљковице вододелницом на Равнине, Дубац, Букову гору, Вјетрињу, па преко једног дела Шеста па Муставину воду и низ Кијевчицу слази близу Асановца потока у Мораву: одавде окреће северозападу боком Кијевчице, пресеца Врнчанску реку па левом страном Папратишке реке све док неизађе на Шиљковицу. Осим поменутих назива налазе се још и ови: Церовица, Скок, Змијоглавац, Студенац и Јасеновац (потоци); Маљеник[1]) извор у месту; Орујевица, Годун,

[1]) Маљеник је извор, кога вода утиче у Студенац, па обоје у реку.

Размановац, Змијоглавац и Баримиште[1]) (врхови и косе). У Врнчанима има 158 м. и 191 ж. обитаоца; а задруга 40, од којих највећа је од 19 лица. Пореских глава имаде 56. Кажу, да име овом селу долази од „Врнчанице“ на опанцима.

Приметба. Цео предео око Каблара, што долази између Мораве с' једне и Каменице са Ломницом с' друге стране, и где спадају села: Јанчићи, Врнчани, Рожци, Видова (Рудничко), Тучково, Папратиште и Табановићи (ужичко), зове се **Карадаг.** У његову област спадају и кабларски манастири: Благовештење, Преображење, Никоље и Јовања. За Карадаг може се казати: да су људи доста оскудног стања, али врло поштени. Код њих је задруга још у врло добром стању; обичаји и породични кругови још су задржали патријархални тип. Они су са земљом хрђаво, јер је све неплодна брдска земља, али у толико боље стоје са стоком због планине. Карадачани (људи из Каратка) су послушни властима и налоге издате први испуњавају; у врнчанској општини порез се покупи за 7 дана; прирез за одело цела општина издала је уједанпут. Слогом се одликују.

Мисли се, да је отуд добио један срез у рудничком и један у ужичком округу име „црногорски“, од „карадаг“ (црна гора).

47. **Мијоковци.** Леже на десној обали Чемернице и граниче се: од севера Прањанима, од истока горњом Горевницом; од југа Трбушанима и Пријевором; а од запада Рожцима. Местимично пак овако граница иде: од утока потока Љубовода у Чемерницу све низ њу до утока

---

[1]) Ова коса добила је име од некаква Турчина„ Барјама“, који је ту седео, па са Хајдуком Шестом, који је у брду „Шесту“, преко реке, код извора Маљеника боравио, гађао из пушака, небили се издалека погодили: али пушке нису могле дотурити,

потока Јасиковца у исту, па уз овај до на брдо Маторакове, где окреће северу све венцом (повијарцем) коловозом што у ужички округ води, до наспрам Ђевојачког мрамора, где окреће десно на ниже те све низ поток Љубоводе до утока његовог у Чемерницу. Осим поменутих назива налазе се у овом атару још и следећи: Лужански, Црни, Топлик, Куреповац, Бајиновац, Бојани, Дрндарски, Топалски и Граорина (потоци); Црни врх, Лужански забран, Греда, Бусике, Црна коса, Беке, Ридови, Пôд, Жудовина, Спужињак, Дријење, в. Врх, мали Врх, и Црквина (врхови, косе и равни). У Мијовцима има 398 м. и 435 ж. обитаоца. Задруга пак 117, од којих највећа је од 23 лица; а пореских глава има 151. Баш на граници самог Мијоковачког атара налази се црква звана „Мијоковачка" и школа. Ова црква и школа налазе се на Трбушанској земљи али је тако названа; налазе се на утоку потока Јасиковца у Чемерницу. Ту је и општинска кућа. Ова је црква Метох манастира Никоља.

48. **Горња Горијевница.** Ово је село на левој обали Чемернице према Мијоковцима и граничи се: са севера Срезојевцима; са истока Милићевцима, Враниһима и Трбушанима; са запада Мијоковцима. Местимично пак граница иде преко ових места: Од утока Бугарке у Чемерницу води све уз ову до на врх, затим на Ружин гроб, Јасик, Дерловачу, пресеца Горевничку реку, пење се на Јајачку, па с' ње окреће на југ, и све брдом и коловозом, што из долине Чемернице у Бершиће и Дичину води, до близу силаска у Чемерницу, где иде у Горевничку реку, и низ њу удара у Чемерницу; а одавде води све уз њу једнако до утока Бугарке, одакле је и започето. Али осем досада споменутих назива има у овоме атару још и следећих: Змајевац, Вучијак, Руство, Дубоки — п. (Вел. дô). Јерински пот, Бојани, Чесмински, и Ајдуковац (потоци); Велики, и мали Космај, Кукавица, Јељен, Бабина глава, Дуга коса, Коби-

лиште, Топаљаста коса, Чопин рид, Ршава и Трсине (врхови, косе и стране). У Гор. Горијевници има, 418 м. и 417 ж. обитаоца; а 158 пореских глава. Задруга има 133. од којих навеећа је од 21 лица.

49. **Пријевор.** Ово се село ослања на Каменицу и Мораву. Граничи се: од севера Рожцима и Мијоковцима; од истока Трбушанима; од југа Чачанским округом (Морава); а од запада Видовом и Рожцима. А преко појединих места иде овако граница: Од утока Каменице у Мораву уз Каменицу донекле, па окреће уз брдо, пресеца поток Ћурила и излази на венац, затим води све Колловозом за Чачак (повијарцем) до спрам Мијоковачке цркве, ка Матораковом брду, где окреће југу и управо Морави, те низ Ђерасимовац, пресеца Мора́вац док у Мораву неудари, а потом уз њу до утока Каменице. Неспоменути називи у овом атару јесу Бјелушки, (Суви), Шаловића, Јагликовац, Потураков, Ђуровац, Гвозденовац, Јасење и Јуната (потоци); Питомина, Воденичко поље, Заријин гај и Баточина (равни у долини Моравској); Томића и Бузића пољана (зборно место чете Мијоковачке); Селиште, Граорина (косе и стране). У Пријевору има 288 м. и 289 ж. обитаоца; а 121 пореску главу. Задруга има 106 од којих највећа је од 14 душа. За Пријевор, прича се, да му је име остало од некакве „пријеваре“ која се ту некад догодила.

50. **Видова.** То је мало село у куту између Каменице и Мораве. Граничи се: од севера Рожцима; од истока Пријевором; од југа Моравом (Чачански окр.), и манастиром Јовањем; а од запада манастиром Никољем и Рожцима. Местимично пак овако иде међа атара овог села: Од утока Каменице у Мораву води уз Каменицу донекле, па окреће уз брдо на Брљеву бару, удара поред брда Сѐлца и слази наниже близу поред Селачког потока у Мораву, па низ њу и око манастира Јовања на уток Ка-

менице. Поред поменутих назива у Видови су још и ова места: Смиљевац (заравањ где су видовске совре), Оцин дō (ту је имао неки оца винограде, па му од њега и име остало), Међедовник (шумовито брдо), Стјенице и Липовица (вркови). У Видови има 78 м. и 78 ж. обитаоца; задруга пак 28, од њих највећа је са 11 лица. Пореских глава има 29. За постанак назива „Видове“ прича се овако: Било дивно једно велико дрво на овом брду између Каменице и Мораве, где Видова лежи, па се „видило“ чак из Трнавског среза, Чачанске нахије; (а тада је Видова припадала чачанском округу), па су људи испреко Мораве, угледавши то големо дрво, викали: „ено, „види“ се дрво, „види“ се дрво!“ и тако се постала „Видова“.

51. **Трбушани.** Ово село лежи између Чемернице и Мораве. Граничи се: од севера Мијоковцима, Гор. Горијевницом и Враннћима; од истока Љубићом; од југа Чачанским округом (Моравом); а од запада Пријевором. Местимично пак овако: Од утока Горијевничке реке у Чемерницу иде граница овог села све низ Чемерницу до близу утока Милићевачке реке у ову, ту узимље правац на југ, прелази преко брда и слази Морави спрам Чачка баш на ћуприју, одатле води уз Мораву донекле, па окреће на север, прелази Моравац и уз Ђерасимовац излази на брдо Маторакoво, пресеца коловоз за Чачак, низ Јасиковац слази Чемерници код цркве, и низ Чемерницу долази на уток Горијевничке реке. Осим споменутих назива има у овом атару и поток Студенац што се у Чемерницу улева. У Трбушанима има 204 м. 198 ж. обитаоца; а задруга 73, од којих навећа је од 11 душа, пореских глава има 71. У Трбушанима има слана бара, где грлице и голубови много подају. У атару је овом још и „Трбушански брод“ на Морави, код старе Трбушанске механе, изнад Чачка, где се Морава гази кад је омања вода.

52. **Милићевци.** Граниче се: од севера Бершићима; од истока Брђанима; од југа Раковом и Враннћима; а од запада Гор. Горијевницом. Местимично пак граница иде овако: Са Јајачке слази у Милићевачку реку, пресеца је, излази на Јелен, и с' њега на венац Рожња и коловоз који њиме у Брђанску механу води, па све овим коловозом кроз Рожањ до на Висову, с ње удара по врх Раковске речице, пресеца Милићевачку реку и излази на коловоз који од цркве Мијоковачке брдом у Бершиће води, те све овим коловозом излази на Јајачку. У Милићевцима су: Каљавац, Тодоровац, Орашине, Сува Јаруга и Рожањски (потоци); Тороманушe (њиве); Прокоп и Широко поље (висине). У Милићевцима има 290 м. и 267 ж. обитаоца; а пореских глава 107. Задруга има 92, од којих највећа је од 18 лица.

53. **Враннћи.** Лежи на левој обали Чемернице, и граничи се: Од севера Гор. Горијевницом и Милићевцима; од запада Раковом; од југа Трбушанима; а од запада Гор. Горијевницом. Местимично пак овако: Од утока Горијевничке реке уз ову донекле па онда окреће десно преко брда те слази у Милићевачку реку и низ ову на њен уток у Чемерницу, па све уз ову до утока Горијевничке реке. У овом је атару Зарића поток, у Враннћима има 105 м. и 111 ж. обитаоца, пореских глава 40. Задруга има 40, од којих највећа је од 8. лица.

54. **Ракова.** Леже такође на левој обали Чемернице, Граничи се: са севера Милићевцима и Брђанима; са истока Соколићима и Пријељином; са југа Љубићом и Коњевићима; а са запада Враннћима. Местимично пак овако иде граница: Од утока Милићевачке реке у Чемерницу уз ову донекле, па окреће попреко по врху Раковске речице, одакле удара на Грабик и Кравајце, пресеца Слатину (Каљавац) и преко Вилина кола слази код Вента у Дичину и низ ову на састав њен са Чемерницом, затим све уз Чемерницу на уток

Милићевачке реке. Осим споменутих назива има у овом атару још и следећих: Слатина, Пејчин[1]) Крупеж (јазбине) потоци. У Ракови има 191 м. и 196 ж, обитаоца. Задруга има 70, од којих највећа је од 14 лица. Пореских глава имаде 82.

55. **Љубић.** Ово село лежи између Чемернице и Мораве. Граничи се: од севера Раковом; од истока Коњевићима; од југа Чачком; од запада Трбушанима. Местимично пак иде међа овака атара као што следује: Од утока Милићевачке реке у Чемерницу све низ ову, до близу састава њеног са Дичином, где окреће уз брдо, прелази преко брда Љубичког, излази на насип Чачански, пресеца га, удара на извор Бунковац и Терзијину бару и тучи у Мораву где она аду почиње да прави; одатле води све уз Мораву на Дрварски брод и даље до спрам Чачка, код понтонског моста, где узимље правац к северу и преко брда слази у Чемерницу на уток Милићевачке реке. Осем споменутих назива има у атару овога села још и следећих: Водица, Никитов, Гманов, Танчов (Дубоки), Радуловића и Богићевића (потоци); Алилова Јасика[2]) (големо дрво). У Љубићу има 244 м. и 238 ж. обитаоца. Задруга има 86, од којих највећа је од 24 лица. Пореских глава има 107. У атару овога села, на брду Љубићу, налазе се остатци (једва приметни) оних шанчева, на којима је Милош Обреновић 1815 прву победу изборио, а која је ударила темељ ново васкрснувшој слободи под Милошем Обреновићем. О томе види опширније у одељку „Историја“.

56. **Коњевићи.** Ово село лежи на десној обали Чемернице у куту који она са Моравом прави. Граничи се: од севера Соколићима и Пријељином; од истока Прије-

---

[1]) На десној страни овог потока, при врху, налазе се неке рујне које мештани зову „црквина“

[2]) Неки Турчин Алил посадио је, или је он притежавао, па је отуд име остало. Дебља је од грма Таковачког. Веле, да су у овој јасици нађени неки новци, кад је црква Чачанска оправљана.

њином и Балугом; од југа Чачанским округом (Моравом); а од запада Љубићем. Местимично пак граница овога атара води овако: Од састава Дичине и Чемернице све низ ову последњу до утока њеног у Мораву, па онда уз ову до оног места где почиње аду да гради, ту окреће североистоку, удара на Терзијину бару и извор Бунковац,[1]) пресеца насип Чачански па преко једног дела брда Љубића слази Чемерници одма изнад њеног састава са Дичином и затим низ прву у ове саставке. У атару је Коњевичком још и Бруснички кључ (раван). У Коњевићима има 180 м. и 152 ж. обитаоца; пореских глава има 66; а задруга 62, од којих највећа је од 10 лица. У Коњевићима налази се једна механа по плану III класе и то на саставу Мојсињског и Чачанског насипа. У Коњевићима има и једна капела одмах изнад насипа, спрам механе.

57. **Врђани.** Леже између Дичине и Деспотовице код њиховог саставка. Граниче се: са севера Шаранима., Семедражом и Брусницом (Црногорски срез); од истока манастиром Вујном и Прислоницом; од југа Прислоницом и Соколићима; а од запада Раковом и Милићевцима. Местимично пак иде међа овога атара овако: Од утока Грачанице у Деспотовицу води уз Грачаницу до на врх и даље уз косу на мали Вујан, с њега слази у југозападном правцу све повијарцем на Побиље и Аћимов гроб[2]), пресецајући Чачански насип и сиђе управо саставку Дичине и Деспотовице. Одатле води донекле низ Дичину, па онда окреће западу уз брдо, излази на Грчко гробље, и с њега сиђе у поток Скоковац (Пасији поток), пресеца га, удара косом по врх Раковске речице, затим иде уз брдо и изађе на

---

[1]) На овом извору налази се мермерна плоча, и веле, да је то остава Милоша Обилића. Кажу, да су на њој грчки написане ове речи: Јасика, Бунковац, Овчар, Сабља.

[2]) Неки Аћим из Прислонице пошао да краде из нечијег подрума, а овај га дочека те убије и ту буде после сарањен, па отуд и томе месту такав назив.

Високу у Рожањ, па све његовим венцом и коловозом који Бершићској и Брђанској механи (Јелића хан води), до на спрам Црвеног извора (поток), па низ овај те у Дичину, мало иде низ њу, па опет окреће уз брдо Дугу косу, прелази преко брда и низ Курјачки поток опет сиђе Дичини, прелази је и уза Савића поток изађе на Зрнац (Зрњача), преко Равног гаја сиђе низ Зрначки поток у Деспотовицу, прешав Чачански насип, и потем све уз Деспотовицу до утока Грачанице, одакле је и почело. Али осем споменутих назива налазе се у овом атару и ови: Ајдучица, Мисија долина, Врањача, Суви, Лозањац, Сурдук, Сињевац, Кљаинаци и Балатин (потоци); Сирдљива бара и Ајдучица (извори); Градобитина и Међу рача (рâвнӣ између Дичине и Деспотовице); Каменац, (прелаз на Дичини); Ковиљача, Висока, Власићи, Заравице, Милићеврид, Амбарӣште, Лиса пољана (Веља), Парлог и Влâс (брда, врхови, стране и косе). Лиса пољана (Веља) има ливада и њива и нешто шуме; Милићев рид има неколико кућа и мало ретке горе; Влâс је страна стеновита; Заравице су зараван изнад власа, и имају нешто младе растове шуме; Ајдучица је извор у курјачком потоку; испод воденице манастира Вујна на Дичини налази се за прелаз Камéнац. Засеоци (џемати. мáле) су села Брђана: Парлог, Сурдук, Лозањац, Вујан и Воћњаци. У Брђанима има 314 м. и 326 ж. обитаоца. Задруга има 104, од њих највећа је од 22 лица. Пореских глава имаде 129. У атару овога села налази се механа позната под именом „Јелића хан.“ То је стара двокатна зграда, на десној обали Деспотовице, поред Чачанског насипа, пре него што овај Деспотовицу на дрвеној ћуприји пређе. Овај је хан знатан због тога, што је у њему некада била канцеларија среза Моравског, док није била начињена нова зграда. Поред овог пак хана постоји и сада једна кућа у којој је некада школа била.

Ми споменусмо мало више Сирдљиву бару као што

је народ у околини зове, али ми ћемо о њој сада коју више рећи, јер је то лековита вода, поглавито од грознице, јер дејствује на чишћење. Ова вода има мирис на барут и покварена јаја, и очевидно је да доста сумпора у себи има. Ево шта г. Линденмајер[1]) о овој води вели: „Брђани село у окружију Рудничком, у срезу моравском, има једну сумпоровиту ладну воду; но засада ништа више о тој води опширније познато није.“ У Брђанима близу Деспотовице налазе се: рожнац и јаспис (племе рожнаца[2]).

58. **Соколићи.** Ово село лежи на десној обали Дичине близу састава њеног са Чемерницом. Граничи се: од севера Брђанима; са истока Прислоницом и Пријељином, са југа и запада Раковом. Местимично овако: Са Грчког гробља слази међа управо у Дичину, па низ ову до Вента, затим уз брдо преко Вилиног кола, па у поток Каљавац (Слатина), пређе овај, па на Криваjце и Грабик, окреће попреко (истоку), те пресеца Сковоац (Пасији поток) и излази на брдо, на Грчко гробље. У овом су атару још и ови називи: Орашки (Вератин), Баћин и Бубановац (потоци); Студенац (извор); Воћњаци и Сандук (косе). Сандук има њива; Криваjци — је венац између Каљавца и Раковске реке, има нешто шуме и њива; Грабик има нешто грабове и гр мове горе; Равни гај је засеок Соколићски. Вилино је коло између потока Каљавца и Вента венац, ту су виногради. Вент има шумарје растове горе и ливаде; у њему има Слана бара. У Соколићима има 98 м. и 88 ж. обитаоца. Задруга 39, од њих највећа од 9 лица. Пореских глава има 33.

59. **Прислоница.** Лежи на левој обали Дичине на Чачанском насипу. Граничи се: од севера Брђанима и манастиром Вујном; од истока Горњом Трепчом; од југа

[1]) Види „Опис минерални и лековити вода, списао др. Ем. П. Линденмајер, 1856 год. Београд. страна 86.“

[2]) Минералогија и Геологија од др. Ј. Панчића, стр. 346.

Пријељином; а од запада Врђанима и Соколићима. Местимично пак овако: Од састава Дичине и Деспотовице иде међа прислоничка уз косу на Аћимов гроб, пресеца насип, затим Побиљем уз косу до на Мали Вујан, затим испод манастира Вујна излази на Велики Вујан, па с овог све водолучницом Бање и приточица Дичиних, низ коловоз који канцеларији у Пријељину води, до изнад Пријељанског потока, па низ овај до његовог утока у Дичину, затим уз Дичину, све до њеног састава са Деспотовицом. У овом атару налазе се и следећи називи: Вујанска (Чкипина) р. Прислоничка р. и Вујански поток (Орашје); Правдићи, Рјечани, Илијћи и Пејово брдо (косе); Горње, Средње и Доње поље и Јабучје (равни према Дичини). У Прислоници има 434 м. и 392 ж. обитаоца. Пореских глава има 154, а задруга 123, од којих највећа је од 20 душа. Из овога је села чувени војвода руднички Лазар Мутап, који је 1815 године рањен био у опсади Чачка и наскоро умро. Опширније о њему види из одељка „Историја.“

60. **Пријељина** (и Прељина). Ово село лежи на левој обали Дичине и Чемернице код њихног саставка. Граничи се: Са севера Прислоницом; са истока Доњом Трепчом; са југа Валугом; а са запада Коњевићима, Раковом и Соколићима. Местимично граница овог атара иде овако: Од утока Пријељанског потока у Дичину, уз тај поток све до на врх док не изађе на коловоз, који са Вујна среској канцеларији води, одатле на ниже низ косу, на Вучију Главицу и Калеме па низ Парлошки поток, док неизађе на Мојсињски насип, прелази га, и одма испод њега окреће западу, пређе поток Орашје, удара на Катовац (бара), пређе Бајин поток и тучи се у Чемерницу, одакле води све уз њу до на састав њен са Дичином а одатле све уз Дичину до ушћа Пријељанског потока., Неспоменути називи у ово атару следећи су: Плана (Кучице, Бијела урвина), и Калиње (потоци); Јовашка коса,

Калиње и Аниште[1]) (косе). У Пријељини има 376 м. и 353 ж. обитаоца. Задруга има 121, од њих највећа је од 15 душа. Пореских глава има 141. У Пријељини, поред Чачанског насипа, баш, где се овај почиње Чемерници да спушта, налази се канцеларија среза Моравског; то је ново по плану начињено здање од тврдог материјала. Према њему је на другој страни пута скоро отворена школа, и мало даље, опет поред пута, механа по плану II. класе. Овде је зборно место Пријељанске чете.

61. **Горња Трепча.** Заузима изворни предео Бање и граничи се: Од севера Луњевицом и Јабланицом: од истока Остром; од југа Доњом Трепчом и Мојсињем; а од запада Прислоницом. Преко појединих пак места међа иде овако: Са великог Вујна све водолучницом на Столице, Церје, Вис, па на Буковик, са овога слази страном близу Језера, па на Увијену Оскорушу и Котарно, одакле препречује западу, пресеца Бању и излази на косу и водолучницу Бање и Дичине, па уз њу и коловозом Пријељанским излази на Велики Вујан. Неспоменути називи ови су: Добра вода, Вилина вода, Ивова бара, Језера (дубоки п.), Бесни поток, Бијела вода и Вргања (потоци); Јасик, Липар, Грчка страна и Станишића брдо (висови и стране); Трлинац (доља). У Горњој Трепчи има 160 м. и 149 жен. душа. Задруга 52, од њих највећа са 15 лица. Пореских глава има 61. У Горњој Трепчи код Језера налази се једна црквица, али која једнако непоји. О језеру види опширније у одељку „Хидрографија," и то по именце где је говор о Бањи и Врановцу (Гружа) стр. 266 и 308 Гласника XXXIV.

62. **Доња Трепча.** Граничи се: од севера Горњом Трепчом; од истока Мојсињем; од југа Станчићима; а од

---

[1]) Аниште је обрежак ома преко пута од среске канцеларије; ту су некада Турски анови били, па отуда и име. Налазе се и неки остатци од калдрме и камене плоче.

запада Пријељином. И то местимично овако: Из Бање води њеном десном страном до Мојсињског насипа, где узимље западни правац све до потока Парлошког, па уз овај пресецајући Мојсињски насип, док неизађе на пут који од среске канцеларије на Вујан води, на Калеме и Вучију главицу, ту окреће на исток, док недоспе до Бање на исто место одакле је и почела. У Доњој Трепчи има 261 м. и 285 ж. обитаоца. Пореских глави имаде 110; а задруга 95, од којих највећа је од 13 лица.

63. **Станчићи.** Леже на десној обали Бање између ње и Мораве. Граниче се: од севера Доњом Трепчом; са истока Мојсињем; са југа Чачанским округом (Морава); а са запада Балугом. Појединце пак преко ових места иде међа: Од утока потока Матијевца (Ратковца) у Мораву уз овај све до близу мојсињског насипа, ту узимље источни правац, па у том пресеца Мојсињски насип, и одма затим узме јужни правац, прелази опет насип, и даље на ниже иде док у Мораву неудари, затим уз Мораву до утока Матијевца. У атару Станчићском (и станачком) је Крива бара. У Станчићима има 79 м. и 93 ж. обитаоца, а 36 пореских глава. Задруга има 33, од којих је највећа са 11 душа. Станчићима припада скела станчићска[1]) на утоку Чемернице у Мораву.

64. **Балуга.** Ово село лежи између Чемернице (на левој обали) и Матијевца. Граничи се: од севера Пријељином; од истока Станчићима; од југа чачански округом (Морава); а од запада Коњевичким атаром (Чемерница). Местимично пак овако иде међа балушког атара: Од утока Чемернице у Мораву све уз Чемерницу до близу прелаза Мојсињског насипа преко исте, где окреће на исток, пресеца Бајин поток, удара на бару Ка́товац, пресеца затим Орашје и Парлошки поток, и низ овај и Ма-

---

[1]) Станчићска скела постојала је од пре 50—80 година, још док је био неки Латив ага у Чачку.

тијевац (Ратковац), слази Морави на уток Матијевца, а одатле уз Мораву на уток Чемернице, где је Станчићска скела. У Валуги има 63 м. и 72 ж. обитаоца. Задруга има 27, од којих највећа је од 10 душа; а пореских глава има 27. У атару балушком налази се станчићска скела на Морави.

Атари села Коњевића, Балуге и Станчића налазе се у дну долине Моравске и с тога су по све равни и плодни особито у кукурузима.

65. **Мојсиње.** Захвата дољи део реке Бање. Граничи се: са севера Горњом Трепчом; са истока Остром и Доњом Горијевницом; са југа Чачанским округом (Морава); а са запада Станчићима и Доњом Трепчом. Местимично пак овако: Са Котарна иде међа између Сόлинца и Рйђуше, пређе последњу, удари на Стожине, па нагиње на југозапад, пресеца насип што на Бумбарево брдо води, прелази Бању близу њеног утока у Мораву, иде мало уз ову, па окреће на север, те у томе прелази опет насип, приближава се Бањи, води њеном десном страном, до испод утока потока Вргање, ту обрће на исток те пређе Бању и излази на Котарно. У Мојсињу има 267 м. и 243 ж. обитаоца. Пореских глава има 116; а задруга 98, од којих највећа је од 13 душа. У Мојсињу налази се дрвена црквица и школа. На насипу, на левој обали Бање налази се механа по плану III. класе. Изнад цркве и школе наоди се зборно место Моравског батаљона и Мојсињске чете. О цркви Мојсињској види у одељку „Историја:“ Положај и борба на Љубићу.

66. **Остра.** Захвата изворе Островачке реке. Граничи се: Од севера Горњом Трепчом, Јабланицом и Вујетинцима; од истока Вујетинцима, Бечњом и Мрчајевцима; од југа Доњом Горевницом; а од запада Мојсињем и Горњом Трепчом. Местимично пак међи се овако: Са Буковика силази граница низ водолучницу Островачке и Вујетина-

чке реке, до превоја пред Острицом, где окреће лево, остављајући у десно Острицу, и слази у Вујетиначку реку, прелази је, па води брдом према југу донекле, затим узима западни правац, прелази Островку реку испод састава Островачке и Вујетиначке речице, а одма испод утока Солинца у Островку, удара на Стожине, пресеца поток Рйђушу, затим иде уз косу између ње и Сблинца, док не изађе на Котарно, па на Увијену Оскорушу, приближава се Бесном потоку, води његовом левом страном све уз брдо док неизађе опет на Буковик. Неспоменути називи ови су: Дблови, Чу̑валица, Бр̑зица, Ку̑кбљина, Мали поток и Кутлача (потоци); Кукољ и Поклопити (извори); Сбколица и Момчиловица (стијене); Савина планина и Кремењача (брда). У Острици има 430 м. и 468 ж. обитаоца; задруга има 155, од којих највећа је од 15 лица. Пореских глава има 157.

67. **Вујетинци.** Леже под планином. Границе се: од севера Јабланицом и Борчом; од истока Бресницом и Бечњом; од југа и запада Остром. Местимично пак овако се међи: Са Буковика слази управо низ Поточане у Црну ријеку и одма из ове на венац на брдо Стојковац, (Липар); с њега окреће на Камените клик, па вододелницом Буковца и Вујетиначке реке донекле, окреће западу, пресеца Вујетиначку реку, иде уз брдо, и остављајући лево Острицу, све уз косу пење се на Буковик. У атару овога села је страна Добриње. У Вујетинцима има 153 м. и 158 ж. обитаоца; а пореских глава 49. Домова има 52, од којих је највећи од 12 душа.

68. **Мрчајевци.** Граниче се: са севера Остром; са истока Бечњом и Катргом; са југа Чачанскпм округом (Морава); а са запада Доњом Горевницом. Појединце пак овако: Од Мораве, са скеле Мрчајевачке иде међа управо северу, пресеца Островку реку и насип, води уз Каљавац и даље донекле, па изнад Илијачког потока удара те пресеца

Буковац и низ Јаругу слази на насип, пређе га а затим и Островку по други пут, те сиђе Морави, па уз ову до Мрчајевачке скеле. У атару овога села је скела Гушавац или Мрчајевачка скела. У Мрчајевцима има 507 м. и 539 ж. обитаоца. Задруга има 198, од којих највећа је од 13 лица. Пореских глава имаде 221. У Мрчајевцима налази се црква с торњем; сада су наумни и школу да подигну. Поред тога на насипу има једна механа по плану III. класе и неколико дућана. У Мрчајевцима су засеоци: Илијак, Корићани (Густа међа), Гушавац и Крњине.

69. **Доња Горевница.** Граничи се: Од севера Остром; од истока Мрчајевцима; од југа Чачанским округом (Морава); а од запада Мојсињем, и то овако: Са Стожина иде истоку те пресеца Солинац, а затим одма и Островку изнад утока Солинца, излази на брдо, окреће југу низ Каљавац (поток), прелази насип, а затим опет и Островку, силази Морави на скелу Гушавац, води уз Мораву до близу утока Бање, пређе је па окреће на север, пресеца опет насип, те се попне на Стожине, одакле је и одпочето. Осим поменутих назива у атару овог села налази се и голо брдо Голишевац, које неки зову Миличино брдо и на коме се д. Горевничко гробље налази. У Доњој Горевници има 323 м. и 303 ж. обитаоца. Пореских глава има 125, а задруга 118, од којих је највећа од 12 душа.

70. **Вечањ.** Ово је врло протегнуто село. Граничи се: од севера Вујетинцима; од истока Вресницом: од југа Катргом; а од запада Мрчајевцима и Остром. Меставично пак иде овако граница: Са Каменитог клика вододелницом Вреснице и Буковца преко Пилетина и даље низ поток Макву, пресеца насип, удара у Вресницу па узимље западни правац, пресеца Вечањски поток (Жујевац) и удара у Јаругу, па све уз њу до на врх, прелазећи опет насип, затим окреће Буковцу, прелази га, па водолучницом његовом и Вујетиначке реке излази на Каменити клик. У

атару овога села је Попов сломиврат (поток). У Бечњу има 366 м. и 336 ж. обитаоца. Домова налази се 119, од њих највећа је од 16 душа. Пореских глава има 131.

71. Вресница. Граничи се: од севера Вујетинцима и Ворчом; од истока Претокама и Бумбаревцом; од југа Тавником и Катргом; а од запада Бечњом. Местимично овако иде међа Бресничког атара: Са Стојковца (Липар) све вододелницом и окружном међом на Марино брдо, Синушу, Буљубашаћ и Перачу, те сиђе на Бумбарево брдо низ Циганску (зелену) бару, па опет уз планински венац до на спрам Вољавче, где окреће низ њу па лево, спрам утока Макве узимље правац северу, прелази реку Бресницу, па уз Макву, пресецајући насип, до на врх Макве, па онда водолучницом Вреснице и Вуковца на Пилетине и даље на Камените клик и напослетку на Стојковац. У овом су атару: Дубокац, Дубоки пот, Зверушин, Средојевац, м. Вресница и Перача (потоци), и Циновска коса. У Вресници има 553 м. и 548 ж. обитаоца; а 202 пореске главе. Задруга има 187, од којих највећа је од 21 лица. У Вресници налази се црква, школа и механа по плану III. класе.

72. Тавник. Граничи се: од севера Вресницом; од истока Гунцатима и Лађевцима; од југа Лађевцима а од запада Обрвом и Катргом. Местимично пак иде овако међа: Са Осаћанског гроба низ косу, па низ поток Вукољак све до испод пута који у Милочај и Карановац са Бумбарева брда води, сад узимље правац северу пресеца пут што иде на Мутапову Ћуприју, и даље до близу Вреснице, где окреће више истоку поред Вољавче, прелази бреснички пут, па све уз поток Вољавчу до на врх и даље на венац, где обрће њиме Котленику и долази на Осаћански гроб. У овоме је атару Церовита коса. У Тавнику има 378 м. и 335 ж. обитаоца. Задруга налази се 127, од којих је највећа са 14 душа. Пореских глава има 140.

73. **Катрга.** То је село у рâвни поред Мораве. Земљиште је ниско и на млого места подводно и баруштинама покривено, а лужњацима прошарано. Граничи се: са севера Бечњом; са истока Тавником и Обрвом; са југа Чачанским округом (Морава); са запада Мрчајевцима. Местимично пак овако: Од скеле Обрвске, где Рвеница у Мораву иде, све уз Мораву до на спрам утока Буковца у Островку, ту узимље правац северу, прелази Островку испод ушћа Буковца, пређе и пут што из Мрчајевца на Мутапову ћуприју води, па окреће истоку, пресеца Жујевац а затим и Бресницу, па обрће на ниже Морави и долази њој на скелу Обрвску, код протове воденице. У овом селу састају се Островка и Бресница, које потом иду у Морáвац. Пре одвајања рукава Моравиног, што се Моравац зове, налази се скела Катршка. У Катрзи има 252 м. и 242 ж. обитаоца. Пореских глава налази се 106, а задруга има 99, од којих је највећа са 10 душа.

74. **Лађевци.** Леже под планином Котлеником. Граниче се: од севера Тавником, Гунцатима и Губеревцима; (окр. крагујев.) од истока Губеревцима и Цветкама; од југа Цветкама; а од запада Обрвом и Тавником. Овако пак местимично међа иде: Са Осаћанског гроба све Котлеником — водолучном међом, на Ракљасту косу, Пиле, Велики врх Црни врх па до Превоја између Црног врха и Орловца, где окреће на запад на ниже, и низ десни крак Цветачке реке слази до испод пута што из Вреснице у Милочајску механу води, па у поље, где обрће северу и у том правцу тера док не тучи у Лађевачку реку, па онда најпре уз њу а после све уз Буковљак до на врх и док се неузпење на Котленик и то на Осаћански гроб, одакле се је и почело. У овом атару налазе се још и поток Суваја и Коритна коса. У Лађевцима налази се 423 м. и 396 ж. обитаоца. Пореских глава има 148; а задруга

127, од којих највећа је од 21 лица. У Лађевцима је општинска кућа општине Лађевачке.

75. **Цветке.** До Лађеваца под Котлеником. Граниче се: од севера Лађевцима; од истока Губеревцима и Сирчом (Трговиште); од југа Милочајем; а од запада Обрвом. Местимично пак овако иде граница: Са Велике ливаде повијарцем на Остру Главицу, па с ње по врху Милочајске реке, прелази је и прешав преко брда силази у Ђурин поток, те низ овај иде до састава његовог са Цветачком реком, где окреће уз ову све до пута који из Вресничке механе води, па одатле уз десни крак Цветачке реке ћа до на врх и даље уз брдо до на планински венац Котленика, на Превоје између Црног врха и Орловца, одавде води све венцом на Орловац и Велику ливаду. У овоме је атару Ђакова чесма, баш изнад Цветачке црквице и Никшића поток. У Цветкама има 319 м. и 312 ж. обитаоца; пореских пак глава 126. Задруга има 99 од којих је највећа од 20 лица. У Цветкама налази се црква под Котлеником, на врху села. То је стара дрвена црквица, која је у скорашње време вишом начињена, опет од брвана. Црква има 15 корака дужине. Код ове је цркве сарањен чувени српски јунак из нашега устанка на Дахије, Јово Курсула, из Цветака, који је славне мегдане чинио и најпосле преваром на Делиграду 17 рана добио, и затим код своје куће 16 Августа 1810 год. умро. Отоме има више у одељку „Историја", где се прича о животу тога дичнога јунака. У Цветкама до скора била је и школа, која и сада постоји, али зато, што је здање попузнуло, затворено је и неучи. Него ће скоро бити подигнута голема школа и то на лепом месту, мислим у атару Лађевачком.

76. **Обрва.** Налази се у рâвни поред Мораве. Граничи: од северâ Катргом и Тавником; од истока Лађевцима, Цветкама и Милочајем; од југа Чачанским округом

(Моравом); а од запада Моравом и Катргом. Местимично пак овако: Са скеле Обрвске иде на североисток до некле па окреће југу, прелази Лађевачку реку и допире до Цветачке реке, па онда све уз њу до у Мораву, па све уз ову до скеле Обрвске, одакле је и почето. Неспоменути називи у овом атару следећи су: Жутоја и Царевац (поток и река); Капетануша, Разбојиште и Ивезника (њиве у ра̂вни). У Обрви има 220 м. и 194. ж. обитаоца. Пореских глава има 77. Задруга пак налази се 67, од којих највећа је од 13 лица. У овом је атару скела Обрвска на Морави, баш где се Моравац и Бресница са Моравом састају. Име овога села веле да долази из овог догађаја: Некада је куга по овоме крају јако морила, па да би тај помор престао, по нечијем наговору, два брата близнаца „оборали," су ово село и то са два црна вола опет близнаца, и тако веле да се је помогло. Па отуда и име.

77. **Милочај**. Граничи: од севера Цветкама; од истока Сирчом (Трговиштем) и Поповићима; од југа Поповићима и Моравом (чачански окр.); а од запада Чачанском нахијом (Морава) и Обрвом. Местимично иде међа овако: Са утока Цветачке реке до утока Ђуриног потока у ову, па све уз овај поток и даље преко десног крака Милочајске реке па на Остру Главицу, затим донекле низ Андрију косу, па обрће наниже низ Поповићску реку (Чукљевац) до њеног утока у Мораву, па уз њу до ушћа Цветачке реке. У овом атару налазе се и ови називи: Моравиште (рукав Моравин); и поток Вишњевац; Вошњовац (ада) и Градина (врх планински). У Милочају има 317 м. и 296 ж. обитаоца; а пореских глава 112. Задруга пак имаде 95, од којих највећа је од 18 лица. У овом селу налази се на путу, који из Бреснице у Карановац води, једна механа по плану III класе; а на оном месту, где тај пут слази Морави, налази се скела Милочајска. Спрам механе је зборно место чете Милочајске.

Испод утока Цветачке реке, у атару овога села, одваја се један рукав од Мораве, под именом Моравиште, те гради аду, (острово) која се Бошњовац зове.

78. **Поповићи.** Граниче се: од севера Милочајем; од истока Сирчом (Трговиштем); од југа Опланићима и Моравом; а од запада Моравом и Милочајем. Местимично пак овако: Од утока Поповићске реке међа иде све уз ову (Чукљевац) до на врх и излази на Андријину косу, па низ њу донекле, затим узимље правац на југозапад, низ један поток слази у Мораву, па уз ову до на уток Поповићске реке. У атару су овом још: Грабâчки поток и Чукљевац. У Поповићима има 103 м. и 93 ж. обитаоца; а задруга 30, од којих је највећа са 12 душа. Пореских глава има 37. У атару овога села налази се на Морави Поповићска скела, и то близу утока Грабачког потока.

79. **Опланићи.** Граниче се: од севера Поповићима и Сирчом (Трговиштем); од истока Сирчом; од југа Чачанским округом (Моравом); а од запада Поповићима. Међа пак преко појединих места иде овако: Од утока једног потока уз овај све док неизађе на венац, на Андријину косу, где окреће на југ, и преко Равног Гаја и Сирачког брда слази низ поток Жутачу у Мораву, па уз њу до утока оног потока одакле је и одпочела. Осем споменутих назива има у овом атару још и следећих: Дубоки, Слатина, Винићски, Зимовачки и Староселски (потоци); Крошњевац (брдо). У Опланићима има 197 м. и 188 ж. обитаоца. Пореских глава има 64; а задруга 69, од којих највећа је од 16 лица. На атару овог села, на десној страни староселске[1]) речице, испод Крошњевца, налази се Латинско гробље. Гробови су окренути северу и североистоку, и на њима су по где где изрезани крстови. Плоче су необрађене као и на другим старинским гробљима.

---

[1]) Некада је у томе потоку било село, па отуда »староселска«.

80. **Сирча.** Ово село лежи на југоисточном углу Рудничког округа, и то је готово најудаљенији његов крај. Лежи између Котленика и Мораве, у куту који они граде. Граничи се: од севера Цветкама и Губеревцима; од истока Милавчићима и Витановцем (крагујевач. окр.); од југа Чачанском нахијом (Моравом); а од запада Опланићима, Поповићима и Милочајом. Местимично пак овако међа иде: Са Велике ливаде све венцом Котленика на Црни врх, Пљакову шиндру, Татарлук, Седам грма, малу Борчу, па преко извора потока Витановца на извор Краљицу и даље низ поток Камицорски слази Морави баш спрам утока Ибра у ову; одавде иде све уз Мораву до ушћа потока Жутаче, па уз овај поток на Сирчанско брдо, Равни гај, Андријину косу, па на Остру главицу и с ове на Велику ливаду, све водолучницом. Неспоменути називи ови су: Вурмански поток, Дубирога, Борчански, Чукарски и Сирчанска река; Мендина коса, Јаова бара, Чемерница, Градина, Борча и Камицора (косе, брда). У Сирчи има 352 м. и 321 ж. обитаоца; Задруга има 126, а од њих највећа је са 18 душа. Пореских глава има 135. У Сирчи је засеок Трговиште са 36 кућа. Тај је засеок под Котлеником, испод Велике ливаде и захвата изворе Сирчанске реке. Туда су некада били трговачки свињци, па отуда име „Трговиште.“ На атару овога села, баш код утока Ибра, на Морави налази се скела Сирчанска, или тако звана „Камицора,“ јер се налази испод каменитог брега истог имена од кога је и име добила (види „Котленик“ стр. 245 Гласника XXXIV). Ова је скела од свију на Морави најпостојанија, јер је ту корито Моравино уско дубоко и постојано, јер се међу камењарима налази. Ту се превози за Карановац.

За Сирчу село, вели се, да је назив добило отуд, што су се туда некада војске тукле, па се крв „усирила“ и отуд „Сирча.“

в, КАЧЕРСКИ СРЕЗ.

81. **Рудник.** Ово од хисторијског значаја село, лежи на београдском путу, испод планине Рудника, а поименце на западној страни испод великог Штурца. Граничи се: Од севера Заграђом и Којковцима; од истока Гуришевцима и Јарменовцима; од југа Мајданом; а од запада Заграђом. Местимично пак граница овог атара иде овако: Са Великог Штурца низ косу и низ Плужевиначку реку све до састава њеног са Рудничком реком, па уз ову мало, окреће лево на Дугу косу, па уз њу те изиђе на брдо Стражевицу и с ње силази на Лбмове, где окреће десно, прелази Салашки поток, уз један крак Заграђске реке, пролази испод Ђуревице, па окреће северу, удара поред мале и велике Кćље, силази у десни крак заграђске реке, прелази Изворац и излази на Дрењак, пресеца пут за Калањевце, сиђе у врх Мале реке, пређе је, па уз Мрамориту косу изађе на брдо и с њега сиђе у Стојановачки пот, па низ Поточане у Јасеницу, уз ову иде до утока Милићева пот, па уз овај и даље уз косу, до на мали Штурац, а са овога преко Превоја изађе на велики Штурац. Осим споменутих назива има у овоме атару још и следећих: Златарица, Драгића и Лучин, пот. од Суве чесме, од Берберове чесме, од Мисе и Прлински (потоци); Кâтра Теферич, Азна и Пиздина вода (извори): Виуљ, Краљица, Прлине, Рашће, Ракића гроб, Сенековића ливада, Маријанов гроб (Маријанац), Ждрело, Јавор, Бостаниште, Рудничиште, Чеков бријег, Плужевина, Делалића Прлина, Блата и Метаљка (косе, брда и стране). Засеоци Рудника јесу: Звезда, Златарица, Ћерамиде, Прлине и Салаши. У Руднику има 332 м. и 298 ж. обитаоца. Пореских глава има 116; а задруга 93 од којих највећа је од 18 лица. У Руднику налази се среска канцеларија, школа, механа по плану I класе и 1 дућан. У Старом Руднику има развалина неких цркава и града. О томе види опширније

у одељку Орографије, под насловом „Рудничка планина.“ (страна 217—227 Гласник XXXIV.) Ово је село добило име од „руда“, које су се некада у његовој околини вадиле, па од куда су и цела планина и округ имена добили. О Руднику барон Хердер[1]) вели: „Место на коме је Карађорђе руде почео копати, зове се Прлине. У његовим заостављеним мајданима, тако се силне рудне жиле показују, да се одма видети може, како ће се ту, ако само она оловна руда сребро садржава, и ако се на близу топионице и ступе подићи могу, ново обделавање одма с великим добитком отворити моћи.“ „А за Рудничиште, где је одпре стара рударска варош постојала,“ вели се, „да је положај тога места раван и млого згоднији него код старог Рудника, који је на стрмом месту, далеко од главних мајдана лежао.“ Рудник и Плана спомињу се и у писму Дубровника славнои и велможнои господи кѵрь Євгению и господину кнеӡу Стевану, месеца Марта године м. сссс ij.[2])

82. Јарменовци. Захватају један део Јасенице и граниче се: од севера Којковцима и Трешњевицом; од истока Манојловцима; од југа манастиром Благовештењем; Страгарима и Мајданом (Красојевцима); а од запада Рудником, Гуришевцима и Којковцима. Местимично пак овако граница иде: Са Малога Штурца низ косу преко Звезде и Жилавице у Јасеницу, коју пресеца па уз косу донекле, те се спусти у Којковачку реку, уз коју мало иде, затим води уз брдо, около врха потока Вучака до на брдо Ѓуѓу, а с ње преко Језер-баре низ косу те прелази поток Вучак и преко Страже сиђе се Јасеници, коју опет прелази, па води уз косу на Воговицу и преко Савине Гла-

---

[1]) Барона Ж. А. В. Хердера рударски пут по Србији. Страна 43 и 44.

[2]) Види Споменици србски од 1395 до 1423, преписао с дубровачке архиве кнез Медо Пуцић. У Београду књигопечатња књажества србског 1858. Страна 37 и 38.

вице на Црни врх и одатле све венцом до на мали Штурац. Неспоменути називи ови су: Врућци[1]) Дундовача (извор Јерменовачке реке), Водице, Осредци, Пећински, Велопољски, Орнички, Лазаревац, Јандровац, Липовац, Маринац, Бања, Долови, Суви поток, Ћирков дô, в. Калиманац, м. Калиманац, Тôчак (потоци[2]); Делови, Главица, Гајеви и Крст, Ђуричина ливадица, Мачија коса, Власната коса, Бакарно гувао[3]) и Двориште[4]), (косе и стране). У Јарменовцима има 166 м. и 170 ж. обитаоца; а задруга 48, од којих највећа је од 20 душа. Пореских глава има 61. У Јарменовцима налази се црква и школа близу утока Војковачке реке у Јасеницу, на левој обали последње. Црква је дрвена. Осим тога у овом селу налази се и једна механа по плану III класе. Ово село добило је, веле, свој назив отуда: Потрли били људи сву гору па остало само неколико јавора, и њи су оставили за прављење „Јармова“, и отуда „Јарменовци“.

83. **Гуришевци.** Леже такође у долини Јасенице. Граниче се: од севера Војковцима; од истока Јарменовцима; од југа Рудником и Јарменовцима; а од запада

---

[1]) Изнад Врућака је чесма **Водице**. То је на највишој апсолутној висини наодећа се жива вода у Рудничкој планини. У Врућцима лéгли су се курјаци.

[2]) Који се год од потока, било овде, или у другом коме селу сада помињу, а нису при хидрографији означени, ти су потоци каснијим путовањима у 1871 и 1872 год. пронађени, па се тако овде први пут именују; у нарочитом пак додатку, који ће се целом овом „опису“ приложити, разложиће се све допуне и неке исправке, које су каснијим путовањима пронађене.

[3]) **Бакарно гувно** добија назив отуда, што је некад — кад је Звездаората — било опште гувно за вршење направљено, па бакаром потковано. Ту се налазе остатци од некаквих подрума и зидина.

[4]) То је рâван између Бање и Ћиркова дола, а опасао га **Горњи крш** као град, а **доњи је крш** испод Дворишта, поред реке. **Двориште** било пијаца, кад је у Јарменовачкој реци била варош, и кад је Звезда била обделавана; тако се прича. Двориште има 4 дана ораће земље у површини.

Рудником. Местимично пак овако међа иде: Од утока Поточана у Јасеницу, уз Поточане до близу Змајевца, па окреће десно страном преко Жеравца, обилази Жеравачки поток и силази у Јасеницу, пређе је, па преко Жилавице води уз косу на Звезду, и с ње на ниже, низ Милићев пот, у Јасеницу, и низ њу до утока Поточана. Неспоменути називи ови су: Амбарине (поток); Парлог, Запис и Величковци (косе и стране). У Гуришевцима има 128 м. 118 ж. обитаоца; а задруга 34, од којих је највећа од 28 лица. Пореских глава имаде 46.

84. **Војковци.** Захватају планински венац: изворе главних састојака Качера и Јасенице. Граниче се: са севера Босутом; са истока Трешњевицом и Јарменовцима; са југа Јарменовцима, Гуришевцима и Рудником; а са запада Рудником, Заграђом и Трудељом. Местимично пак: Са Главице на граници Крагујевачкој, удара међа по врху велике Босуте па излази на Стражевицу, и даље до близу брда Гуце, а с ње силази низ косу те у Војковачку реку, пређе је, и иде на ниже те се Јасеници приближава, обилази око потока Жеравачког, иде западу док несађе у Поточане, па све уз ове, прелази Стојановачки поток и преко Торина, излази на венац и с њега слази у Малу реку на Мрамориту косу, а одатле све низ Малу (Островачку) реку, до спрам Грчког гробља, где окреће десно уз косу, удара преко Корушца на Грчко гробље, и даље по врху мале Босуте те излази на Главицу. У овоме су атару још Калуђеровац и Раковита Лука (потоци); Забељ, Дебело брдо, Суво брдо и Коклотич (Клокотич) (све брда и врхови); Торине и Јеличин део (косе). У Вајковцима има 136 м. и 142 ж. обитаоца; пореских глава пак 54, а задруга 32, од којих је највећа од 17 лица.

85. **Манојловци.** И ово село лежи у Јасеници и то на крају округа. Граничи се: од севера Јарменовцима и Трешњевицом; од истока Трешњевицом и Шаторњом; од

југа Шаторњом и манаст. Николјем; а од запада Јарменовцима. Преко појединих пак места граница овог атара иде овако: Из Јасенице испод утока Јарменовачке реке, води уз косу, па силази у поток Вучак, пређе га, води даље уз косу док неизађе на брдо на границу Крагујевачку, ту окреће наниже, те низ поток Парлог у Јасеницу, пређе је, иде уз један поток и излази на Црни врх, а с њега слази на Совину Главицу и даље преко Боговице, низ косу у Јасеницу, одакле је и почета. У овом су атару још: Цеврљин, Репиште и Калуђерски[1]) Светињачки и Збеговачки (потоци); Парлози, Орашина и Дивљачка коса (стране и косе); Бостаниште (раван у Јасеници). У Манојловцима има 67 ж. и 78 ж. обитаоца; а задруга 19, од којих највећа је од 16 лица. Пореских глава има 22. У Манојловцима налази се једна механа по плану II класе, и то близу утока потока Вучака.

86. Заграђа. Лежи у врху Брезовице. Граничи се: од севера Рељинцима и Трудељом; од истока Војковцима и Рудником; од југа опет Рудником; а од запада Церовом, Давидовицом и Рељинцима. Местимично пак: Са Градске горе иде међа на Ђајино брдо, па слази на коловоз Руднички и преко њега те у Малу реку, уз њу до на врх, излази опет на коловоз Руднички, пређе га, па преко Дрењака сиђе у Изворац, у врх Заграђске реке, из ње излази те удара испод Велике и Мале Ћеље, сиђе у други крак Заграђске реке — управо Брезовице — и низ њега до утока Салашког потока, где окреће уз брдо

---

[1]) **Калуђерски** поток зове се тако, што је ту некад манастир постојао. Дуварине се зову и сада „Ђурине ћелије“, по неком калуђеру „Ђури“. У Калуђерски поток с десна утиче **Светињачки.** У том Светињачком потоку налази се један удубљени камен и неки као гроб. Та је „светиња“ припадала ономе манастиру, па се по њој и поток тако прозвао. Ту и сада долази свет те воду узимље, умива се и купа. Кажу, да помаже од очобоље и грознице.

те излази на венац, те све њиме на Принципову заседу, Високу, Пушкарице, Марков чадор и спрам Гра̂чице сиђе у Заграђску реку, води низ њу до утока потока Рицинца, па уз њега преко Малог села излази на планински венац а затим и на Градску гору, одакле је и пошла. У овоме су атару још и ова места: Доћен, Опањац и Драгуш (изво̀ри); Мала и Велика Островица и Коњевац (и Кућујевац) (брда и брегови) и Скраси Камен; Даље потоци: Изворачки, Дубрава, Височки, Прскавац, Дубоки пот, Сребрница и Кијевачки; ра̂вни: Војводина, на којој је црква (између потока Драгуша и Брезовице реке) и Агалуци. О Островици види опширније у Орографији под насловом „Островица (стр. 237 Гласника XXXIV.) У Заграђи има 276 м. и 264 ж. обитаоца; а пореских глава 100. Задруга има 85, од којих нвјвећа је од 14 душа. У Заграђи направљена је већ и нова црква, под именом капеле, али у ствари то је красна црквица са торњем. Име „Заграђа“, мисли се да долази отуд, што је „За градом“ — Островицом.

87. **Рељинци.** Испод Заграђе у долини Брезовице. Граниче се: од севера Угриновцима; од истока Труделом и Заграђом; од југа Заграђом и Давидовицом; а од запада Давидовицом и Угриновцима. Местимично пак: Са Кљештевице силази међа овог атара у Заграђску реку, од утока Рицинца, низ овај, па уз Заграђску реку до спрам Грачице (поток што иде у Давидовачку реку и низ њу све једнако до састава њеног са Кривом реком а затим и са Заграђском, ћа до утока пот. Милатовца, а затим уз овај поток док неизађе на брдо Кљештевицу одакле је и почето. У овом атару налазе се још Ресица и Дреновача (стране и косе), даље: поток Сурдук и извор Близанци. У Рељинцима има 103 м. и 88 ж. обитаоца; а пореских глава 48. Задруга има 30, од којих је највећа од 12 душа.

88. **Калањевци.** Ово село лежи у долини Качера и Оњега.

Граничи се: од севера Крушевицом; (Беогр. окр.); од истока Живковцима; од југа Живковцима, Труделом и Козелом; а од запада Шутцима. Местимично овако: Од утока потока Врела у Оњег, води међа уз овај све до улива Пењака, где окреће уз овај до на врх и даље те изађе на венац, и преко Дебела брда силази по врху потока Медевца, а затим низ косу на Глоговицу, и с ње сиђе у Качер, пређе га, води уз један поток, изађе на водолучницу Козелице и Качера, води мало њоме и силази низ Прешњев поток у Качер, на уток Берисаве, одакле све уз њу води скоро до на врх, где је напушта, излази на вододелницу Качера и Оњега и, преко Кљештевице, низ поток Врело силази у Оњег. У овом атару налазе се још и следећи називи: Моруговац, Белановица и Собљак (потоци); Собљак, Језеро и Змајевац (извори); Стражара[1]), Средњак, Веч, Вобошка и Качерско брдо (брда и врхови). Језеро и Змајевац (извори). У Калањевцима има 293 м. и 279 ж. обитаоца; а пореских глава 104. Задруга имаде 82, од којих највећа је од 16 лица. У овом селу налази се црква с торњем (под Глоговицом), школа, најбоља у целом округу, и хана по плану III класе и један дућан. Ту је и примирителни суд општине Калањевачке.

89. **Живковци.** Леже у Качеру и Оњегу, а граниче се: од севера Прогоревцом; од истока Гарашима (краг. округ); од југа Драгољом и Труделом; а од запада Калањевцима. Местимично пак: Са Вагана иде међа све вододелницом, преко Лескове баре, на Штовну и Главицу, с ње окреће десно; обилазећи око потока Претурице и низ Оњешки поток силази у Качер, пређе га, па уз Дубоки пот. излази на брдо, води мало страном, и спрам Глоговице силази опет

---

[1]) Стражара" добила је назив од „стража," које су ту некад против Турака постављане; а који су се на другом брду „Бечу," преко потока налазили, и на њи „бечили," одкада му и име Веч остало.

низ један поток у Качер, пошто га пређе иде уз брдо на Глоговицу и даље уз косу, удара по врх потока Медевца и излази на вододелницу Оњега и Качера, на Средњак, па с овога слази низ поток Пеињак у Оњег и затим све уз овај до на врх и даље на брдо Ваган, где је тромеђа Београдског, Крагујевачког и Рудничког округа. У овом атару налазе се још и следећи називи: Катра (извор); Живковачка река; Дрењина, Ћумурница и Рајевица (стране и брда). У Живковцима има 289 м. и 265 ж. обитаоца; а пореских глава 97. Задруга има 79, од којих највећа је од 18 душа.

90. **Пољанице.** Ово село лежи у долини Качера. Граничи се: од севера Моравцима и Липљем; од истока Шутцима и Козељом; од југа Козељом; а од запада Ивановцима и Моравцима. Местимично пак: Од утока потока Врањеваче у Качер, води међа мало низ овај до ушћа потока Црквине, па уз овај до на венац и вододелницу Козељице и Качера, води њом преко Парлога и изнад утока Козељице силази у Качер, пређе га, иде уз косу док неизађе на венац између Љига и Качера, силази Брестови; удара на Церовити рт и по врх велике Брестове прелазећи излази на венац, и затим спушта се низ поток Врањевачу у Качер, одакле је и почето. У овом су атару још: Дубока јаруга, Крњевац, Челар и Врбовац (потоци); Дебељак, Трлине, Лисине и Крњевац (косе и стране). У Пољаницама има 180 м. и 156 ж. обитаоца; а задруга 55 од којих највећа је од 12 лица. Пореских глава има 66.

91. **Шутци.** Леже испод Калањеваца у долини Качера. Граниче се: од севера Сирдљиковцем; од истока Калањевцима; од југа Козељом; а од запада Липљем и Пољаницама. Местимично пак: Са Дудовачког брда иде међа страном изнад Песковите, удара на Крстату липу и Лазину механчину, допире до Кљештевице, силази у Ве-

рисаву, и низ њу до у Качер, пређе га, па уз поток Црквине излази на вододелницу Качера и Козељице, води њом преко Врлаје, слази Качеру спрам утока Врањеваче, па уз ову до на врх те излази на водолучну међу Качера и Љига, и преко Чикера и Танког Рта пење се на Дудовачко брдо. У овоме су атару: Крњин, Добриловац и Црквине (потоци); вис: Цер. У Шутцима има 223 м. и 231 ж. обитавца. Пореских глава има 83; а задруга 71, од којих највећа је са 16 душа.

92. Босута. На граници Рудничког округа у изворном пределу Качера. Граничи се: од севера Јеловиком; од истока Вукасовцима (краг. окр.); од југа Војковцима; а од запада Драгољом и Трудељом. Преко појединих пак места иде међа овако: Са Дудинца слази у Букуљу, пређе је, па уз косу преко Варјамова поља на Маџарско гробље, пређе по врху поток Вобовик, сиђе у Босуту велику близу утока потока Врлаје, затим води преко Лисина уз косу до на Главицу, а с ње окреће истоку, прелази малу Босуту по врху њеном, излази на Корушац код Грчког гробља, и с њега сиђе управо у Островачку реку, затим води њеном левом страном, испод Крње јеле и преко Теовца слази у Драгољицу (Драгољушу), излази на брдо, па сиђе у Качер и затим уз косу пење се на Дудинац. У овоме су атару: Љубичица[1]) (коса); Рњковац, Вртоломина[2]) Милинов до̑, Медна и Станковача (потоци); Вис, Врановац велико брдо и Чађавац (брда). У Босути има 256 м. и 249 ж. оби-

[1]) На коси Љубичици, испод виса био је некада манастир; и сад се познају развалине и зову се „Манастирина„.

[2]) Поток Вртоломина, кажу, да је некад окретао ливнице, које су биле на утоку Вртоломине у р. Босуту. Назив је томе потоку отуд постао, што је неки човек почео да оре, а у то удари Св. Сава па му каже: »што ореш, кад је данас Св. Вратоломије?« Онај му одговори: »Ко оће да врти, нека врти, а ја ћу да орем.“ Онда се провали земља те прогута и орача и ручконошу (младу), па та провалија и сад постоји. У том потоку веле, да пред кишу увек потече црвена вода.

таоца; а задруга 82 од којих највећа је од 15 лица. Пореских глава има 89. За ово село веле да је добило назив отуда: што је у старо време нека женска пошла у госте у пријатеље боса, па је на овом месту где је садања Босута, ухвати снег и вејавица, те је морала онако „боса“ по снегу да иде, и отуд „Босута.“

93. Драгољ. Лежи у долини Качера испод Босуте. Граничи се: од севера Живковцима и Гарашима; од истока Јеловиком (Краг.) и Босутом; од југа Трудељом; а од запада Трудељом и Живковцима. Местимично пак: Са Дудинца силази међа управо у Качер, пошто га пређе иде уз брдо па сиђе у Драгољицу, прелази и њу, удара преко Теовца и око извора Драгољице на Кикове, па с њих слази низ Дубоки поток у Качер, пошто га пређе иде уз Оњешки поток и око потока Претурице излази на венац испод Плећове механе, па низ косу те на Дудинац. У овом атару налазе се још: Стражевица, Каоник и Претурица (потоци); Сопот извор у врху Стражевице (лековит од грознице); Прсковача и Широковац (стране и косе). У Драгољу има 206 м. и 209 ж. обитаоца. Пореских глава има 74, а задруга 58, од којих највећа је од 15 лица. Из овога је села чувени наш војвода Арсеније Ломо. О њему види више у одељку: „Историја“.

94. Трудељ. Захвата изворни предео Козељице. Граничи се: од севера Калањевцима и Живковцима; од истока Драгољом, Босутом и Војковцима; од југа Заграђом; а од запада Рељинцима, Угриновцима и Козељом. Граница пак преко појединих места иде овако: Са Кикова изнад извора Драгољице на Теовац, одакле окреће уз Ра̂слову, њеном левом страном, испод Крње Јеле, док несађе сасвим у Островачку реку (Раслову), те води уз њу близу до испод Островице, где окреће уз косу, излази на венац, пресеца коловоз који из Рудника за Калањевце води, пење се на Ћајино брдо и Градску гору, па затим даље води све

вододелницом Брезовице и Козељице, на Кљештевицу, Мотику, Братинце, Нерезине и Вис, одакле силази преко потока Драгмирца у Козељицу на Вељошину бару, па уз Цареву воду излази на водолучницу Козељице и Качера и идући страном према Качеру, по врх потока Дубоког, долази на Кикове, одакле је и почето. У овоме се атару налазе још и следећи називи: Црна река, Труделска река, Староселска, Рâчи, Бунаја, Јелашје, Ћелински и Вучији (потоци и речице); Орловац (Тремушњак), Топовиште, Шаториште, Гуњице, Мекоте, Воблија, Близанци, Бошанско гробље; Мртвеник, и Клáђа (врхови, брда, стране и косе). У атару Трудељском на левој страни Трудељске реке је букова, а на десној већином је грмова шума. Варнице су засеок Трудеља. У Трудељу има 277 м. и 258 ж. обитаоца. Пореских глава има 104; а задруга 85, од којих највећа је од 18 душа. У овом селу има врло добрих вода.

95. Ковељ. Захвата доњи део Козељице. Граничи се: од севера Пољаницама, Шутцима и Калањевцима; од истока Трудељом; од југа Угриновцима и Штавицом; а од запада Штавицом и Ивановцима. Местимично пак овако: Са утока Козељице у Качер мало уз овај, па уз косу на Парлог, док неизађе на венац, води мало њиме, па скреће лево и низ поток Црквине сађе у Качер, води уз њега до утока потока Врањеваче, а одатле уз брдо док неизађе на вододелницу Качера и Козељице, па све њоме преко Врлаје до изнад Царевe воде, где окреће на ниже и низ Цареву воду, силази код Вељошине баре у Козељицу, пошто је пређе, иде уз брдо, пресеца поток Драгмирац и излази на Вис и Нерезине, одакле почиње водити водолучницом Козељице и Брезовице на обадва Обешењака и близу потока Тисовицê окреће десно на ниже, те низ Голубац силази на уток Тисовице у Козељицу и низ ову до на њен улив у Качер. У атару овом наоде се још

и следећа места и називи: Кнежевац, Плочник, Јеловачки и Српски пот, Манастирски и Мркине (потоци); Кнежевац, Липет, Котрљ и Јасење (косе, врхови и стране); Обешењак (поље у Качеру); Матијевац (извор испод Јасења). У Козељу има 203 м. и 182 ж. обитаоца; а задруга 63 од којих највећа је од 15 душа. Пореских глава имаде 64.

96. Шилопај. Припада басену (области) реке Брезовице, а поименце долину реке Грнчарице или Шилопајске реке. Граничи се: од севера Давидовицом; од истока Церовом, Мутњом и Мајданом; од југа Љутовницом; а од запада Накучанима и Кривом реком. Преко појединих пак места иде овако граница: Од састава Грнчарице и Церове реке иде мало уз последњу па окреће уз косу, те преко Камаришта и Липе излази на коловоз руднички и на вододелницу Брезовице и Деспотовице (а непосредно Колубаре и Мораве), одавде све венцом до на Брекињу, и даље преко Забрнице на Триповац, на чесму Барјактаровића; са Триповца коловозом низ косу слази све вододелницом Криве реке и Грнчарице, док несађе у поље, где окреће десно, и испод састава Грнчарице и Церовске реке спушта се реци, те уз њу на састав поменутих речица. У овом је атару брдашце Циганка код састава Шилопајске (Грнчарице) и Церовске реке. У Шилопају има 119 м. и 105 ж. обитаоца; а задруга 37, од којих је највећа са 16 душа. У Шилопају налази се општинска кућа.

87. Накучани. Граниче се: од севера Кривом реком; од истока Шилопајом; од југа Љутовницом и Калиманићима; а од запада Калиманићима и Врнчанима. Припада басену Брезовице. Местимично пак иде međa овако: Са Триповца силази у врх Калиманске реке, у поток Палучак, који прелази, па изађе на Мрамор и Мађарско гробље, а одатле преко Камаља сиђе страном испод Врнчанске механе, узимље правац источни и изнад утока Пељина пре-

сеца Накучанску реку, пење се и изађе на вододелницу Криве реке и Грнчарице, па све уз њу, док се не попне на Триповац, код Барјактаровића чесме. У Накучанима налазе се још и следећи називи: Дријенови, Дрме, Мандева и Врановац (потоци); Цвети поље, Летина, Падина и Тричиште (косе и стране). Цвети-поље је коса и засеок Накучански; Тричиште ливада с леве стране потока Дрме; Палучак је засеок Накучански под Триповцем. У Накучанима има 85 м. и 107 ж. обитаоца. Пореских глава има 30; а задруга 28, од којих највећа је од 13 лица.

98. Давидовица. Лежи испод Шилопаја. Граничи се: од севера Рељинцима; од истока Рељинцима и Заграђом; од југа Церовом и Шилопајом; а од запада Кривом реком. И то местимично овако: Од састава Давидовачке и Криве реке иде граница све уз прву до утока потока Војчиновице, па уз овај поток до на венац, води њим до на Марков чадор, одакле слази у Церовску реку изнад њеног састава са Грнчарицом, па низ прву до испод овог саставка, а ту окрене лево уз брдо, излази на Голубац и с њега сиђе управо на састав Криве реке и Давидовице. У овом је атару поток Грачица и Дебело брдо (стране). У Давидовици има 88 м. и 88 ж. обитаоца; а домова 28, од којих највећи има 11 лица. Пореских глава има 32.

99. Церова. Лежи изнад Давидовице. Граничи се: од севера Давидовицом и Заграђом; од истока Заграђом; од југа Мутњом: а од запада Шилопајом. Местимично овако: Са Маркова чадора води све венцом, вододелницом Церовске и Заграђске реке до близу врха, ту узимље западни правац, пресеца потоке: Зовљак (Доброковац), Вел. поток и Царевац и излази на вододелницу Грнчарице и Церовске реке, а одавде све низ њу док не удари у Церовску реку изнад њеног састава са Грнчарицом, а с тога места иде уз брдо до на Марков чадор. У овоме селу има добра вина. У Церови има 84 м. и 75 ж. обитаоца; а

пореских глава 35. Задруга има 25, од којих највећа је од 16 лица.

100. **Мутањ.** Изнад Церове. Граничи се: од севера Церовом; од истока Рудником; од југа Мајданом; а од запада Шилопајем. А преко појединих места овако међа пролази: Са брда Стражевице води све водолучном међом Мораве и Колубаре на Рапшнице (В. брдо) до спрам Липе, ту окреће на ниже и преко Липе и Камаришта слази низ вододелницу Грнчарице и Церовске реке донекле, па узимље источни правац, те пређе потоке: Царевац, Велики поток и Доброковац (Зовљак) и изађе на вододелну међу Церовске и Заграђске реке, па уз њу те на Стражевицу. У Мутњу има 75 м. и 77 ж. обитаоца; а пореских глава 27. Задруга има 25, од којих је највећа са 14 душа. За ово село веле, да му име отуд долази, што кад киша пане, због прљуша тамошњих (гола брда) вода се „замути“ одма, и отуда и Мутањ.

101. **Крива река.** Граничи се: од севера Бољковцима, Угриновцима и Давидовицом; од истока Давидовицом и Шилопајом; од југа Накучанима и Врнчанима; а од запада Ручићима и Бољковцима. Местимично пак: Од састава Давидовачке и Криве реке води међа уз косу до на Голубац, а затим све вододелницом Криве реке и Грнчарице до испод потока Дријенова, где узме западни правац пресеца Криву реку и прелази на водолучницу Бољковачке и Криве реке, на Ваљевски друм, испод механе Врнчанске, одакле води све друмом, до изнад потока Буковца, где окреће десно, сиђе низ Буковац до његовог састава са Плочником, па уз овај те излази на Јелет и преко Виса те у Влашки поток, и низ овај на његов уток у Криву реку, па низ њу до састава њеног са Давидовачком реком. У овом су атару: Падина, Мали поток и Пељин (потоци). У Кривој реци има 103 м. и 98 ж. оби-

таоца; а задруга 26, од којих највећа је од 25 лица. Пореских глава имаде 40.

102. **Бољковци**. Граниче се: од севера Лалинцима и Штавицом; од истока Угриновцима и Кривом реком; од југа Ручићима; а од запада Горњим Бранетићима.諸 Местимично пак овако: Са Лисина силази међа све низ Велики поток близу до изнад његовог утока, па окрене уз брдо, те излази, преко Соколовице, на Јелет, а с овога препречује западно, пресеца Ваљевски насип и Бољковачку реку и даље у томе правцу излази на Врановицу. С ње иде све главном вододелницом Мораве и Колубаре на Простругу и Сланац, одакле окреће десно, на ниже низ коловоз и Ждребетин, па низ поток Сла́нац, док несађе Бољковачкој реци, коју пресеца, а затим и Ваљевски насип по други пут, пење се уз брдо те излази на Јасиковачу а с ње прелази на Лисине, одакле је и одпочето. У овоме су атару: Вучија вода, Бела вода, Лазина вода, Слатина, Мркаљ, Мијајловац, Ранци, Ши́ковац, Клисура и Чортановац (потоци); Кик и Буковача (брда). У Бољковцима има 260 м. и 239 ж. обитаоца; а задруга 80, од којих највећа је са 17 душа. Пореских глава има 89. У Бољковцима налази се зидана црква с торњем, школа, општинска кућа, механа по плану III. класе и неколко дућана[1]).

103. **Ручићи**. (и Рујчићи). Ово село захвата изворни

---

[1]) У Бољковцима и околини дознадох за разне врсте јабука, крушака, и шљива; ја и ово излажем, шат небуде и то од какве год користи по терминологију пољске привреде. Тако:

Јабука. Стрекња, тврдокорка, тикваја, белица, илијињача памуклија, петровача, зуквара, бедрика, шећерлија, зеленика, шареника, вајлија, црквињача и прутача. Свега 15.

Крушка. Арапка, медњак, морска арапка, караманка, озимњача, такиша, јагодњача (најранија), јечмењача (видовача), воденњача, цеђац (сијерак), ранац, округлица и лончара. Свега 13

Шљива. Маџаруша (маџарка) пискор (пискавац), трновача, дреновка, џенарика, болешљива и волујача. Свега 7.

предео Бољковачке реке. Граничи се: од севера Бољковцима; од истока Кривом реком; од југа Врнчанима; а од запада Горњим Бранетићима. Местимично: Са Врановице силази на Камените бријег, па на Кичер, пређе Бољковачку реку, и Ваљевски насип, пење се на Белу стену (Ртови), па на Јелет[1]) планину, с њега силази у поток Плочник, на састав његов са Буковцем, па уз овај на Жуту бару, и Ђурђевим гајом на раскрснице, у друм велики (насип), а одавде, испод Врнчанске механе, брдом (вододелницом Мораве и Колубаре) и застраним путом те на Јасик (брдо, гробови), а с њега уз брдо на Врановицу. У атару овога села налазе се ова места: Девесиловица (пролази пут ваљевски, поље, расте девесиље, отуд име); Марлине и Отава (њиве); Равница, Грујића пољана (ливаде и њиве); Лаушев гај (ливада, од неког турчина Лауша); Пољане (ливада); Крушчање, Дабино кућиште (ливаде и њиве); Вито (вошњаци); Ситово[1]) (виногради као и у Страгарима, округ крагујевачки); Трлине (виногради); Мучна Главица (брдо); Пусто поље (некадашње зборно место Бољковачке чете); Слатка вода (извор испод Врановице); Ливада под Остјенцима (Жљебина); Батињевац (чесма и црквина, — била нека дрвена црква); Мартиновица (ливаде); Подкућница, Гоч (брдашце) и Слатина (слана вода где падају голубови, до Мартиновице). Гробља има два: једно у Девесиловици (ново), и старо, где се и сада копају. Ту се срели двоји сватови са младама и потукли, па и изгинули, те их ту и посарањивали. На камену изрезан је смиљевац. У овом селу крста носе о великом Спасову дне. Највише славе Јовањ дан, а прослављају Ивањ дан. У Ручићима има 136 м. и 128 ж.

---

[1]) На Јелету јелен убио човека, па отуд име; веле, да ту на камену има изрезан јелен.

[1] Некада су ови и страгарски виногради били први у рудничком округу, па отуд једнаки назива; а страгари су до 1866 г. били све под рудничким округом.

обитаоца; а задруга 47, од којих највећа је од 13 лица: Пореских глава имаде 44. Некада су били око Јасика све виногради, (прича се за 70 газда) и захватали су простор око 200 плугова ораће земље. Можда зато, што је у овом селу много винограда било, који су производили изредно „рујно“ вино, да је и село добило назив „Ручићи“ (и Рујчићи). Засеоци овог села јесу: Јелет, Пусто поље и Парлози. У атару овога села највише има церове и граничеве шуме, а најмање букове горе.

104. **Штавица.** Граничи се: од севера Бањанима (доњим); Ивановцима и Козељом; од истока Угриновцима; од југа Бољковцима; а од запада Лалинцима и Бањанима. Местимично пак овако међа иде: Од утока Тисовице у Козељицу иде међа уз Голубац те, преко Руде Главице, изађе на вододелницу Козељице и Брезовице и пење се на Обешењак, са овога силази у Брезовицу, те низ поток Чесмицу, пређе је, иде уз поток Кла́ђу, па се попне на Голубац, на вододелницу Бољковачке реке и Брезовице, и води њом на Лисине, с њих силази преко Јасиковаче на Ваљевски стари пут, па све њиме и вододелницом поменутих река, долази на Јаси́ке, па низ Црвену плочу сађе опет Брезовици и пошто је пређе, иде уз брдо управо у врх Тисовице, па низ ову те на њен уток у Козељицу. У овоме су атару: Читлук, Топлик, Грабовац, Милошевац, Подрумина, Лу́ка и Бождаревац (потоци); Велико брдо, Рид, Кла́ђа и Јеле́нац (косе и брда). У Штавици има 191 м. и 192 ж. обитаоца; а пореских глава 73. Задруга има 58, од којих највећа је од 20 душа.

105. **Лалинци.** Леже испод Бољковаца у долини Бољковачке реке. Граниче се: Од севера Бањанима; од истока Штавицом; од југа Бољковцима; а од запада Славковицом (ваљев. окр.) Местимично пак иде овако међа Лалиначка: Са Липове пољане брдом, на Репино брдо, Широку плочу и Кошуту, а одатле истоку, те сиђе у Бољковачку реку, пресеца

њу и ваљевски насип и попне се на Јасике, па одавде вододелницом Бољковачке реке и Брезовице, старим ваљевским путом, до на Јасиковачу, одакле силази Бољковачкој реци пресецајући по други пут насип, а пошто пређе и реку, води уз поток Сла́нац и Ждребетин, док се неуспење на превоје Сланац, што лежи у главној водолучници која са Штурца на Сувобор, Риор и Маљен води, па са Сланца иде њоме и преко Пријековг брда долази на Липову пољану. У овоме су атару: Антонијева вода, Сеч и Дубрава (потоци), и Антонијева вода (извор). У Лалинцима има 93 м. и 89 ж. обитаоца; а пореских глава 31. Задруга пак имаде 29, од којих највећа је од 13 лица.

106. **Бањани.** Налазе се на утоку Бољковачке реке у Брезовицу. Граниче се: од севера Дићима и Бранчићима; од истока Ивановцима и Штавицом; од југа Штавицом и Лалинцима; а од запада Лалинцима и Славковицом (Ваљев. окр.) Преко појединих пак места овако међа иде: Са Дићске главице брдом док неудари у врх Тисовице, па одавде окреће на ниже управо Брезовици, низ Лепопоље, и сађе Брезовици испод потока Беждаревца, пређе је и уз Црвену плочу изађе на Јасике, па с њих сиђе управо у Бољковачку реку, пресекав ваљевски насип, и пошто пређе и реку, пење се уз брдо на Кошуту и Широку плочу, води мало брдом, па окрене на ниже, низ Белушки поток, пређе по други пут Бољковачку реку и насип и сиђе у Брезовицу изнад утока Бољковачке реке, пређе Брезовицу и пење се до на Главицу. У Бањанима има 70 м. и 65 ж. обитаоца. Задруга има 18, од којих највећа је од 17 душа. Пореских глава имаде 21. Ови Бањани зову се „доњи“, за разлику од Бањана у срезу Црногорском, у долини Дичине, који имају још и придев „горњи.“ (види Бањани у Црногорском срезу).

107. **Угриновци.** Ово село лежи у долини реке Брезовице. Граничи се: од севера Штавицом и Козељом; од

истока Трудељом; од југа Рељинцима, Давидовицом и Кривом реком; а од запада Бољковцима и Штавицом. Преко појединих пак места иде међа овако: Са Обешењака иде вододелницом Брезовице и Козељице на Јасење, Нерезине, Братенце, Мотику и Кљештевицу, ту окреће западу и силази на ниже и низ поток Милатовац у Брезовицу, па уз њу на уток Криве реке, па у Криву реку на састав њен и Давидовачке реке, и даље до на уток, Влашког потока у Криву реку, па све уз Влашки поток до на врх и даље на Лисине и Голубац, с њега слази низ Клађу поток у Брезовицу, пређе ову и затим уз поток Чесмицу и уз брдо излази на венац и вододелницу, пење се на први Обешењак и водећи венцом долази на други Обешењак, одакле је и одпочела. У овом су атару: Дубоки, Немирањ, Бајинац, Сјеверовац, Турски, Јагњило и Радојчића (потоци). У Угриновцима има 224 м. 190 ж. обитаоца; а задруга 64, од којих највећа је са 13 душа. Пореских глава има 88.

108. **Смрдљиковац.** Ово је село најсевернији део Рудничког округа, припада басену Љига. Граничи се: од севера Барзиловицом и Трбушницом; од истока Крушевицом и Шутцима; од југа Шутцима; а од запада Дудовицом и Барзиловицом (Беогр. окр.) Местимично овако међа иде: Са Виса на Граници Београдској, силази по врху Бабине реке у поток Црнишаву, који пређе и у Оњег се спусти код утока пот. Врела, пресекав Оњег, води уз пот. Врело и брдо на Кљештевицу и обилазећи изнад Сува Оњега долази на Лазину Механчину и Крстату липу, па око Песковите силази на Дудовачко брдо, а с њега сађе у Оњег, код ушћа велике Криваје, па уз ову све до на венац, и њиме те се попне на Вис. У овом атару као неспоменути налазе се још: Мала Криваја, Грабовита, Брзак, Ликарница, Заломити, Јастребовац, Плочник, Дуга јаруга, Плачковац, Кулине, Дубоки пот, Гиловачки и Срнин (све

потоци); Путно брдо, Нишани Миладровица, Чакљановица (брдашца и косе). У Сирдљиковцу има 300 м. и 314 ж. обитаоца; а задруга 117, од којих највећа је са 18 душа. Пореских глава имаде 123. У Сирдљиковцу налази се једна сумпоровита кисела вода, на утоку потока Брзака у Кривају. Ту из камена избија добра кисела вода, али која нема никакви зграда ни спреме. Од ове воде добило је по свој прилици и село име „Сирдљиковац.“ Ево шта о овој води вели Линденмајер[1]):

„Сирдљиковац, село у округу Рудничком, срезу Качерском, има неку воду, које главна жица из камена извире. Вода ова чиста је и бистра; вкуса је пријатног и накиселог, но у отвореном суду постаје бљутава. Задаја има нешто на покварена јаја, она пушта доста ваздушни меурића. Донешено неко количество у Београд 1855, подвргнуто је хемијском испиту у правител. апотеки, па нашло се, да у једној грађанској фунти, садржава 12 грана тврди части. Даље испитано је својство те воде, па доказало се је да има:

„Идротионог гаса.
„Угљокиселог гаса (млого).
„Соље киселине (подоста).
„Сумпорне киселине.
„Сумпорно киселог натрона (млого).
„Сумпорно киселог кали.
„Угљено киселог натрона (млого).
„Угљено киселог креча.
„Угљено кисело гвожђа (знак).
„Сољно киселог натрона (подоста).

„Из овог изложеног види се, да ова вода прилично количество лековити части садржава и да спада у ред ладни сумпоровити вода са знаменитом части чудовате и

---

[1]) Опис минерални и лековити вода, списао Др. Ем. П. Линденмајер 1856 г. Београд. Страна 110.

лужне соли; као што је предвидети да ће се она с временом у свима оним болестима полезном показати, које су избројане, где је уопште реч била о тога рода водама. Засада она се јоште никако неупотребљава."

Овоме имамо ми додати, да је само мештани и и околине људи по мало употребљују, и није на далеко чувена само с тога, што нема никаквих зграда за ту цел. Али како се чује, већ је једно ондашње лице предузело, да спреми нужне зграде за употреблење те воде, и ми несумњамо да ће она добити ону важност и код удаљенијег света, коју по своме хемијским саставу и заслужује.

У Сирдљиковцу има једна капела од дрвета и механа. А и школу су пре годину дана отворили.

109. Моравци. Леже поред Љига. Граниче се: Од севера Вабанићем, Цветановцем (ваљ. окр.). и Липљем; од истока Липљем и Пољаницама; од југа Пољаницама и Ивановцима; а од запада Бранчићима и Велишевцима (ваљ. окр.) Овако пак местимично међа иде: Од утока реке Брестове у Љиг, све уз велику Брестову до на врх, па преко Церовитог Рта окрене те све брдом и вододелницом Качера и Љига до на врх потока Тутменца, пи низ овај те у Љиг, па све низ Љиг те на уток Брестове. У овоме су атару потоци: Чворовац, даље Киселица, Казанџијница, Јабука и Камен. У Моравцима има 178 м. и 159 ж. обитаоца; а задруга 57, највећа од 13 душа. Пореских пак глава имаде 69. У Моравцима налази се зидина црква с торњем, школа, механа по плану III класе и неколико дућана (ситничар, туфегџија, сарач и каљавац-лончар). У Моравцима био је некада манастир. Сада се налази још само једна ћелија у којој је школа. Али је врло влажна и по децу шкодљива. И црква је на хрђавом, месту и испрепуцала; камење с брда прети да је зарони. Црква у Моравцима као некадањи манастир има своје сопствене земље. Тако има забран на међи Бранчићској, изнад цркве у брду и њиве

поред Љига. Код ове је цркве сабор о малој Госпојини, и тада се силан свет скупља из ваљевске, београдске, рудничке, па из крагујевачке нахије, јер је на тромеђи скоро. Међутим место је врло тескобно јер Љиг поред брда дере. Због толиког људства из разних нахија често се и до крвавих сукоба овде долазило.

Над вратима ћелије негдашњег Моравичког манастира, а садање школе, налази се овај натпис:

„**Сїє мѣсто соζидашасѧ трꙋдом и настоѧнїємъ ієроаджи Герасимъ Геіоръ и кнеζъ Никола, спом ов. прк. хр. сїа** 1798 **септ.** 27 **д.**“

Испод цркве поред пута налази се чесма, и на њој стоји овај натпис:

„Ова задужбина блâг Павла Даниловића целог капетана и старешине тамнавског среза места Уба окружија ваљевског мца. Јулија 8. 1838.“

У Моравцима налазе се слане баре где голубови и друге тице много падају.

За Моравце казују, да носе име од некаквих „Морачана“, који су се из Црне горе још за турска земана доселили и ту цркву малу саградили, која је почетак садањој цркви. Касније пошто се намложе, некаквим злим удесом раселе се одатле на све стране, у околини, од којих неки дођу у село Барзиловицу, окр. Београдски, од које фамилије и сада потомака живих има, међу којима је и садањи потполковник пешачки г. Илија Марковић.

110. **Ивановци.** Граниче се: од севера Моравцима; од истока Пољаницама и Козељом; од југа Штавицом и Бањанима; а од запада Бранчићима. Местимично пак: Са утока Козељице у Качер води међа уз Козељицу до утока Тисовице, па уз ову до на врх, па обрће брдом, до близу потока Божданчевца и ту низ Таване слази у Качер, прећега, пење се на брдо, води њиме донекле, па силази опет Качеру изнад утока Козељице, и низ Качер, те на

тај уток. У овоме су атару: Киселица и Рашковац (потоци); Јелéње (страна) и Тепчово поље (раван поред Качера код утока Козељице, на левој обали њеној). У Ивановцима има 196 м. и 174 ж. обитаоца; а задруга 59, од којих је највећа са 17 душа. Пореских глава имаде 66.

111. **Липље.** Поред Љига. Граничи се: од севера Цветановцем и Дудовицом (беогр. окр.); од истока Шутцима, од југа Шутцима и Пољаницама, а од запада Моравцима. Овако пак местимично међа овог атара иде: Са Дудовачког брда преко Танког Рта и Чикера па све брдом до у врх велике Брестове, и низ ову те у Љиг, па све низ овај до на уток Липовице, а одавде уз Липовицу и уз косу те на Дудовачко брдо. У овоме су атару још и ова неспоменута места: В. и мала Липовица, мала Брестова, Гемовац и Дубокаш (потоци); Бубан (извор) и Ржовиште (коса). У Липљу има 126 м. и 133 ж. обитаоца. Задруга имаое 43, највећа са 15 душа; а пореских глава 44. Ово село по свој прилици добило је назив отуда, што у његовом атару млого „липа“ имаде.

112. **Бранчићи.** Леже на утоку Качера у Љиг. Граниче се: од севера Велишевцима (ваљ. окр.); од истока Моравцима и Ивановцима; од југа Вањанима и Дићима; а од запада Гукошима. Местимично пак: Од утока потока Тутменца у Љиг, уз тај поток до на брдо — вододелницу Љига и Качера, пређе преко исте, и спусти се у Качер, прелази га испод потока Киселице, иде уз косу Тавани и пење се на венац између Брезовице и Качера, — на Дићску Главицу, води са ње поменутим венцом док неудари у Ваљевски насип, па све овим те сиђе меани на Љигу, код каменог моста, а одавде све низ Љиг на уток Качера и даље до утока потока Тутменца. У овоме су атару: Грозничавица, Клêње и Бождаревац (потоци); Јасеновац и Ум (косе). У Бранчићима има 158 м. и 142 ж. обитаоца; а задруга 55, од њих највећа је са 16 душа. Пореских глава има 60.

113. **Гукоши.** Леже поред Љига. Граниче се: од севера Велишевцима (ваљ. окр.) и Бранчићима; са истока Бранчићима и Дићима; са југа Дићима и Кадијином Луком (ваљ. окр.) а са запада Кадијином Луком. Местимично овако међа пролази: Од механе на Љигу и Каменог моста уз брдо и уз поток Тодоровац ваљевским насипом, све док на венац неизађе, па одатле управо се у Брезовицу спушта и с ње излази на брдо Каменитицу, а одавде правцем пресеца и спушта се преко Липовице на уток Брезовице[1]) у Љиг, па све низ овај до на Камену Ћуприју. У овоме су атару: Јасеновац и Слопови (потоци), и коса Липовица. У Гукошима има 137 м. и 121 ж. обитаоца. Пореских глава има 49, а задруга 46, од њих највећа је са 15 душа. На атару Гукошком је механа на Љигу код каменог моста, по плану II. класе.

Напослетку:

114. **Дићи.** Граниче се: од севера Гукошима и Бранчићима; од истока Бранчићима и Ваљанима; од југа Ваљанима; а од запада Славковицом (ваљ. окр.). Преко појединих места пак овако иде Дићска међа: Са Дићске главице лази у Брезовицу изнад утока Бољковачке реке, пређе је и одма затим прелази и Бољковачку реку изнад њеног утока, пење се уз Бјелушки поток до на брдо Славковицу, па њиме на Каменитицу, и с ње силази у Брезовицу, пошто је пређе, пење се уз косу до на венац између Качера и Брезовице и уз њега иде, док се непопне на Дићску Главицу. У овоме је атару Нинковића поток, на утоку кога наоде се развалине неке црквине (види „Брезовица“ стр. 325 Гласник

---

[1] Осем што се ова река зове општим именом „Брезовица“, као што је и у одељку „**Хидрографија**“ звана, и осем местимичних назива „Заграђска“, „Угриновачка“, „Штавичка“, „Дићска“ и „Гукошка“, као што је обитаоци појединих села, кроз која она протиче, зову, још се она на саставу свом са Љигом зове и „**Петаковац**“ од кога састава тек се и почпње звати **Лиг** а све навише до врела, зове се **Вашка река**.

XXIV.), и Дуги Рт (коса). У Дићској главици копа се и сече камење за мртвачке биљеге, а некада се и за воденице секло. У Дићима има 89 м. и 88 ж. обитаоца; а задруга 26, од којих највећа је од 18 душа. Пореских глава имаде 33.

* * *

С овим смо завршили описивање појединих села у овоме округу. При овоме опису, ми смо код сваког села помињали, у колико смо то у народу дознати могли, одакле је назив кога села постао. Међутим има млого села, чији називи, по свој прилици, долазе од имена људи, који су се ваљада први у та места доселили. Тако ће бити: село „Угриновци,“ добило је ваљада назив од неког „Угрина“; Манојловци — од Манојла; Рељинци — од Реље; Живковци — од Живка; Војковци — од Војка; Бранчићи — од Бранка; Срезојевци — од Срезоја; Милићевци — од Милића; Вујетинци — од Вује, и томе подобно; а тако исто има доста села, која су ваљда добила свој назив од каквог дрвета, камена, или какве животиње. Тако је ваљда Брусница добила име од Бруса; Јабланица — од јаблана; Грабовица — од граба; Липовац — од липе; Каменица — од камена; Вранићи — од врана; Ракова — од рака; Соколићи — од сокола; Коњевићи — од коња; и томе подобно. Код таквих села ми нисмо примећавали да назив долази отуд, као што је овде наведено, почем из народа није се чуло да је тако, само се даје закључити, па с тога ово само и помињемо овде узгред. Међутим приметити се даје: да највише села, која назив од личних имена доводе, има у Качерском срезу; која доводе име од дрва и камења у Црноречком срезу; а од животиња у Моравском срезу.

Сад нам остаје још да бацимо један поглед на окончање имена села у овоме округу, па да онда коју речемо и о манастирима, који рудничком округу припадају. Тако села, којих су називи у множини, има 50; а у једнини 64.

За сва ова села, којих су називи умложини, држимо, да су ови називи отуда постали: У прва времена садања села била су засеоци других села великих и добила су назив по фамилијама, н. пр. Поповићи, село у срезу Моравском, то је по свој прилици фамилијарно име, које је после прешло као опште име за један џемат (малу, крај) села, а по времену, кад се народ намложио, и засебно село постало. Па тако вреди и за остала млога села: Живковци, Ивановци, Милићевци, ... Даље села у Рудничком округу имају окончење, и то: на ци 22; на ћи 17; на ца 12; на ни 9; на ва 6; на ац 4; на ањ 3; на љ 3; на на 2, и тако даље друга окончења. Ово смо само за то споменули, еда би се и из ових окончења назива појединих села млого што извести, што би боље расветлило од куда су та имена произашла. Поред тога по почетним писменима узимајући има, и то: са Б — 17; са В и М — по 9; са Г и Р — по 5; са Д, О, Ц и Ш — по 4; са Ж, З, И и У — по 1; са К — 10; са Л — 11; са Н — 2; са П и С — по 8; са Т — 7; и са Ј — 3 села започињу своја имена. —

А сада да кажемо што о манастирима у Рудничком округу.

МАНАСТИРИ У ЦРНОГОРСКОМ СРЕЗУ

1. **Враћевшница.** Лежи у долини реке истог имена и то близу састава манастирског потока са Осјачком речицом, на $^1|_2$ сахата северозападу од Крагујевачког насипа, у подножију планине Рудника, — у присоју његовом. Припада области (басену) Груже. 1847 г. била је опредељена од стране правитељства комисија, у којој је, осим полицијске надлежне власти и других чиновника, учествовао и тадањи саветник Стеван Книћанин, и којој је задатак био, да определи синор (међу) тога манастира и добра, која њему припадају. По највишему акту В№ 1999 од 26 Новембра

1849 године, који је потписао и тадањи кнез, синор манастира Враћевшнице био је следећи:

„Из реке Осјачке од ћуприје бабе Вишње, косом у Трокраки крш, између два потока, на унку у Осјечкој главици, па косом на Давидовицу и сокаком на Змијињак, одавде у крш Пљакине чесме, па путом испод манастирског стана на Врадин гроб и Локву, затим путом на унку око Цера код Рудакове њиве, на унку између путова̂ на унку на Тршевини, на унку више Дубоке јаруге, па у Бару и преко превоја путем на унку и даље јаругом на унку код сокака, сокаком поред чаира манастирског, а одавде преко пута на унку код Трешње и право поред шљивара манастирског у реку Гружу, и уз њу до Ђеровог (Косовињак) потока, њиме на брдо, на унку код Крушке, одавде низ косу у реку Осјачку више чесме Огњановића, и уз реку до ћуприје Бабе Вишње.“

„Изван овог синора има манастир још добара: на Гружи једну воденицу са два витла и са земљом од 3 плуга“.

У Забрану менастирском има највише грмове горе, него се налази и букове и друге. Гора је добро подигнута, јер је забран сав врљикама ограђен.

Овај синор манастира Враћевшнице има околне дужине на 4 сахата.

У томе кругу манастирском налазе се поједини комади земаља по неких од житеља села: Прњавора, Белог поља, Горње Црнуће, Сврачковаца и Липовца.

У овом атару манастирском има около: 40 плуга ораће земље, ливаде 200 коса, винограда 100 мотика, 4400 дрвета шљива, једну воденицу са једним витлом, 1 чаир од 100 плугова земље, на друму крагујевачком и једну механу са нужним зградама.

Осим тога има у Гривцу половину дућана и механе.

Ево шта М. Ђ. Милићевић[1]) о манастиру Враћевшници вели:

„Манастир је овај на подножју рудничке планине с јужне њене стране, на реци Враћевшници, која се, не далеко одавде, слива у реку Гружу. Зидао га је године Адамове 6939[1]) велики челник Радич Поступовић, који је у време српских деспота, живео у селу Белући, које се сада зове Црнућа. То се најбоље може видети из записа на једном црквеном стубу[2]), који ниже излажем у верном препису.

„Величина цркве ова је: дужина је 11, висина 4, а ширина 3½ хвата. Сва је озидана од брусног камења и изнутра молована, као што записи веле, 1737 год.

„Још године 1825 подигао је овде блажено почив. кнез Милош један конак на два боја својој мајци Вишњи за спомен.

„Године 1841 дозидан је уз цркву велики торањ, који доцније падне па и саму цркву повреди. Но у најновије време, од 1859—1860 пок. кнез Милош, обнови цркву онако како је била од Радића подигнута и то опет за покој душе мајци својој Вишњи, која је ту сахрањена 1819 године. И двоје деце пок. кнеза Милоша, Гаврило и Марија ту су укопани.

„У Враћевшницу пренели су калуђери у почетку 1807 год. св. краља, где је остао до пропасти народне те исте године, па је тада пренет био у Срем.“

[1]) Гласник српског ученог друштва књига IV. Свеска XXI (старога реда). Чланак „Манастири у Србији.“ Страна 30—34.

[2]) 1431 од Хр. рођ.

[3]) На томе стубу, који је с десне стране врата, на која се из женске у мушку цркву улази, између осталог, спомињу се села: Враћевшница горња и доња, Красовац (засеок садањег Мајдана; садањи Красојевци ваљда), Коњуша и Заселак Осјаци на реци Враћевшници (садањи засеок Горње Црнуће, глава Враћевшничке реке); даље код Рудника село Брестово и Кукавље (која сада непостоје, као ни гор. и д. Враћевшница. Која ли су од садањих села на место ових старих, што се овди помињу поникла? — Незна се).

Ту после помиње неке ствари архимандрита покој. **Мелентија Павловића**, које су од историјског значаја. И напослетку наводе се записи, који су се у овом манастиру сачували, а имају неке вредности.

Као што се из записа на левој страни врата, што из женске у мушку цркву воде, и која је такође на једном стубу, да је манастир **Враћевьшница, храм свѧтаго великомѹченика Георгиѧ**, обновљен 1737 год. при цесару Каролу шестом[1]).

Ова села су нурија манастиру Враћевшници: Љуљаци, Каменица, Кнежевац, Д. Црнућа, Коњуша, Липовац, Прњавор, Варе, Гор. Црнућа, Доња и Горња Врбава, и Бело поље.

Године 1864 овај је манастир имао готовине 4379 гроша и 39$^{1}|_{2}$ пар. чаршијски.

МАНАСТИРИ У МОРАВСКОМЕ СРЕЗУ.

2. **Вујан.** Манастир овај налази се на југозападној страни планине Вујна, баш испод превоја што је између великог и малог Вујна и то у врху Вујанског потока што се у Дичину, с лева, испод утока Деспотовице, улива, Припада дакле басену Дичине. Забран манастирски захвата изворе тога потока. У њему има и букове и грмове горе. Осем тога овај манастир има једну воденицу на Дичини, у селу Врђанима, изнад прелаза Каменца.

Ево шта Милићевић[2]) о овоме манастиру вели:

„Манастир овај бејаше опустио па га обновише године 1805 блаженопочивши господар Милан Обреновић и Никола Милићевић, Луњевица, из села Луњевице рудничког округа“.

Овај је манастир опустио 1597 год. и тада су му десетак давали: Прислоница, Врђани и Луњевица. Ово се

[1]) Гласник свеска XXI, стр. 33.
[2]) Гласник књига IV (свеска XXI), страна 63.

знаде из једног записа, што је стављен на једној каменој плочи, а која је нађена 1805 године када је манастир обнављан. Овај је запис ставио М. Ђ. Милићевић у „опису манастира у Србији,“ одакле је и горње извађено. Разлика између г. Милићевићевог записа и онога на плочици ова је: место **времену** стоји **време**; место „**манастирь** стоји „**монастир**; место „**села нена Десетакь**, треба **вио Десетакь**. У осталом је све истоветно.

Манастир овај звао се Обровин и (Обров) — Ујан (и Хујан), па се касније у говору то претворило у Вујан. И у запису, што је у манастиру Враћевшници, с десне стране врата, на која се улази из женске у мушку цркву, и у коме се запису набрајају села, што се дају Враћевшници, између осталог вели се: . . .; **на Моравє половина Ѡбровскихь сель щосе кь Обровү предрьжи, половину частному Благовещенїю**. Овај Обров, што се овде помиње, зацело ће бити садањи Вујан-Обровин.[1]) За овај наслов дознаје се такође из поменуте плочице.

Над западним вратима припрате стоји овај натпис:

Изволенїемъ отца и поспѣшенїемъ сина и совершенїемъ сватаго духа содѣласа сватаа обитель зовомо Уаи храмъ сватаго Архистратига Михаила. При владѣнию србскаго вожда Карађорђа, трүдомъ и настоанием ієреа Радисава Милошевића одъ села Прислонице 1805. По смерти ієреа Радисава сродникъ ему постриженихъ быстъ ієромонахъ Іосифъ Милошевићь 1807. С проүимъ ктиторомъ и приложникомъ.

(Оба ова храма изнутра и с поља молован од Андреје Диаковића 1851).

Са поменутом каменом плочицом при обнављању цркве 1805 год. нађен је и један печат. Обоје је нађено испод часне трапезе. Печат је од туча. Круг печата има 4$^{1}/_{2}$ сантиметра у пречнику. Она камена плочица пак има 2$^{1}/_{2}$

[1]) Гласник Уч. Др. свеска XXI. страна 32.

дуж. а 1 1/2 десиметар ширине. На нађеном печату, у средини је лик архистратига Михајла, а около натпис: ✝ **сн пєчть храмъ стго архристратнга михаила. ҙок. а ѵ Іанъ**: (слика 2).

У женској цркви има један као гроб озидан, за који се на оној плочици спомиње, да је светиња; више се ништа о томе незна.

У цркви се налази једна икона са грчким натписом, за коју се прича, да су је Срби из Сјенице, у првим ратовима за ослобођење (1809 г.) донели. На икони је израђена кула и неки свеци.

Осим тога, у цркви се храни и сада барјак војводе Лазара Мутапа, из Прислонице, с којим је војвода Мутап своје људе у бој водио.

Барјак Мутапов.[1]) (Слика 3). На једној је страни црвена и ту је у средини изображено: с десне стране грб Трибалије (садање Шумадије[2]), а с леве стране грб Србије, у златним округластим оквирима са разним шарама. Изнад њих је осим неких шара по једна глава у шлему са круном, а изнад обе грб Раме (рука са сабљом). У истој висини, а изнад оба прва грба налази се круна царска. Испод оба грба укрштени су убојни знаци: штит, пушке, копља, барјаци, топови, добош и синџирли ђуле. Испод свега овога словенским словима пише: „Једна воља в жителска, согласна јест изрима. Как за земли плоднија дјејут брани силни. Крiепост сили вјашчшими. Тврдо укрепајут многа дјела ужасна Серби содјелајут утверждајут кровију. В' златом неоцењајут по воздуху до небес. Своја хвали сјејут."

---

[1]) Држимо да смо са описом и сликом ове старе и славне успомене наших дедова, принели неку корист изучавању и прибирању српске хералдике (наука о грбовима); као год што држимо, да смо са сликом стр. печата манастира Вујна допринели штогод испитивању српске сфрагистике.

[2]) Гласник друштва србске словености свеска IX. стр. 341—348.

На противној је страни бела свила, и на њој изваjан двоглави црни орао, са златним крунама на челу и црвеним кљуновима и канџама. У њима десни држи земљу с крстом; а леви скиптар. Над орловима златна круна с крстом. У среди свети великомученик Ђорђе на коњу, опкољен разним знацима; а испод њега свети првозвани Андрија. Испод свега стоји овај натпис славенски: „Сеј орел росијски, зашчишчајет Серблију. Милостиво за храброст, сотворит пространу; устројајет да в напред сербскаго народа. Зашчититсја от навјет, обшчаја свобода, по свјех надлежателствах дајет своје слово. Даби лице и имја потвержденo ново[1]).“

Свуд около барјака од жуте срме ресе. На врху позлатна јабука. Мотка је врло неукусна; касније од обична дрвета изтесана.

Кажу, да је тај барјак Мутап негде у дупљи нашао, ваљда где га је 1813 год. сам оставио, па пошто је неко време с њим војевао и код Чачка рањен био, пред смрт своју преда га манастиру Вујну.

У припрати, на десној страни цркве, код светиње, у гробу вечни сан борави, војвода Лазар Мутап. Само му једна мала, скромна, бела плочица покрива јуначке кости. На плочици урезана су ова слова: овдє лєжить кості Лазара Мутапа сєрбского воіводє храброга 1815[2]).

За његову, јуначку проливану крв на Чачку и другим убојним местима, на којима се решавала судбина садање Србије, једва је Мутап заслужио, да му потомство удари ону плочицу над гробом, и да му невешто длето уреже

[1]) Свуда у оба написа е = є
ја = ѧ; иначе обично словенски писано.

[2]) Опширније живот војводе Мутапа види у одељку „Историја.“

име и презиме, те да му потомству за вечити спомен остане. Али је опет Мутап срећнији од својих других убојних другова. Њему бар она плоча показује где се налази, те да му благодарно потомство може којом сузом гроб прелити; али где ћемо да нађемо Ајдук-Вељка, где Синђелића и Рајића, а где ли остале наше славне јунаке и витезове? Тако су Срби захвални својим јуначким претцима, што су своју крв проливали, да им садању слободу, коју овако рахат уживају, откупе!!! — — — —

Никола Луњевица, чувени Србин из нашег ослобођења, сарањен је на северној страни код олтара, напољу, до цркве[1]).

Нурију овом монастиру граде села: Прислоница, Коњевићи, Соколићи, Врђани, Луњевица и Семедраж.

Године 1864 овај је манастир имао готовине 12688 гр. чарш.

Вук Караџић[2]) о Вујну, измеђ осталога, вели:

Да га је 1808 г. поновио пок. Милан Обреновић, с помоћу још којекаквих титора; а да је опушћео 1577. „Код овог је манастира, — вели — гроб знатног српског војводе Лазара Мутапа, који је измолован на цркви с поља, с десне стране“.

Путне даљине између Милановца и Вујна ове су:

Од Гор. Милановца до Луњевичине куће $^1|_2$ с.

Од ње до Шапчине ћуприје (преводје) $^1|_2$ сата.

Одавде до на врх великог Вујна добро $^1|_2$ с.

С В. Вујна до других столица (преводје измеђ в. и малог Вујна) $^1|_4$ с.

Од ових столица до манастира $^1|_4$ с. (стрм силазак).

За повратак низ поток Вању:

Од манастира Вујна до на брдо. $^1|_4$ сата добро.

---

1) И његов животопис (биографију) види у одељку „Историја“.

2) Даница, Забавник за годину 1826, страна 37.

Одатле низ поток Бању до Деспотовице и насипа Чачанског 20—25 минути.

А од тога места до Милановца горњег добро ½ сата.

А има и трећи пут за мр. Вујан из Милановца; а тај је: на Брђанску механу, па косом уз Сињевац, па преко брда и мало уз манастирски поток те у Манастир.

3. **Благовештење.** Овај манастир лежи на левој обали Мораве изнад планине Каблара.

Као најзнатније испод овог монастира, поред Мораве налази се минерална вода, о којој се Линденмајер[1]) овако изражава:

„Благовештење манастир, у окр. Рудничком, у срезу Моравском, под планином Кабларом, има на близу једну лековиту воду, која се види садржавати нешто гвожђа; но одликује се топлотом, јер показује 30°R. Ова вода јоште није испитана, нити се зна, да л се она и у каквим болестима употребљава.“

За допуну овога ми наводимо, да се ова вода како које године све више посећује, и да су за ту цел неколико колиба од дасака спремили старешине манастира Благовештења и Тројице.

Покојни В. Караџић[2]) о овом манастиру вели:

„Благовјештеније, око по сата више Преображенија, на лијевом бријегу Мораве, под Кабларом, на поузвишеном затаванку и врло на лијепу и створену мјесту.“ А мало даље:

„Више овог манастира имају некаке зидине на бријегу; калуђери мисле, да је и овђе била кула за писање књига као и више Јовања. Под манастиром у сред Мораве има један велики камен, који се зове Мосна стијена (ваља да је овђе некад био мост преко Мораве)“.

---

[1]) Опис минералних и лековитих вода, списао Др. Ем. П. Линденмајер 1856 г. Београд Страна 82.

[2]) Даница, Забавник за 1826 годину, страна 22 и 23.

О постанку овога манастира стоји, по Вуку, над црквени врати написано: „Да је овај божествени храм сазидан трудом и усрдијем игумана Никодима и братије године 7110 од постанка света." (дакле 1602 од рођења Христова).

Пок. старина Караџић изређао је даље старине и натписе који су се онда у монастиру могли видети, зато их ја нећу повторавати.

Црква је озидана од камена са кубетом. (Слика 4.) Црква је изнутра бојадисана од старина. Врата су од древених резарија украшена. Доцније је дограђена припрата од дрвета. Од овог манастира лепо се види, теснац, кроз који је овде Морава између Овчара и Каблара продрла, те даље у равницу отиче.

Са Мечкова брда, изнад манастира Благовештења, гди се лево одваја стаза за мр Преображење, лепо се виде: Овчар и манастири на десној обали Мораве: Сретење и Тројица. (Узвишени вршак измеђ оба манастира зове се Корона, а онај врх изнад Тројице Лиса отијена. О називу Короне види „Вуков Рјечник" страна 292).

На $^1|_2$ сата уз Мораву, утиче у Мораву, између брда Облука и Кобиље главе, поток Асановац[1]). Дотле се манастирски забран и земља протеже; а дотле је и граница Рудничког округа, одакле одма настаје Ужички округ, и то прво село Тучково, које је до скоро Рудничком округу припадало.

[1]) Спрам утока Асановца на Чачанској страни налазе се ове стене **Манђелица** и **Секира.** Секира је вертикална стена од више него 50 фати релативне висине. Испод ње у страни налази се једна пећина »**Каљеница**«, која је пуна људских костију. Кажу, да је за време нашег ослобођења ту био збег од више него стотину људи. Једна девојка у дан изађе напоље да нешто ради, па је тад спазе Турци, који су се око Чачка врзли, и виде да је ту збег. Донесу сламе, натрпају на врата и запале, те све живо, што се ту у пећину склонило било, подави се од дима и отуд толике косте. Оне су касније „окађене" и опојане, и отуд име пећини.

Овом манастиру из Рудничког округа гради нурију само село Врнчани; остала су села Чачанског и Ужичког округа.

1864 год. овај је манастир имао готовине 2175 гр. и 38 пара чарш.[1])

4. **Преображење.** Лежи под самим Кабларом, на југу, поред Мораве. Одмах изнад њега дижу се високе и стрме стјене кршевитог Каблара; а испод њега хуји бујна Морава, што се у Клисури, између Овчара и Каблара, ломи преко њихових каменитих огранака. Из преображења види се Каблар са свима његовим пећинама. У овим пећинама за време устанка под кнезом Милошем, били су збегови у Каблару. У тим пећинама могло је по 300 и више душа стати, а отвор им је, да једва човек уђи може. Турци да би до плена дошли, укуцавали су у стене големе ексере и по њима се као по стубама (мердивенима) пели на више до у пећине. Једном, неки Турчин попео се тако по тим гвозденим клиновима, до уласка у једну пећину, а ту је баш тада једна баба месила леб, па кад Турчина спази, она га, оним замјешеним тестом удари по лицу; а то га тако збуни, да се озго стрмоглави на ниже, и тако се нејач у збегу ослободи душмана. Од тада се та пећина прозове Турчиновац, па се и сада тако зове. У то време налазили су се Турци у Чачку под Ћаја пашом, па им неко проказа збегове у Овчару. Тада су жене с децом и девојке, по читаве лесе, уватив се за руке, скакале у мутну мораву, само да их бесни Турчин нескврнави, и нејач им на јатагане недочекује. Тако Србкиње умеду јуначки за своје поштење и свој род погинути! [2])

---

[1]) Гласник XXI, страна 96.

[2]) И у једном минеју у мру Благовештењу има овај запис:

„Нагнаше Турци збег, те се давио у Морави против Преображења 4 маја 1815 год.“

(Види Гласник XXV, страна 85. Чланак записи из Овчарских и Кабларских манастира од Панте Срећковића).

Али како тада ускоро погибе Ћаја паша код Чачка и Турци се разбегоше, онда су им се и Срби у потери осветили за сва та свирепства и недела, насјекли се турских глава и накупили турскога рува и оружја. —

Манастир Преображење прави је самостан, јер је у правој пустињи. Сада он само у извесне празнике служи (н. пр. на Преображење), и у њему нико неборави.

Ево како пок. В. Караџић[1]) о њему пише:

„Преображеније, око по сата више Никоље, на лијевом бријегу Мораве, под Кабларом врло мали напастирић (18 стопа од краја до краја на пијевницама). Незна се кога је и кад први пут начинио; више црквени врата пише, да је више од сто година био пуст, па 1811 поновљен трудом јеромонаха Никифора. Тако је стари зид ружан, као да су прву цркву сами калуђери зидали. И овђе зидине свједоче, да је негда било више ћелија и калуђера“, ... Даље наводи неке старине и записе, који су се тада затекли у манастиру, када их је старина Вук обилазио.

Од Благовештења до Преображења води вратоломна стаза и траје скоро читав сахат; а има и преча, али козија стаза преко стења и камења, о које се ломе таласи мутне и валовите Мораве; али вештом само човеку могуће је туда проћи, јер најмања погрешка у кораку, кошта живота. Кад је мала вода, као што по некад бива, може се и бродећи Мораву на 2 места доћи из мра Благовештења у Преображење и обратно.

5. **Никоље.** Ваш под самим Кабларом, с противне стране Преображења, $^1|_2$ сата испод њега. Црква је зидана и изнутра од старина бојадисана, без кубета (слика 5: а и б).

В. Караџић2) о овом манастиру вели:

1) Даница, Забавник за 1826 годину, стр. 18—21.

2) Даница за 1826 г. стр. 2—17.

„Незна се чија је задужбина, и по приповиједању, никад се у њему није ватра гасила (т. ј. није бивао пуст), и у стара времена живило је у њему око триста калуђера“ ... „Премда је никакав зулум није палио, али је двапут горела неотице: први пут кажу, да је ђаче некакво запалило; а иза тога, што је била остала једна страна, запалило се некако некад у очи Божића, кад су арачлије биле на конаку.“ ....

„У овом је намастиру најзнаменитија књига једно јеванђелије, писато на артији, на половини табака (in folio). Писато је врло лијепо минејским словима, точке су златне, и прва слова извезена златом и различним бојама; такођер су у њему изображена сва четири јеванђелиста, сваки пред својим јеванђелијем, с различним шарама и гранама до удивљенија прекрасним, како мајсторијом, тако и бојама (особито плавом) и златом. Сваки је лист оперважен златом с обје стране; и како ти первази, тако и писмо, све је једнако, као да је штампа; а тако је све чисто и ново, као да је јуче писано.“

Даље се излажу записи из разних књига и старина.

Овај манастир слави светог Николу летњег, 9 Маја.

Као метох овог манастира јесте Мијоковачка црква, одакле доста добар пут води, и то до мра Јовања за кола; а одатле само за коњике и пешаке.

Нурија мра Никоља и цркве Мијоковачке (метоха) уједно, ова су села: Јанчићи, Рожци, Мијоковци, Љубић, Ракова, Враникћи и Милићевци.

Године 1864 овај манастир имао је готовине 8171 гр. и 13 пара чарш.[1])

Из Никоља у Преображење и даље у Благовештење, неможе се другаче отићи, него обилазећи Каблар, и то опет пешке, или на коњу. Кола свуда немогу. Тек врло вешти горштаци, веругајући се по стрмим Кабларским

[1]) Гласник XXI, стр. 96.

стенама, што су се над учеђу Мораву наднеле, могу пречим путом доћи у Преображење, али са великом опасношћу. Кад је вода мала може се на коњу и уз Мораву, бродећи је.

6. Јовање. Лежи на једном полуострову (језику), што га Морава са три стране својим валима запљускује, на ½ сата испод Никоља. Земље, које захвата друга окука, што је изнад Јовања, припадају овом манастиру, и ако су на десној обали Мораве, и по положају, требало би да припадају Чачанском округу. То је једини изузетак; иначе свуда на овој страни, Морава је међа Чачанском и Рудничком округу.

Пок. В. Караџић,[1]) измеђ осталога вели о овом манастиру:

..... „На црквеним вратима (која су испријека с десне стране од Мораве), и око прозора стоји мајсторски изрезано и ишарано камење, и бијели се као да је јуче сјечено, само што је ђешто испуцало од ватре. Ћелије су биле на два ката свуд наоколо ...... Више намастира на бријегу имају зидине од некааве куле, које се сад зову Градина; и приповиједа се, да је Јовања некад била као лавра, и из ње се заповиједало и судило свима осталим намастирима око Каблара и Овчара; а на овој кули да им је била општа звонара, под звонаром писарница (ђе су књиге писате), а под писарницом тавница."

Кад је пок. Вук обилазио Кабларске и Овчарске манастире, тада је овај манастир био пуст; али је он сада обновљен и у њему се редовно служи служба Божија.

Јовањи су нурија: Пријевор, Трбушани и Видова.

Овај је манастир 1864 год. имао готовине 12 гр. и 12 пар. чарш.2)

Сва ова четири манастира: Благовештење, Преобра-

---

1) Даница, Забавник за 1826 год. стр. 17 и 18.

2) Гласник XXI, страна 96.

жење, Николље и Јовања, зову се једним општим именом Кабларски, као год што се они, према њима, манастири под Овчаром, на десној обали Мораве, зову Овчарски манастири, а ти су: Тројица, Сретење, Ваведење и Вазнесење.

Ево шта о свима мисли М. Ђ. Милићевић:[1])

„По несрећи извесно се незна ни за један од тих манастира: ко га је и када зидао, тек би се човек смео одважити да каже: ди ниједан није од времена српске славе. Сви су морали поникли или за владе турске, или за ратова аустријских са Турцима". С овим мишљењем тешко бих се могао сложити; јер невоља и душманска сила неподиже манастире, него слава и величина, као што нам сведоче: Дечани, Студеница, Седмовратна Жича и други.

А Панта Срећковић 2), наш други књижевник овако се о тим манастирима изражава:

„Манастири Кабларско-Овчарски звали се „Српска света гора." Они су то име потпуно заслужили, јер прије освојења Турцима српских земаља сва је наша црквено-књижевна радња била усредсређена у Вилиндару и Студеници, а доцније, пошто буде прекинута свеза са светом гором, склоне се писци црквених књига под окриље Каблара и Овчара и ту се одпочне књижевна радња ондашња. Колико је израђивано књига у истим манастирима, доста је напоменути, да су пребројане Србуље у монастиру Николљу 1829 год. и нађено их 234" Даље излаже књиге и записе, који се у тим манастирима налазе.

После свега овога казаног о тима манастирима, ми немамо више ништа да додамо. —

У Качерском срезу нема никаквих манастира, сем којекаквих развалина, које су на својим местима поминьате.

---

[1]) Гласник XXI, страна 46

2) Гласник српског ученог друштва XXV, страна 73 и 74.

*

И с овим завршено је топографијско описивање овог округа. Ако и изгледа да је овај опис опширан и потанко изведен, опет недржим да је савршено исцрпљен; још има ваљда толико назива, који у народу живе, али их све засада добавити нисам могао. Другом приликом зар ће се моћи и више учинити, а за сада нека је довољно и оволико.

На реду је **Комуникација.**

V

КОМУНИКАЦИЈА[1])

(С ТАБЛИЦОМ ПУТНИХ ДАЉИНА)

При опису комуникације (саобраћаја) овога округа ми ћемо се држати оне класификације, која је изложена у закону „о сувоземним и јавним друмовима," од 15-тог Априла 1864 године. У овоме закону вели се: „Сувоземни јавни друмови или су државни, или окружни, или среоски". И пошто је дефиниција за сваку врсту од поменутих путова изречена, напослетку дода је се: „Сви остали јавни друмови или путови јесу обштински."

И тако ми ћемо редом о свима овим врстама путова посебице говорити, и то:

а, Државни друмови.

Према изложеним пругама, које су, у поменутом закону, за државне друмове назначене, у Рудничком округу нема никаквог државног друма, јер тамо означене пруге кроз друге округе пролазе, за свезу наше престолнице са околном турском државином. Зато дакле прелазимо одма, да видимо који су и какви су:

б, Окружни друмови.

Поменутим законом у рудничком округу назначене су следеће пруге за окружне друмове и то:

[1]) О комуникацијама овога и Чачанског округа писано је нешто и у Србији на концу 1869 год. Види чланке: „Значај Чачка, Гор. Малановца и Карановца" и „Истину на видело".

1, Од Горњег Милановца на Љиг, за Ваљево.

2, Од Горњег Милановца, преко Вара, за Крагујевац и

3, Од Горњег Милановца, преко Пријељине, за Чачак.

Али ми држимо, да се и следеће пруге, према класификацији и дефиницији у реченом закону, могу у окружне друмове ставити, и то:

4, Од Горњег Милановца, преко Рудника, за Београд, и

5, Од Горњег Милановца, преко Дружетића, за Пожегу и Ужице.

Да посмотримо дакле сад редом све ове друмовне пруге, и да видимо: каквог су квалитета, преко којих места воде, који се споредни путови од њих одвајају, које су путне даљине између разних места, кроз које те пруге пролазе, јесу ли израђене или не, имали ћуприја, и томе подобно.

1. Од Горњег Милановца на Љиг — за Ваљево.

Овај друм излази из вароши на њеном западном дѣлу почиње одма да се пење до на место Запис; а одавде брдом према Ивичком потоку готово водоравно, и испод Осређа пролази, преко врха потока Стублине, што у Вачковац иде, и мало затим спушта се Клатичевској реци, прелази је, одваја се од пожешког пута, који води низ Клатичевску реку лево, па се почне пети уз Срчаник и даље на Тетребушу, између Љутовничке реке и Каловитог потока. Са Тетребуше спушта се у окукама Калиманској реци и пошто је пређе, опет у окукама пење се те излази на Мрамор (мађарско гробље) и даље, венцом и вододелницом Дичине и Брезовице (Мораве и Колубаре) преко Камаља и Становишта удара на Врнчанску механу. Од ове механе спушта се постепено низ косу између Бољковачке и Криве реке, удара преко Девесиловице, спушта се Клисури, води њеном десном страном, и прелазећи по-

токе: Слатину, Мркаљ и Мијајловац, силази у Бољковце цркви, пошто у самом селу пређе поток Ранци. Од цркве и школе Бољковачке води и даље низ реку Бољковачку најпре њеном десном обалом затим пређе на леву страну пресецајући потоке: Округлају, Милошевац и Лазину воду, прелази опет на њену десну страну, и затим пресецајући потоке Маговац и Котленик, удара на совре Бањанске и долази, с друге стране брда, на уток Бољковачке реке у Брезовицу. Ту, изнад њиховог саставка овај друм пређе преко Брезовице води мало низ њу, њеном десном страном, па се почиње пети уз брдо у окукама, док се непопне на вододелницу Брезовице и Качера, испод Дићске главице, води подуже том размеђом, а затим у окукама силази Гукошкој механи на Љигу, код камене ћуприје. А одавде преко Мијонице води у Ваљево.

Главни правац овога друма је северо северо-западни. Он везује черити велика речна басена (области) међусобом, и то: Дичину и Деспотовицу са Љигом и Колубаром. У Рудничком дакле округу он прелази главну вододелницу Мораве и Колубаре, која се са Рудника на Сувобор, Маљен и Торник пружа, код Врнчанске механе, и дели воде овим двема главним рекама Србије. Осем тога он пресеца и више других споредних вододелница, и то најпре Деспотовице и Дичине, а затим Врезовице и Качера, а да друге маловажније и неспомињемо. Води у неколико косама а у неколко страном речних долина (Бољковачка река); али ова пруга и неке долинице попречно пресеца. Тако прелази: Клатичевачку речицу, Калиманску, два пут Бољковачку и једанпут Врезовицу, док се на Љиг неспусти. На овом дакле путу мора бити две мање и 4 повеће ћуприје, особито она на потоку Стублини, где је земља ровита и нестална. А осим ових знатнијих ћуприја биће још више ситних на разним јаругама и поточањцима, које долазе у ред олука.

Од овог пута одвајају се на разним тачкама више коловоза, од којих најважнији су ови:

1, Пошто пређе поток Стублину и попне се на венац, ту на тој водолучници Деспотовице и Дичине (Вацковца и Клатичевачке реке непосредно) укршта се с овим путом коловоз, који са Рудника брдом преко Брекиње у Стару Брусницу води.

2, Код Тетребуше укршта се с њиме други пут, који из Такова (долине Дичине) преко Триповца у Шилопај и даље (долина Брезовице) води.

3, У долини Вољковачке реке пресеца га опет коловоз, што низ Ждребетин, преко Вранетића и Проструге долази, те нреко Штавице у Београд води.

4, Код Вањанских софра долази брдом коловоз из Вољковаца и одваја се десно преко Вањана, Липља и Сирдљиковца за Београд.

5. И код Дићске главице одваја се коловоз за у Моравце.

Овај друм не пење се на велику релативну висину; највећа је код Врнчанске механе (главна вододелница). Предео, кроз који овај друм пролази, мешовит је и шумом доста покривен. Овај друм пресеца два среза: Црногорски и Качерски и пролази кроз атаре следећих села: Бруснички, Велеречки, Међом Клатичевачког и Љутовничког, па кроз Калимански и међом Накучанског атара, затим кроз Врнчански, Ручићски, додира се Криворечког, даље кроз Вољковачки и Лалиначки, па кроз Вањански, Дићски и међом Гукошког и Бранчићског атара. Дакле овај друм додира непосредно 15 селских атара, која се сва села могу њиме користити, осем још и других оближњих села, која су у суседству са поменутим атарима.

Ова је линија само обележена и просечена, али још сасвим готова није. Ове године по свој прилици израдиће се тако, да се њоме може удобно путовати. Ћуприје још

нису свуда направљене; особито она на Стублини задаће доста посла. Најтеже су тачке на овоме друму: прелаз преко Калиманске реке и прелаз преко вододелнице Качера и Брезовице, где су завојице изведене.

На овоме друму ове су путне даљине:

Од Горњег Милановца до Врнчанске механе 2 сата.

Од механе Врнчанске до Бољковаца (црква) 1½ сах.

Од Бољковачке цркве до на Љиг (Гукошка механа) преко 3 сах.

И тако дакле од Горњег Милановца до на Љиг, код механе у Гукошима, има преко 6 сах. хода. Бољковци су одприлике у средини тога одстојања, т. ј. по 3 сата одстоје и од Милановца и од Љига; али је при свем том парче према Љигу у нешто краће.

Од Љига до Ваљева, веле, да има 6 сати.

И тако би од Горњег Милановца до Ваљева било добрих 12 сати.

На овом друму има свега 4 механе: у Врнчанима, Бољковцима, у Дићима и на Љигу. У Бољковцима и на Љигу по плану су; у Врнчанима и Дићима старе, а последња слабо и ради.

2, Од Горњег Милановца, преко Бара — за Крагујевац.

Овај друм из Милановца излази на његовој североисточној страни, и води уз Деспотовицу њеном десном страном,те пресеца најпре Ивички пот. затим пот. Крушевички, малу Речицу, Липље, код Дивљаке раздваја се са Рудничким путом те окреће десно, прелази Деспотовицу и води уз Малу реку њеном десном страном, и у томе пресеца потоке: Славље и Милијин поток, а затим и сам Глоговац, и у окукама пење се на Рапај брдо, на вододелницу Груже и Деспотовице. Са Рапај брда силази у басен Груже, низ поточак Слатину, пређе Репушину (главни извор Груже)

и иде низ Гружу левом страном, прелазећи: Речицу, Ђурђијин пот, Луњевац, Ковачевац, Долину, сад пређе Гружу те води десном обалом и пресеца Велики поток и Врановац, па опет прелази на леву њену страну, води крајем Калипоља, остављајући мало у десно Гружу, слази опет њој, пређе Црнућску реку, Косовињак (Ђерин п.) и Враћевшничку реку и долази код механе Враћевшничке. Од ове механе води овај друм и даље долином Груже, пређе поток Кёшевац, Слатину а затим и Каменачку реку, пење се мало уз брдо, сађе се и пошто пређе поток Врбицу, оставља десно Гружу и води уз брдо, уз поточак Думачу, у малим завојицама (окукама, серпентине), док неизађе на брдо, код Баранске механе, где престаје сасвим Руднички округ[1]). Ту се укршта с путом који од Клисурске механе долази, те води преко Гривца на Бумбарево брдо.

Главни правац овога друма јесте западни. Он веже два речна басена: Деспотовицу и Гружу, (а с њиме даље и Лепеницу), јер њихову водолучницу прелази на Рапај брду, а која са Рудника долази. Иначе овај друм води већим делом све долином Груже и Деспотовице. Непење се на велику релативну висину. Највеће су код Баранске механе и на Рапај брду.

Осим Рудничког пута, који се са овим код Дивљаке састаје, вежу се још с њиме и ови маловажнији коловози:

1, По прелазу Деспотовице лево се одваја коловоз, који преко Невада, поред Главице, у Сврачковце и Црнућу иде.

2, На Рапај брду пут, што из Гор. Милановца преко Грабовице за Сврачковце и Црнућу води.

---

[1]) Управо Руднички је округ на овоме друму престао још код пре лаза потока Слатине, (пред Каменичком реком); али зато, што се села Рудничког округа: Каменица и Кнежевац пружају до на спрам Баранске механе на овом друму, то смо ми довде и њега описал

3, Од Рапај брда до механе Враћевшничке више коловоза с лева и с десна слазе на овај пут, нешто у поље, а нешто за саобраћај између села Г. и Д. Врбаве, Сврачковаца, обе Црнуће и Белог поља.

4, Код Мех. Враћевшничке одваја се лево коловоз уз реку Манастиру Враћевшници.

5, По прелазу Каменице пресеца га пут што из села Каменице у Љуљаке води. И

6, Код потока Думаче пресеца га опет коловоз који из Каменице и Кнежевца долази те води у Баре и Гривац.

Овај пут прелази дакле једанпут Деспотовицу и 3 пут Гружу; а осим тога и 15 некаквих потока и јаруга. На целом овоме друму налази се једна камена ћуприја на излазку из вароши Милановца, на Ивичком потоку; дрвени мостова налазе се: на Деспотовици, на свима прелазима Груже, на Враћевшничкој и Црнућској реци, на Врбици, Луњевцу, Речици, Врановцу, Малој речици и другим потоцима. На Глоговцу и Каменичкој реци нема моста.

Овај друм пролази кроз атаре следећих села: Бруснички, Велеречки, Невадски, Грабовички, Горњо и Доњо Врбавски, Бело пољски, Доњо Црнућански, Прњаворски, Липовачки, Каменички и додира Кнежевачки атар. Свега дакле 12 атара осем Милановачког.

Ова је линија истрасирана и израђена. Насип почива на калдрми и у добром је стању. Ћуприје су такође у добром стању где их има. Најтежа су места на овоме друму уз Рапај брдо и уз поток Думачу, јер је ту доста стрм нагиб (преко 5" на фат). Поред тога може и Каменичка река за кратко време саобраћај да прекине, кад придође.

На овоме друму ове су путне даљине:

Од Горњег Милановца до механе Враћевшничке скоро 3 сата.

Од Враћевшничке до Варанске механе 1 доб. сат.

И тако из Гор. Милановца до Баранске механе има 4 добра сахата пута.

Барањска механа рачуна се да је на половини пута између Горњег Милановца и Крагујевца. т. ј. и Милановцу и Крагујевцу од Баранске механе има по 4 сахата; а иначе поштанских од Горњег Милановца до Крагујевца рачуна се 9 сахата.

На овом друму дакле има свега две механе: у Враћевшници и Барама; обе су по плану.

Поред свега досадањег, уз ову друмовну пругу води и телеграфска жица. А тако исто овуда је и поштанска линија, за свезу Милановца са Крагујевцом и целим југоисточним и северним крајем Србије.

3. Од Горњег Милановца, преко Пријељине — за Чачак.

Овај друм излази на југозападној страни из вароши, и води долином Деспотовице, њеном десном страном, све низ воду, прелазећи потоке: Глибски, одма на изласку из вароши, а затим Ди́ловац, Слатину, Рѐчицу, (брусничку), Врелски пот, Камêнити (дубоки), Пȁдински, Пећински и Љуљачки поток; сад броди Деспотовицу и води левом обалом, те прегази поток Грачаницу и опет Деспотовицу, пење се мало уз брдо и удаљава се од Деспотовице, те пресеца Зрњачки поток и долази код механе зване „Јелића хан.“ Код Јѐлића хана пређе преко Деспотовице и пресеца поток Сињевац, а одма затим почиње се пети и дође на Аћимов гроб, а одавде води долином реке Дичине, левом страном, све низ њу, пење се и спушта док непређе Вујански поток (Орашје) и Прислоничку реку, а даље продужи у правој пруги равницом све до среске канцеларије у Пријељини, прелазећи потоке: Вујанску ријеку, Пријељански пот, Плану и Калиње. Од среске канцеларије пут се нагло спусти у дно долине Чемернице, коју одма затим прелази,

те дође механи у Коњевићима. Са те тачке одваја се лево насип за Мојсиње и даље низ Мораву. Од Коњевићске механе насип води у правој пруги Чачку, долином Моравском, пред Чачком самим савија се на лакат те долази мосту понтонском на Морави, и одма затим прелази се у Чачак, који на обали (десној) Мораве лежи.

Коловози, који се од овог пута одвајају и њиме се вежу, ови су:

1, На утоку Речице десно коловоз уз Речицу води за у стару варош — Брусницу; а лево стаза уз пот. Вању за мр Вујан.

2, Код Луњевичине чесме, одваја се десно коловоз уз Пећински поток, те води у село Семедраж и даље у долину Дичине.

3, Код Брђанске механе лево силази испод ћуприје с брда коловоз из мра Вујна, а десно изнад ћуприје на Деспотовици, одваја се пут те поред Сирдљиве баре, а преко Дичине води у Рожањ за Вершиће и Теочин.

4, Више коловоза слазе на овај пут с лева у простору од Брђанске механе до Пријељине, којима се служе села Прислоница и Пријељина за у поље.

5, Код Пријељине, с лева, долази коловоз, који са Вујанског седла брдом из Г. Милановца долази; а десно се одваја пут који уз Чемерницу Мијоковачкој цркви и даље иде. Поред овога, одваја се лево један пречи коловоз за у Мојсиње.

6, Код Коњевичке механе, од овог насипа одваја се лево насип за Мојсиње, преко Чемернице; а десно коловоз брдом преко Љубића и Трбушана све, вододелницом, па на Ужичку границу.

7, Ваш код Чачанског моста, одваја ју се у десно два коловоза: један преко Трбушана; а други преко Видове за Карадаг.

Главни правац овога друма јесте јужни. Он везује

четири речна басена: Деспотовицу, Дичину, и Чемерницу са Моравом. Непрелази никакву пр̂аву вододелницу, већ све води странама поменутих главних речних долина. Као што смо видели, овај друм прелази три пут Деспотовицу, једанпут Чемерницу и Мораву, једанпут пред улазак у Чачак, осем прелаза других незнатних речица и потока. На овоме дакле насипу има једна камена ћуприја, на Глибском потоку, код вароши; древене су ћуприје: на Деспотовици (у Брђанима), Речици Брусничкој, Врелском потоку, Вујанском и Прислоничком потоку, Вујанској и Прислоничкој реци, ... На Морави је мост на понтонима. Мостова нема него се броде: Чемерница, Деспотовица (двапут у Клисури), Грачаница, Зрњачки поток и други.

Овај насип води готово све равницом, кроз плодну долину Дичине и Мораве; само од потока Сињевца до Прислоничке ријеке мало је неравно. Пролази кроз следеће селске атаре: Бруснички, па међом Семедражком, затим кроз Брђански, Прислонички, Пријељански, Љубички и Коњевићски атар. Али како овај друм води низ долине најзнатније у овоме округу куда се сутичу и многе друге мање долинице и путови, то је врло лако могућно и другим околним селима, кроз чије атаре овај пут непролази, да се њиме користе, и ако не баш непосредно.

Ова је пруга, као и она Крагујевцу већ изтрасирана, и у истом стању као и она Крагујевачка. Ћуприје су у добром стању, особито она на Деспотовици у Брђанима. Најопасније тачке на овоме друму јесу: прелази преко Деспотовице у Клисури, где је брод, и прелаз преко Чемернице, где такође моста нема, него је само прелаз за пешаке начињен. Клисура траје од Пећинског потока и Газдине воде, те до Зрњачког потока. Ту кроз целу Клисуру, пут пролази све поред реке обалом, јер је долина врло тескобна и скучена, и за то кад су кише бујне и

повеће, придође Деспотовица, и на бродовима је опасно прећи, јер вода због уске долине нарасте и врло је бујна и опасна. Тако је исто и на прелазу Чемернице, која би због веће иложине воде (јер ту су воде све три: Деспотовице, Дичине и Чемернице) још опаснија била од Деспотовице, да није на томе броду, испод среске канцеларије, дно долине Чемернице равно и пространо, те се вода разлије и тако није дубока, али опет за неколико сахати а и читав дан може саобраћај прекинути.

На овој друмовној пруги ове су путне даљине:

Од Горњег Милановца до Јелића хана (у Брђанима) $1^1|_2$ сах.

Од Јелића Хана до Пријељине (среска канцеларија) $1^1|_2$ сах.

Од Пријељине до Чачка 1 сахат пута.

Од Пријељине до Коњевићске механе $^1|_4$ сах.

И тако од Горњег Милановца до Чачка има 4 сахата хода.

На овом друму налазе се 4 механе, и то: у Брђанима, Пријељини, Коњевићима и на обали Мораве код скеле. Све су по плану.

Овом пругом води и телеграфска жица те везује Милановац са Чачком. Исто тако овуда је и поштанска свеза са Чачком и југозападним крајем Србије.

4. Од Горњег Милановца, преко Рудника — за Београд.

Овај Руднички друм води са Крагујевачким до Дивљаке заједно, $^1|_2$ сата од вароши, а ту се раздвајају: десно води Крагујевачки, а лево Руднички, и то уз долину Деспотовице њеном десном обалом, прелазећи потоке: Ковачића, Крловачки и Румића поток, па на $^3|_4$ сата од раздвоја слази Деспотовици, пређе је, а затим је до Агенове чесме ускоро пређе још два пут, и почне да води њеном левом

страном, све до близу Мајданске механе, и у томе прелази Красојевачку реку, а пред самом механом пређе и Деспотовицу (Мајданску реку). Од механе на више води једнако уз главни крак Деспотовице — најпре уз Мајданску а после Рудничку реку звану, — и пошто је пређе 6—7 пута, води неко време левом страном, а напослетку пређе на десну страну Рудничке реке, и почиње се у окуки, уз брдо пети, док неизађе на Рудничиште, прешав врх Заграђске реке (Брезовице). Од Ракића гроба спушта се доста нагло, и пошто пређе Златарицу долази среској канцеларији и механи на Руднику. Од среске канцеларије пут се и опет нагло спушта те да сиђе у Јасеницу, и у том пресеца опет поток Златарицу, што се у Јасеницу улева, води низ долину Јасенице, њеном левом страном, и све постепено спуштајући се прелази Драгића поток и даље док несиђе у дно долине Јасенице, коју пређе одма и даље прешав је неколко пута учесто, води десном страном, пређе поток Амбарине, и код Жеравачког потока гази Јасеницу 2 пута и долази Јарменовачкој механи. Одавде гази Јасеницу трипут и пошто пређе и поток Вучак, дође Манојловачкој механи, а од ње води све левом обалом Јасенице до на границу Рудничку и даље у Шаторњу (код Брестова).

Од овог описаног пута одвајају се или на њега излазе следећи, више или мање важни путови:

1, У простору од Дивљаке до првог брода неколико коловоза десно и лево излазе на овај пут, којима обитаоци села Сврачковаца, Невада и Велереча међусобно саобраћај одржавају и у поље слазе.

2, Више утока Красојевачке реке одваја се у десно пут, који води Мајданској цркви и даље преко Красојеваца у Каменицу и Сребрницу (Страгаре).

3, На Рудничишту долази с лева коловоз, који преко

Брекиње брдом у стару варош иде; и коловоз, који низ Заграђску реку у ово село води.

4, Код среске канцеларије на Руднику укрштају се путови: лево води пут поред Островице у Калањевце, од кога се десно одваја један за на Корушац и Ваган. Десно води пут на Превоје између великог и малог Штурца за у Благовештење и Страгаре.

5, У долини Јасенице, на утоку Војковачке (лево) и Јарменовачке (десно) реке одваја се по један коловоз, као и код Манојловачке механе (лево), који у поменута села воде, и којима се она за међусобни саобраћај служе.

Главни правац овога пута је североисточни. Он везује долину Деспотовице са долином Јасенице. Прелази само једну вододелницу и то на Руднику, иначе води све дуж долина поменуте две реке. Овај пут, као што видесмо, гази око 12 пута Деспотовицу (Мајданску и Рудничку реку) и око 10 пута Јасеницу, осем других потока (9), и нигде нема ћуприје. Само се ћупријце налазе на прва три потока, које пут прелази у долини Деспотовице (Ковачића, Крловачки и Румића пот); остало су све бродови, али који су опасни кад је кишно време; јер је Јасеница врло бујна и лако придође, а тако и Деспотовица, почем обе имају тип планинских река.

Овај пут води кроз Црногорски и Качерски срез, пролази кроз атаре следећих села: Неваде, Велереч, Сврачковци, Мајдан, Рудник, Гуришевци, Јарменовци и Манојловци.

Ова пруга јеш нити је обележена нити израђена. Пут је обичан коловоз, и уз долину Деспотовице и Јасенице, кад нису бујне кише, употребљив, али уз Рудник врло тегобан, јер је неправилно изведен. Овај је дакле пут још у врло природном стању, али ће скорим и он морати да се изради, јер је то најпреча свеза Чачка и

Милановца са Београдом, и њиме се млого путује само кад је могуће.

Најтегобније су тачке на овоме путу прелаз преко вододелнице Деспотовице и Јасенице (Рудник), и у време киша, прелазење ових река. А кад мало по више киша пада овим је путем, особито са иоле товарним колима, непролазно. Од Златарице до Поточана пут води кроз најстрожији теснац, који нема ни 20m у профилу. Земљиште је покривено шумом густом; а тле је од камена глимершифера највише.

На овоме путу ове су путне даљине:

Од Гор. Милановца до Мајданске механе 1¹|₂ с.

Од ове механе де на Рудник 1¹|₂ сах.

Од Рудника до Јарменовачке мех. 1¹|₂ с.

Од Јарменовачке до Манојловачке мех. ¹|₄ с.

Одавде на границу округа до ¹|₄ с.

И тако од Гор. Милановца до на Рудник 3 сах, а одавде до на границу непуна 2 сата.

Од Гор. Милановца пак до на границу непуни 5 сати; а до Јарменовачке мех. 4 ¹|₂ сах.

На овом друму налазе се 4 механе: у Мајдану, на Руднику, у Јарменовцима и у Манојловцима. Од ових прва није по плану, а последње три јесу, и то на Руднику I. класе.

5, Од Гор. Милановца, преко Прањана и Дружетића — за Пожегу и Ужицу.

Овај, у војничком смислу врло важан пут, води са Ваљевским путом заједно до прелаза Клатичевачке речице, а ту се с њим раздвоји; и Ваљевски иде у десно, уз брдо, а овај окреће лево, низ Клатичевачку реку, њеном десном страном, те прелази потоке: Пољану, Каловити, Јовац, Стублину, Јагњилов и Добриловац и приспева Таковачкој црквици. Ту прелази реку Љесковицу, пење се уз Побрђе

и ступа у долину реке Дичине. Одавде води уз Дичину њеном левом страном, и остављајући лево знаменити „Таковачки грм“ близу Дичине, пресеца Љевајски пот (Слатину), а затим и реке Браничицу и Озремицу, и одма окреће управо Дичини, пређе је и доспева Бершићској механи на Дичини. Од ове механе пут води уз брдо, у завојицама (серпентинама), — 4 већих и неколко мањих, — те се пење на вододелницу Дичине и Бершићске реке, а с ње слази у правој пруги у Ђурину реку (Теочинску), и пошто је пређе опет у правој пруги излази на брдо, на вододелницу Брезањске и Теочинске реке, и после неког времена слази Брезањској реци спрам Брезањске цркве, води мало уз ову реку, левом страном, пређе поток Кракаш, а затим и сами главни крак Брезањске реке и у окукама (2 велике) излази на водолучну међу Чемернице и Дичине и то на Равни гај. Са овога места почиње се спуштати те да дође у басен Чемернице, силази Коњској најпре, и пређе поток Собину (у 2 големе окуке), а затим у завојицама непрекидно спуштајући се, прелази Мацу и сиђе Чемерници. Ову прелази испод утока Шибана и излази на вододелницу Сирдуше и Чемернице, савијајући спусти се Сирдуши, пређе је, па се пење на брдо између Плане и Сирдуше, код Прањанске цркве, сиђе Пла́ни, пређе и ову, па од чести у завојицама, а од чести у правим пругама води уз Дуго брдо, на вододелницу Каменице и Плане непосредно, а посредно Каменице и Чемернице, а то је: на границу Рудничког и Ужичког округа.

Осем Ваљевског пута, који се још у Срчанику у десно од овог пута одваја, силази на овај пут, или се од њега десно или лево одвајају више коловоза разне вредности, од којих најзнатнији су:

1, У пољу испод Таковачке цркве силази с лева на овај пут, коловоз, што преко Бруснице — преко брда — долази; а мало даље у десно, одваја се колски пут,

који води водолучном међом Калиманске и Клатичевачке реке, преко Кусање и Сочивишта, и пресеца Ваљевски пут, код Тетребуше.

2, Ваш спрам „Таковачког грма,“ код Побрђа, лево се одваја коловоз, од кога лева грана поред грма води низ Дичину, за на „Савинац“ и даље; а десна грана води брдом преко Лочеваца у Вершиће.

3, Пред Вершићском механом, на левој обали Дичине, десно се од овог пута одвају 2: један, што уз Дичину за Вањане и Полом води; а други, брдом преко Лозња за Славковицу, и преко Рајца у Ваа.

4, Код Вершићске пак механе, на десној обали Дичине одваја се лево коловоз, који преко брда и Вершићске реке води Рожњем у Брђане.

5, На брду код Главице, крсти се с њим коловоз, који тим венцом (између Дичине и Дреновице) од Таковског грма за у Врезну и Теочин води.

6, На брду, код Дуварина, одваја се опет десно један коловоз, који у Теочин и на Сувобор иде.

7, На Равном Гају крсти се с овим пут, који из Чачка преко Срезојеваца и Сувобора за Ваљево води.

8, У долини Чемернице, пошто се ова пређе, лево се одваја један коловоз, који низ Чемерницу, њеном десном обалом, на Јелино брдо, и даље уз Равнаш, за Срезојевце и Чачак води.

9, Код Прањанске цркве пресеца га коловоз, који од Ридова иде и поред цркве на више брдом у Ужичку нахију води. И

10, На граници ужичкој прекрштага пут, што од Коњевичке механе све вододелницом Чемернице и Каменице иде за у Ужички округ.

Главни правац овога друма јест западни. Он у Рудничком округу веже 3 главна речна басена међусобом:

Деспотовицу, Дичину и Чемерницу, осем других мањих речних области.

Овај је друм најкарактеристичнији од свију досадањих, јер неводи нигде никаквом вододелницом или дужом какве повеће долине речне, и то повише, него води попречно према речним долинама и вододелницама њиховим. И тако пресеца: Дичину и Чемерницу, а затим и: Плану, Сирдушу, Брезањску, Ђуријину реку, Браничицу, Озремицу, Љесковицу и друге незнатније потоке. Ова дакле пруга прелази две важне реке, 7 речица и 10 којекаквих јаруга и поточића. На Дичини и свима речицама и потоцима има дрвених ћуприја доста добрих, само се Чемерница, Плана, Сирдуша и Ђурина река (Теочинска) газе. Осим овога пресеца 3 веће вододелнице: између Деспотовице и Дичине пошто се пређе поток Стублина у Брусничком атару; Дичине и Чемернице код Равног гаја; и Чемернице и Каменице на граници Рудничког и Ужичког округа, у врх Прањана. Поред њих прелази још и 4 водолучнице споредне вредности, (Дичине и Ђурине реке, ове и Брезанске реке, Чемернице и Сирдуше, и напослетку ове и Плане), као што смо поредом при опису самог пута местимично видели.

Овај пут изазвала је највише војничка потреба, али је и иначе у економном смислу врло важан, јер просеца изворне пределе најважнијих река, и тиме је једном најнепроходнијем делу рудничког округа дата прилика да своје производе може изнети на пијацу, и од њих користи имати. Овај друм сече само Црногорски срез, и пролази кроз атаре следећих села: Брусницу, Клатичево, Таково, Лочевце, Бершиће, Брезну, Теочин, Леушиће, близу Коштунића и кроз Прањане.

Ова пруга обележена је и истрасирана, само још није сасвим довршена и насута. Најтегобније су тачке на овоме путу, прелаз преко вододелница и прелаз Чемернице.

Међутим, овај би пут, по целој својој дужини био врло неудобан за путовање, зато што кроз планинске пределе води, да није вештина томе у помоћ притекла, те је угодним завојицама избегла се она врлетност, коју сама природа гради, и целоме путу дат је угодан пад (нигде није већи од $4^1|_4$“ на фат), тако, да се и неприметава прелаз преко поменутих вододелница или спуштање у оне млоге реке, и само док се ова линија доврши, биће врло угодно њоме путовати; а због планинског и горостасног типа околине и врло ће пријатно бити овом друмовном пругом пролазити.

Ова непосредна свеза Гор. Милановца са Пожегом отворена је поглавито с тога, што досадања свеза њиова, а то је пут из Милановца, на Чачак, Гугаљ у Пожегу, није увек отворена, а то је у кишна времена, и кад се лед увати; јер та стара свеза прелази два пут Мораву, а ова је врло бујна и често саобраћај прекида. Овај пак нови пут непрелази нигде Мораву, него само Дичину, Чемерницу и Каменицу и то у њиховим изворним пределима, где не могу тако опасне бити да саобраћај прекину; а баш ако би кадгод у изванредним тренутцима и било, то неби тако дуго трајало као на Морави, већ само по неколко десетина минута.

Овај друм веже Милановац и Крагујевац са Пожегом и Ужицом и даље са Старом Србијом, преко Василине чесме (Јавор) и са Босном преко Мокре горе и Вишеграда.

На овоме друму ове су путне даљине:

Од Гор. Милановца до Таковачке цркве $1^1|_2$ с.

Од Таковачке цркве до Бершићске механе $^1|_2$ с.

Од Бершићске до Брезанске цркве и механе $1^1|_2$ с.

Од Брезанске цркве до Прањанске 2 сах.

Од Прањанске цркве до на границу 1 сах.

И тако од Гор. Милановца до границе Ужичке овим путом, има $6^1|_2$ сахта хода.

На овоме је путу дакле Брезна од прилике у средини.

На овоме друму сада находе се свега две механе: у Вершићима и у Брезни. Обе нису по плану, али раде. Него ће се по свој прилици скоро подићи још две механе, и то у Прањанима и на Чемерници, или на вододелници Дичине и Чемернице, само док се пут сасвим доврши. Воде су добре, али их поред пута нема много. —

Сви ови досада изложени окружни друмови зрачно из центрума — Горњег Милановца, иду ка периферији — граници Рудничког округа.

С овим завршисмо говор о окружним друмовима. Из овога прегледа види се: Да су најдуже пруге Ваљевска и Пожешка (по $6^1|_2$ — 7 сах.), затим долазе Рудничка и Крагујевачка (преко 4 сах), а најкраћа је пруга за Чачак (4 сах.)

в, Срески путови.

У поменутом закону „о сувоземним и јавним друмовима“, у Рудничком округу спомиње се поименце као срески пут, (само онај од Милановца преко Рудника) али ми смо га због његове важности међу окружне путове уврстили; него по определењима тога закона, и према важности земљишта кроз које би који путови проводили, ми стављамо у ранг среских путова, ове путове у Рудничком округу.

1, Од Коњевића, преко Бумбарева брда — за Крагујевац.

2, Од Пријељине уз Чемерницу, преко Пријевора, на Брљеву бару у Карадаг па преко Кијевчице за у Пожегу.

3, Из Пријељине, преко Обрве, Малочаја и Сирче на Камидору — за Карановац.

4, Од Гор. Милановца, преко Буковика, Вреснице и Милочаја — за Карановац.

Напослетку

5, Са Рудника, преко Трудеља и Калањеваца на Вагана — за Београд.

Тако дакле, ми ћемо редом појединце, све ове среске путове да посмотримо, као што смо то учинили и са окружним друмовима.

1, Од Коњевића, преко Бумбарева брда, за Крагујевац.

Овај — срески пут одваја се од окружног друма код Коњевичке механе, окреће десно и на скоро прелази Чемерницу, а одавде у правој пруги долази механи у Мојсиње, пошто одма у почетку пређе јаруге: Вајин пот, Орашје и Парлошки пот, а пред самом механом и реку Грању. Од Мојсињске механе готово у истом правцу, са малим кривинама, после 1½ сата долази на Горевничку реку, коју пређе, и даље прешав и поток Каљавац приспева Мрчајевачкој механи. Од ове механе одма се пређе поток Буковац а затим и јаруга, (Грдешки поток), и даље рȃвном водећи, пошто пређе потоке: Жујевац (Вечањски) и Макву, долази механи у село Вресницу. Из Вреснице пошав прелази малу и велику Вресницу речицу, и затим све уз брдо водећи, излази на планинско седло (Превоје) између Котленика и Пераче, на границу округа Рудничког и Крагујевачког, и пошто пређе поток Циганску бару, приспева механи, на Бумбаревом брду.

Од овог пуга одвајају се следећи више или мање важни коловози десно и лево, и то:

1, Код Мојсињске механе, лево, уз брдо, одвајају се 4 коловоза: први, преко Трепче за Милановац; други, преко Остре, у Буковик па у Гружу или у Милановац; трећи брдом Мрчајевачкој цркви; четврти преко Остре, у Вечањ и Вресницу.

2, У Доњој Горевници код реке одваја се лево коловоз за Вечањ, Остру и Вресницу.

3, Код Мрчајевачке механе лево се одваја коловоз

који поред цркве на Буковик, те у Милановац или Гружу иде; а десно коловоз, преко Катрге и Обрве, Милочајској механи и скели.

4, Код Бресничке механе пресеца се са среским путом, што из Милановца у Карановац води, и који ће се описати под 4.

Главни правац овога пута је источни. Он спојава долину Мораве у Рудничком округу и њених приточица са басеном Груже. Карактеристика му је та: што води све равницом — пространом долином Моравском, прелазећи 3 реке и око 10 потока, а нигде вододелницама неиде. Прелази пак само једну главну вододелницу, између Мораве и Груже, и то на Бумбаревом брду. Овај пут води само кроз Моравски срез, и служи за непосредну свезу Чачка са Крагујевцом. Само на Бресничкој реци нема ћуприје, него се гази, иначе на свима осталима водама налазе се приличне дрвене ћуприје.

На овом путу су врло хрђаве воде и слабо се налазе; већином се из бунара точе, због ниског земљишта.

Овај пут од Коњевића до굴Бреснице изтрасиран је и нешто насут, али још не савршено готов, него се опет може њиме удобно путовати. Од Бреснице до на границу није ни дирнут, него је прост коловоз. Води кроз атаре следећих села: Коњевиће, Пријељину, додира се Балуге, даље кроз Станчиће, Доњу Трепчу, Мојсиње, Доњу Горевницу, Мрчајевце, Бечањ и Бресницу.

Најтегобнија је тачка на овоме путу прелаз преко Бумбарева брда, али и то не у великом степену.

Путне даљине на овој линији јесу:

Од Коњевића до Мојсињске мех. 1 сах.

Од Мојсињске до Мрчајевачке мех. 1 сах.

Од Мрчајевачке до Бресничке мех. добар 1 час.

Одатлу до на границу $^3/_4$ сата.

Дакле од Коњевићске механе тим путом до на границу скоро 4 сата.

Мрчајевачка механа од прилике је на половини пута.

На овом путу налазе се 4 механе: у Коњевићима, Мојсињу, Мрчајевцима и Вресници. Све су по плану.

2, Од Пријелине уз Чемерницу, преко Пријевора на Брљеву бару у Карадаг, па преко Кијевчице за у Пожегу — и Ужице.

Овај пут одваја се од окружног Чачанског насипа код среске канцеларије у Пријељини и одма окреће десно прелази 3 пут Чемерницу испод састава њеног са Дичином, а једанпут саму Чемерницу изнад њиховог састава, и почиње да води уз долину Чемернице њеном левом страном, па у томе прелази потоке: Крупеж (Јазбине) Поток, п. Пејчин, Раковску речицу, Милићевачку реку, Зорића поток па и Горевничку реку, и одма по прелазу ове реке, спрам школе Мијоковачке, прелази и Чемерницу и приспева школи и цркви тамошњој. Од цркве и школе Мијоковачке пут води уз брдо и долази на вододелницу Чемернице и Мораве, коју прелази, па се почне спуштати Морави и Каменици, пролазећи кроз село Пријевор. У томе прелази поток Јасење, а затим и поток Јунату, затим кроз Заријин гај и Воденичко поље силази до близу саме Каменице, па окрене уз њу, њеном левом обалом, прегази поток Ђурила, код Стањевачког брода, а пошто још неколико незнатних торента пређе, све уз Каменицу водећи после ¼ часа, прегази Каменицу и почне се уз брдо пењати и после 20 минути пењања, узилази на вододелницу Каменице и Мораве, на превоје: Брљеву бару. Одавде за у Пожегу, преко Кијевчице, пут води све брдом водолучницом Мораве и Каменице на: Стјенице, Већину Главицу, Дољане и Потркању, остављајући у лево потоке: Кајнак, Разбијени камен и Селачки поток, а десно Рако-

вицу. Код Дољана одваја се лево једна стаза те се силази у манастир Никоље; пред Потркањом лево одваја се коловоз што низ поток Асановац у манастире: Благовештење и Преображење (стаза) води; а на самој Потркањи у десно одваја се пут, те венцом — водолучном међом — између Каменице и Врнчанске реке, преко Каменове главе, Кесецијина гроба и Вукове горе води на Дубац и ту, састав се са оним што из Каменице оздо долази, — иде даље до на Ужичку границу за Добрињу, и т. д.

Од Потркања срески пут иде даље венцом, обилази брдо Вјетрињу — десно је остављајући — удари на Муставину воду, па на Кијевчицу, с које доста стрмо и у завојицама силази Моравци, прешав у Ужички округ, у атар села Тучкова. За Пожегу даље води све уз Мораву.

Осем коловоза и стаза, за које је већ примећено, да се с овим путом везују, још се и следећи путови с њим састају, или се од њега одвајају:

1, Код Мијоковачке цркве и школе, пресеца се с њиме пут, који из Чачка преко Трбушана за на Сувобор и у Ваљево води.

2, На брду пак изнад цркве пресеца га онај коловоз, што вододелницом Чемернице и Мораве од Коњевића у Прањане иде.

3, У Воденичком пољу пресеца га опет пут који из Прањана у Чачак води.

4, Пре прелаза Каменице код Брљеве баре, у десно се одваја коловоз, што уз Каменицу у Рожце и Јанчиће иде. И

5, На Брљевој бари, одвајају се у лево 2 коловоза: први, који преко Видове у Чачак иде, и други, што у манастире: Јовање и Никоље води.

Овај пут има главни правац југозападни. Веже Чемерницу и Дичину са Каменицом и даље у Пожеги са целим изворним пределом западне (српске) Мораве. Овај пут

пола води уз долину страном (до Мијоковачке цркве и уз Каменицу) а пола брдом (у Каратку). Прелази 8 потока и речица и две реке: Чемерницу и Каменицу, од којих прву 4 пута. На ниједном од ових прелаза нема моста, него су све сами бродови. Осем овога пресеца описани пут и једну водолучницу (између Чемернице и Мораве) а другом води (између Каменице и Мораве). Прелази кроз атаре следећих села: Пријељине, једног делића Коњевића, крајем Ракове, Вранића, Милићеваца, Гор. Горевнице и Трбушана, па кроз Пријевор, крајем Видове, кроз Рожце и Врничане.

Најтеже тачке на овоме путу јесу бродови на Чемерници, јер кад придође опасна је, и за неко време и саобраћај сасвим прекида код среске канцеларије па и код Мијоковачке цркве; затим кад се из Чемернице и Каменице на брдо узилази, а и при спуштању са Кијевчице Морави. Међутим има се приметити, кад су кишна времена, врло је тегобно долином Чемернице и преко Пријевора ићи, јер је земља смона, па се големо блато начини.

Ова пруга још није обележена, нити што рађена, него је обичан прост коловоз, али се доста њиме служе; јер води једном од најзнатнијих долина у овом округу; што се млога села њиме служе, да Кабларским манастирима одилазе, и што њиме и доста Ужичана пролази. Него кад су мочарни дани, због великог блата, неиде се уз Чемерницу, него од Коњевићске механе брдом Љубићем и све вододелницом Чемернице и Мораве док се са оним путом на брду, изнад Мијоковачке цркве несастане.

Путне даљине су ове:

Од среске канцеларије до школе Мијоковачке 2 с.

Од школе и цркве Мијок. до на Брљеву бару 1½ с.

Од Брљеве баре до Потркање (општинска кућа) 2 с.

Од Потркање до на границу непун 1 сах.

И тако од среске канцеларије у Пријељини до на границу Ужичку тим путем има скоро 6 часова.

Од прилике је брод на Каменици на средини пута.

На целој овој линији само се у Мијоковцима налази нова механа по плану; иначе нигде.

3. Из Пријељине, преко Обрве, Милочаја и Сирче на Камицору — за Карановац.

Од Пријељине и Коњевића па до Мојсиња, исти је пут, који је описан под 1, за на Бумбарево брдо, зато ћемо ми овај пут почети описивати тек од Мрчајевачке механе.

Од Мрчајевачке механе овај коловоз окреће Морави, прелази Вуковац двапут и Грдешки поток један пут, затим и р. Вресницу у Катрзи, а у Обрви Царевац, Цветачку реку и Ђурин поток и доспева механи у Милочај. Од ове механе окрене на више, прегази Милочајску реку, пење се мало, па узимље правац југоисточни, водећи крајем огранака, што се од Котленика Морави спуштају и пресеца: Поповићску реку, потоке: Грабачки, Ковачки, Дубоки, Томићски, Слатину, Зимовачки, Староселску р, пот. Жутачу, Сирчанску реку, Борчански поток, Дубирогу и Камицорски поток, и ту доспева на границу Крагујевачку, где се, код утока Ибра састаје са насипом што низ Гружу води, — за Карановац, прешав на Камицорској скели.

Овај пут има главни правац југозападни. Као што смо видели он прелази 5 речица и некаквих 14 именованих и преко 6 неименованих потока, торента и јаруга, разне велнчине и важности, који се сви у леву обалу Мораве стачу. Само на Вресници и Лађевачкој реци има дрвене ћуприје, а остало се гази. Земљиште, којим овај пут пролази, од Мрчајевачке до Милочајске механе је раван, — дно долине Моравске, — коју Морава и речице, које су

у томе простору поменуте, потапље, тако, да је с пролећа и јесен особито, кад је мочарно време, у томе крају тако големо блато, да је апсолутно немогућ пролаз и са празним колима, а камоли са товарним. У томе времену саобраћај се са овим крајем савршено прекида док непросуши. Од Милочајске пак механе до Камиџоре пут је оцеднији јер води страном, особито од Староселске реке, где земљиште од серпентина и трахита настаје. Овај пут просеца атаре следећих села: Мрчајеваца, Катрге, Обрве, један део Цветака, даље кроз Милочај, Поповиће, Опланиће и Сирчу.

Ова пруга од Мрчајевачке механе још је прост коловоз и у простору од поменуте до Милочајске механе требало би насип доста знатних размера подићи, да га поплава Моравска плавити неби могла. Само у кишно доба немогуће је кроз Катргу и Обрву проћи, као што је мало пре примећено; иначе у сушно доба овим је путом удобно ићи.

Ова пруга веже доњи део Чемернице и Рудничку долину Мораве са доњим делом Груже; и Пријељину (канцеларију среза Моравског) са Карановцем, непролазећи кроз Чачак. Осем у опису означених путова који се с овим везују, код Милочајске механе у кршта се с оним, што из Милановца преко Бреснице за Карановац води. У Катрзи долази с лева коловоз из Тавника за на скелу у Катрзи; а у Обрви долази коловоз из Лађеваца и одваја се десно један за скелу Обрвску на Морави.

Путне даљине на овоме путу јесу следеће:

Од Мрчајевачке механе до Катршке капеле 1 с.

Од Катршке капеле, преко Обрве, до Милочајске механе 1¹|₂ с.

Од Милочајске механе до Сирчанске скеле (Камиџоре) 2¹|₂ с.

И тако од Мрчајевачке механе до Камиџоре 5 с.

Дакле је Милочајска механа на половини пута.

А од Пријепиине до Камидоре било би 7 сах,

И онда би у Обрви била негде половина пута.

На овоме путу, узев од Мрчајевачке механе, налази се свега једна механа, у Милочају, која је по плану III. класе.

4. Од Гор. Милановца, преко Буковика, Бреснице и Милочаја — за Карановац.

Из Гор. Милановца излази овај пут на његовој југоисточној страни, и ударив преко вашаришта, прелази одма Деспотовицу, па преко поља Ражаника, пређе поток Ражанички, води мало уз брдо, између Ражаничког потока и Луњевичке реке, спушта се овој, те је прегази, а наскоро затим и Крушевички поток, води уз косу Биорац, прелази некаква два поточања, што се с лева у Луњевичку реку уливају, затим уз Дуго брдо кроз Јабланички атар, на Дивљаку и излази на вододелницу Деспотовице и Мораве посредно, а непосредно Луњевичке реке и Бање, испод Виса. Одавде води све том вододелницом, остављајући десно Јасик и Липар и изворе Бање, а лево Јабланичке потоке и доспева Буковику. Кроз Буковик води његовом јужном страном, ударајући на камене мајдане и постепено спушта се Вујетиначкој реци и долази на Превоје између Острице и Буковика. Ту се састаје пут, што с десна из Мојсиња преко Остре долази. Са овог места пут донекле води левом страном Вујетиначке речице до раздвоја са коловозом, који се десно спушта, те косом између Островачке реке и Буковца води Мрчајевачкој цркви и механи. Од овог раздвоја води овај пут изнад каменитог Клика, прелази поток Попов сломиврат, па окрене југо-јужно источно, венцом између р. Бреснице и Моравских потока, преко Пилетина, затим између Велике и мале Бреснице, прелази ову последњу и доспева механи

Бресничкој. Ту се састаје са оним среским путом, што од Пријељине на Бумбарево брдо води. Од Бресничке мех. даље прелази р. Вресницу одма испод механе, окреће на више, те пролази кроз село Вресницу и наскоро се састаје са коловозом, који од Бумбарева брда венцом долази. Од овог саставка пут узимље главни правац јужно, прелази поток Вољавчу, пролази кроз Тавник, доспева Тавничкој општинској кући, пређе Буковљак и Лађевачку реку, пролази кроз Лађевце, и пошто пређе још Цветачку реку и потоке: Никшића и Ђурин, доспева механи у Милочају, где се састаје са оним коловозом, који од Мрчајевачке механе, преко Катрге и Обрве за на Каницору иде. Од Милочајске механе одма се пређе Милочајска река, и потом равницом долине Моравске после 1/2 сата стигне се скели Милочајској, на Морави, где се прелази у Чачански округ. Од ове скеле до Карановца направљен је приличан насип.

Овај пут има главни правац југо-југо-источни. Као што смо видели прелази 6 речица и некаквих 10 потока разне јачине и величине. Само на Деспотовици и Ражаничком потоку што има ћуприја, иначе на ниједној више од тих вода нема. Осим тога овај пут прелази једну главну вододелницу Деспотовице и Мораве, да друге незнатне и неспомињемо. Он води кроз Црногорски и Моравски срез, а поименце кроз атаре следећих села: Луњевицу и Јабланицу, па међом Горње Трепче и Јабланице, па кроз Вујетинце, део Остре, даље кроз Бечањ, Вресницу, Тавник, Лађевце, Цветке и Милочај.

Ни ова пруга још није обележена, нити израђена, него је прост коловоз. Најтеже тачке на овом путу јесу при прелазу Јабланичких потока и од Вресничке меанхе до скеле, кад је мочарно време, због блата. Њиме кола могу ићи, али с муком на означеним местима, јер на првом је камењар и велики пад; а на другом Морава кад при-

Путови, који се с овим описаним везују и на њега излазе, ови су:

1, Код Кће̂ље одваја се лево пут низ Изворачки поток у Заграђу и даље низ Брезовицу.

2, Пред Островицом, код Дрењака одваја се од њега десно колски пут што Корушцем у Босуту и даље на Ваган иде.

3, У Калањевцима лево један се пут одваја те низ Кичер у Моравце иде, а други преко брда у Сирдљиковац; десно пак одваја се коловоз преко Глоговице — уз Качер, за у Босуту.

4, На Дебелом брду долази с лева коловоз из Мораваца и Сирдљиковца. И

5, Близу Што̂вне на брду, долази с десна колски пут, што из Шаторње и онај што из Рудника, преко Корушца, води.

Овај пут има главни правац северо-северно западни. Он веже долину Јасенице са Качером. Он више води брдом и страном, него долином. Прелази Качер, 6 пута Труделеку реку и 8 разних потока, од којих само на Качеру и Белановици налазе се дрвене ћуприје; остало се све броди. Код Дрењака, осем тога, пресеца овај пут и главну вододелницу Качера и Јасенице посредно, а непосредно Островичке реке (Ра̂слове) и Поточана, а код Шаторишта Островичке реке и Козељице (обе приточице Качера). Пролази кроз атаре села: Рудника, Заграђе, Труделља, Драгоља, Калањеваца и Живковаца.

Најтегобније тачке на овом путу јесу: испод Островице, дуж целе Труделске реке, па и док се у Калањевце не дође. Тек парче од Калањеваца до на Ваган може се као узети нешто сталније и употребљиво у свако доба године и при свакои времену, јер је оцедно а од чести и каменито. Испод Островице пак у Труделској реци и око Царевца, у кишно доба, и кад се снег почне топити, због

пиштољина, отворе се такви глибови и провале, да је пролаз са товаром савршено немогућ; а због камења, којим је тле посуто, и само јахање на коњу са опасностима живота је окопчано. У зимње доба најладније је на Шаторишту, у врх Варница; ту јаки ветрови владају.

И овај пут још није обележен, него је у примитивном стању, али се о њему, као год и о ономе што из Милановца преко Рудника низ Јасеницу води, почиње говорити, да је већ крајње време, да се и њиховој изради приступи. Кад ће се пак та жеља остварити незна се.

Путне даљине ове су:

Од Рудника до Калањеваца 4 сата. Средина је од прилике око потока Јелашја у Труделској реци.

Од Калањевачке школе до на Ваган има 2 сах.

И тако од среске канцеларије на Руднику, до на Ваган — границу Београдску — има 6 сахата.

Средина је негде око старе бивше Труделске мех.

Само у Калањевцима налази се механа и то по плану.

С овим завршисмо и опис среских путова у овом округу. Из досада казатог види се: да је најдужа четврта пруга (7 сах.), и трећа, ако се од Пријељине рачуна (7 сах.) затим долазе друга и пета (по 6 часова), па трећа, ако се од Мрчајевачке механе, а не од Пријељине узме (5 час.), а најкраћа је прва линија, (око 4 сата.

Као што смо из описа видели, правци ових среских путова негде се међусобно укрштају, а неки се и са окружним друмовима секу; али нису онако зрачнога вида као окружни, него опет и сви среcки путови излазе на окружну границу.

Сад нам још остаје да проговоримо штогод и о општинским путовима овог округа.

г, Општински путови.

Овиx има врло много, али ми ћемо пробрати понајважније, а ти су:

1, Из Гор. Милановца, поред Вујна, у Мојсиње.

2, Из Гор. Милановца, поред Вујна, у Пријељину.

3, Из Гор. Милановца на Савинац.

4, Из Гор. Милановца у Шилопај и Угриновце.

5, Од Чачка, преко Сувобора, за Ваљево.

6, Од Чачка, преко Видове, за Кабларске манастире.

7, Од Коњевића, преко Љубића све брдом у Прањане, на границу.

8, Од Брђанске механе, Рожњем, у Бершиће (мех.)

9, Од Врљеве баре у Јанчиће и на границу Ужичку.

10, Из манастира Благовештења, преко Потркање — за у Добрињу.

11, Од Бершићске мех, уз Дичину, за Бањане, Полом и Баа.

12, Од Бершићске механе, брдом на Рајац — за Славковицу.

13, Из Рудника, Корушцем на Ваган.

14, Из Рудника, низ Брезовицу, у Дићe.

15, Из Калањеваца, низ Качер, у Моравце.

16, Из Калањевца, у Сирдљиковац.

17, Из Моравaца у Сирдљиковац.

18, Са Рудника, преко Брекиње, на Савинац и стару варош.

19, Из Теочина преко Проструге и Штавице, — за Веоград.

20, Са Рудника, преко Штурца, у мр Враћевшницу и механу.

Да посмотримо појединце све ове разне коловозе.

1. Из Гор. Милановца, поред Вујна, у Мојсиње.

До косе Ђиорца, одма по прелазу Крушевичког потока овај је пут заједнички са оним среским, што преко

Вреснице за Карановац води, и који је описан под 4, Са тога раздвоја овај пут окреће десно, к југу, пресеца опет у врху Крушевички поток, затим и Газдину воду и постепено пењући се доспева на превоје између Виса и планине Вујна, код Шапчине ћуприје. Ту се у десно дели од њега пут, што испод Вујна, брдом у Пријељину води, и који ће се касније описати. Са овога раздвоја пресеца Мојсињски пут поток Добру воду, па све низ косу, што се од Виса, између Вилине воде (Весног потока) и Добре воде пружа, спусти се постепено у Бању (Весни поток), и прелази на њену леву обалу, изнад утока Добре воде. Сад се пење уз брдо, пресеца поточак Бијелу воду, па испод Савине планине излази на Увијену оскорушу. Одатле све вододелницом Бање и Островке, преко Котарна, води на ниже, поред школе и цркве Мојсињске, док се неспусти механи Мојсињској, на срески насип, што из Коњевића на Бумбарево брдо води. Изнад школе, код зборног батаљоног места, пресеца га један коловоз, који из Доње Трепче с десна долази, те води лево у Остру, Вечањ и Мрчајевце (цркви).

Главни правац овога пута јест јужни. Он има једну велику узбрдицу (пењање на Вујанско седло код Шапчине ћуприје) и једну низбрдицу (силазак од Шапчине ћуприје у Бању). Дакле код њега су два главна нагиба. Његов део до Шапчине ћуприје мучнији је, него одавде до Мојсиња, где је уопште удобан за путовање, осем у кишно доба, кад се нешто блата начини. Он прелази вододелницу Деспотовице и Бање (посредно, а непосредно Луњевичке реке и Весног потока); а осем тога и 7 речица и потока, рачунећи од Милановца, а 5 од Виорца. Само се на Доброј води налази дрвен мост; остало су све бродови.

Путне су даљине ове:

Од Гор. Милановца до Шапчине ћуприје $1^1|_4$ с.

Одатле до Мојсиња $1^3|_4$ сата.

Од Милановца дакле до Мојсиња има добра 3 сата, овим путом; а Шапчина је ћуприја скоро на средокраћи.

Од раздвоја пак на Биорцу до Мојсиња има добра $2^1|_2$ сахата.

Ово је преки пут за свезу Милановца са зборним местом Моравског батаљона. Он веже Милановац, као центрум путова, са среским путом, што од Коњевића за на Бумбарево брдо води — долину Деспотовице са долином Моравском. Пролази кроз атаре: Луњевички, Гор. Трепчански, иде крајем атара Островачког и кроз атар села Мојсиња.

Механе налазе се само на крајњим тачкама: у Г. Милановцу и Мојсињу.

2. Из Гор. Милановца, поред Вујна, у Пријељину.

Овај је пут заједнички са оним за у Мојсиње, од Гор. Милановца до Шапчине ћуприје на Доброј води.

Од тога раздвоја Пријељански пут окреће десно, води југоисточним окомцима испод великог Вујна, преко Грчке стране, и нагло се спушта између Добре воде и Чкипине реке, те силази на вододелницу Бање и Дичине, па све њоме равно води, поред Станишића брда, на Зелену бару, Вучију Главицу и Калеме, па окреће југозападно и косом спуштајући се постепено, слази на Аниште код среске канцеларије у Пријељини.

Овај се пут пресеца са једним што уз Чкипину реку из Дичине за у Гор. Трепчу, низ Вргању иде. Даље на Зеленој бари одваја се један коловоз десно, те слази низ Пејово брдо Дичини; а на Вучијој главици одваја се лево опет један коловоз, те преко д. Трепче води механи у Мојсиње и у село Станчиће њиховој скели.

И овога је пута, може се рећи, у главном правац јужни. И он има у главном два нагиба: једну велику узбрдицу (до на Шапчину ћуприју) и једну дугачку низбр-

дицу (од Шапчине ћуприје у Пријељину). И овај пут прелази једну главну вододелницу Деспотовице и Мораве на превоју између Виса и Вујна, код Добре воде. Он веже два речна басена: Деспотовицу и Дичину па и Мораву. У дѐлу до Шапчине ћуприје пресеца, као што је код пређашњег пута означено 5 потока; а одатле до Пријељине негази никакву воду.

Пролази кроз атаре следећих села: Луњевице, води границом између Гор. Трепче и Прислонице и кроз атар Пријељански.

Путне су даљине ове:

Од Гор. Милановца до Шапчине ћуприје 1¹|₄ с.

Одатле до Пријељине (среске канцеларије) скоро 2 с.

И тако од Гор. Милановца до среске канцеларије у Пријељини, тим путом, има јаче од 3 сата.

Механе налазе се само на крајњим тачкама: у Милановцу и Пријељини.

Овај пут нема засад друге вредности, осем кад би се окружни насип, који из Гор. Милановца у Чачак води, поплавама покварио (као што је 1863 и 1871 г.), или би се од леда у Клисури загатио, онда би свеза била овим путем. Иначе овај је пут доста сталан. Најтежи је део преко Крушевичког потока, и од Шапчине ћуприје док несиђе на вододелницу Бање и Дичине код Станишића брда.

3. Из Горњег Милановца на Савинац.

Он је заједнички са окружним Ваљевским друмом, што је под 1. описан, и то до Записа. Ту се деле: Ваљевски окреће десно, а овај лево, те се спушта у изворе Врусничке речице — у поток Орашје, који пређе, па се онда почне пети, доста припрто и пење се непрекидно до на Црни врх. Ту се десно одваја један коловоз који слази у Клатичевачку реку — цркви Таковској; Савина-

чки пак пут окрене лево, спушта се мало до под Брусничко Осоје, па онда вододелницом Клатичевачке реке и Дичине, између потока: Јасеновита и Цветков то́чак с десна, а Глоговца и Сирдана, с лева, поред Ста́рца и Главице, слази у долину Дичине, код Савинца — цркве, где је и општинска кућа Таковске општине.

Овај пут, дакле, у главном води брдима, веже долину Деспотовице са долином Дичине. Он пресеца њихову вододелницу код Црног Врха и Брусничког Осоја и прелази само један поток, на коме се дрвена ћупријца налази. Овај је пут употребљив, поглавито његов део од Црног Врха до Савинца. Кад су мочарна времена, онда се неиде преко пот. Орашја, већ брдом, Ваљевским насипом, до с оне стране Осређа, па ту окреће лево, вододелницом Клатичевачке и Брусничке реке између: Завидруга, Вучијака и Закопа, с десна, и Трњака, с лева, док неизађе, код Црног Врха, на онај коловоз, преко Орашја водећи, јер је у кишно доба врло мучно преко Орашја узићи.

Правац је овом путу западни. Пролази кроз атаре: Бруснички, међом Таковског и Семедражког и кроз Шарански атар.

Од Гор. Милановца до Савинца има 2 сахата. Механе нема.

4. Из Гор. Милановца у Шилопај и Угриновце.

Овај пут иде са Крагујевачким насипом, до прелаза Крушевичког потока заједнички, ту се у лево одваја од насипа, прелази Крушевички поток, а одма затим и Бацковац, па окрене на више уз косу, између Бацковца и Велеречке реке, док неизађе на вододелницу Дичине и Деспотовице, код Велеречке суднице, где се укршта са путом, што од Рудника, преко Брекиње, за на Савинац и стару Брусницу води. Са овога раскршћа се спушта у долину Љутовничке реке, уз коју нéко време иде њеном

левом обалом, изнад утока пот. Мочилца, прелази на десну обалу, пење се мало па спусти те пређе поток Дубоку, и уз поток Сéлинац излази на брдо, на пут, који десно на Брекињу иде; овај окрене лево и брдом водећи после кратког времена долази чесми Барјактаруши на Триповцу. Код ове чесме састаје се са описаним путом с лева долазећи коловоз, који се од Ваљевског насипа код Тетребуше одваја и венцом између Калиманске и Љутовничке реке на цркву и школу Љутовничку удара и код Барјактаровића чесме с њиме се везује. Управо је пруга, на Љутовничку цркву и даље Ваљевским друмом врло мало и преча за свезу са Милановцем, па и удобнија; али ми смо узели, те смо овом приликом узгред описали и онај пут преко Велеречи и Љутовнице, јер се њиме скоро читава та општина служи. Од чесме Барјактарице, која је глава Грнчарици (басен Врезовице), пут узимље северо-северно-западни правац, низ косу, која дели воде Кривој реци и Грнчарици и постепено силазећи спусти се Шилопајској судници. Ту се путови деле: леви пресеца Криву реку и Пељин поток, пређе преко вододелнице Криве реке и Бољковачке и у Девесиловици састаје се са Ваљевским друмом; десни удара на брежуљак Циганку, прегази Давидовачку реку, пређе преко вододелнице Давидовице и Брезовице, и спушта се у долину последње, цркви Заграђској; средњи, који у Угриновце води, — у долину Брезовице — продужава и даље ићи низ Криву реку, њеном десном страном, пролази испод брда Голубца, близу састава Криве реке и Давидовице, прегази прву, и после неколико минути хода, прегази и Брезовицу испод утока Криве реке у њу, и ту се — у долини Брезовице — састаје са путом, који са Рудника низ ову долину у Угриновце и даље води, и који ће се касније подробно описати.

Цео овај пут има главни правац северо-северно за-

падни. Он веже долину Деспотовице са басеном Дичине (Љутовница) и Брезовице, и као што смо видели више води брдом и странама него долином. Он пресеца две главне вододелнице: код Велеречке суднице међу Дичине и Деспотовице, и код Барјактарице водолучницу Дичине и Брезовице. Осим тога, узимајући преко Велереча, прелази преко 8 разних река, речица и потока; а Ваљевским друмом на Тетребушу, само 4. Од ових има мостова само на 3 прелаза, а остали се броде. Са свакога пак гледиште део Ваљевским путом на Тетребушу идући, претежнији је од оног преко Велеречи. Уопште вредност овог пута у средњу је руку, и што се сталности и доброте пута и што се његове важности тиче. Пролази кроз атаре села: Велеречи, Љутовнице, Шилопаја, кроз Криву реку, а дотиче се и Накучана и Угриноваца, где се и зауставља.

Најтегобније тачке на овом путу јесу у долини Љутовничке реке, кад су мочарни дани и при прелазу Криве реке.

Даљине на овом путу ове су:

Од Горњег Милановца до чесме Барјактаровића на Триповцу $1^1/_2$ сах.

Одатле до Шилопајске општине $^3/_4$ часа.

Од Шилопајске суднице до у Брезовицу (састав са Рудничким путом) $^3/_4$ сата.

И тако од Гор. Милановца до почетка Угриноваца 3 сахата, и онда је тим путом чесма Барјактарица на половини пута.

Механе нигде нема.

5. Од Чачка, преко Сувобора, за Ваљево.

Овај коловоз почиње од Чачка, и чим пређе понтонску ћуприју на Морави, одваја се одма од окружног насипа што у Милановац води, окреће лево пољем Љубичким,

води донекле дном долине Моравске кроз лужнике, и готово у правој пруги, после $^3/_4$ сата излази на вододелницу Мораве и Чемернице, па превоје у селу Трбушанима. Ту се укршта са оним коловозом, који од Коњевичке механе брдом за у Прањане иде. Са ове раскрснице Сувоборски пут спушта се Чемерници, коју прелази; наскоро затим прелази одма изнад њеног утока и Горевничку реку, пење се уз косу и ту се састаје са путом, што од цркве и школе Мијоковачке (које су лево остале) преко Чемернице долази. Од овог саставка пут све води уз косу која дели воде Чемерници и Горевничкој реци, кроз село Гор. Горевницу, имајући главни правац северни. Од саставка, после јачег ода од једног сата, пење се овај пут на серпетинско брдо Јељен, у врх села Г. Горевнице, између Дерловаче и Јеринског потока. Са Јељена и даље пут води поменутом вододелницом (Чемернице и Горевничке р.) на Кобилиште, Јасик, Ружин гроб. На овом месту одвајају се у лево два пута, који преко Чемернице у Прањане и Коштуниће иду. А мало унапред опет се лево одваја један коловоз, који преко Царевца прече води и на Равном Гају с овим се састаје. Даље води сувоборски пут брдом на Метаљку, Камениту и Галич, где окреће западно, те почне ићи вододелницом Дичине и Чемернице, које се од Галича до на Сувобор једнако придржава. Појединце пак од Галича до Равног Гаја иде водолучницом Брезањске р. и Коњске. Код Равног Гаја укршта се са окружним друмом, који из Гор. Милановца у Пожегу и Ужице иде. Од Равног Гаја до Теочинског крста води преко Орашчића, венцом између Брезанске и Теочинске реке десно и Шибана лево. У врх Брезанске реке, близу Коштунићског крста укршта се с овим путом коловоз, који из долине Чемернице и општинске Теочинске куће низ Брезањску реку, цркви Брезањској иде. А пре тога код Орашчића одваја се десно пут, који преко Лозња, Шта-

вице и Липља у Београд иде, и који ће се доцније описати. Од Теочинског крста иде пут местимично вододелницом десно Брајићске реке (Дичина) а лево Дреноваче (Шибан — Чемерница) све до Преслијеша, и то на Брајићско гробље, и поред Кршева, Дреновитог и Црног врха. Код Брајићског гробља удесно се одваја један коловоз, који између Аџијине куле и Теочинског крста, низ поток Пановац слази у Дичину код Аџијине цркве у Бањанима. Сувоборски пут већ од Брајићског гробља почиње се пењати постепено до на Преслијеш. Одатле се постепено спушта водећи вододелницом Дичине и Чемернице (непосредно в. Буковаче), док несађе на Превоје између Сувобора и Преслијеша. Одатле се пут нагло пење (6—10°), вијуга између серпентинских вршака, и остављајући поред себе лево Сувоборак (мали Сувобор) пење се до на велики Сувобор (главни врх), који десно поред пута остаје. То је највиша тачка, на коју се овај пут пење. Од Сувобора овај коловоз и даље иде, испод Дебелог брда (лево), и код Анатеме излази на границу, где прелази у Ваљевски округ, или се десно, преко Анатеме одваја једна грана, која у Ваа слази.

Са Границе за Ваљево он силази низ поток Рије у Планиницу, Струганик, Попадиће, и ту се дели: десни иде у Топлицу (дућани — у Рибници конак); леви у Мионицу и даље у Ваљево.

Овај пут Сувоборски има углавном скоро северни правац. Он веже долину Мораве са долином Колубаре. Његова је карактеристика, да све брдом води (у Рудничком окр.) јер само две воде прелази (Чемерницу и Горевничку реку), на којима ћуприје нема. Осим тога пресеца овај пут једну најглавнију вододелницу у овом округу, на Сувобору, а то је она, што дели воде басену Колубаре (Сава) и Чемернице (Морава), и другу такође главну у Трбушанима између Мораве и Чемернице. Пролази кроз

Моравски и Црногорски срез, и то кроз атаре села: Љубића, Трбушана, дотиче се Враниһа, па кроз Горњу Горевницу, Срезојевце, и међом Брезне, Теочина и Брајића с једне и Коштунића с друге стране.

Најтегобније су тачке на овом путу: у кишно и влажно доба кроз лужњаке у долини Моравској и кроз Горевницу, јер се големо блато због смо̂нице гради; кад је велика вода прелаз преко Чемернице опасан је; а увек је тегобно са товарним колима уза Сувобор узиһи (само пењање уза Сувобор траје 30 минути), због стрмог пада и крупног камења, којим је пут посут.

Путне даљине на овом коловозу јесу:

Од Чачка до спрам Мијоковачке цркве добар сах.

Одатле на Јељен 1$^1|_2$ с.

Од Јељена до Теочинског крста 2$^1|_2$ сата.

Од Теочинског крста до на Сувобор 1$^1|_2$ сах.

Са Сувобора на границу $^1|_2$ сата.

И тако од Чачка, преко Сувобора, на границу има 7 сахата.

Од прилике је Галич на средини.

Механе се нигди неналазе, осем у Мијоковцима, која од пута лево за $^1|_4$ — $^1|_2$ сата остаје.

6. Од Чачка, преко Видове, за Кабларске манастире.

И овај коловоз има своју полазну тачку од понтонске һуприје на Морави, код Чачка, где се у лево одваја од Милановачког насипа, те води равном и блатном долином Моравском, кроз њиве кукурузом засејане, прелази Мора́вац, и после 1$^1|_2$ сата пута од Чачка, све уз Мораву водеһи, долази до реке Каменице. Од Чачка до Каменице силазе на овај пут више коловоза из: Трбушана и Пријевора, којима се ова села као и: Мијоковци, Горевница, Теочин, Брајићи, ... служе, за силазак својим њивама у Морави, и за у Чачак. Каменицу прелази овај пут код воденице

мра Никоља, па окрене уз брдо пењати се на водомеђу Каменице и Мораве и излази код совара видовски, на место Смиљевац. Одатле све иде тим венцом, кроз село Видову, преко Међедовника и силази на Брљеву бару, где се укршта са оним среским путом, који из Пријељине преко Каратка за у Пожегу и Ужице иде, и који је под 2, описан. Са Брљеве баре почиње овај пут да се спушта Морави, пређе преко једне камене ћуприје у врх једног потока, затим се и даље и то нагло спушта (8°—10°) к Морави, док се код Кривог Вира сасвим Морави неспусти, гди прелази потоке: Кајнак, Разбијени камен, а затим и Липовицу. Одатле се почиње опет пењати доста стрмо, док се неуспе на ивицу брда, гди се у лево одваја колловоз за у манастир Јовање, који на једном планинском језику лежи, што се у Чачански округ увукао, и око кога Морава змијевидно увија. Са овог раздвоја, пут за у манастир Никоље окреће десно и спушта се опет Морави, и пошто се до ње сиђе, пресеца Селачки поток, а наскоро и поток Малу, и затим се доспева у мр. Никоље, који је под Кабларом, на његовој источној страни.

Одавде за свезу са мрима: Преображењем, и Благовештењем, који изнад Каблара, на његовој западној страни стоје, неможе се другаче, него или пешке или тек на коњу, и то: или преко брда уз пот. Малу и поврх Селачког потока на Доњак, па отален око Каблара и низ Асановац на Мечково брдо, па у Благовештење (десно) и Преображење (лево). Или: из Никоља, уз Мораву, управо у Преображење, веругајући се преко стрмих окомака и литица Кабларских, које су се у вертикалним стенама над мутну и валовиту Мораву наднеле. Овуда могу само вешти горштаци пролазити, који се научили за козама по овим врлетним местима веругати се, па и они морају на неким местима овуда и четвороношке ићи, а на неким местима и уз розге се пети или низ њих силазити, где

најмања погрешка кошта живота. Таква је свеза Никоља са Преображењем! — Кад је мала вода, може се полагано на коњу и уз Мораву бродити прелазећи је 2 пут, било у Преображење, било у Благовештење.

Од манастира Благовештења за свезу са Пожегом, даље уз Мораву, настаје опет неки вид колскога пута. Овај од манастира води уз косу изнад манастира до на Мечково брдо, (6 минути ода), где се састаје са оном коњском стазом, која из Преображења долази. Ту, на Мечковом брду састаје се с десна долазећи и коловоз, који око Каблара обилази и од Потркање низ Асановац силази. Са Мечковог брда коловоз води страном, прелази поток Милошеву воду, затим Дуги дô и на Облуку силази низ брдо (10—12° пада) до у поток Асановац, овај прелази, и одма затим, испод Кобиље главе прелази се у Ужички округ у село Тучково. Пут и даље води за у Пожегу све уз Мораву.

Као што видесмо овај је пут најгори у целом овом округу, и скоро његова половина неможе ни носити назив пута; јер од раздвоја са Јовањским путом, кола у мр. Никоље немогу долазити, због ускости његове; а од Никоља до Преображења, једва поједини вешти пешаци могу прећи с опасношћу. Од Преображења до на Мечково брдо, за свезу са Благовештењем, води такође једна вратоломна стаза. Одатле до границе може се назвати приличан, и ако има велики пад, и на многим местима горња му страна виша од доње. Део пак од Чачка до Каменице, кад су кишни дани и мочарна времена, због блата је неупотребљив, одатле уз брдо видовско тегобан због стрме узбрдице (8—10°), и тако остаје као добро употребљиво парче брдом видовским од Смиљевца па до Јовањског раздвоја, и ако и ту има грдних нагиба (10 и 12°). У опште овај се пут само за невољу може као пут сматрати.

Овај пут има више западни правац, али се мало се-

веру окреће. Као што смо видели он води и долином, и брдом и страном. Само за долину Моравску служи. Прелази, осим Каменице, и 8 некаквих горских потока (торента), од којих само на једном ћуприја имаде. Несече никакву вододелницу. Пролази кроз атаре следећих села: Трбушани, Пријевор, Видова и Рожци, у чијем су атару и она 4 манастира.

На овом путу следећа су одстојања:

Од Чачка до Каменице 1½ сах.

Одатле до на Брљеву бару 1 д. сах.

Са Брљеве баре у Јовање 1 сат.

Оа Јовања до Никоља ½ сах. доброг.

Од Никоља до Преображења преко Каблара (козији пут) ½ сата; а около преко 2 сата.

Од Преображења до Благовештења (стаза) 1 сат.

Од Благовештења до границе ½ сата.

И тако од Чачка преко ових манастира све уз Мораву идући има мучнога пешачкога пута, до Ужичке границе, на Морави преко 6 сати хода.

На овом путу само се налази једна механа у Трбушанском атару, код Трбушанског брода.

7. Од Коњевића, преко Љубића, све брдом у Прањане — на границу.

Од насипа Чачанско-Миљановачког, код Коњевичке механе, одваја се овај коловоз општински, узме правац западу и почне се одма уз Љубићско брдо пењати и то доста припрто, док на његово теме, у врх Танчова и Никитова потока неузиђе. Одавде све води венцом тога брда, водолучном међом Каменице и Мораве, ударајући поред места, где су шанчеви 1815 год. били и постепено спушта се на превоје Трбушанско, где се укршта са путом, што из Чачка за на Сувобор води. До овог пак места, три се је коловоза са овим укрстило и 3 се од њега

одвојило (2 удесно и 1 у лево), од којих најважнији је онај, што из Милићеваца, низ Милићевачку реку на њен уток у Чемерницу слази и овај пут сече; и други, што из Рожња преко Ракове уз поток Водицу долази, и оба за у Чачак преко Љубићског брда воде. Са Превоја продужава описани пут и даље брдом водити на Матораково брдо, изнад Мијоковачке цркве и школе, где се укршта са оним среским путом, који од Пријељине, на Врљеву бару, и преко Каратка за Пожегу и Ужицу води. Затим истим венцом — вододелницом Каменице и Чемернице на Спужињак и Мијоковачко гробље. Ту с десна долази коловоз, који од цркве Мијоковачке уз Чемерницу и Дридарски поток иде. Даље описани пут иде на Равни Гај, Челин гроб[1]) (Мрамор, Лединак), на Катрића брдо, поред Главаја, на Лекеницу док не приспе на окружни друм, који из Гор. Милановца долази, да преко Гојне горе у Пожегу и Ужицу иде. Ту се та два пута укрштају, на брду, а затим овај општински води још и даље, и прелази у Дружетиће — Ужички округ, а једна грана удесно одваја се, те иде по врх Прањана и у Коштунићску планину.

На Катрића брду пресеца овај описани пут један коловоз, који од цркве Прањанске долази и низ Катрића поток слази у Јанчиће на уток Лєвнице у Каменицу, и даље на Дубац и Ужичку границу. Осим овога одвајају се од описаног пута, од Мијоковачког гробља па на даље, још некаква 4 коловоза, који у села: Мијоковце и Прањане воде, или служе за одлазење у планину и доношење дрва.

Карактеристика је овога пута та, што ниједног досада није била, да нигде никакву воду непрелази, него све брдом води, а то је: водолучном међом Мораве (и Каме-

[1]) „Челин гроб“ зато се зове, што су ту челе неког човека тако испецале, да је од тога и умро, па га ту и сахранили и камен му ударили, који и сада постоји, па зато се и „Мрамор“ зове.

нице) с лева и Чемернице (и Плане) с десне стране. Он дакле служи за свезу долине Чемернице и Мораве са Каменицом — њеним изворним пределом; а уједно веже међу собно и два окружна (Чачански и Пожешки) и један срески пут: на Брљеву бару, јер их сва три попреко пресеца. Он пролази кроз део Моравског и Црногорског срез (Прањани), и то кроз атаре ових села: Коњевићи, Љубић, Трбушани, Пријевор, Мијоковци, међом Рожаца и кроз Прањане. Његов је главни правац северо-западни.

Најтегобније су тачке на њему: пењање од Коњевичке механе на Љубић; спуштање код Челина Мрамора и у кишно доба због блата у атару Прањанском. Иначе у сушно доба овај је пут врло употребљив и постојан. Предео је од чести шумом покривен; а на многим местима и врљикама ограђен, због оближњих обиталишта.

На овом су путу следеће даљине:

Од Коњевичке механе до на Матораково брдо, изнад Мијоковачке цркве, скоро 2 сах.

Одатле на Катрића брдо 2 сахата.

Са овог раскршћа до Пожешког пута $1^1|_2$ сат.

И тако од Коњевићске механе до Ужичке границе (Пожешког пута) има око $5^1|_2$ часова.

Механе нигде нема, осем на полазној тачки: у Коњевићима. Мијоковачка механа одстоји од овог пута за $^1|_2$ часа (код Матораковог брда).

8. Од Брђанске механе Рожњем у Бершиће — механи.

Од насипа, који из Милановца у Чачак води, одваја се овај коловоз десно, баш код ћуприје на Деспотовици, што је на 100 кор. од механе Брђанске, окреће десно, те води пољем Брђанским, у подножију брда Зрњаче, удара на Сирдљиву бару и на Брђанску општину, па код Вујанске воденице, одма више Каменца, прегази Дичину, води уз

поток Сурдук док се неиспне на брдо Соколићско. Ту се путови раздвајају: лево води један коловоз кроз село Соколиће, све венцом брда на Грчко гробље и слази на састав Дичине и Чемернице, а може и лево спустити се у Дичину. Десно одваја се пут за у Рожањ, који узима северо-западни правац, и води све планином Рожњем — његовим венцом, а то је вододелницом Чемернице и њених приточица (Раковска и Милићевачка река) лево и Дичине и њених приточица (Дреновица и неки потоци) десно, непрекидно пењући се док недоспе на Ковиљачу највишу тачку у Рожњу. Са ове тачке пут се спушта и то близу Совљака доста стрмо, затим обилази око брда Совљака (десно остаје), имајући стрме нагибе и доспева на Бијело гробље, гди је опет једна путна раскрсница.

Од раскрснице у Соколићима до раскрснице код Бијелог гробља, у врх потока Ратковца (иде у Дреновицу), следећи се коловози одвајају од Рожањског пута: 1, Код Црвене земље, у врх пот. Лозањца, одваја се лево један коловоз, који преко Широког поља и Милићевачке реке води у село Милићевце и излази код Милићевачке општинске куће на онај срески пут, што од Пријељине уз Чемерницу на Брљеву бару иде. 2, На истом месту, десно одваја се опет коловоз, који низ косу слази у поток Лозањац и Дичину и састаје се са овим Рожањским путем, баш код Дичине, пре прелаза воде. Овим путем обично иде горњи крај Моравског среза за у Милановац. 3, Мало даље од Црвене земље одваја се опет лево један коловоз од Рожањског пута, који слази на Прокоп и на Широком пољу састаје се са оним што преко Милићеваца води. 4, Мало опет унапред одваја се десно један путић, који низ Црвени извор слази у Дичину и води Савинцу. 5, На Ковиљачи лево се одваја један коловоз, који низ Милићевачку реку и преко исте, низ Горевничку реку у Чемерницу на поменути срески пут излази.

На раскрсници пак код Бијелог гробља, овако се деле путови: лево одвајају се од описиваног пута два коловоза: један што брдом између Милићевачке и Горевничке реке слази у Чемерницу, и други, који преко Бијелог гробља и Галича излази на Сувоборски описани пут. Бершићски пак пут, одваја се од њих десно, силази низ поток Перало (Враључ) страном Дреновачког брда, док се у Бершићску реку, испод састава Теочинске и Брезанске реке, неспусти. Ту се од њега лево одваја коловоз, који уз Брезанску реку цркви Брезанској води и излази на Пожешки друм. А описани пут прелази Бершићску реку (Дреновицу), пење се на вододелницу њену и Дичине, близу Главице, и одатле се доста нагло спушта механи Бершићској на Дичини, где се састаје са Пожешким окружним друмом. На брду укршта се с овим путом коловоз, који од Таковског грма и са Савинца долази том вододелницом и даље њоме преко Главице води за у Теочин, пресецајући Пожешки друм.

Главни правац овога пута јест северо-западни. Он веже долину Деспотовице са долином Дичине. Више води брдом него долином, јер највећи његов део води Рожњем — венцом планинским и речном вододелницом. Прелази само Дичину, 1 поток и 1 речицу, и нигде нема ћуприје. Вододелницу Дичине и Чемернице пресеца на Бијелом гробљу, а њом води кроз цео Рожањ. Пролази кроз један део Моравског и Црногорског среза и то кроз атаре следећих села: Брђана, па међом Милићеваца, Шарана и Дренове и кроз Бершићски атар.

Најгоре су тачке на овом путу: пењање на Соколићско брдо и местимично у Рожњу (Ковиљача и код Совљака). У осталом земљиште је, куда овај пут проводи чврсто: камен рожнац и серпентин; а предео шумом обрастао. Пут је доста сталан: само у Брђанском крају образује се блато кад су мочарни дани.

Од Брђанске механе, Рожњем Вершићској механи у Дичини 3 сахата.

А истим путом само лево, Врезањској цркви и механи опет 3 сах.

Механе се налазе само у Врезни и Вершићима, и то нису по плану.

9. Од Брљеве баре у Јанчиће и на границу Ужичку.

Од среског пута, који од Пријељине, преко Брљеве баре, у Пожегу води, одваја се овај општински пут код Брљеве баре, пре прегаза Каменице (на левој обали), и то десно, те води све уз Каменицу, коју пређе двапут, затим и поток Грабовац, па код рâвни Цагање, прелази опет Каменицу двапут једно за другим, па поток Јовац, затим испод Гола бријега прође, па пресече Главајски поток. После овога опет 2 пут ускоро прегази Каменицу, па поток Црквиште, и неко време водећи у подножију коса Главајских, доспева у Јанчиће, на уток реке Лôмнице (Ловнице). За сво ово време, само се један коловоз од описаног одвојио, и то лево, у месту Вуђевцу, пре прелаза потока Јовца, те уз поток Раковицу иде, уз брдо се пење и излази опет на срески пут преко Брљеве баре, за Пожегу водећи, негде близу Потркање. Код утока Ломнице, долази с десна, са Катрића брда и низ Катрића поток и Каменицу, коловоз, те се са овим веже. Овај пак, за на границу Ужичку, прелази Каменицу баш испод утока Ломнице, после мало прелази и планински поток, који с десна у Ломницу утече, па се почне врло стрмо уз брдо да пење, па све уз Падински поток (његов крак Топлик), и испод Гувна,[1]) једнако пењући се, излази

[1]) Кажу, да су некад за стара земана, туда све њиве биле, и на томе месту, да су имали опште »гувно", где су сво жито врли. Отуда томе брегу и име. Испод њега, на његовим странама, што су према Топлику, веле, да су некад све сами виногради били. које се посведочава тиме, што се и сада крље од винограда и вињаге налазе, а и по који жбун закржљалих гуња (дуња).

на Мрамор и даље на Дубац, где с лева долази пут од Потркање, преко Каменове главе и Кесецијина гроба. Са Дубца овај пут иде брдом на Рамине, и преко Шиљковице прелази у Ужички округ — у Добрињу. На Дубцу, одваја се лево још и један коњски пут, који у Врнчане, Добрињу и Папратиште води, по врх потока Церовице.

Главни је правац овога пута северо-западни. Као што смо видели он поглавито служи за комуникацију у долини Каменице и води пола долином, а пола брдом. Он прелази 6 пута Каменицу и 6 разних горских потока, а и једном водолучницом води (Каменице и Мораве), од Дубца до Шиљковице, где у Ужички округ прелази. Овај пут пролази кроз атаре села: Рожаца и Јанчића и дотиче се у врху и села Врнчана.

За овај пут неможе се рећи на ком је месту тегобнији ни црњи: да ли на бродовима Каменице и у целој њеној долини, због великог гранитског камења, којим је бујна Каменица своју долину и бродове испунила, а особито кад су веће кише и кад придође, те својим бесним таласима прекида сваку свезу; дали где се од утока Ломнице уз Падински поток и Топлик уз брдо до на Дубац пење, и где је нагиб пута од 4—12°? Само за парче пута од Мрамора до Шиљковице може се рећи да је угодно за свакојаке прилике.

Путне су даљине на овом коловозу следеће:

Од Брљеве баре до у Јанчиће (уток Ломнице) има $1^1|_2$ сах.

Од утока Ломнице уз брдо на Дубац и до Ужичке границе има 1 добар сах.

И тако од Врљеве баре уз Каменицу до на Ужичку границу има $2^1|_2$ сата.

Механе нигде нема.

10. Из мра Благовештења, преко Потркање, за у Добрињу — Ужички округ.

Овај пут полази од манастира Благовештења на његовој северној страни, води одма уз брдо док неизађе на Мечково брдо, где с десна долази стаза, која Преображењу слази. Са Мечкова брда наш пут води све странама врхова, који су се југозападно од Каблара дали, те увија по врх потока: Милошеве воде и Дуга дола и савијајући у десно, спушта се у поток Асановац у место Шаник. Ту прелази Асановац, води уз овај поток, прелази га опет у врху, спрам Пилопаћа (косе) а изнад Ваганаца,[1]) па уз брдо, удара на чесму Меленик и излази на Потркању,[2]) на онај срески пут, који од Пријељине, преко Врљеве баре, долази. Са Потркање одваја се од среског овај пут у десно, и води венцом преко Каменове главе, Кесецијина гроба[3]) и Вукове горе[4]) и излази на Дубац, где се састаје са оним путом, који из Каменице долази, и који је мало пре описат, па с њим заједно, преко Шиљковице води у Ужички округ — у Добрињу.

Овај пут има у главном правац северо-северно-западни. Највише води страном и брдом. Само прелази Асановац двапут, више никакву воду. Никакву вододелницу непресеца, а води од Потркање међом Каменице и Мораве. Води кроз Рожчански атар и међом Јанчићског и Врнчанског. Његов најмучнији је део уз поток Асановац. Иначе је доста сталан и употребљив пут. У Асановцу одваја се

---

[1]) То су као чанци у камену изљебљени, где вода извире, отуда име.

[2]) Потркања, то је планинско седло између Вјетриње и Каблара. Ту су обично сватови Карадашки коње тркали, јер је мало обравнито место, па отуд му име наденуто. Ту се налази опет једно сватовско гробље.

[3]) Неки турски кесеција (хајдук) ту је закопан, зато се тако зове.

[4]) На врху су велике букве у гомили, одакле је и брду име наденуто.

од њега лево један коловоз, те преко Бајиног Осоја на Кијевчицу излази.

Од мра Благовештења до Потркање 1¹|₄.

Од Потркање до Дубца ³|₄ сата.

И тако од мра Благовештења до Дубца и Ужичке границе има 2 сах. хода.

11. Од Бершићске мех., уз Дичину, за Бањане, Полом и Баа.

Од моста код Бершићске механе на Дичини, одваја се овај пут од пожешког окружног друма удесно, те води уз Дичину њеном долином, и то до Брезанског потока, њеном левом обалом, а ту прегази речени поток а после и двапут ускоро Дичину, те опет уз њену леву обалу иде прелазећи потоке: Млакву, Драговац, Селиште и Мартиновића поток. Код Ковачевића пот, прелази пут на десну обалу Дичине, и ту одма пресеца Ковачевића пот, а затим Ћелије и Вотића пот, па опет пређе на леву обалу, и до цркве Вањанске непрекидно њоме води и у томе простору пресеца још и поток Студенац.

Од цркве у Бањанима, која је на саставу Велике и мале Дичине, а на левој обали последње, за у Полом и Баа, прелази пут у малу Дичину те води уз велику Дичину, пресеца Колегичко врело и одавде се почиње беспрестанце пењати до на Рајац. Од Коленичка врѐла најпре иде уз Коленичку косу, оставља десно Стовиште, води испод Гращца, кога такође десно поред пута оставља, па све уз брдо остављајући лево Петлачу, пење се на Рајац. Одатле више узимље западни правац, те води овим планинским венцом, што дели воде Љигу и Дичини (а посредно Колубари и Морави), и то до изнад Груковице; ту узимље северо-западни правац и почне се спуштати; код Гучева савија северо-западу, и у неколико окука спусти се у Баа, испод главног извора Љига, код манастирине. Из Баа може

се низ Ваашку реку (главни извор Љига) сиђи у Љиг ка Ваљевски друм, код Гукошке механе, и у томе прелази Ваашку реку 13 пута и некаквих 6 потока и торената.

Од овог описаног пута одвајају се, или на њега излазе следећи коловози:

1, Код утока Ковачевића потока укршта се с њиме пут, што из Теочина са Воског брда долази, те уз Дакића брдо излази на пут горњи, преко Лозња.

2, Код Вањанске цркве десно се одваја један коловоз те излази на горњи пут; а с лева долази коловоз од Сувоборског пута низ поток Пановац.

3, На Рајцу с десна долази коловоз из Лозња; а код Груковице лево се одваја коловоз за на Сувобор, преко Анатеме.

Главни је правац овог пута северо-западни. Он веже долину Дичине са долином Љига: Пожешки пут (Вершићска мех.) са Ваљевским (Гукошка механа). Он води пола долином, а пола косама и брдима и пресеца најглавнију водолучницу у Рудничком округу на Рајцу — која дели воде Љига и Колубаре (басен Саве) десно, а Дичине и Чемернице (басен Мораве) лево. До у Ваа, осем што Дичину 4 пута и малу Дичину једанпут прегази, пресеца још 10 разних поточањака и нигде нема ћуприје. Пролази кроз атаре села: Вершића, Врезне, Лозња, крајем Теочина, кроз Вањане, Полом и Ваа.

Кад је кишно доба и кад се снег топи, уз Дичину од Вањанске цркве врло је тешко од блата и глибова проћи. Од Вањанске цркве до на Рајац, истина је пут сталан, јер је земљиште од серпентина, али је тегобно што је узбрдно и што има доста стрме нагибе (местимично око 10°). Са Рајца води кроз Букову гору до Груковице, где млоге жиле и кладе смећу пролазу, поред вртина, које се украј пута налазе. Од Груковице у Ваа опет доста је стрм пад. Земљиште је до Вањана обделано (њиве

и ливаде), од Бањана до на Рајац доста голо, а одатле до у Баа обрасло доста честом буковом шумом. И тако може се узети да овај пут до Бањана није увек употребљив, и тада се обично путује горњим путом, преко Лозња, који ће се за овим описати; од Бањанске цркве пак до у Баа, може се као горски пут сматрати, којим се велики товари немогу однети.

Низ Башку реку, до утока Славковице реке, мучно је с колима ићи, због силног камења и многих горских потока.

Путне су даљине:

Од Бершићске механе до Бањанске цркве $1^1|_2$ с.

Од Бањанске цркве до на Рајац $1^1|_2$ сат.

Са Рајца у Баа (црквини) имаће скоро толико.

И тако од Бершићске механе, преко Рајца, у Баа имаће јаче од 4 сахата.

Механе нигде нема.

12. Од Бершићске механе, брдом, на Рајац, — за Славковицу.

И овај се пут одваја од окружног Пожешког друма, близу ћуприје на Дичини, код Бершићске мех. и то на левој обали, па одма окрене уз брдо Дубово, и излази на вододелницу Озремице (слатке и Грке Бруснице непосредно) и Дичине, па све овим венцом водећи, негде се пењући, а негде по мало спуштајући се, после $1^1|_2$ сата доспева изнад Бањанске цркве на раскрсницу. За ово време, у врх Слатке Бруснице одвојио се десно један коловоз, који у Лозањ елази; а у врх Змајевачког пот, с лева долази коловоз уз Дакића брдо, из Теочина, који ћемо ми касније описати. На раскрсници изнад цркве с лева, долази пут од цркве, а десно се одваја пут за на Проструту и даље — за Београд (преки). Од ове раскрснице пут за на Рајац води уз брдо на Кршеве (камени мајдан) и преко Честих

букава те излази на главну вододелницу Дичине и Љига.

Ту на тој вододелници, на превоју између Великог брда и Рајца, близу Ајдучке чесме, деле се путови: десни, води том главном вододелницом на Простругу за у Вољковце и Бранетиће; леви иде на Рајац и веже се са оним путом за Баа; а средњи, слази у село Славковицу — Ваљевски округ.

И овај пут као и предидући веже област (басен) Дичине са заплавом (басен) Љига, — друм Пожешки са друмом Ваљевским (код Гукошке мех.) Карактеристично је, да никакву воду у Рудничком округу непрелази, него све планинским венцима води. Он је сталан и у свако време употребљив. Код Кршева има по већи пад, иначе је свуда удобан. Пролази кроз атаре села: Бершића, Лозња, Вањана и међом Гор. Бранетића.

Од Бершићске механе до на Рајац 3 сахата; изнад Вањанске цркве од прилике је средокраћа.

Механе нигди нема.

13. Из Рудника, Корушцем на Ваган.

Овај пут иде са оним сreским путом преко Калањеваца, до Дрењака, у врх Мале реке, заједно. Ту се овај пут од среског у десно одваја, те води планинским венцом, најпре вододелницом Јасенице и Качера (а непосредно Поточана и Војковачке реке десно и Островачке реке лево), завијајући око Сувог брда и Коклотича (Клокотича), који обадва гола брда на левој страни оставља. Код Коклотича одваја се удесно један коловоз, који води у Војковце и преко Стражевице, Језер — Варе и Гуџе слази у Јасеницу, код Манојловачке механе; а други коловоз одваја се код Сувог брда, опет десно, те низ Дебело брдо и Забељ води у Војковце и у Поточане. Од Коклотича описани пут даље води споредном водолучницом Островачке реке (Раслове) и Восуте, низ Корушац, на Грчко

гробље, Пасјачу између Великог брда и Виса, па низ поток Вртоломину спушта се у реку Восуту, и пошто ову пређе четири пута, излази у долину Качера, на састав Вукуље и Восуте, — одакле назив „Качер“ настаје, и испод реченог саставка прелази га. Са овог места пут води уз брдо и преко Мацарског гробља, пење се на Дубинац на вододелницу Вукуље и Качера, па узимајући северни правац све њоме води, преко Главице и Штовне и састаје се пред Лесковом баром са среским путом, који преко Калањеваца на Ваган иде, где заједнички доспевају.

Главни правац овога пута јесте северни. Његова је карактеристика, да и полазну и долазну тачку има исту са среским путом, који је под 5 описат. Он веже долину Јасенице са Качером а даље и са Колубаром (у Веоградском округу Пештан). Више води брдом но долином, прелази једну главну вододелницу: Јасенице и Качера (од Дрењака до Клокотича) и води двема споредним. Осим тога гази 5 бродова. Пролази кроз атаре следећих села: Рудника, Војковаца, Восуте, Драгоља и Живковаца. Од Дудинца до на Ваган иде окружном границом.

Најтеже су тачке на овом путу: силазак у Восуту и прелази преко ње и Качера, особито кад су мочарни дани. Па и брдом од Дрењака до Сува брда није најбоље јер местимично има стрмих нагиба и великог камења. У осталом може се рећи да је сталан и удобан пут.

Путне су даљине ове:

Од Рудника до у Восуту $2^1/_2$ сата.

Од Рудника до Плећове механе у Гарашима (код Главице) добра 3 сахата.

Од Плећове механе до састава са Калањевачким путом $^1/_2$ сата; а на Ваган 1 сат.

Дакле од Рудника, овим путем, на Ваган има добра 4 сата пута.

Од раздвоја пак са Калањевачким путом (код Дрењака) па до њиховог саставка опет има добра 3 сата.

Механе нигде нема; Плећова механа у Гарашима, на окружној граници, била је некад, али сад више непостоји, јер је стара затворена, а нова још подигнута није.

14. Из Рудника, низ Брезовицу, у Диће.

На превоју између Влата и Кеље, одваја се овај пут од оног, што преко Калањеваца на Ваган води, и силази низ Изворачки поток у долину реке Брезовице, прешав Изворачки п. баш код утока у Брезовицу. Ту с лева долази коловоз, који се од Рудничког пута на Делалића прлини одваја и низ Салашки поток слази. Одаде води све низ Брезовицу, њеном десном обалом, прелазећи потоке: Дубраву, Дубоки поток, Сребрницу, сад пролази испод косе Војводине, на којој се Заграђска црква налази, пресеца Драгуш и поток Рицинац и после кратког времена доспева на уток Криве реке у Брезовицу. Овде долази, с лева, пут, који преко Шилопаја из Милановца води. Од овог места описани пут и даље иде низ Брезовицу све њеном десном обалом, пресецајући потоке, који се у њу стачу: Милатовац, Сјеверовац, Турски поток, Радојичића пот, Јагњило, Чесмицу, Топлик и Грабовац. Сад се састаје са коловозом, који с лева, из долине Бољковачке реке, преко села Бољковаца долази. Даље води наш пут уз брдо удаљавајући се од Брезовице, на Јеленац, па се у селу Штавици, на брду, у десно одваја један коловоз, који брдом води до у врх Бождаревца, где се опет састаје са оним, што из Теочина за Београд иде, који ће се касније описати. Наш пут за Диће силази са овог раздвоја у Брезовицу, доста стрмо, прелази је, па одма почиње уз брдо, по врх Троструког потока, и на Јасицима — код совара Вањанских (доњих) излази на Ваљевски друм, с којим у Диће и даље води.

Главни је правац овог пута северо-западни. Он веже долину Јасенице са долином Брезовице: Руднички друм са Ваљевским. Прелази једну главну вододелницу Брезовице и Јасенице и прегази некаквих 15 река, потока и поточањака и на ниједном моста нема. Пролази кроз атаре следећих села: Рудника, Заграђе, Рељинаца, Угриноваца, Штавице и Вањана.

У сушним данима овај је пут врло угодан, јер се непење на никакву велику висину, и што по готову непрекидно долином води. У мочарном времену није баш најбољи због блата, које се местимично у долини Брезовице образује. Најтеже су тачке: силазак и прелазак Брезовице у Штавици и прелазак код Јагњилова потока и Чесмице, особито кад су кише.

Даљине су на овом путу следеће:

Од Рудника до Заграђске цркве 1 сахат.

Одатле до састава са ваљевским друмом преко 2 сах.

И тако са Рудника тим путом до Дићске мех. имаће на 3½ сата.

Механе нема нигде.

15. Из Калањеваца, низ Качер, у Моравце.

Од Калањевачке механе пут овај води све низ Качер, његовом десном обалом, прелазећи одма Берисаву, затим поток Добриловац, после ½ сата Врањевачу. На скоро после овога пут улази у мали теснац, затим прелази потоке: Челар и Врбовац, па се онда пење уз брдо покрај Церовитог рта и излази на венац: вододелницу Качера и Љига. Води овом водолучном међом и доспева у врх пот. Рашковца, где се путови укрштају: с лева долази коловоз из Штавице (за Београд) те пресеца овај пут и иде на ниже преко Липља — за Београд. За Моравце пак пут и даље брдом иде и између потока Киселице и Казанџијнице спушта се Љигу у његову долину, окрене запа-

ду пређе поток Киселицу, и после кратко времена приспе се цркви и школи у Моравцима. Пре прелаза Киселице, одваја се десно коловоз, који долином Љига у Смрдљиковац води.

У главном правац је овога пута западни; готово пола води долином, а пола брдом. Он веже долину Качера са Љигом. Пресеца некаквих 6 потока и једну вододелницу, (Качера и Љига). Просеца ове селске атаре: Калањевачки, Шутачки, Пољанички, Ивановачки и Моравачки.

И овим путом кад је сушно доба врло је угодно путовати, јер је већим делом ра̂ван; само у Ивановцима при пењању уз брдо тегобна је ствар, јер је нагиб око 10—12°. У кишно и снежно пак доба тешко је долином Качера проћи због многих глибова, провала и пиштољима, и тада се обично брдом иде, по врх Шутаца, Пољаница и Ивановаца.

Од Калањеваца до у Моравце има 3 сата.

Механе се налазе само на полазној и долазној тачки: у Калањевцима и Моравцима, и обе су по плану.

16. Из Калањеваца у Смрдљиковац.

Пут од Калањевачке механе, за у Смрдљиковац води преко Качерског брда, изнад механе, прелази Верисаву, па онда уз косу на Цер (у врх пот. Добриловаца), Лазину механчину (у врх Верисаве). Ту се десно одваја коловоз, што брдом преко Средњака и Дебела брда, излази на онај пут који из Рудника, преко Калањеваца, за на Ваган иде. Са овог места даље Смрдљиковачки пут удара брдом на Гробове, па на Крстату липу. Ту се опет у лево одваја коловоз, што брдом, преко Чикера, у Моравце води. Са Крстате липе спушта се пут низ косу између Кулина и Срнина потока, на Нишане, па остављајући лево Дубоки поток, доста стрмо спушта се у Оњег, који прегази, и после кратког времена приспе Смрдљиковачкој механи, на уток м. Криваје у Бабину реку, где

се путови састају; десни, што од Вагана и из Аранђеловца брдом силази; леви, што из Моравацa долази, и средњи, који низ Оњег, Љигу за Ваљево води.

Главни је правац овог пута северо-северно-западни. Он веже долину Качера са долином Љига. Пресеца и води неко време вододелницом Качера и Љига (од Лазине механчине до Крстате липе), и прегази само две речице, на којима мостова нема. Најтеже су тачке: силазак у Оњег, и у мочарне дане уз Берисаву, због блата. Брдом је пут доста сталан. Предео доста гоо; према Оњегу буковом шумом обрастао. Овај пут пролази кроз следеће атаре: Калањевачки, Шутачки и Сирдљиковачки.

Из Калањеваца у Сирдљиковац нема пуна 2 сах.

Механе се налазе такође само на полазној и долазној тачки: у Калањевцима и Сирдљиковцу. Последња није по плану, али је пространа.

17. Из Моравацa у Смрдљиковац.

Од Моравачке цркве док се не пређе поток Киселица, Сирдљиковачки пут је заједнички са оним за у Калањевце. Ту се деле и за Сирдљиковац окреће се лево подножијем коса̑, што се Љигу пружају, низ Љиг, прелазећи потоке; Казанџијницу, Чворовац, Јабуку, Камен, Брестову, Гемовац и Липовицу једно за другим. Довде је било обравнито и отворено поље; али од прелаза Липовице пут се почиње пети, па се непрекидно постепено пење до на Дудовачко брдо. Ту учини једну окуку у лево, па се почне спуштати, те сађе на уток Песковите у Оњег, који пређе на њиховом саставу, и одатле по равном тлу и готово у правој прузи, после 10 минути приспе се Сирдљиковачкој механи.

Пре прелаза потока Камена, долази с десна пут из Теочина и Штавице за Београд, који се од овог на брду, пре прелаза Липовице, у лево одваја.

Главни је правац овога пута северо-источни. Он служи само за долину Љига, јер веже ову са Оњегом, који је Љишка приточица. Он води све долином, пресеца некаквих 9 потока и на њима моста нема осем на Брестови и Липовици. Осем овога прелази споредну вододелницу Оњега и Липовице на Дудовачком брду. Пресеца атаре села: Мораваца, Липља и Сирдљиковца.

Најтеже су тачке: прелаз преко Липовице, пењање на Дудовачко брдо и силазак у Оњег; а кад су кишни и влажни дани и целом дужином, јер се блато гради.

Од Мораваца до Сирдљиковца има 2 сахата.

Механе се, као што је већ познато, налазе у Моравцима и Сирдљиковцу.

18. *Са Рудника, преко Брекиње, на Савинац, и стару варош (Брусницу).*

Док је стара Врусница била окружно место, и док су турци у Руднику аговали, овај је пут био главни за свезу та два места, преставника српских и турских власти.

Са Рудника до на Рудничиште, код Делалијћа прлине, овај пут је заједнички са Рудничким окружним путом (низ Јасеницу) и који је под 4. описан. Ту се пак овај на Брекињу одваја у десно, и пошто пређе преко Делалићеве прлине, одваја се десно коловоз, који низ Салашки поток у Заграђу слази. Сад се Брекињски пут почне у окуки стрмо пењати и излази на Стражевицу. Одатле води све брдом: вододелницом Деспотовице (лево) и Брезовице (десно) на Велико брдо, Рапшинце. Са Рапшинаца силазистрмо и после неког времена долази на Брекињу. [1]) На Рапшинцима лево се одваја један коловоз, који низ Рапшиначки поток механи Мајданској силази. Пре доласка

[1]) На томе је месту некада било једно дрво „брекиња“ па отуда је и то место име добило; а некад је и „механа код Брекиње“ постојала, кад је тај пут у јеку био.

на Брекињу одваја се десно други коловоз, те силази у Мутањ и Церову, преко Липе и Камари́шта. На самој Брекињи пак одваја се десно трећи коловоз који брдом на чесму Барјактарицу, у Триповцу, води. Са Брекиње пак описани пут води и даље брдом, али одатле вододелницом Деспотовице (лево) и Дичине (десно — река Љутовничка), удара на Забрницу и Велеречку судницу и излази на Ваљевски и Пожешки друм, код потока Завидруга. Од Брекиње до овог раскршћа код велеречке суднице укрстио се с овим путом пут, који из Милановца, преко Велеречи и Љутовнице у Шилопај иде; а осим тога један се више велеречке суднице, а други ниже ње, лево од описаног пута одвајају, те силазе у Велереч, а затим сва три скупа на Крагујевачки насип излазе код ћуприје на Крушеви́чком потоку. Од састава пак са Пожешким и Ваљевским друмом, води мало њиме к' Милановцу, окрене југозападу и код Црног врха излази на онај пут, који из Милановца у Савинац иде. До близу Врусничког Осоја води њиме, па се лево одваја и низ мало Косово силази у стару варош Врусницу. Од Врусничког пак Осоја за на Савинац пут је већ описан под 3.

Главни је правац овога пута југо-западни. Он веже три окружна пута: Руднички са Ваљевским и Пожешким. Он све брдом иде, и то вододелницама главним, што му је карактеристика. Пролази кроз атаре села: Рудника, затим мећом Мајдана, Мутња, Шилопаја, Љутовнице, Велеречи, Клатичева, и кроз Врусницу. Најтеже су тачке, пењање на Стражевицу, силазак Велеречкој судници и силазак у стару варош од Врусничког Осоја. Иначе цео је пут сталан и удобан за путовање, јер води брдом, само у кишна времена прави се доста големо блато до Црног врха, особито близу Брекиње, и тада је на тим местима доста мучно од блата проћи.

Од Рудника до на Брекињу има око 2 сата.

Одатле до састава са Ваљевским друмом добар 1 сат.

Са тога места у стару варош 1 сат; а на Савинац 2 сахата хода.

И тако од Рудника у стару варош 4 сата; а на Савинац има 5 сахата хода.

Механе нигди нема.

19. *Из Теочина, преко Простругe и Штавице — за Београд.*

Овај се пут одваја од оног, што из Чачка преко Сувобора у Ваљево води, у Теочину, код Орашчића, готово у врху Брезањске реке, окреће десно од њега, прелази Суви поток, за тим мало и велико Теочинско врȇло, па преко Бȏског брда (вододелница Дичине и Теочинске реке — Дреновице) низ поток Ковачевића силази Дичини, коју одма ту и прелази, пење се уз Дакино брдо, и излази на пут, који од Вершићске механе брдом, преко Лозња на Рајац води. Иде њиме до раскрснице изнад Бањанске цркве, па се ту од њега одваја, те окреће десно, обилази око Кршева (каменог мајдана), па водећи страном кроз Гор. Бранетиће пресеца изворе Озремице (Бранетинске реке) и уз Боблију (Бобовац) узилази између Сланца и Простругe на главну вододелницу Мораве и Колубаре, која се од Рудника на Сувобор и даље пружа. Одатле силази низ Ждребетин и поток Сланац у долину Бољковачке реке, коју прелази, па се опет пење на брдо: вододелницу Бољковачке реке и Брезовице, води неко време тим венцом до у врх Трострука потока, па низ овај силази у Брезовицу. И ову воду прегази, уз поток Бождаревац пење се те излази на вододелницу Брезовице и Качера, ову пресеца и после неког времена спушта се у долину Качера најпре реци Козељици, коју пређе близу изнад њеног утока у Качер, а одма наскоро пређе и преко Качера, па прегазив и поток Рашковац, пење се и

опет уз брдо те излази на вододелницу Љига и Качера. Ту се у врх Рашковца укршта са путом, што из Калањеваца у Моравце иде, па се почне Љигу спуштати и код потока Камена састаје се са оним описаним путом, који од Моравачке цркве у Сирдљиковац води. Од тога места, па до Липовице (пре прелаза исте) иде с' тим путом заједно, а на том месту одваја се од њега у лево, пресеца Дудовачки поток и Оњег прелази у Београдски округ — водећи даље за у Београд.

Овај пут у главном има северни правац. Његова је карактеристика, да води попречно према речним долинама, вододелницама и путовима, јер пресеца 3 главне (Дичину, Брезовицу и Качер) и 4 споредне (Теочинске реке, Озремице, Бољковачке реке и Козељице) *долине;* 6 разне важности *вододелница* ових именованих река, између којих ону најглавнију на Прострузи; а 1 окружни (у долини Бољковачке реке — за на Љиг) и 5 општинских путова (у Дичини, на брду у Лозњу, у врху Вождаревца — пут што од Рудника низ Брезовицу иде, у врху Рашковца и у долини Љига).

Већ по самом његовом попречном правцу што толике речне долине и њихове вододелнице пресеца даје се закључити, да тај пут мора бити мучан и тегобан, са стрмим нагибима, млогим узбрдицама и низбрдицама. И зајиста, овај се пут, по целој својој дужини рачунећи, пре може узети за коњски, него за колски пут. А њиме се и служе највише један део ужичанских и Чачанских кириџија, те своје производе: луч и катран, овим понајпречим путом у Београд носе. Једино дакле у томе погледу овај пут има вредности, па је с' тога и описан; иначе по својој доброти и правцу неби ни споменут био.

Он пресеца један део Црногорског и Качерског среза, пролазећи кроз атаре следећих села: Теочина, Брезне, Лозња, црногор. Бањана, Гор. Бранетића, Лалинаца, међом

Бољковаца, и качер. Бањана, кроз Штавицу, Ивановце, и Липље. Свега 12 атара пресеца.

Удалења на овом путу следећа су:

Од Орашчића (полазна тачка) на Простругу (главна вододелница) има скоро 2 сата.

Са Проструге до у Брезовицу 1 сат.

Из долине Брезовице до прелаза Качера опет ће бити 1 сахат.

Од ћуприје на Качеру до границе Београдског округа имаће опет на 1 1/2 сат.

И тако цела дужина овог пута од Орашчића до Београдске нахије има 5 1/2 пуних часова.

Механе нигде на целом овом путу нема.

Описани пут у Рудничком округу пресеца 16 разних река и потока и од свију само се на Качеру налази добра дрвена ћуприја; све се остале воде броде.

20. *Од Рудника, преко Штурца у мр. Враћевшницу и механу.*

Овај планински пут одваја се од Рудничког окружног пута, баш код среске канцеларије, окреће десно уз брдо, те пресеца Лучин поток у врху (код П.. дине воде), па преко Турске старе вароши и изнад градића и Мисе све пењући се и што даље то све стрмије, док неузиђе на Превоје, између великог и малог Штурца. Са овог превоја пут води страном, испод малог Штурца, по врху Красојевачке реке на Славу (превоје између Штураца и Белог Поља). Пре тога, близу малог Штруца одваја се у лево пут, (негде стаза а негде коловоз), који све планинским венцом води на: Округлицу, Паунову ливаду, на Крушку више Власнате косе, па к' Јавору, на Дебели дб, суво Бучје, на Црни врх и даље на Гробове, Сиге, Дрêње, Бор, па или *десно* у мр. Никоље, или *лево* преко Бужиновца низ косу у Јасеницу — Шаторачкој механи (код

Брестова). Сад се у лево одваја стаза са у Манастир Благовештење (басен Сребрнице). Од Славе долази се између Белог поља (лево) и Марковца (десно). Одатле може се двојаким путом отићи у мр. Враћевшницу: преко Каменице, који је пут нешто бољи, али и много дужи; и брдом који ћемо ми сад описати.

Краћи пут окреће од Белог поља десно, и испод Бијела камена а поврх извора Каменичке реке води вододелницом Каменичке и враћевшничке реке, на Борачко гробље, Голо брдо, Змијинац и Трокраки крш, који пошто пређе приспе манастиру Враћевшници.

Од манастира Враћевшнице, за механу Враћевшничку, на насипу Милановачко-Крагујевачком, води пут низ Враћевшничку реку све њеном левом обалом, и прелазећи поток Совојевац, где с' лева долази онај дужи пут преко Каменице, а затим још један подворак излази на насип Крагујевачки — механи Враћевачкој.

Главни је правац овог пута југоисточни. Он веже долину Јасенице са долином Груже; окружни Руднички друм са окружним Крагујевачким насипом. Он се пење на највећу висину (превоје в. и м. Штурца) од свију путова у овом округу. Од Белог поља до Борачког гробља само је коњска стаза; а на осталом простору може се и колима служити. Већим делом води брдом; само од манастира до механе иде долином. Најтежи је пролаз преко Рудничке планине, особито у зимње доба, када велики снег напада, па се од ветрова сметови (намети) направе.

Предео, кроз који овај пут проводи планински је и већим делом старом буковом гором обрастао. Планински венац од Црног врха до Штураца сав је буковом гором обрастао, али има прилично и јаворова, а ређе липе и млечова. Паунова ливада, код Крушке, као и превоје између оба Штурца, а и врхови и косе, њима идући са превоја, голе су. Воде свуда около само ниже испод врхова

у дубодолинама има, и то врло студене и бистре. Камење око Теферича листац (глимершифер). На Рудничкој планини може нападати снег и до 2^m висине, а на неким западним местима и јаругама држи и по $^1|_2$ године, као у Водицама и Теферечу. —

Толико узгред нека је уједно и као карактеристика природе овог планинског предела.

Овај пут просеца следеће селске атаре: Руднички, неко време води окружном границом, затим међом Каменичког и гор. Црнућанског, даље кроз атар мрс. Враћевшнице и кроз Прњавор.

Од среске канцеларије до на превоје има добар сах.

Од Превоја до Белог поља има скоро 1 сат.

Одатле до у мр Враћевшницу 1 $^3|_4$ сахата,

Из манстира механи враћевачкој биће $^3|_4$ с.

И тако од среске канцеларије на Руднику до у мр Враћевшницу има 3 $^1|_2$ — 4 сата; а до механе Враћевшничке на 4 $^1|_2$ сата.

Механе се, и то по плану, налазе на полазној и долазној тачки: Руднику и Крагујевачком насипу. —

Сви ови описани општински путови у природном су стању; још ниједан од њих није нити просечен, нити насут, како по целој дужини, тако ни у једном дѣлу своме.

С' овим пак завршен је опис и посматрање и свију знатнијих, *општинских путова* у Рудничком округу.

*

Држимо, даје с' овим досада довољно говорено и о *комуникацији* овог округа, јер је описано: 5 окружних, 5 среских, и 20 општинских путова, како у који ранг, по нашем мишлењу, они долазе. Свега дакле описано је 30 разних путова у овом округу. Наравно, да има још доста којекаквих путића, стаза и распутица, који ове описане путове међу собом вежу, или за друге споредне потребе служе, као: за свезу појединих суседних села међусобно,

за одилазак у планину, воденицу, ... , али почем ови путови немају опште стварне вредности, и нису од значајнијег уплива у ма коме погледу, и то ма кога дѣла овог округа, — то их ми и не спомињемо, што би се говор о томе, који је и овим доста дуг постао, готово у бескрајност протегао.

Напослетку помињемо, да је овоме одељку придата и једна таблица путних растојања појединих места и тачака у овоме округу. У тој је таблици назначено 50 разних мѣстâ, и тако она садржи у себи 1225 разних путних даљина у овоме округу. Сва обитавана места нису у таблицу стављена зато, што би ова прекомерно голема испала (од 14.400 квадрата), него су узете понајважније тачке.

А с' тим нека је завршен и овај одељак *Описа Рудничког округа.*

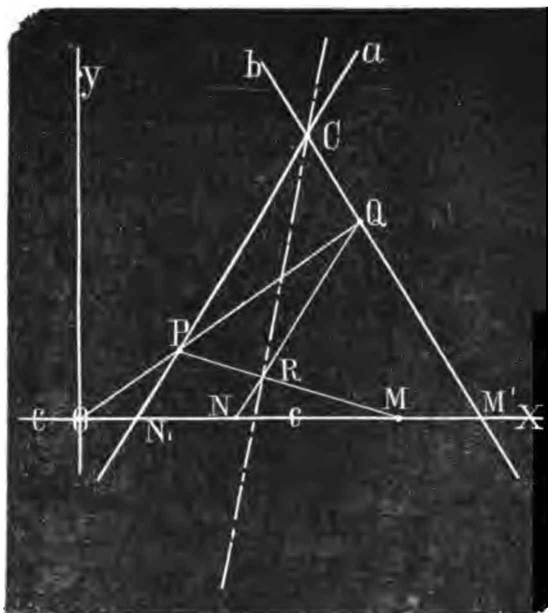
Сада би на реду био одељак: **Етнографија.**

КИНЕМАТИЧКИ ПРОБЛЕМИ

Неколико задатака о геометријским значењима и њиова примена.

(КИНЕМАТИЧКИ ПОСТАНАК КУПИНИХ ПРОСЕКА У РАВНИ).

1. Дате су три сталне праве a, b и c слика 1, и у правој *c* три сталне тачке O, M и N. Односно према том датоме креће се један промењиви триугао PQR тако, да његова два ћошка P и Q пузе непрестано по правилима *a* и b, док се међутим правци страна PR, QR и PQ око дати тачака M, N и O, као око неких осовина обрћу. Питање је сад, какав ће пут описати онај трећи ћошак R?

Сл. 1.

Ради олакшице у задатку, узмимо *OX* за абсцисну осовину ортогоналнога система, а сталну тачку O, за почетну тачку координата. Стална одстајања *ON* и OM ставимо односно равне β и α.

Тачка R, јесте пресечна тачка страна PM и QN. Ако дакле поставимо једначина тих двеју прави, па их онда у цељи изналажаја заједничке тачке R међусобом вежемо добићемо и потребан однос за тачку R. По овоме једначине правих PM и QN морају бити следећег облика:

$$y - y_1 = \frac{y_2 - y_1}{x_2 - x_1}(x - x_1). \text{ и } \ldots\ldots (k).$$

Овде је сада ток радње овај:

1.) Свезивање праве OQ са правима *a* и *b*, зарад изналажаја координата тачака P и Q.

2.) Замењивање координата најпре тачака, P и Q а после тачака M и N у образу (k), ради изналажаја једначина правих PM и QN.

3.) Избацај из једначина правих PM и QN, оног сачиниоца, који се у тим из једначине праве OQ налази и

4.) Тражење геометријског значења добивене једначине претресом исте.

Као резултат поменутог претреса изаћиће, да се трећи покретни ћошак промењивог троугла креће по извесној правој *d*, која кроз пресек правих *a* и *b* пролази.

РЕШЕЊЕ.

1.) Једначина праве *a*, јесте $y = A_1 + B_1$ једначина праве *b*, јесте: $y = A_2 x + B_2$. Сачиниоци *A* и *B* ових једначина познати су јер су праве *a* и *b* дате.

Једначина праве *OQ*, као праве које кроз почетну тачку координата пролази, биће:

$$y = Ax..$$

Спајајући ову једначину са једначинама правих *a* и *b* добијамо координате тачака P и Q. Дакле координате тачке P јесу:

$$x_1 = \frac{B_1}{A - A_1},\ y_1 = \frac{AB_1}{A - B_1};$$

координате тачке Q јесу:

$$x_1 = \frac{B_2}{A - A_2},\ y_1 = \frac{AB_2}{A - A_2};$$

2.) Ставимо ли даље те вредности у ону једначину под (k), онда смо у исто доба и тај услов испунили, да нам права PM пролази кроз тачку P, а права QN кроз тачку Q. Напослетку заменимо у прву од добивених једначина, дакле за праву PM, да је $y_2 = o$, $x_2 = OM = \alpha$, а у другу за праву QN, да је $y_2 = o$ и $x_2 = ON = \beta$; па ћемо онда напослетку тих операције добити ове једначине, т. ј. за праву PM биће:

$$y = \frac{AB_1}{B_2 - \alpha\,(A - A_2)}\,(x - \alpha)$$

као и једначине праве QN биће:

$$y = \frac{AB_2}{B_2 - \beta\,(A - A_2)}\,(x - \beta)$$

3.) Избацајем произвољног сачиниоца A, из ових једначина, добија се и једначина геометријског места, које слободни ћошак *R* премењивог троугла PQR описује. Дакле кад избацивање или замену извршимо биће:

$$\frac{B_1 + \alpha A_1}{B_2 + \beta A_1} = \frac{B_2\,(x - \beta) + \beta y}{B_2\,(x - \beta) + \beta y},$$

Решењем ове једначине по непознатој *y*, изилази:

$$y = \frac{B_1\,(B_2 + \beta) - B_2\,(B_1 + \alpha A_1)}{B_1 + \alpha A_1)\,\beta - (B_2 + \beta A_2)\,\alpha}\,x$$
$$+ \left[B_1 B_2\,(\beta - \alpha) + \alpha\beta\,(A_1 B_2 - A_1 B_1)\right]$$

4.) Ова је једначина овог оиштег облика:

$$y = px + q,$$

из чега сљедује да је геометријско значење тачке R: пруга савршено одређеног положаја, јер сачиниоци у њеној једначини јесу познати бројеви. Напослетку се из те једначине даље види још и то важно, да та права пролази кроз пресечну тачку правих *a* и *b*, а то је врло увиђавно отуда, што су сачиниоци те нађење праве склопљени из сачиниоца последњих.

Отуда даје се овај став извести:

α) Ако се какав триуго на тај начин по величини

и положају његовом мења, да му његова два кошка пузе дуж двеју датих сталних правих, а правци његових трију страна да му се окрећу увек око трију сталних тачки једне треће праве — која је стална и дата — као око осовина, онда ће онај трећи триуглов кошак, који је слободан, описати једну такву праву која ће да пролази и кроз пресечну тачку оних првих двеју.

Из тога става излази овај сљедујући оном *реципрокни:*

β) Ако се неки промењиви триуго тако мења, да се његова три кошка крећу по трима датим правилима, а у исто доба да му се две његове стране окрећу око двеју датих сталних тачака, онда ће и она трећа страна — у сваком положају триугла — увек да пролази кроз једну и исту тачку, која ће са оним двема датим лежати у истој правој.

Оно што је под *α)* речено, може се са свим уопште овако изразити:

Ако се будикаквог n. угоњка, n—1 њезових кошкова, крећу по n—1 произвољно датих правих, а у исто доба да му се његови n страна увек окрећу око n произвољно датих сталних тачака једне праве, онда ће и онај n-ти или последњи кошак описати једну праву која ће да буде савршено опредељена. И реципрокни став томе врло је лако изрећи.

Доказ о томе, путем аналитичне геометрије, био би доиста врло заплетен, а на против путем новије геометрије, — перспективитетом и пројективитетом, — оправдало би се просто са неколико речи, што је тамо и доказано па би доказ овде, био сасвим излишан.

Узмимо сада један специјалнији случај, нека су тачке M и N на правој c, и то на месту где се она са b и a сече, дакле M да преместимо у M_1 а N да дође у N^1,

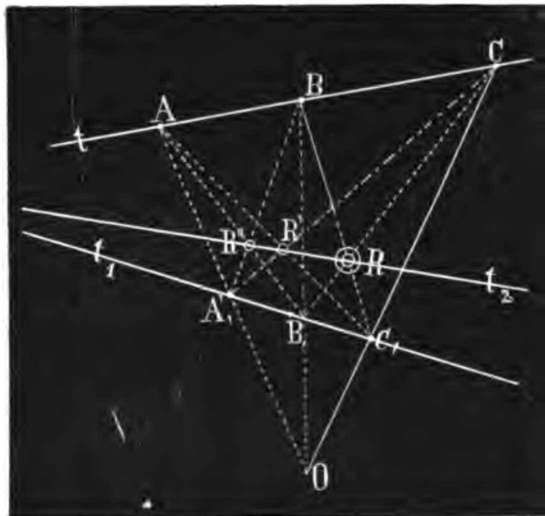
у том случају сваки зрак, који будемо из *O* повукли, гради са основицом *c* и оним двема датим правилима *a* и b по један четвороугољак н. пр. PQM_1N_1, који је тог својства да му се дијагонале секу у тачкама једне праве d, а то је геометријско значење пресека дијагонала — која пролази прво кроз пресек правих *a* и *b* а друго пресек њен са трећом *c* он је *четврта хоризонтална тачка* са тачкама M, N и Q; што је без сумње врло увиђавно, и изилази из посматрања, четвороугољка PQRC. Отуда изилази и ово: Ако је тачка O дата, онда праву *c* можемо са будикалом од зракова кроз O заметути, или ако кроз O повучемо произвољан број зракова, они ће са правима a и b образовати саме четвороугољке, и њиве дијагоналесеће се у тачкама којих је геометријско место једна права што кроз пресек *C* пролази.

Отуд се дају још млого важна извести што сваки читаоц може за се учинити.

Напослетку, усљедујућем показаћу неколико важни а и занимљивих примера, у којима се горе изложени закони применути могу, па да се задатци просто графичким путем реше, и то само сретством прижника. Од ових задатака што ће да сљедују, први налази примену код решавања потенотовог проблема и то кад се Воненбергеро — Веселавом методом послужимо.

α) По реципракном ставу и то оном специјалном даје се овај задатак решити: *Дате су две секуће се t и t* слика 2; *zахтева се да се из неке произволне тачке R, повуче к пресеку првих нека друга права;* међутим пресек тих правих или неможемо н. пр. на хартији да добијемо — дакле кад нам се на цртежу не секу — или је можда та тачка због оштрог сечења не тачна, па је неможемо да употребимо, или је из R може бити неможемо ни да видимо; а сви ти случаји долазе врло често у задатцима геометрије.

Повуцимо кроз дату тачку R два произвољна зрака B′C и BC′, које ће бити две дијагонале добивеног четвороугољка BCB′C′; за тим саставимо *B* са *B′* и *C* са *C′*, па продужимо те праве до њиховог пресека O, а то је једна помоћна тачка, која овди игра ону исту улогу што је и у првој слици чинила узимајући још нијзад, што и јест у самој ствари, да нам тачке B′ и B као и C_1 и C играју улогу тачака N и M, онда ће нам и то бити врло јасно како сада средством тачке O, можемо наћи још

Сл. 2.

друге тачке R′ и R″ који ће са R без сумње лежати у једној и истој правој, и то таквој, која ће к пресеку правих t и t′ ићи, а тим решавамо и задатак. Дакле повуцимо кроз O још један зрак н. пр. OA, па ћемо онда додобити још два нова четвороугољка а та су AA_1C_1C и AA_1B_1B, којих дијагонале секу се у тачкама R′ и R″ које заједно са тачком R леже у истој правој, која кроз пресек датих t и t′ пролази. По томе дакле тражена права; она је t_2 и њом смо задатак решили. Доказ тога налази се у оба прво изречена става.

Ако би дијагонални пресеци (дакле R_1, R_1, . . .) пали на близо па можда би сумњали о тачности праве, која би кроз две или три такве на близо лежеће тачке пролазила (премда је права увек, и то савршено тачно опредељена и ако је дата двема на близу лежећим тачкама, јерваља

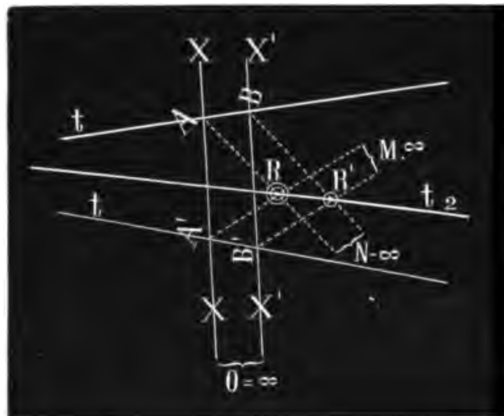
што лежи нормално на тетиви он је и полови), онда би тек само као ради контроле, могли узети, и још један или више помоћних зракова кроз тачку О, и тако би из пресека дијагонала добили још једну или више тачака.

Да је тај построј код нацртне геометрије а нарочито код геометријског цртања од велике користи то је јасно, а задатак је тај још и са тога користан, што се њим може да, или контролише или тачно определи неки оштар пресек, у ком случају ваља нам тачку R увек ван угла да узмемо па онда отуд да оштром пресеку повлачимо праву. У том случају пала би помоћна тачка између правих t и t_1.

Приметба. Најзад мислим да је врло увиђавно то, како се та конструкција даје и онда употребити кад би t и t_1 готово паралелне праве биле а тачка R близо или баш и у математичној средини кракова t и t_1 лежала. У том случају би истиса добили тачку О ила врло далеко или у другом случају у самој бесконачности; а да би задатк решили та нам тачка баш треба, *јер из ње имамо још најмање један зрак да повучемо.* Кад је дакле само за тим стало да се из *O*, још један зрак повуче, онда се томе може лако доскочити. Ваља само узети неку произвољну тачку r и то најбоље ван прва два зрака која ка невиђеном О иду, из тачке r ваља повући најмање три зрака и то на она прва два, па ћемо добити познате четвороуголке, и дијагонале четвороуглова сеће се у тачкама које ће лежати у правој што к *O* иде, па та права, биће трећи тражени зрак. У таквој се прилици дакле задатак само удвојено повраћа; с том разликом што овди r произвољно бирамо дакле где нам је драго.

Ту дакле, слику 1. тако рећи непосредно употребљавамо.

Професор велике школе г. Д. Нешић, показао ми је једну другу методу којом се опет из неке дате тачке, к непознатом пресеку двеју датих правих има да једна трећа

Сл. 3

права повуче. Г. Нешић сече дате праве t и t_1 слика 3. произвољном правом н. пр. XX а добија по датим правима пресеке A и A_1, саставља и исте са датом тачком R; за тим повлачи другу X'X', ка првој XX паралелну, избија пресеке B', и B повлачи паралелнуиз B, са AR а из B' паралелну са A'R, пресек њиов дакле R', лежи са дато R у оној правој која и кроз пресек прави t, t_1 пролази. Овај је начин решења доиста прост а и занимљив, и није ништа друго по специјалан случај закона што су сликом првом показани. Ова метода оправдава се просто тиме ако узмемо прву тачку O у безконачној даљини а друго у исто доба и праву с, дакле и тачке M и N. —

b) По првом ставу, т. ј. по ономе општем одговору на главни задатак, даје се овај интересантан задатак да реши. Н. пр. дато је *n произвољних правих и n сталних тачака што у једној правој леже, сад се захтева да се построји један такав n-то уголак кога ће прво стране да пролазе кроз тих n тачака а друго да му ћошкови леже у датим n правима.*

Решење тог задатка бива просто на овај општи начин. Кад би знали само један ћошак n-тоугољка и то на у којој од датих правих, онда би, што је природно, и сви они остали били опредељени, т. ј. могли би их просто постројити. Да би дакле тај први ћошак нашли ваља нам овако радити. Узмимо нек је дато само *n—1* правих од тих n датих, а у исто доба и сви n тачака. Постројавајући сада друге n-тоугољке, којих да им се *n—1*

ћошкова крећу по n—1 датим правима, док им међутим стране пролазе редом кроз тих n тачака, онда ће они последњи ћошкови, као што знамо, лежати у једној правој. Ако сад у тој нађеној правој изберемо ма коју тачку за последњи ћошак, тим смо онда определили потпуно одма и неки n-тоугољак. Али како та нађена права пресеца ону последњу — а у послу донекле изостављену — у некој извесној тачки, са тога је онда та пресечна тачка, која ће нам задатак да реши; јер тачка та даје нам такав n-ти угољак, који не само што задовољава n—1 дате праве но још и ону последњу изостављену; а исто тако и ону помоћну. Са тим је дакле и задатак решен; јер кад будемо ту тачку нашли, нацртаћемо врло лако и n-то угољак захтеване особине. (Употребљене n—1 стране и она помоћна или нађена у том су положају, да ма у којој изберемо неку тачку за ћошак неког n-то угољка, добићемо увек такав, ког ће остали ћошкови лежати у осталим правима узимајући увек да му још и свака страна има да прође кроз једну од n тачака).

Ради боље јасности тог решења што је овди на општи начин показато, применимо тај задатак на једном особеном примеру, н. пр. на једном четвороугољку.

Дакле нек су нам дате четири произвољне праве: a, b, c и d слика 3, на таблици, и четири произвољне тачке: 1, 2, 3 и 4 које у истој правој xx леже. Ћошкове траженог четвороугољка, што леже на правима a, b, c и d означимо са писменима A, B, C и D; а сам четвороуго нека је тако положен, да му страна AD пролази кроз 1, страна AB кроз 2, страна BC кроз 3 и страна CD кроз тачку 4.

Ако хоћемо задатак по оном општем правилу да решимо морамо да изоставимо једну од датих правих, н. пр. праву d, па онда узмимо остале три a, b и c као дате, а што тако и све четири тачке па онда постројмо помоћне

четвороугоњке, који нека у свему одговарају оном четвороуговьу што га тражимо; са изузетком само последњих ћошкова, јер ће сви до некле лежати у другој правој а не у *d*. Дакле пређимо к раду и узмимо у правој *a* будикоју њену тачку $\overset{+}{A}'$ и саставимо је са 2, па кад тај правац $\overset{+}{A}2$ пресечемо са b, добићемо ћошак $\overset{+}{B}'$, саставимо $\overset{+}{B}'$ са 3 па ћемо у пресеку тог зрака са правом c добити тачку или ћошак $\overset{+}{C}'$, и на последак саставимо ћошак $\overset{+}{C}'$ са 4 а ћошак $\overset{+}{A}'$ са 1. Где нам се сад $\overset{+}{C}'4$ и $\overset{+}{A}'1$ пресеку а то бива у тачки $\overset{+}{D}'$, ту добијамо четврти или слободан ћошак првог помоћног четвороугоњка. На савршено исти начин ваља изабрати на правој *a* неку другу тачку $\overset{+}{A}''$ као први ћошак другог помоћног четвороугоњка, па ћемо као и мало час што смо радили наћи његов четврти ћошак $\overset{+}{D}''$, и ако сад $\overset{+}{D}'$ и $\overset{+}{D}''$ саставимо, добићемо у тој правој $\overset{+}{d}$ ону праву, у којој морају да леже сви слободни ћошкови таквих четвороугоњака дакле и онога траженог. И доиста пресек праве $\overset{+}{d}$ са датом правом d, решава нам задатак, јер кад у њиховоме пресеку, а то је овди тачка D, нашли будемо ћошак траженог четвороугоњка, што у правој d лежи, онда идимо просто на трашке; т. ј. саставимо D са тачком 1, па пресеком зрака D1 са правом *a* добијамо први ћошак A, саставимо сада ћошак A са тачком 2, добићемо пресеком зракова A2 са правом b у истој други ћошак B, саставимо B са 3, добићемо пресеком зрака B3 са правом c ћошак C и најзад још контроле ради ако C саставимо са 4 онда C4 мора да пролази кроз тачку D, као што то и ваља да буде. *ABCD* је тражени четвороуго.

Дакле тако се задатак решава, и као што смо видили само са пружником, па због тога баш и јесте задатак првог ступња.

Међутим да је место једне будикоје од правих дата каква крива (види приметбу), онда би и задатак или његово решење било онога истог реда ког је и крива, осим тога ако би још и од n—1 правих била једна опет са неком кривом замењена, онда у овом случају не би описао последњи ћошак помоћног n-то угољка праву пругу но на против криву. И тај ћемо случај пропратити мало доцније, опет на једном особеном а врло занимљивом примеру. Кад би се сви такви примери решавали аналитичним путем, наишли би без сумње на врло велике тешкоће.

У примеру четвороугољка видели смо како су нам нужна била најмање два помоћна четвороугољка или у оnште две помоћне манипулације; међутим кад би нам дате биле само три праве a, b и c слика 4, и три сталне тачке 1, 2 и 3 у правој xx, онда нам је довољна само једна помоћна манипулација или један помоћни триуго.

Ово долази отуда, што кад му нађемо његов слободан ћошак $\overset{+}{C}$, онда по познатоме знамо, да сви такви ћошкови осталих троугољика леже у правој $\overset{+}{c}$ која се може из $\overset{+}{C}$ к пресеку правих *a* и *b* повући, са претпоставком да смо праву *c* изоставили. Гди се буду сад праве $\overset{+}{c}$ и *c* пресекле а то је овди у C, ту ће лежати и један ћошак траженог триугла који ће нам захтеве испунити. Триугао је тај ABC и он је тога својства да му страна AB пролази кроз 1, BC кроз 2 и AC кроз 3; ћошкови његови леже редом у правима a, b и c. Што се тиче построја, тај је из слике увиђаван, јер све што је помоћно узето, то је тачкастим правима означено, а над помоћним ћошком има одозго знак +, исто је тако и помоћна права тим знаком обиљежена.

Врло је занимљив задатак у том случају, кад је место оне треће праве, дакле н. пр. место c (у горњем примеру) дат неки купин пресек kk слика 4 на таблици и то

од тог пресека ништа више да није дано но само његових пет тачака: T, 𝔄, 𝔅, 𝔈 и T^1; па онда да купин пресек који тима тачкама одговара, и не цртамо, но да се просто само са тих његових пет елемената послужимо; т. ј. да решимо савршено подобан задатак о триуглу, као што смо то и мало час чинили. Дакле ваља постројити један триугао таквог својства, кога ће два ћошка лежати на правима а и b, а трећи на кривој *kk*, даље да му стране његове још пролазе кроз 1, 2 и 3 које у правој *xx* леже, и то н. пр. тако: да страна *AB* пролази кроз тачку 1, која нек лежи у бесконачној даљини праве *xx*, стране BF кроз тачку 2 а страна CF кроз тачку 3, ако овди са F означимо ћошак у купином пресеку што ваља да лежи.

Решавајући овај задатак учинимо овди подобно ономе што смо у њему сродном задатку извршили, т. ј. место што смо тамо изоставили праву *c*, изоставимо сада овди сам крупин пресек *kk;* па онда поступајмо са правима *a* и *b* а и тачкама 1_∞, 2 и 3 исто онако као и горе, па ћемо на тај начин добити помоћан триуго A_1^+ B_1^+ C_1^+, а са њиве и праву f^+. Та права f^+ коју будемо нашћи, она ће нам и задатак решити, јер у њој мора да лежи онај трећи ћошак траженог триугла, а само место тог ћошка биће без сумње оно, где се права f^+ са купиним пресеком *kk* пресекла буде; јер онда задовољавамо и праву а у исто доба крупин пресек, што и треба да буде. Но како је познато да ће права f^+ пресећи купин пресек у двема тачкама то је и решење тог задатка другог ступња, што значи то, да има два триугла који постављеном услову одговарају, а то је са свим и природно. Дакле кад смо нашли помоћну праву f^+, онда нам остаје још само то, да нађемо пресек те праве са датом купином кривом *kk*, па тим налазимо и оно што тражимо.

У овој прилици налази се пресек праве f^+ са кри-

вом *kk*, као што је познато овако: ваља бупикоје две тачке од датих пет тачака (којима се купин пресек опредељава) узети за темена два *„пројективна зрачна прамења у равнини“* (Ein ebenes Strahlen-Bücshel). Узмимо дакле за такве тачке овди нека су н. пр. T и T_1, па онда из истих тачака пројецирајмо остале три тачке 𝔄, 𝔅 и ℭ на праву f^+ и пројекције тих означимо односно из тачке T са писменима A, B и C а из тачке T_1 са писменима A_1, B_1 и C_1. На тај начин имамо два пројективична реда у њиовом истоветном носиоцу f^+, те зато мора да је

$$(ABC\ldots) \doteq (A_1B_1C_1\ldots)$$

Ваља нам сад том реду да нађемо његове двогубе тачке или елементе, што су као што знамо у правој f^+ оне тачке, у којима ће се доистна тачка са њеним пројецијом у једно да се стекну, које без сумње неће ништа друго да буде но тражени пресек праве f^+ са кривим *kk*. Дакле ако хоћемо да све могуће двогубе елементе изнађемо, ваља нам — што је најпрактичније — узети у помоћ један нови и то *цикличан* ред тачака, т. ј. изберимо у равни слике будикакав помоћан круг k′, а у његовој периферији будикоју тачку н. пр. τ, (τ') (која треба да носи два имена зато, што ће иста да буде сада носиоц два пројективна прамена у равнини), па ту сада сматрајмо као носиоца два нова пројективна прамена у равнини. Из те тачке даље пројекцирајмо ABC . . . и $A_1B_1C^1$ . . . на саму периферију тога круга k′, па одговарајуће циклиничне пројекције означимо са писменима α, β, γ и α_1, β_1, γ_1. Овом приликом дакле имамо прво један циклиничан ред тачака а друго још и два пројективна прамена: (τ. ABC) = (τ_1. $A_1B_1C_1$) истоветног носиоца (τ, τ_1'). Најзад имамо да нађемо за та два нова прамена све њиове двогубе зракове, које ћемо по познатоме врло лако постићи, ако само тачке $\alpha\beta\gamma$ $\alpha_1\beta_1\gamma_1$ сматрали будемо исто онако као и један *Паскалов* шесто-

угољак; па нашавши Паскалову праву p, добићемо на кружној периферији без сумње и два пресека $\varphi\varphi'$ и $\overset{+}{\varphi}\overset{+}{\varphi}'$, које тачке јесу таког својства, да кроз њих пролазе и тражени двогуби зраци, дакле саме тачке $\varphi\varphi'$ и $\overset{+}{\varphi}\overset{+}{\varphi}'$ оне су у исто доба и двогуби елементи циклиничног реда тачака. Дакле кад будемо на тај начин нашли двогубе зраке ваља их само продужити донде, док не пресеку праву f^+, па онда у пресеку томе а таква има два, која су FF' и $\overset{+}{F}\overset{+}{F}'$, добијамо без сумње и двогубе елементе пројективних редова у правој f^+, а тиме се и задатак решава, јер смо на тај начин нашли два места трећем ћошку триугла захтеваног својства.[1])

Дакле је у тачки F (или што је исто у F_1) лежи трећи ћошак једнога триугла ABF, а у оној другој тачки $\overset{+}{F}$ $(\overset{+}{F}_1)$ или у купином пресеку лежи трећи ћошак другога три угла $\overset{+}{A}\overset{+}{B}\overset{+}{F}$, а оба та - постављеном услову одговарају потпуно.
ПРИМЕТБА: Задатак овај могли смо, без сумње и на овај начин да решимо; ваљало је да смо купин пресек из његови пет тачака построили па онда просто определи пресек праве f^+ са купином кривом kk. Али тај начин био би, прво мало заметнији, а друго још што је најглавније и не тачан, јер тачке F и $\overset{+}{F}$ неби никад тако тачно определили као по горњем начину где добијамо те тачке готово математично тачно. Напротив да је место криве kk дат неки круг, онда би ова друга метода без сумње простија била. Најзад и то је јасно да ће решење у сваком случају бити доистно, ако само помоћница f^+ дату криву kk пресеца, на против уображен ако то не чини. На том

[1]) Паскаљова права p, налази се овако: $\alpha\beta_1$ и $\alpha_1\beta$ кад се пресеку дају тачку I, праве $\beta\gamma_1$ и $\beta_1\gamma$ дају у пресеку тачку II исто тако и праве $\alpha\beta_1$ и $\alpha_1\beta$ дају у пресеку тачку III, све те три тачке I, II и III морају лежати у истој правој или p, а та је паскалова права.

малом задатку види се врло јасно, велика корист и плодност новије геометрије, која у себи свата још велику множину других а још важнијих задатака и теорема.

II. Овај други задатак биће са свим сродан оном првом, а разликоваће се од првог тиме, што у овом случају неће се кретати оба триуглова ћошка на правима, но на против један ће ићи по правој а онај други кретаће се по периферији некога сталнога круга; све оно остало остаје исто онако као и у првом примеру.

Дакле нека је дат неки промењиви триуго GHQ слика 5 на таблици који по његовој садржини и положају тако нек се мења, да му се стране окрећу око трију сталних гачаке A, B и C које све три у правој xx леже, и то на тај начин да се HG окреће око A, страна GQ око B и страна HG око тачке C; даље, један ћошак G нека пузи по правој g која нека је на xx нормално положена, док на против онај други ћошак Q он нека пузи по периферији некога сталног круга k, ког средиште нека је одма у тачки C. На тај је начин и двизање триугла сасвим опредељено и остаје нам даље то као задатак, да још испитамо или нађемо геометријско значење онога трећег или слободног ћошка H.

У сљедујућем занимаћемо се дакле са решењем задатка, па тога ради да би нам исто простије испало, нек је права xx, одма и абсцицна осовина, а ординатна, на првој нормална нек пролази кроз центрум C датог круга, даље тачке Q нека су координате x_1, y_1 а исто тако и тачке H, коју тражимо, нека су јој координате x, y; ставимо краткоће ради нек је AO = a, BO = b и BC = c метимо још AC = a + b + c = d а полупречник датог круга означимо са ϱ. Тим смо дакле означили све вредности што ће у рачуну да требају, и најзад онда неостаје нам ништа друго, но да склопимо једну једначину овога облика :

$$y = f(x;\ a,\ b,\ c,\ \varrho);$$

до које ћемо сљедујућим путем доћи.

Једначина датог круга ова је:

$$1) \ldots . x_1^2 + y_1^2 = \varrho^2$$

права QH, она пролази кроз тачку $x_1 y_1$, за то јој је и једначина овог облика

$$2) \ldots . y = \frac{y_1}{x_1} x;$$

но како је трећи триуглов ћошак H пресек те последње праве са правом *AG*, која кроз A и G пролази, а међу тим тачка G она је, која се добија из пресека праве QB са правом *g*, са тога ваља пре све свега још да нађемо и саму једначину те праве. Једначину њену добићемо врло лако, ако само у општој једначини правих, дакле у

$$\frac{x}{A} + \frac{y}{B} = 1$$

просто место сталних количина A и B њиове вредности ставимо. Овди је дакле $A = -d$, а из подобности триуглове BGO и BQQ_1 а после из подобности триуглова AOG са ACC′ изилази:

$$CC_1 = B = -\frac{by_1 d}{a(c + x_1)},$$

ако дакле те нађене вредности за A и B заменимо где је нужно и довољно сведемо добићемо и једначину праве AG, а та је ова:

$$3) \ldots . y = -\frac{by_1}{a(c + x_1)}(x + d)$$

На тај начин нашли смо оне три једначине које нам требају па да нађемо геометријско значење оном слободном ћошку. Дакле, ако хоћемо да имамо координатну једначину тог ћошка, ваља просто из тих трију једначина на будикоји начин да избацимо количину x_1 и y_1. То ћемо можда најбоље на тај начин постићи да из једначина 2 и 3 определимо количину x_1 и y_1 а те су:

$$x_1' = -\frac{acx}{b(x+d)+ax} \text{ и } y_1 = -\frac{a\,c\,y}{b(x+d)+ax}$$

па те вредности заменимо у једначини *1,* па кад замену извршимо и довољно скратимо и по x уредимо добићемо оно што тражимо, које је претстављено у овој једначини:

$$y^2 = \left\{\left(\frac{\varrho(a+b)}{ac}\right)^2 - 1\right\}x^2 + 2bd(a+b)\left(\frac{\varrho}{ac}\right)^2 x + \left(\frac{b\,d\varrho}{ac}\right)^2 \ldots . \text{ I.}$$

Једначину ову можемо и овако опште написати:

$$y^2 = AX^2 + BX^2 + C \ldots . \text{ II.}$$

у којој су сталне количине ове,

$$A = \left(\frac{\varrho(a+b)}{ac}\right)^2 - 1,\ B = 2bd\,(a+b)\left(\frac{\varrho}{ac}\right)^2 \text{ и}$$

$$C = \left(\frac{bd\varrho}{ac}\right)^2.$$

Сматрајући сад једначину II, опазићемо одмах на први поглед да је то координатна једначина неке хиперболе, чије је теме a и средиште у осовини XX, а средиште њено. оно није у почетној тачки координата.

На тај начин добијамо и одговор као решење задатка, т. ј. геометријско значење оног слободног ћошка, оно је у оваком случају Хипербола.

Међу тим за то што количине A, B и C могу да буду и разне вредности a и разно означење, са тога могу ту и специјални случаји наступити, па за то једначину II можемо као најопштије решење да сматрамо и она нам преставља најопштију једначину купиних пресека, за то је онда одговор на задатак, као решење тога, овај много прецизнији: *Геометријско је значење слободног ћошка у опште неки крупин пресек и то: Хипербола ако добијемо једначину у виду II дакле кад су све три сталне*

количине положне, Елипса ако је B одречно а парабола ако је A = O.

По томе докле можемо слободноме ћошку да пропишемо онаку путању какву ми желимо (која мора наравно да буде један купин пресек), јер тога ради имамо само параметре a, b и c, према мало час показатим условима да удесимо.

Дакле узмимо, нека нам слободан ћошак описује *параболу*. У том случају мора да је A = 0, т. ј. мора да постоји овај однос:

$$\rho (a + b) = ac,$$

а ако још ту узмемо да је $\rho = a$ онда је по томе $a + b = c$, као што је то у слици *6* претстављено. Ако даље од та три последња параметра два дамо, онда је наравно по томе трећи определен а са њиме и све остало, јер једначина I, добија на себе у овом случају следећи облик:

$$y^2 = (4b)\,x + (2b)^2 \ldots \text{III}.$$

За овај је случај у слици 6 види таб. извршен и построј, којије врло увиђаван, и не потребује објаснења; од куд се још нека својства построја могу да спазе.

Даље, ако хоћемо да нам слободан ћошак опише *елипсу*, онда мора да је B одречно а то се може постићи само онда: прво, ако је b одречно и у исто доба $b < a$ даље друго, још и онда, ако је количина a одречна а у исто доба a опет веће од b.

Ради боље увиђавности и распореда тих сталних количина, први је случај претстављен у слици 7, а други случај у слици 8. види таб.

Дакле из свег тога врло је јасно како једначина I скрива у себи све те купине пресеке, због чега је и можемо назвати општа једначина купиних пресека, а исто тако и начин постојања тих пресека — као што смо виделе двизањем некога триугла на известан начин — мо-

жемо слободно да назовемо, *општи постанак купиних пресека у равни.*

Напослетку важно ће бити да се у сљедујућем још и то каже, како се просто путем построја и само пружником могу да определе темена купиних пресека. Тога ради морамо се и овди резултатима првог задатка да послужимо, т. ј. користити се оним случајем где два троугла леже у перспективном положају. Узмимо дакле тачку C слика на страни 9 за носиоца или центар трију пројецирајућа зрака Cx, Cy и Cz; на се онда за такав случај вели:

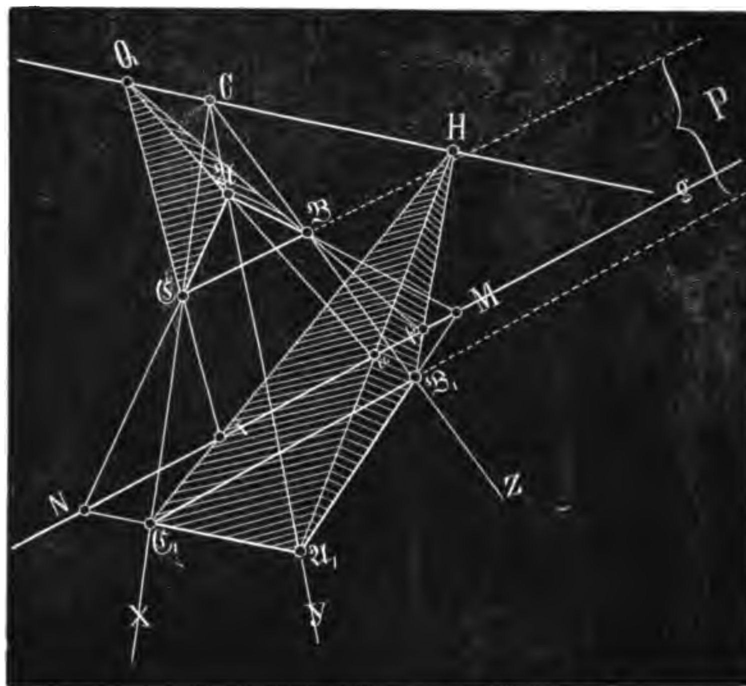
Ако су два триугла $\mathfrak{A}\mathfrak{B}\mathfrak{C}$ и $\mathfrak{A}_1\mathfrak{B}_1\mathfrak{C}_1$ *Химологна* т. ј. тако положена да се њихове две и две одговарајуће стране секу у таквим тачком M, N и P које ће лежати у једној истој правој g, даље ако из будикоје тачке н. пр. Q будемо пројецирали првог триугла ћошкове $\mathfrak{A}$, $\mathfrak{B}$ и $\mathfrak{C}$ опет на праву g, и те пројекције које да означимо са α, β и γ, будемо спојили са оним другим ћошковима $\mathfrak{A}_1$, $\mathfrak{B}_1$ и $\mathfrak{C}_1$, онда је резултат тога овај: спојне праве $\mathfrak{A}_1\alpha$, $\mathfrak{B}_1\beta$ и $\mathfrak{C}_1\gamma$ секу се у једној тачки H, и уз то још, права QH пролази кроз центар C.

По томе дакле кад би хтеки да имамо само тачку H. онда би њу могли да нађемо само пројекцијом једне тачке $\mathfrak{A}$, јер кад би се још и тачкама $\mathfrak{B}$ и $\mathfrak{C}$ послужили, оне би нам истоветно H дале; претпостављајући наравно, да се само Q није променило. У том случају могли би дакле $\mathfrak{A}$ и $\mathfrak{A}_1$ заменити с тачкама $\mathfrak{B}$ и $\mathfrak{B}_1$ или са $\mathfrak{C}$ и $\mathfrak{C}_1$, а тек само контроле ради могли би све три тачке да употребимо, па да H изнађемо.

Да би све то што је ту речено доказали морамо првој да докажемо да се права $\mathfrak{C}_1\gamma$ доиста сече у оној истој тачки у којој се и праве $\mathfrak{A}_1\alpha$ и $\mathfrak{B}_1\beta$ пресецају. Ово се доказује овако.

Троугли $\mathfrak{A}\mathfrak{B}Q$ и $\mathfrak{A}_1\mathfrak{B}_1H_1$ имају такав положај, да се одговарајуће стране секу у такам тачкама M, α и β

које све три у правој g леже, па за то онда и *права* QH *пролази кроз* центар C (то се оправдава у почетку

Сл. 4

првим примером); т. j. кроз ону тачку у којој се стичу зраци што два и два ћошка тих триугла спајају.

Међу тим што кроз тачку C пролази и зрак $\mathfrak{C}\mathfrak{C}_1$, са тога и триугли $\mathfrak{A}Q\mathfrak{C}$ и $\mathfrak{A}_1H\mathfrak{C}_1$ имају такав положај да се зраци одговарајући ћошкова секу исто тако у тачки C. Дакле и пресеци химологних страна морају у једној и истој правој лежати; и то са тога што се $\mathfrak{A}\mathfrak{C}$ а $\mathfrak{A}_1\mathfrak{C}_1$ у тачку N секу, даље $\mathfrak{A}Q$ и $\mathfrak{A}_1H$ сече се у тачки α, па мора онда да се и $Q\mathfrak{C}$ са $H\mathfrak{C}_1$ сече у једној тачки γ која у правој $N\alpha$ лежи или што је исто γ лежи на правој MN.

То са другим речима значи ово: зрак $\mathfrak{C}_1\gamma$ пролази кроз ону исту тачку H, у којој се тачки по напред реченом и зраци $\mathfrak{A}_1\alpha$ и $\mathfrak{B}_1\beta$ секу, што је и ваљало доказати.

Тачка је H дакле потпуно опредељена пресеком правих $\mathfrak{A}_1 a$ и QC. Ако даље сада још и сва остала докучења скупимо изилази ово важно правило: *да ако тачке* $\mathfrak{A}, \mathfrak{A}^1$ *и Q не мењамо, можемо кроз центрум C провлачити произвољан зрак н. пр, CX и ако даље у правој g изберемо произвољну тачку N (па макар и безконачно удаљену), и ако ту саставимо са тачком* $\mathfrak{A}$ *и* $\mathfrak{A}_1$, *добићемо онда у пресеку зракова* $N\mathfrak{A}$ *и* $N\mathfrak{A}_1$ *на правој CX две нове тачке* $\mathfrak{C}$ *и* $\mathfrak{C}_1$, *које односно на тачку H имају оно и исто значање што и тачке* $\mathfrak{A}$ *и* $\mathfrak{A}_1$, *сљедователно ове се са оним новима потпуно самењују, наравно само онда ако хоћемо H да нађемо.*

Ако се у сљедујућем тим својством користимо, моћемо врло лако да нађемо и темења купиних пресека. Узмимо дакле нек у овој слици 9 права $\mathfrak{A}\mathfrak{A}_1$ оно исто значи што у слици 10 види таб. права AB, дакле она права у којој ће темена купиног пресека да леже, и ако по познатим правилима будемо постројавали тачке купиних пресека, доћићемо најзад до таког положаја да се зраци AH и BQ слика 10 савршено покривају, у ком случају не би могли ни пресек њиов определити, или штогод буде тачка β лежала ближе осовине, тим би H све нетачније налазили. Такви положаји тачке β доводе нас на нужност да построј предругојачимо, које ћемо врло лако да постигнемо ако само место тачака A и B слика 10 узмемо неке друге тачке, које ће их — што се тиче изналажаја и H — потпуно заменити. Ово бива овако:

Кроз тачку C повуцимо две произвољна нова зрака cx и cy слика 10, види таб. на правој g изберимо две произвољне тачке D и E, па онда D саставимо са A и B исто тако и тачку E опет са тачкама A и B, на тај начин онда добијамо на зрацима Cx и Cy нове тачке $\mathfrak{C}_1$ и $\mathfrak{C}$ као и тачке $\mathfrak{B}_1$ и $\mathfrak{B}$. Те нове тачке имају — као што већ знамо — ту особину, да нам потпуно замене тачке A и B и то

тачку А замењују сада $\mathfrak{B}_1$ и $\mathfrak{C}_1$ а тачку В замењују $\mathfrak{B}$ и $\mathfrak{C}$. С' тим тачкама дакле можемо онаква иста пословања да чинимо као што смо са тачкама А и В радили кад смо тачке Н тражили.

Наизад на питање оно, како ћемо наћи темена купиног пресека, но то је сада врло лако одговорити, па и та темена наћи. Темена морају лежати у правој ХХ. Означимо темена купиног пресека са писменима S и S_1 за који случај та писмена замењују писме Н, а тачка Q и она ће у овом случају прећи у N_s и N_s^1, или што је ист, то су пресеци праве ХХ са сталним кругом.

Дакле темена се овако налазе: пројецирајмо ћошкове троугла $\mathfrak{B}$ВС на праву g и то једаред из тачке Ns а други ред из тачке N^1_s, па онда пројекције тих ћошкова (у првом су случају пројекције те β_n, О и γ_n а у другом β_{n1},О и γ_{n1}), саставимо са хомологним или одговарајућим тачкама оног другог троугла $\mathfrak{B}^1$А$\mathfrak{C}^1$. На тај начин добивени нови зраци или састављајуће праве, сеће се у првом случају у тачки или темену S а у другом случају у темену S_1. Овим смо дакле видили како се темена могу врло лако, а на прост и практичан начин да изнађу. Построј око изналажаја темена, цртан је на сликама са тачкастом пругом.

Построј тај око изналажаја темена а и других тачака што близу темења леже много ће простији да испадне у оном случају кад тачке D и Е узмемо да су на правој g у безконачној даљини. У том ће случају и зраци СХ и Су сећи се са оним паралелнима које из А и В према правој g будемо повукли. Тачке оне које будемо тим путем добили на зрацима Сх и Су имаће ону исту вредност као и пре, т. је. њима моћићемо тачке А и В заменити. А како већ знамо да ће тиме у ХХ лежати (са том поставком да је $g \perp$ ХХ), биће нам довољан само један зрак

који кроз C повукли будемо, н. пр. Cx. У сликама 6 и 7 на таблици, ту је тај начин и употребљен.

Осим тога, ваља овди још и ово важно да напоменем. Кад би н. пр. — контроле ради из неке периферијске тачке Q слика 10, види таб., пројецирали тачке B, 𝔅 и 𝔈 на праву *g*, па би онда пројекције њиове спојили са тачкама које би првим хомологне биле дакле са: $A_1 \mathfrak{B}_1$ и $\mathfrak{C}_1$ онда би нашли на то, да се сви такви спојни зраци пресецају у једној тачки H, која је у исто доба и тачка купиног пресека. По томе свему јасно је како место траве XX можемо све могуће друге праве да узмемо које би кроз C пролазиле, па онда ако само у њима место тачака A и B друге изберемо. Све такве замењујуће тачке покретаће се по правима које кроз A и B пролазе и према *g* паралелно стоје, дакле где зрак неки те две паралелне пресекао буде ту ће лежати онда и оне тачке које се место A и B узети могу. У тим случајима дакле не смемо C дирати. Стране променљивог троугла могу се по томе окретати и око других тачака а не само баш око A и B, но и око оних 𝔅 и 𝔅, које смо на познати начин добили, па опет да нам оцај последњи ћошак купин пресек опише. Могли би дакле наћи безконачни број тачака, што би тачке *A* и *B* заменули па да се решење ниучему не мења. Или ако би место *A* узели да је нека друга извесна тачка замени, онда би одма и она друга била савршено опредељена која би морала да тачку *B* замени.

То је дакле све што се о том последњем задатку може у кратко да покаже; т. ј. о постанку купиних пресека у равнини. А да би се о томе имало још млого више написати и то је јасно, па би се може бити наишло још на нека важна конструктивна а и анамитична својства тога задатка. Нарочито могло би се породити ово питање: како би имали да стоје тачке A, O, B и C заједно и величина круговог пречника т. ј. које би морале да буду

бројне вредности количина a, b, c и ϱ? па да оне вреде за неки сасвим определени купин пресек. Дакле кад би нам били дати параметри купиних пресека како би ји онда по показаној методи нацртали? Ту би нам дакле требало знати тачке A, O, B и C а исто тако и полупречник ϱ. Ваља дакле тражити однос који измеђ пафаметара купиних пресека и количина a, b, c и ϱ постоји. Посматрајући најзад тачно како на показани начин купини пресеци постају, може се врло лако и једна таква справа саградити која би нам *механички све купине, пресеке нацртала*. Справа је та доиста за параболу врло употребљива, јер ту је врло лако наћи однос, за који мало час питах. Справа она, која би имала задаћу, да све купине пресеке црта, била би по мом схваћању тек онда важне практичне користи, кад би се на положено питање одговорило. Решење тога, остављам дакле другим математичарима, којима би више времена на расположењу стало; а ако мени то за руком изпадне ја ћу и то одма јавности предати.

1. Маја 1868 год. у Београду.

Љубомир Клерић
инжињер рударски.

ПРИМЕНЕ ГРАФОСТАТИКЕ НА РЕШАВАЊЕ ГЕОМЕТРИЈСКИХ ЗАДАТАКА.

Као што се по геометријским правилима могу решавати задатци статике, исто тако и обратно можемо решити неки геометријски проблем по правилима која о статици важе. Кад се геометријски проблеми решавају путем статике, онда је решење њиово сасвим просте природе; јер доказа ради имамо само ово да упамтимо: како резултанта двеју компонената мора да пролази кроз пресечну тачку њиову, а правац резултанте и њена величина (а код паралелних сила и њено место) зависиће од правца и величине компонената. Две компоненте можемо спојити у једну силу (резултанту), једну силу можемо у две или три компоненте да разложимо, а исто тако и кад нам је резултанта по правцу положају и величини дата, заједно са једном од њених компонената, можемо врло лако и другу компоненту наћи, и то по правцу и величини њеној.

У оном случају кад су дате две компоненте, по величини правцу и положају, можемо врло лако наћи њиову резултанту, а да и не употребимо пресечну тачку тих компонената. Тога ради ваља нам построити само полигон сила, па ћемо тим наћи правац и величину резултанте, а затим ако построимо још и верижни полигон, наћићемо и једну будикоју тачку кроз коју мора резултанта проћи; а кад кроз ту тачку нацртамо праву, паралелно са резултантом што је у полигону сила, онда ће ова, као што је познато, морати пролазити и кроз пресечну тачку датих компонената. На тој правој ваља још и њену вели-

20*

чину пренети, а та се добија из полигона сила, па је онда задатак решен.

Ако нећемо да повлачимо паралелну са нађеном резултантом, и то из тачке у којој се крајње стране верижног полигона секу, онда нам ваља само да начинимо још један верижни полигон првом паралелан, па где се његове крајње стране секу, и туда мора резултанта проћи. Дакле те две добивене тачке и она где би се компоненте секле, морају у истој правој да леже; а ова права је у исто доба паралелна и са резултантом што је у полигону сила. Како се полигон сила и верижни полигон дају да употребе на решавање геометријских задатака, видићемо у овим задатцима.

ЗАДАТЦИ.

1.) Дате су две праве a и b (слика 1) коих пресек C не пада на артију, па се тражи, да се њиовом пресеку

Сл. 1

С повуче једна права ϱ, која нека је паралелна са другом неком *r*.

РЕШЕЊЕ. Треба у будикојој од датих прави н. пр. у правој *b* узети неку произвољну тачку *o*, кроз ту тачку повући праву or' || r и у тој узети произвољну величину н. пр. $\overline{02}$. па онда ту праву $\overline{02}$ сматрати као резултанту, коју ваља разложити у компоненте које ће у правима *a* и *b* дејствовати. Праву ту $\overline{02}$ сматрајмо као резултанту некога полигона сила, ког остале стране или компиненте добијамо престо на тај начин кад кроз 2 повучемо једну паралелну са правом *a*, гди она праву b сече, а то је ту у тачки *1*, одређен је у тој тачки и трећи ћошак полигона сила, гди је 01 једна компонента за праву b а $\overline{12}$ друга компонента што у правој a дејствује за резултанту $\overline{02}$.

Наишли би на исти резултат да смо из 0 (слика 2) повукли к правој *a* паралелну па онда из тачке 2 повукли паралелну правој *b*, гди би се те праве секле а то је овде у тачки 1, ту би био и трећи ћошак троугла сила који је резултанти противположен. И ту су $\overline{01}$ и $\overline{12}$ компоненте које ће у правима *a* и *b* дејствовати а за разултанту $\overline{02}$.

Ради одређивања самога места резултантиног, ваља нацртати још и *верижни полигон*. Узмимо дакле неку произвољоу тачку O за пол полигона сила (у обема сликама 1 и 2), па нам је онда OI II III одговарајући верижни полигон, гди је OI || Oo, I II || 01, II III || 02.

У тачки R секу се крајње стране верижног полигона а те су овде III II и OI, и то је она тачка кроз коју мора да пролази разултанта компонената што у правима *a* и *b* дејствују. Дакле кад кроз ту тачку R повучемо праву ϱ, паралелно са датом r или са or', онда смо тиме

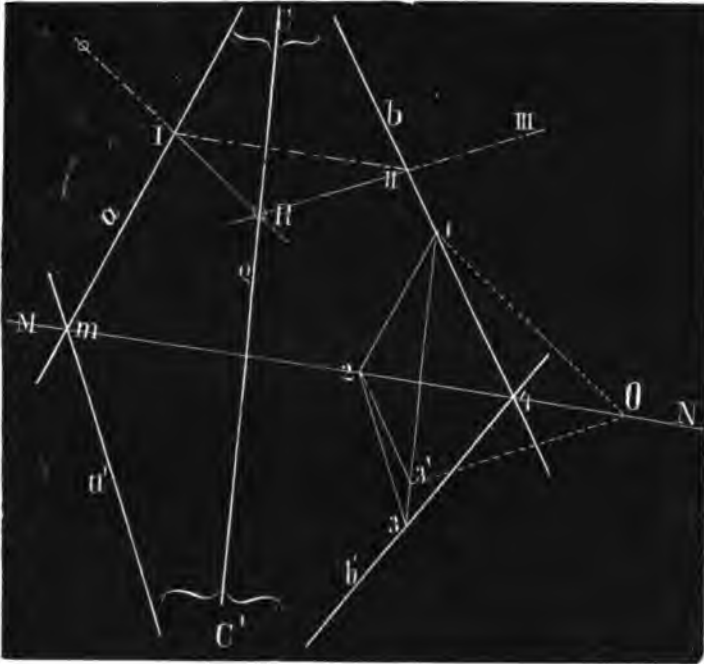
Сл. 2

и задатак решили; јер та права ϱ што кроз R пролази а паралелна је са *r*, мора у исто доба да пролази и кроз тачку С, а то са тога, што смо тај задатак решавали на тај начин, где смо тражили разултанту за компоненте 01 12, па зато права она ϱ која кроз R пролази а паралелна је са *r*, мора и кроз С пролазити.

Ако се није хтело да повлачи кроз тачку R права са датом г паралелна, могао се задатак и тако решити, да смо верижни полигон преместили на друго место а тај други био би н. пр. 0'I'II'III' сл.1 који је са првим паралелан. Ово можемо одма тако да извршимо кад страну 02 продужимо до пресека II' са правом *a*, па је онда II'III' одма и једна страна тог другог верижног полигона. И тог полигона крајње стране сећe се у тачки R' која мора да лежи у правој која R и С спаја, а у исто још иде са датим *r* паралелно.

Овај задатак има своју примену још и у графостатици, у оном случају, кад се крајње стране верижнога полигона не секу на хартији, а њиов пресек требамо са тога, што ту мора резултанта да пролази; без те тачке неби могли ни место резултанте одредити. У том случају се са тим странама верижног полигона на исти начин ради, као што смо са странама a и b у овом задатку радили. Резултанта што је у полигону сила има у овом случају смисао праве r.

2.) Задатак. Дате су две праве *a* и *b* (слика 3) и још друге две a′ и b′ и то по њиховом правцу и положају, дакле

Сл. 3

оне заклапају један четвороугао. Четворуго тај је на хартији тако положен да пресечне тачке C и C′ страна a, b и a′, b′, не падају на хартији а напротив друге две тачке *m* и 4 оне су још на хартији. Дакле m4 то ће бити онда једна дијагонала тог четвороугла. Тражи се да се конструктивно нађе она друга дијагонала C′C или да се

повуче права која саставља пресечне тачке правих a, b и a', b'.

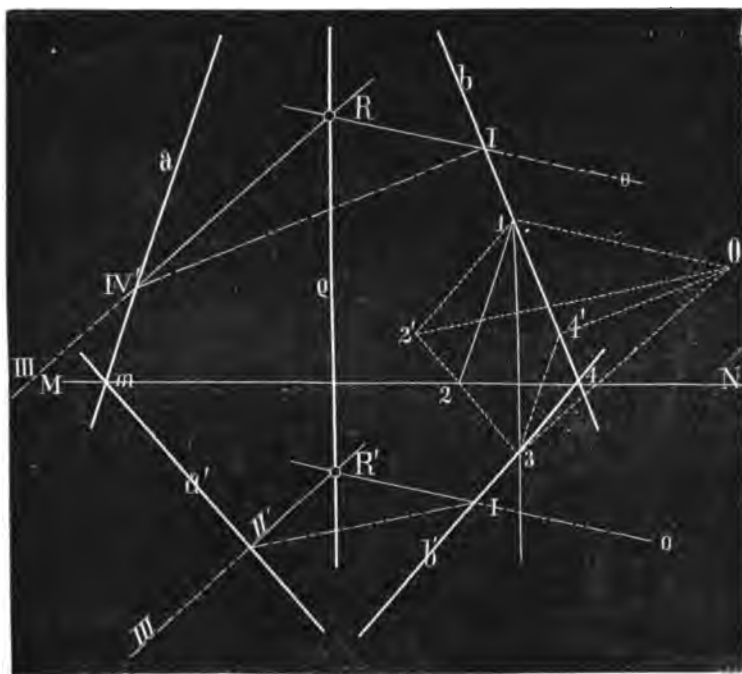
РЕШЕЊЕ. Ваља у будикојој од правих a и b, н. пр. у правој b узети неку произвољну тачку 1, из ње повући $\overline{12} \parallel a$, гди та сече дијагоналу m4 а то је у тачки 2, повући отуда $\overline{23} \parallel a'$ до пресека исте у тачки 3 са правом b'. Сад је и врло іасно како је нови четвороугољак 1234 подобан са датим CmC'4, те са тога је и дијагонала 13 паралелна са оном CC' коју још незнамо.

У овом случају своди се задатак на онај први, т. ј. треба нам да повучемо праву, која да кроз C пролази а да у исто доба иде паралелно са правом $\overline{13}$.

Узмимо да нам је $\overline{12}$ одма једна компонента (што ће у правој a дејствовати), друга ће нам бити $\overline{13'}$ коју смо начинили са b да је паралелна, па је у овом случају резултанта равна правој $\overline{13'}$. На овај начин имамо за силе, које би у правима *a* и *b* дејствовале одма и троуго сила а тај је 123'. Ради одређивања једне резултантине тачке, узмимо н. пр. у правој MN тачку O за пол тога троугла сила, и начинимо му одговарајући верижи полигон O I II III, ког се крајње стране морају сећи у такој тачки *R* кроз коју мора резултанта проћи. Ваља дакле још кроз *R* повући паралелну према $\overline{13}$, па ће та иста морати проћи и кроз тачку C, коју на хартији немамо. Да ће права RC или ρ морати проћи и кроз ону другу тачку C', то је врло јасно, са тога, што је RC паралелно самој дијагонали датог четвороугољка и са тога још, што та права ρ пролази већ кроз тачку C, мора без сумње пролазити и кроз тачку C'.

Задатак овај могли смо и тако да решимо, да смо разлагање силе узели у правима a' и b' а тога ради задржали $\overline{13}$ одма за резултанту. У том случају биће $\overline{32'}$ и

$\overline{2'1}$ компоненте које ће у a' и b' да дејствују. Дакле 32'1 био би полигон сила. Ради одређивања верижног полигона узмимо неку тачку O за пол полигона сила. Одговарајући верижни полигон, том полу и полигону сила биће OI II'III, ког крајње стране секу се у тачки *R'*, а то је она кроз коју мора проћи резултанта компонената што у a' и b дејствују. Ако смо на начин што је пре овог изложен нашли још и другу тачку R, онда ваља R' са R да саставимо, па ће нам права ρ, пролазати кроз C и C', а тећи са $\overline{13}$ паралелно.

Сл. 4

Одовуд изилази ово конструктивно правило: ваља начинити четвороуго 1244, који ће бити подобан са датим CmC'4, и то тако да дијагонала првога падне у дијагоналу m4 овог другога, а ћошак један 4 да је заједнички. Из тачке 3, ваља повући праву 34' ‖ 12, па ћемо добити полигон сила 14'3, затим ваља из неке тачке O повући

зракове O_1, O_4' и O_3 а исто тако и један полигон OIIV' III такав да је O1 || OI, O4' || I II и O3 || II'III. Полигон тај имаће то особено својство, да ће му се крајње стране OI и II'III довољно продужене сећи у такој тачки R, у којој ће лежати она права ϱ, која тачке C и C' везује, или тачка R то је тачка дијагонале $\overline{CC'}$. Дакле кад смо на тај начин тачку R добили, ваља кроз њу само да повучемо праву ϱ || 13, па ће иста кроз C и C' пролазати.

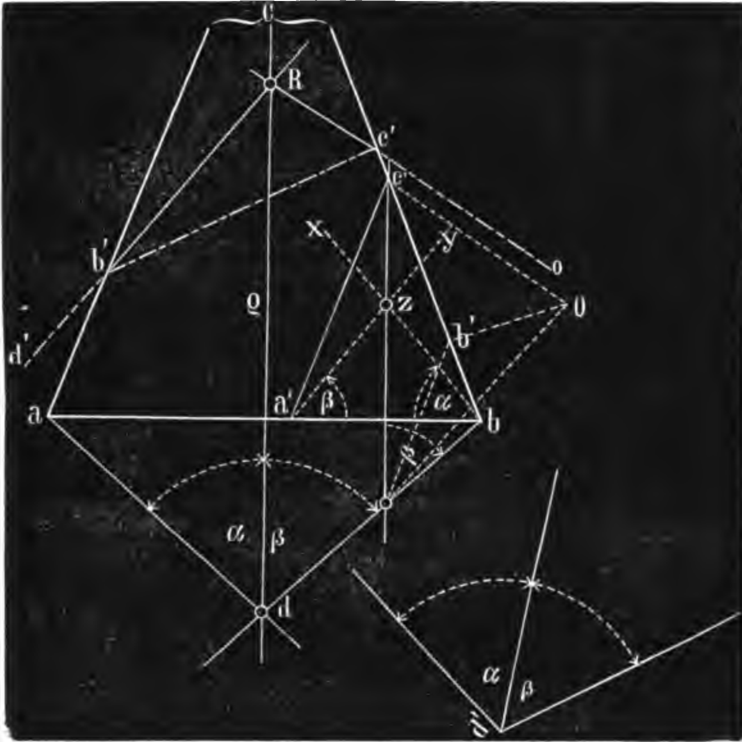
Ако нећемо да повлачамо ϱ са 13 паралелно, онда ваља још и из 1 повући паралелну 12' према страни b', затим продужити страну 23 до пресека 2' са оном првом. Ту тачку 2 'ваља саставити са тачком O и начанити други полигон O I II' III тако да је O'I' || O1, I'II' || O2' и II'III' || O3. Ваља затим продужити стране OI и III II' до њиовог пресека R'. Кад смо још и R' добили, ваља само да R и R' саставимо са правом ϱ, па ће она кроз C и C' пролазити,

Оба та задатка налазе примену при решавању потеотовог проблема, у оном случвју кад некога троугла abcи трећа тачка c не лежи на асталу, а по таком троуглу имао би се проблем решити.

Дакле на асталу имамо само тачке a и b и правце из a и b на трећу тачку c, слика 5.

Кад се тај задатак на познате графиске начине решава, требају свакада да су нам све три тачке на асталу дате.

У случајима где су од троугла *abc* само две тачке a и b на асталу дате решава се задатак овако. Треба на асталу из неке тачке d'' која је вертикална над тачком *D* у природи, нацртати углове α = ad'C и β = Cd''b. Затим построити троуго c'a'b $\sim$ cab, начинити ya'b = β а xba' = α. Праве bx и a'y сеће се у некој тачки z, и кад z са c' саставимо добијамо да је c'z. паралелно са правом dc, тек коју тражимо. Кад будемо даље начинили

Сл. 5

c'd'b $= \beta$, онда ће d'b бити она права, у којој ће морати да лежи тражена четврта тачка d. Треба нам још повући праву ϱ која ће кроз c пролазити и са c'd' паралелно ићи, па онда где се та права ϱ буде са продуженом правом bd пресекла, а то ће бити овде у тачки d, то ће бити онда она четврта d која се тражила и која ће оној у природи D одговарати или троуго adb биће подобан троуглу ADB у природи. Кад смо добили праву cd' онда се овај задатак просто своди на онај први. Нека је ту дакле полигон сила c'b'd' где је b'd' || ac и узмимо још неку тачку O за пол истога, па онда томе одговара верижни полигон oc'b'd', у ком је oc' || OC' c'b, || Ob' и b'd' || Od'. Дакле кроз тачку R мора пролазити и ϱ у којој ће c и d лежати. Зато нам ваља кроз R повући ϱ || c'd' где се она са правом d'b

сече, а то је у тачки d, она нам је онда и она четврта која нам задатак решава.

Контроле ради ваља још d·са а саставити, и ако је угао adc = α што га имамо нацртано, онда је и задатак добро решен, или што исто значи $\triangle$ adb $\sim$ $\triangle$ ADB.

Наизад имам овде још ово да приметим, да ми можемо пол O увек тако да изберемо да нам се крајње стране верижног полигона на артији пресеку, а под којим се углом секу крајње стране полигона сила или стране што резултанту заклапају под истим углом сеће се и крајње стране верижног полигона.

Љубомир Клерић

АНАЛИЗЕ БЕОГРАДСКИХ ПИЈАЋИХ ВОДА.

Све јавне пијаће воде београдске могу се у главноме на четворо поделити; тако Београд има чесама, којима долази воде из околине Авале, даље има турских чесама, које добијају воду од Булбулдера и најзад има Саву и Дунаво. Овим водама ваља додати још и бунарске воде, као пету групу пијаћих вода београдских. Ја сам се ограничио у овом моме првом испитивању само на прво поменуте четири воде, испитао сам их квантитативно на њихове главније саставне делове, којих у мерљивој количини имају.

1. Анализа воде с „Делинске чесме.“

3. децембра 1873 год.

Температура ваздуха 2°C. + 29°C
Температура воде + 10°C. + 16°C
Специфична тежина воде 1,000248

Сви бројеви, који су овде изложени означују грамове, а однесе се на један литар (1000 кубичних сантиметара) воде; т. ј. они нам казују, колико грама означеног тела има у једном литру испитане воде. Ја ћу изложити овде у кратко ток саме анализе, одакле ће се видети методе, којима сам поједине саставне делове одређивао; да би опет резултати анализа што ближе истини били, све изложене бројеве узимао сам као средњи број из два или више опита, а контролне анализе тврде тачност њихову.

Одредба сталних тела. — Прво сам одредио укупно количину сталних тела, што се у овој води находе (не-

органска и органска тела). То сам учинио овако: испирао сам један литар воде до сува у тегли од платине, пазећи да прах из ваздуха у теглу не пада; остатак овај осушио сам на температури од 180° и измерио сам га. Учинио сам три опита оваква, и као што из следећих бројева видимо, они се међу се слажу:

1.	Сталних	тела	у 1	литру	воде	0,3073	грам.
2.	„	„	„	„	„	0,3110	„
3.	„	„	„	„	„	0,3116	„

Средњи број сталних тела у 1 лит. воде 0,30997 „

Пошто сам ова три остатка измерио, жарио сам их да би органска тела истерао, што се ту находе; да би опет калцијуму и магнезијуму повратио њихову угљену киселину, коју приликом жарења губе, грејао сам жарене остатак истија са амон-карбонатом, а после тога сам их по нова измерио. Сад сам нашао да су лакши; оно што је при жарењу излапило, то су органска тела. Ова три опита показаше ми следеће количине неорганских тела:

1.	Неорганских	тела	у 1	литру	воде	0,2268	грам.
2.	„	„	„	„	„	0,2203	„
3.	„	„	„	„	„	0,2376	„

Средњи број неорганских тела у 1 лит. воде 0,2282 „

Ако од првих бројева одузмемо ове друге, т. ј. ако неорганска тела одбијемо од укупне количине сталних тела, добићемо оно што је приликом жарења изгорело; добићемо дакле количину органских тела. И овде имамо три опита.

1.	Органских	тела	у 1	литру	воде	0,0805	грам.
2.	„	„	„	„	„	0,0903	„
3.	„	„	„	„	„	0,0740	„

Средњи број органских тела у 1 лит. воде 0,0816 „

Одредба хлора. Испарени остатак једног литра воде

искуван је у дестилисаној води; добивени раствор процеђен је и закишељен је азотном киселином, па је одатле хлор сталожен нитратом сребра. Два сам оваква опита учинио, па из добивеног хлорида сребра ове су количине хлора израчунате:

1.	Хлора у 1 литру воде	0,00243 грам.
2.	„ „ „	0,00247 „
	Средња количина хлора у 1 лит. воде	0,00245 „

Одредба сумпорне киселине. Један литар воде испарен је до четвртине своје запремине, за тим је остатак закишељен хлоро-водоничном киселином и сумпорна киселина баријум-хлоридом сталожена. Из добивеног баријум сулфата израчуната је сумпорна киселина као SO_3.

Сумпорне кисел. (као SO_3) у 1 лит. воде 0,0015 грм.

Одредба силицијумове киселине. Испарени остатак једног литра воде преливен је хлоро-водоничном киселином, раствор је до сува испарен, па остатак опет хлоро-водоничном киселином и водом преливен. Нерастворена киселина оцеђена је и измерена,

Силицијумова кис. (SiO_2) у 1 лит. воде 0,013 грам.

Одредба калцијума и магнезијума. Онај раствор, што је од силицијумне киселине оцеђен, неутралисан је амонијаком; пошто је оцеђен од малог мутнила (Al_2O_3 и Fe_2O_3), сталожен је одатле прво калцијум амон-оксалатом, а за тим магнезијум као магнезијум-амон-фосфат. Из ова два талога израчунат је калцијум- и магнезијум-оксид.

Калцијум-оксид у 1 литру воде 0,07051 грам.

Магнезијум-оксид у 1 литру воде 0,03030 „

Одредба натријума. Жарени остатак из једног литра воде преливен је хлоро-водоничном киселином, да би алкалне метале у хлориде претворили; раствор овај испарен је до сува, за тим му је додато мало воде, па онда амонијаком и амон-карбонатом преливен (сталожен Al_2O_3 је,

Fe_2O_3, $CaCO_3$ и MgCO). Оцеђени раствор испарен је до сува, остатак је жарен и у мало воде растворен; несталожен магнезијум остаје сада у талогу (печена магнезија). Раствор је испарен до сува у тегли од платине, а остатак жарен, који се сад састоји из алкалних хлорида и то поглавито из натријум-хлорида, јер калијума има у минималној количини. Из добивеног натријум-хлорида израчунао сам да

Натријума има у 1 литру воде 0,01348 грам.

Одредба угљене киселине. Један литар воде преливен је баријум-хлоридом, коме је нешто амонијака додато. (Раствор овај награђен је раније и пре опита оцеђен је од мутљага). После 12 сахата оцеђен је талог и измерен; из баријум-карбоната израчуната је укупна количина угљене киселине што је била у 1 литру воде

Угљена киселина (израчуната као CO_2)

у 1 литру воде . . . . . . 0,1432 грам.

Од ове количине угљен-диоксида сједињено је с одређеним металима, градећи неутралне карбонате, 0,09493. Кад овај број одбијемо од првога, добићемо угљену киселину, која је сједињена с одређеним металима као кисели карбонат, и која се у води слободна находи. — Кисели карбонати лако се распадају, одпуштајући један део своје угљене кис., с тога се ова угљена киселина зове у пола везана угљена киселина.

Слободне и у пола везате укљене кис.

у 1 литру воде . . . . . . 0,04827.

Опитима овим дошли смо до бројева, који нам казују, колико од појединих саставних делова има у испитаној води, но из њих не видимо и то, на који су начин ови саставни делови сједињени међу собом. Овде нам помаже закон хемијског сродства, који постоји између база и киселина; тако узима се, да ће најјача база бити сједињена с најја чомкиселином, водећи у исто време рачун

и о растворљивости соли. Према овоме израчунао сам следећи квантитативни састав испитане воде. У једном литру ове воде има:

Натријум-хлорида NaCl	0,00307	грам.
Натријум-карбоната Na_2CO_3	0,01888	„
Калцијум-карбоната $CaCO_3$	0,12401	„
Калцијум-сулфата $CaSO_4$	0,00255	„
Магнезијум-карбоната $MgCO_3$	0,06780	„
Силицијум-диоксида SiO_2	0,01300	„
Неорганских тела у 1 литру воде	0.22931	„
Органских тела „ „ „	0,08160	„
Укупна количина сталних тела	0,31091	„

2. Анализа воде с „Чукур чесме.“

11. ЈАНУАРА 1874 ГОД.

Температура ваздуха	1,5°C.	29°C.
Температура воде	8°C	16°C.
Специфична тежина воде	1,00025.	

Стална тела у 1 литру воде	0,3213	грам.
у овоме има:		
Неорганских тела	0,2433	„
Органских тела	0,0780	„

Стални део састоји се из:

Натријум-хлорида NaCl	0,00376	„
Натријум-карбоната Na_2CO_3	0,02115	„
Калцијум-сулфата $CaSO_4$	0,00710	„
Калцијум-карбоната $CaCO_3$	0,11607	„
Магнезијум-карбоната $MgCO_3$	0,09500	„
Силицијум-диоксида SiO_2	0,00620	„
Оксид алуминијума и гвожђа	0.00550	„
Неорганских тела у 1 лит. воде	0,25478	„
Органских тела „ „ „	0,07800	„
Сталних тела „ „ „	0,33278	„

3. Анализа савске воде.[1])

19. јануара 1874 год.

Специфична тежина воде 1,00024.

Стална тела у 1 литру воде.	0,1915	грам.
у овоме има:		
Неорганских тела	0,1784	„
Органских тела	0,0131	„
Стални део састоји се из:		
Натријум-хлорида NaCl	0,00314	„
Натријум карбоната Na_2CO_3 . . .	0,00148	„
Калцијум сулфата $CaSO_4$	0,00592	„
Калцијум-карбоната $CaCO_3$	0,12011	„
Магнезијум-карбоната $MgCO_3$ . . .	0,04441	„
Силицијум-диоксида SiO_2	0,00300	„
Оксид алуминијума и гвожђа (Al_2O_3 + Fe_2O_3)	0,00200	„
Неорганских тела у 1 литру воде . .	0,18006	„
Органских тела „ „ „ .	0,01310	„
Сталних тела „ „ „ .	0,19316	„

4. Анализа дунавске воде.

1. марта 1874 год.

Специфична тежина воде 1,00023.

Сталних тела у 1 литру воде	0,1856	грам.
у овоме има:		
Неорганских тела	0,1572	„
Органских тела	0,0284	„
Стални део састоји се из:		
Натријум-хлорида NaCl	0,0037	„
Натријум-карбоната Na_2CO_3 . , . .	0,0236	„

[1]) Вода за анализу узета је испод војеног магацина, а више утока баре у Саву. Била је мутна нешто мало, с тога је прво кроз артију процеђена.

Калцијум-сулфата $CaSO_4$	0,0146	„
Калцијум-карбоната $CaCO_3$. , . . .	0,1003	„
Магнезијум-карбоната $MgCO_3$ . . .	0,0211	„
Силицијум-диоксида SiO_2	0,0040	„
Оксид гвожђа и алуминије (Fe_2O_3 + Al_2O_3) . . . , ...	0,0004	„
Неорганских тела у 1 литру воде . .	0,1677	„
Органских тела „ „ „ . .	0,0284	„
Сталних тела „ „ „ . .	0,1961	„

Ако упоредимо међусобно анализе испитаних вода, то ћемо видети, да у њима по највише има кречних соли, но опет за то, по укупној колични минералних делова, могу се уврстити у ред добрих пијаћих вода. Анализе ове и то нам показују, да су чесменске воде лошије од савске и дунавске воде, јер имају више минералних делова, а осим тога садрже много органских тела. Кад погледамо на стање водовода београдских чесама, биће нам растумачено, од куда долазе толика органска тела, што се у тим водама находе. Водоводи београдских чесама долазе из околине Авале и од Булбулдера, па и једни и други отворени су на више места у овоме путу. На ове отворе долази стока околна да воду пије, која ту своје измете оставља, а свиње се обично и купају у њима, сељаци пак перу у њима своје рубље, купају се и т. д. Осим овога у водоводе ове утиче и кишна вода с површине земље, која носи собом распаднута вегетабилна тела. Према овоме природно је, што наше чесменске воде садрже онако много органских тела. Имало би практичне вредности да се зна и то; да ли количина њихова није већа лети по зими. Идућег лета пофторићу овај опит још једаред, па ћемо онда видети, да ли постоји каква диференција органских састојака у разном годишњем времену, у исто време испитаћу микроскопски природу ових оргарских тела.

Овде није нужно велико хигијенско знање па да се увиди, колико је шкодљива вода с оволико много органских тела. Истина да се може лако одклонити ова мана наших чесама, уређењем бољих водовода, опет за то савска и дунавска вода имају превагу још и у томе, што и минералних делова имају мање; а то има и хигијенске, и економне вредности. Ако додам још и то, да ће ове две реке у свако доба давати Београду довољно воде, то нам онда ништа друго не остаје, но да приликом подизања водовода, свску или дунавску воду употребимо. Савска вода долази на свики начин на прво место, јер ће она бити увек изнад канала београдских. Неки ће ме можда опоменути на техничке тешкоће, које су скопчане с остварењем и одржањем оваквог водовода, а нарочито ће ударати на механичку снагу, која је нужна да се вода из корита реке у водовод доведе. Ја држим да цена не може имати никакав утицаг на решење овог питања само кад стоји то, да је савска вода боља, и да је има довољно. — Ако би се пак студијом терена околине наше дошло до закључка, да је могуће артезиски бунар ископати, то би онда оваква вода за наше прилике била најбоља и нај јефтинија.

Прошле године било је већања у једној комисији општине београдске: о подизању водовода и канализацији Београда. Прво питање претресано је врло површно, и комисија исказа своју жељу да би добро било, да се садањи водоводи боље уреде, и да се с канализацијом Београда кроз целу варош проведу. Канализација беше овде главни предмет већања, а о подизању водовода није се готово ни говорило. Да би идућа већања о водоводима београдским језгровитија била, и да би се предлози поједини с разлозима бранити и нападати могли, нужно је о томе факта прикупити, с тога износим на јавност ово неколико факта хемијских, која имају такође битни утицај на решење овог питања.

Београд, у априлу 1874.

С. М. Лозанић

О ДЕЈСТВУ МЕТАЛА ЈЕДНОГ НА ДРУГИ КАД СЕ У ВОДИ ДОДИРУЈУ.

На завршетку чланка мога „синтетични проналасци хемијски“ наговестио сам једну интересантну појаву, коју сам опазио кад два различита метала у води једно на друго дејствују. Том приликом обећао сам да ћу ова моја опажања продужити, и резултат друштву саопштити.

Прво ми је пало у очи како олово и платина једно на друго дејствују, кад се та два метала у води додирују, с тога сам на њи најпре пажњу обратио. Комад чистог олова метуо сам на једну плочу од платине, па сам онда оба метала дестилисаном водом прелио. Ми сви знамо да само олово може дуго време у води остати, па се неће при томе знатно поменути, али под овим приликама, кад је с платином у додиру, почеће брзо да се мења; тако после неколико сати приметио сам већ како се навлачи белим кристалним талогом, и за неколико дана толико сам овога талога накупио, да сам могао и неке опите с њим наградити. Талог овај састоји се из белих, као свила сјајних кристалних листића, који под микроскопом као шестостране призме изгледају; ово је тело доста постојано, тако на ваздуху се не мења, а кад сам га загрејао губи своју боју, добијајући лепу лимунасто-жуту боју, но у исто време опазио сам и то, да му се тиме и сам склоп његов мења, јер при жарењу знатно губи од своје тежине. Ја сам ово кристално тело осушио на обичној температури над сумпорном киселином и његова анализа показа да је то *оксид олова с 2 молекила кристалне воде:* $PbO + 2H_2O$.

			Теорија.	Анализа.
PbO	=	223.	86,101.%	86,16.%
$2H_2O$	=	36.	13,809. „	13,83. „
			100,000.%	99,99. „

Овакав оксид олова с кристалном водом не беше до сада познат.

Овакве опите градио сам и са многим другим металима, т. ј. опажао сам, како друга два метала једно на друго дејствују, кад се у води додирују. У сваком случају јавља се подобна реакција; увек се један, а често и оба метала оксидишу. Тако гвоздени лим брзо се у хидрат претвара, кад је с платином у додиру, и за неколико недеља нестаје га сасвим. Кад су опет гвожђе и олово у додиру, гради се хидрат гвожђа и мало час поменути оксид олова с 2 молекила кристалне воде. Бакар се при овоме претвара у црни оксид. Алуминијум, магнезијум и цинк претварају се у обичне (аморфне) хидрате, кад се с платином у води додирују.

Вероватно је да све ове реакције имају електрохемијску природу, и ја држим да се при оваком додиру два различита метала електрична струја развија, која воду на њене састојке разлаже, а ослобођени кисеоник оксидише метал. Да је опет оксидишуће дејство овог кисеоника много јаче но атморферског кисеоника излази из тога, што је то кисеоник у status nascendi; ту је кисеоник у тренутку ослобођења у атомском стању, па му је сва његова хемијска привлачна снага потпуно слободна, за то и дејствује на метале јако оксидишући. Атмосферски кисеоник пак находи се у молекиларном стању; ту се по два кисеонична атома својом хемијском снагом узајамно везују, па да би се тела овим кисеоником оксидисати могла, нужно је прво да раскину постојећи молекил кисеонични, па да се тек онда с ослобођеним атомима кисеоника сједине. Ако узмемо да се при овим процесима ослобађа ки-

сеоник из воде под утицајем струје електричне, онда можемо оксидишуће дејство његово и овако растумачити: Имамо много метода по којима кисеоник у лабораторијама добијамо, па је опажено да кисеоник, који је на неки известан начин добивен, дејствује много јаче оксидишући но обичан атмосферски кисеоник; ово је прво опажено на кисеонику, који се електролизом воде добија. Ја ћу овде навести само то, да се и сребро брзо оксидише у атмосфери овога кисеоника, оно брзо поцрни, кад неко време у њему постоји, међу тим ми сви знамо да сребро у обичном кисеонику задржава своју белу боју потпуно. Оксидишуће дејство електролитичног кисеоника на томе се оснива, што у њему по мало и озона има. Знамо дакле да се озон ствара из обичног кисеоника, кад на њега електрична струја дејствује, а тако исто кад се кисеоник електролитичним путем из воде одваја. Многи опити пак казују нам довољно огромну оксидишућу снагу озонову, па кад ово двоје доведемо у свезу са реакцијама, које сам мало час изложио, онда ће нам бити јасно, за што се метали под тим приликама онако лако у оксид претварху. — Може бити да се овим процесом могу рас тумачити многе геолошке и минералошке појаве. —

Нека ми друштво дозволи, да му овом приликом још једно моје опажање само узгред саопштим, које исто тако може бити од каквога значаја за органску хемију. У последње доба градио сам дифенил рад неких опита, па сам том приликом ово опазио: Кад етерским или алкохолним аствором дифенила овлажимо неки порозан предмет, а он добаја брзо мирис ружичног уља (ђулијак); тако овлажена артија овим раствором дуго мирише на ђулијак. Ја држим да ова промена дифенила долази од лагане оксидације његове, и да тиме у ружично уље прелази, јер сва порозна тела оксидишући дејствују. Ово ме наведе те сам дифенил са сунђером платане истрљао, у тој на-

мери да га оксидишем, па од иста и у овом случају добија мирис ђулијака, а у исто време опазио сам и то, да се претвара у неку густу течност. Вероватно је дакле да дифенил овде прелази у ружично уље. Важност ове реакције у томе би била, што би се тиме сазнао молекиларни склоп ружичног уља, који нам је за сада непознат. Према овој реакцији ружично уље било би оксидациони продукт дифенилов. Да ли је ово моје држање истинито, гледаћу да анализом потврдим.

Из хемијске лабораторије на вел. школи.

29 Јуна 1874. Београд.

С. М. Лозанић

ГОВОР

КОЈИМ ЈЕ ИЗАСЛАНИК СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА ЗА СНИМАЊЕ УМЕТНИЧКИХ СТАРИНА ПО СРБИЈИ,

Михаило Ваљтровић

ОТВОРИО ДРУГИ ИЗЛОГ СНИМАКА АРХИТЕКТОНИХ, СКУЛПТУРНИХ И ЖИВОПИСНИХ;

14. Априла 1874. год.

Уметност је тековина целокупног духа једног народа; она му је нуждан израз духовног живота и тежње, да у хармонију доведе чулну природу са себи створеним духовним светом. Отуда се може рећи, да се људски ђеније у већој потпуности и особености показује у уметности но у религији; јер док у овој преобвлађује форма мисли или одуховљеног осећаја, дотле је за уметност нужно потпуно схваћање чулне природе и задоволење ове у створовима уметничким. Од јачине способности за ово двоје зависи и ступањ савршенства, до којег се све уметности дижу у једном народу. Народ који тражи духовно изван телеснога, неговаће поглавито оне гране уметности, које му се чине више духовне, зато, што се не ослањају непосредно на појаве из спољне природе; а то су: поезија, музика и архитектура. Народ пак, којег још збуњује обилност и узајмност у чулном свету, показаће да у њиме негованим уметностима има нејасности и неуспеха; и да се у њима још није показао дух лучења и истине.

Код првог народа, који не признаје духовно у природи, превагу има себични, једнострани разум, којег обично прати практички материјализам; а код другог има превагу неуређена фантазија. Тек лепа свеза ових двеју основних, духовних сила — разума и фантазије — произвешће поступно створове од праве уметничке вредности.

Имајући тако уметност корен свој у духу народа, она је неварљиво огледало душе народа, показујући појаве у овој у онаковој изведености, каква се не опажа у осталим гранама живота народовог, о којима историја води рачуна. У политичком животу сувише се истачу напред страсти и случајности значајнијих лица. На развиће знања има знатан утицај важност појединих вођа и нека духовна намерност; а и осим тога оно стоји некако оделито и усамљено, не допирући у унутарност живота. Једино уметност дише пуним духом народа и износи на видело у нужној хармонији створа свога и најњежније покрете душе. Ма како да је значајна личност уметникова, он границе, народним духом постављене прећи неможе. Његова значајност и величина састоји се у томе, што је кадар схватити дух народа свога, што ће радити у савременом духу том, и што ће извести из њега и оно у дело, што је у њему још неразвијено. Тако ће уметнички створови бити најпотпунији а и најпоузданији израз народнога духа и то како у сјајним епохама уметности код духовно напреднијих народа, тако и код оних са уметности на нижем ступњу. Код ових ће нам уметност најпоузданије показати, шта је сметало потпуном развићу бића њиховог; јер можемо њихов успех у уметности сравнити са савршенијим, у том роду духовнога рада.*)

Да је значај уметности такав, какав сам тражио у кратко изнети у горњим редовима, о том нема спора; а

*) Schnaase. Geschichte der bildenden Künste.

очигледни доказ томе су љубав и жртве, што их поједина лица и владе поклањају испитивању уметничких споменика не само својега, него и туђих, или већ изумрлих народа, а то ради постигнућа правог и потпуног појма о животу њиховом; јер уметнички створови као израз духа, и ако на први поглед као хиероглифа или монограм, само тавни наговестиоци бића онога народа, којима принадлеже, — за правог разумиоца су неоцењими знаци и поуздани подаци. Тако нам на прилику архитектура у многоврсним својим створовима стварно пред очи ставља и разјасњава духовну тежњу, науку религије и садржину државних и законских уређења, и даје нам тако проникнути у све кругове живота.

Од уметности, што их је народ српски неговао у срећно и несрећно доба своје, поезија нам је дала досад највише материјала за познавање српског народа. Потреба, да се духовне силе истога свестрано изуче, како би се временом добила потпуна слика народног живота, изазвала је и снимање и испитивање уметничких споменика у Србији.

Српско учено друштво, попунивши се уметничким одсеком, похита к остварењу давно изјављене жеље своје и преда снимање и испитивање српских уметничких старина двојици од чланова тога одсека, потпомажући их штедро материјалним и моралним средствима.

Графијски део тога свога рада иста двојица износе данас јавно на увиђај, хотећи тим једно оправдати поверење, поклоњено им од стране српског ученог друштва; а друго дати и другима прилике за оно уживање, што га они имађаху приликом снимања тијх сведока лепе српске прошлости.

У наследству, што га са светске позорнице одступајући народи остављају ново појављујућим се, садржи се и уметност. По величини духовне сопствености ових, управља

се примљивост и правац, којим уметност код њих тежи својој мети. По томе и односно уметности историја човештва је састављена али непрекидна целина. Но непрекидност та не састоји се у томе, што ће један народ другоме просто предати оно, што је постигао, а овај то даље непромењено продужити; но се састоји у томе, што ће прималац наследство своје поступно претворити у своју духовну имаовину, па онда по роду и јачини својих духовних моћи, довести до новог плода.

Српска уметност кћи је византијској. Стара Византија, богат расадник за хришћанство, а особито за уметност на истоку и западу, растуривала је уз семе хришћанства одма и оно сваковрсног духовног рада свога, па и уметности. Све отуда поникле клице развиле су се према спољним и унутарњим утицајима и околностима, у више или мање стасита стабла. И тако српска уметност има достојну сестру у руској уметности, у бугарској и влашкој; ближу сродницу у јерменској и ђурђијанској уметности и у уметности у неким другим азијским пределима; а даље сроднице има у првовременој уметности неких западних народа, и у уметности неких мухамедоваца.

На изучавање византијске уметности по разним крајевима земљишта њеног, полагали су труд млоги врли мужеви Французи, Руси, Немци и Енглези, то износећи на свет новог и непознатог уметничког материјала, то доводећи већ познати у природан ред и свезу, чинећи га тим употребљивим и корисним. Од великог је значаја за потпуно познавање византијске уметности, 1859. год. започето предузеће од стране петроградске академије уметности, којега је задатак најбрижљивије испитати у светој гори све оно, што се односи на византијску црквену уметност. А познавање отачаствене руске уметности, како прехришћанске, тако и од времена примљеног хришћанства, подржавају и унапређују поред радова појединих лица,

нарочито руска археолошка друштва, обилна у свим потребним, како материјалним тако и интелектуалним снагама, а одликујућа се особитом енергијом.

Необичним одушевлењем почео је пре 27 година, Димитрије Аврамовић, живописац, испитивати уметничке старине по неким манастирима у Србији и у светој гори. Судећи по његовој, на јавност изнесеној грађи, више, но за познавање уметности српске, учинио је за познавање разних црквених и државничких одношаја српске земље спрам иностранства, какве одношаје поглавито расветљују и остали писмени документи, на свет изнесени трудом других заслужних раденика.

Са техничке, израдилачке стране чини неоцењими материјал за потпуно познавање ступња уметности, у разна времена, трудом председника овога друштва г. Шафарика уређена и описана збирка српских старих новаца; који ће материјал као вођа кроз политичку историју, умети упутити нас у расветљавању уметничке.

Пре 12 година изишавша дела каницова имају заслугу, што су страном ученом свету изнела опште појмове о српској уметности. Али садржином својом и представљењем исте, она су себи ограничила употребљивост. Оскудица критичког претреса уметничко — историјских података; површно схватање карактерних особина на представљеним предметима, не уздижу их изнад боље илустрованих научних путописа. За просто констатовање уметности у Србији могу послужити; за дубље изучавање исте и за примену њену у данашњем животу, немају материјала.

Свестрана употребљивост и основност, девиза је оба изасланика српског ученог друштва, за снимање уметничких старина по Србији. Како археолога, тако и историчар, политички и културни, имаће у њиховом предузећу материјала за своја посматрања; како ново стварајући уметник, архитекта, скулптор и живописац, тако и прости при-

мењач уметности у разним занатима, наћи ће у њиховом раду поуке у српској уметности и доста биочуга за припињање својег духа, на цељ новог полета код нас досад нецењене српске уметности.

У тачним висинским, поширним и подужним мерама нацртани архитектонски споменици, са подробним пацртима основа, подужног и попречног пресека и детаља, изнеће потпуно естетичку вредност и ступањ технике у српских грађевина.

У контурама и карактеру верни снимци скулптурски и живописни, који последњи оживљени и бојама оригинала, показаће ступањ ових двеју, архитектури служећи уметности и даће потпуну слику српског духа оног времена, из којег су оригинали.

Минијатуре од којих је неколико одличних примерака у народној библиотеци, и којих има растурени по разним српским и страним манастирима; дрворези и резотине у слоновој кости; мозајици, златовези, златарски и други радови, на које се све простире програм изасланика, показаће јасно, колико је уметност већ била животна потреба у црквеним и мирским редовима. А нарочиту пажњу обраћају изасланици на у архитектури и живопису обилно употребљену орнаментику, која грана уметности, ма и једнострано и ограничено употребљена, и данас има плодног живота у српском народу.

Средства помоћу којих изасланици предмете српске уметности чине приступним осталом свету, дају графика, пластичко снимање у гипсу и фотографија.

У програм изасланика улази исто тако и прикупљање сваковрсног историјског материјала односно уметности. Њиме ће се дати одредити величина уплива суседства на српску уметност, решиће се загонетке, што их задају неки споменици уметнички, кад их сравнимо са предањима о њима; дознаће се за живот и имена како оснивача, тако и

извршиоца уметничких споменика; добиће се једном речи објасњавајући преглед рада на пољу уметности.

Оваковим програмом мисле изасланици, да ће потпуно одговорити захтевима за потпуно познавање и достојно признање уметничког рада српског народа, у колу светске образованости.

Што је осим горе наведеног иначе код нас учињено у издавању појединих уметничких старина, мислим да није засецало дубоко у познавање уметности код Срба, па не држим зато ни за нужно, споменути појединце у овом кратком прегледу.

У време досељења Срба у земље византијског царства, уметност је у овом била у почетку свога сјајног доба, и на оној висини још, до које се попела била под Јустинијаном I. Један низ од сто година био се већ обавио око непрестижне круне византијске архитектуре, око цркве св. Софије, кад је пети владар по Јустинијану, помоћу српских племена одбијао од границе непријатеља, којега суплеменици неколико векова затим поплавише једну грану словенства.

Тежња, да по нужди изабране пријатеље Србе и пре њих дошавше Хрвате привеже за себе и жеља, да отклони могуће неприлике, какове је Византија доживела од давно већ у суседству њеном настањених Словена, побудише је, да за дошљаке добави учитеље у хришћанству, с којим се међу њима одомаћи и сав прибор за развиће људског духа у правцу те науке.

Замишљам као најзанимљивију периоду из историјског живота српског народа ово време, кад је хришћанство почело пуштати корен у стабло незнабоштва и кад су употребљиви и ранећи сокови из овога напутили развиће нове науке оном плоду, који видимо у доцнијим вековима. Шта је, како и колико од оног духовног материјала, што

су га Срби са собом донели, могло имати утицаја на њихов хришћански живот, о томе нам може рачуна дати само подробно испитање, најпре свију првобитних, опште-словенских, затим посебних племенских одношаја и знакова живота; а најпосле и дознање пододобности и тежње самих учитеља као народ.

Прирашћивање нове биљке за старо стабло, крепљење прве и губљење другог, како под ведрим, сунчаним, тако и облачним, олујовитим небом, износи нам политичка и црквена историја, цртајући нам светле слике о посланству српских племена цару Василију, ради нових учитеља у хришћанству; о сјајном појаву браће Кирила и Методa; о одблеску њиховог апостолског рада на зачетку оновремене словенске просвете у Бугарској; — али и не заборављајући у те слике уметути и црне сенке гоњења нове словенске цркве од стране Рима и њених по вери привржених народа, као и оне злог утицаја, сталност цркве поткопавајућих јереси. И за уметност је тако морало бити светлих и повољних, тавних и неповољних дана. Замућивањем извора из кога је истицала и њена је чистота страдала; непостојаност и попустљивост стуба, уз који се прислањала, морале су поколебати и њу.

У почетку чисто византијски карактер носећи разни уметнички створови међу Србима, постепено су попримали на се израз српског схваћаја и прерађења; али тек ојачали и правца се лативши српски стварајући дух, јамачно није могао, а да не застрани или и застане, кад му пут спречише замке од запада и од неких јереси, што учаху да се треба клонити материје, као твора нечастивог; а материја је градиво за остварење уметничког замишљаја.

Ово усколебано време лучења, привлачења и одбијања разних животних елемената; ово време приправљања и полагања основа за нову животну периоду, која почиње са појавом Стефана Немање, исто је тако још нерасвет-

љено односно уметности, као што је у односу на остале гране српскога живота. Али резултати његови. који нас и у другим појавима српског духовног рада изненађују, чине то још више у уметности. Недовољност у испитивању уметничких споменика из немањина времена, не даје нам угледати јачину правог сјаја, од којег зрак један пада на мраморну Студеницу.

Унутарње креплење народа, задобивање гласа и поштовања у странству, све ово завршено у тежњи заменути падајуће византијско царство, српским, што карактерише Немањиће, морало је имати благотворног уплива и на уметност. Но на жалост и ово најсветлије доба у историји српској још није уметнички испитано.

Од пропасти на Косову овамо, уметност силази са своје висине. Показујући у првом покосовском времену још врсне примерке српске архитектуре и живописа, српска уметност, под притиском мухамеданства, упути се понору, остављајући трагове тока свога у неким гранама, које закриљене челичном вером и природном љубављу, одржаше свежост своју до данас.

Сви сведоци српске славе осетили су мрску руку гониоца крста. Његовим паљењем, рушењем и погрђивањем, неке је од њих довео до коначне пропасти, а за неке били би дани избројани, да их нису у новије време заштитили љубав и поштовање. У ове последње броји се манастир Жича, којега оштећени живопис изазове у лето 1871. године први полаз оба изасланика за снимање српских уметничких споменика.

Да би поред главне цељи — снимања најпре онога, чему пропаст грози — још и хронолошки радили, па почели на најстаријим споменицима — мој друг у послу овом, г. Драгутин Милутиновић и ја, свратимо се на путу у

Жичу, најпре у манастире Благовештење и Вољавчу код Страгара, знајући да је овај последњи по предању један од најстаријих манастира у Србији. Вољавча не оправда предање о себи; јер поред савршене оскудице ма и једне црте од уметничке вредности, и постанак јој није давнашњи. А што нам манистир Благовештење не имаде дати у архитектури, то богато надокнади својим занимљивим живописом. Комљењем добисмо и првобитни изглед тога манастира, који имађаше у селу Страгарима по склопу друга, у сада од чести порушеној цркви Придворици. Путујући даље за у Жичу, посетисмо архитектуром и живописом занимљиву Враћевшницу, Драчу и развалине сада ново-оправљеног манастира Дивостина. Да све ове манастире у нечему надмашује Жича, увери нас њена величина, склоп и ваљаност живописног украса. У 19 архитектонских и 11 живописних снимака сакуписмо уметничког материјала из горњих манастира, на првом овом нашем путу од 8 недеља. Живописни снимци израђени су на месту пред оригиналима; а архитектони израдиће се тачно по сразмеру, кад се буде приступило издавању нашег рада.

Идућа 1872. година одведе нас изасланике најпре у Смедерево пред тамошњу стару цркву; за тим пред лепу задужбину Стефана високог, пред манастир Каленић. Богатство орнаментике на овој грађевини не даде нам времена за отићи у оближњу Љубостињу и у Жичу, ради довршења неких, прошлог лета овде започетих радова. Резултат тогодишњег рада изнесен је у 21ом листу. По садржини разликује се од прошло-годишњег, што су 20 листа архитектура, а 1 само лист живопис, у контурама.

Прошлога лета, године 1873ће садруга мога, Милутиновића, задржи званична дужност од омиљеног му рада снимања, те ја сам за време од 6 недеља, свршим у Жичи, године 1871. започету слику успенија Богородице и пре-

цртам још неке уметничке споменике ту, којима очевидно прећаше пропаст.

Да би што пре добио преглед од уметничког материјала у Србији, удесим свој повратак преко манастира Љубостиње, Велуће, цркве Руденице и Крушевца. Са 11 листова, које живописних, које архитектоних, умножим те године наш уметнички материјал. Много више листова би бројао и разноврснији би исти био, да се рад снимања у ширим размерима предузме, и да није скучен само на два месеца школског одмора — Јули и Август. И тако су сви ови данас јавно изложени снимци успех рада од не пуне пола године.

Гони ме, да и овом приликом у мога друга и моје име искажем захвалност српском ученом друштву, за његово материјално и морално потпомагање. Увидивши маленост новчане помоћи, дате нам прве године, спрам замашности и тешкоће посла нашег, оно нам друге године удвоји новчану помоћ; а свагда нас је препоручивало при сваком нашем полазу, готовости за рукопомоћ од стране дотичних црквених и световних власти. Исто тако прећутати не могу и жељу нашу, да овај нама мили, али и трудан посао снимања и даље продужимо, што ће јамачно обрадовати свакога онога, који појми корисност овога посла по узвишење моралног положаја наше млађане државе.

У допуну историје нашег рада иде, да су године 1872. сви наши дотле израђени снимци изложени били у публичном музеју у Москви, и да смо се само пошиљањем неколико фотографија од наших снимака, могли одазвати овогодишњем позиву на археолошки састанак у Кијеву, достављеном нам од стране председника археолошког друштва у Москви, г. графа Уварова.

Ова наша збирка од архитектоних, скулптурних и живописних уметничких споменика, још не представља

потпун и непрекидан низ за познавање зачетка и развића српске уметности; но се састоји из појединих група, растављених стотинама година. Ред тај у послу нашем природа је саме ствари прописала. Желећи најпре снимити оно, што очевидно пропада, ми смо се од овога, као из средсреде пружали на испитивање и снимање само близу му лежећег.

Архитектура, што је видимо на Каленићу, Велућу и Руденици, Крушевцу и Љубостињи, даје нам чинити закључак на ступањ ове уметности у прошлим не испитаним вековима, а неки скулптурски знаци на некима од ових грађевина упућују нас на Далмацију, ако то не чини већ и име извршиоца Љубостиње, име Боровића Рада. И ранији неки архитектонски споменици, који су нами само по чувењу познати, имају већ градитеље из приморја. Познавање ових горњих грађевина, збрисало је старој смедеревској цркви број од 390 година, и учинило је савременом са њима.

Жича, у које се детаљи архитектони не дају ни принети онима у горњих цркава, велика нам је загонетка, која ће се дати потпуно решити тек раскопавањем брежуљака од сурвина око ње. Да је некад у лепшем сјају била, — јамачно равна Студеници —, псказује у њене зидове уметуто веће или мање профилисано, мраморно, углачано камење и млоги мраморни остаци, који су око ње по сурвинама расути.

По разноврсности и лепоти живописа, Жича досад заузима прво место. Од наведених цркава из Лазарева доба, Каленић како архитектуром, тако и живописом надмаша све. Манастир Благовештење показује три разна живописа; а смедеревска црква има опет неке своје особине у живопису.

Разумевање техничког дела и уметничког склопа и раздела живописа, олашкали би нам подобни писмени до-

кументи, каквих је о живопису имала атонска школа и неке живописне школе у Русији. Ови подлинници изнели би поуздано особину српског духа у живопису, показали би могућа одступања у црквеним назорима. Овако то без њих докучујемо заходним путем сравњивања са савременим руским и светогорским живописом.

Што смо од ситнијег живописа, — икона на дрвету — налазили, брижљиво смо пописали, и уврсти ћемо у своје време у преглед српске иконографије, у колико овамо иду.

Од производа ситне уметности или тако званих уметничких заната, до сада никаковил снимака немамо. Бујица пљачкаша, што је више пута прелазила српску земљу, ове је покретне уметничке драгоцености са собом односила. Накнаду ће нам дати фрушко-горски и старо-српски манастири. Ови последњи садржином својих добро и сигурно смештених скровница.

Историјски материјал о досад снимљеним грађевинама није на жалост до данас у нашим рукама такав, који би изнео потпуну слику предмета, и ако више о њима знамо, но што је досад то случај био. Поједини записи, узгредни спомени у летописима, народна причања нису довољна грађа за нацрт укупног уметничког живота у српству. Желели би, да из извора са највећим поуздањем изнесемо како су — буди само као пример наведено — осим Данила архиепискега, кога по Ђурђу Бранковићу, Рајић наводи као искусног архитекту, још и други великодостојници црквени, одавали се или бар неговали и потпомагали коју грану уметности, као што су то чинили патријарси и митрополити у Русији, или сами живопишући, те тако оснивајући и школе са многобројним ученицима, којих се имена и дела и данас још знају; или купећи око себе венац од разних уметника, који готови бијаху уметничким створовима својим служити прослављењу цркве, ширењу побожности и утврђењу у правој вери. А и српски ма-

настири показали би се на основу поузданих података у потпунијој светлости као расадници сваковрсне науке и уметности, и неби се о појединим гранама њиховог духовног рада морао суд само по аналогији изрећи. Али више времена и средстава, услови су за рад овога рода.

Неоцењим би био принос за познавање стања уметности у Србији и критичко изучавање зачетка и развића српске музике, како црквене тако и световне.

Завршујем овај овлаш изведени нацрт нашег програма, искреном жељом, да наш рад што пре угледа широка света, како би овај дознао, чим се Србин може дичити у прошлим данима својим, и шта ће му помоћи крепити самопознање и самопоуздање за будуће.

ДВА ПРИЛОГА К СРПСКИМ СТАРИНАМА

од

СТОЈАНА НОВАКОВИЋА

I.

ЗВОНА ГРАДАЧКА

На месту где се копао темељ за подизање нове окружне куће у Чачку, нађена су и ископана три звона, 1. Септембра 1875. У највећем је 152 оке, у средњем 65, а у најмањем 12 ока и 3 литре. Та звона била су четири стопе под земљом. Сливена су не по данашњем кроју него дугуљасто. Што је на њима гвоздено било (клатна, клинци), то је све рђом поједено. На месту где су ископана звона, нађен је јужно и западно мален, танак зидић, који не може бити траг од какве веће зграде. Сáмо то место далеко је од садашње цркве чачанске 40 корака. Кад су пак цркви садашњој дозиђивани њени садашњи торњи, при копању темеља нађене су у земљи зидине. А ове године у пролеће, 50—60 хв. преко пута од цркве мало југо-источно, кад је копан темељ за реалку, нађени су пола хвата широки, велики кречем утврђени зидови.

На звонима горе поменутим, и то на највећем и на средњем има натпис старо-српски, а на најмањем само крст. Натпис је израђен красним чистим поцртом и чита се овако:

1. На највећем звону: **Сїє ѕвоно прилояжи прѣѡсвещенным митрополить градьчки Никѵфорь прѣсветои чюдо-**

творници градьчкои вь дьни благовѣрнаго господина деспота Гюрга.

2. На средњем звону: **Сие ʒвоно приложи прѣосвещенпыи митрополить градьчкы Никифорь вь лѣто ,sцѯв.** (6962—1454). **Радое ʒвонарь.**

Г. М. Ђ. Милићевић у својој књижици „Бележке узъ путъ крозъ петъ окружія. Београдъ. 1862“ стр. 81 говори ово: „У Чачку најпре пада у очи велика црква са својим особитим штилом. Говори се, да је то задужбина жупана Страшимира, брата Немањина, и имала је чудну судбину: два пута, кажу, била је турска џамија, а трећи је ово пут, како се крст на њој виси.“ Летописац (Шафарик Památky, 58,59.) приповедајући, како је Немања подизао Хиландар и обнављао цркве, казује даље ово: **По томь же и братіа его старенши научеше ʒдати цръкви. Ʒавидь сьʒда цръковь светыихь апостоль Петра и Павла вь Босни на рѣцѣ Лимѣ. Прьвославь сьʒда цръковь светаго Геωргіа вь Боудимли. Срацимирь сьʒда цръковь Богородици Градьць при рѣцѣ Моравѣ.** У повељи краља Стефана Првовенчаног датој манастиру Жичи дају се четирма краљевским манастирима особита изузетна права овим речима: **да и іещє да соу ωть протопопь свободне и. д. намастири кралевсци: света богородица стоуденичьска и светы Геωргие оу Расѣ и светогорьски манастирь и света богородица градьчьска. Тѣми .д.-ми ни самѣми ими, или гдѣ имь соу села подь коими пискоупиωми, да не имають надь ними никоре ωбласти пискоупие** [1]) и т. д.

Држим да је то право Првовенчани дао цркви свога стрица, Градцу „**при рѣцѣ Моравѣ.**“

Но познато је, да има још Градаца. Тако имају и данас развалине манастира Градца 20 сах. далеко од Чачка више града Брвеника на левој страни реке Ибра, ко-

---

[1]) Monumenta Serbica 14.

јима народ и данас иде на славу о „светој Јели“ (т. ј. 21 Маја) као што ми је г. Милићевић имао доброту саопштити[1]) Те развалине показују, да је црква у свему једнакога кроја са Студеницом. Осим тога могао би се, може бити, придев градьчкыи везати и за Грачаницу на Косову, у којој је била липљанска јепископија [2]) тим пре, што је и она имала храм Богородицу.

Од ове друге брани нас то, што је придев њезин не градьчькыи, но грдьчаньскыи, као што се види из мало час поменуте повеље у Mon. Serbica, и што по томе свему где је придев градьчькыи треба тражити друга места; а од обадве—осим горе поменуте врло јасне белешке летопишчеве Градьць при рѣцѣ Моравѣ, и друга једна белешка, коју ћемо одмах напоменути. У своме делу Památky у одсеку где су летописи, Шафарик је на стр. 54 и 55 из копривничког рукописа, писана 1453 год. наштампао списак *игумана* [3]) српских по хрисовуљи краља Милутина и архијепископа Никодима. Ту се под бр. .є. помиње „градчкын“ а под бр. .ѕ. „моравскаго градца.“ Право игуманства, као што су га на сву прилику имали сви ти манастири, који се у поменутом списку помињу, знамо ко је дао „Градцоу при рѣцѣ Моравѣ.“ Не може се дакле сумњати, да је у списку именовани „моравскыи градьць“ исти Срацимиров „при рѣцѣ Моравѣ.“

Споредивши пак те спомене из старине са ископаним траговима, ми мислимо, да се слободно може извести одлука, да су ископана звона припадала Срацимировој

---

[1]) Г. П. Ћелић начелник окружни у Чачку, који ми је податке о ископаним старинама и верне снимке натписа послао, јавио ми је, да Градцу свет иде на славу „чудотворици.“

[2]) Monumenta Serbica 562 и д. одакле се види, да је ту цркву из развалина дигао краљ Милутин.

[3]) Игумни су били велики црквени достоанјственици, који су долазили по реду одмах после владика и бивали на збору земље српске У великим манастирима именовао их је краљ, а посвећивао их је архиепископ. Види Даничића Рјечник игоумень и игоуменъ.

задужбини, и да је њено, до сад непознато место, било у садашњем Чачку, где је црква и где су нађене горе поменуте развалине.

Држимо, да ће као потпора овој одлуци веома послужити и то, што су у самој близости Чачка кабларско-овчарски манастири, који су могли један по један постати на својим садашњим местима и поводом у старо српско време толико поштоване задужбине брата Немањина.

II

Хрисовуља краља Стефана Душана манастиру тресkавачком.

У Гласнику XI стр. 130 штампао је г. Ђ. Даничић хрисовуљу краља Стефана, којом „потврђује некој цркви многа села." Та је хрисовуља сад у народној библиотеци у збирци рукописа под бр. 51. У Гласнику XIII стр. 369. штампао је г. Ђ. Даничић хрисовуљу истога владаоца (потоњега цара српскога), којом „потврђује цркви богородичиној у Трескавцу прилоге старијих владалаца и сам јој прилаже многа села." Та је хрисовуља сад у народној библиотеци у збирци рукописа под бр. 78. Мало позније добављена је народној библиотеци још једна хрисовуља манастиру трескавачком, која је у збирци рукописа заведена под бр. 81. и случајно је остала до сада нештампана.

Као што се види, и ова је дата манастиру трескавачком као и она под бр. 78, и питање је, како стоји према њој. Али кад се и она под бр. 51. Гласник XI, 130 с овима двема спореди, види се, да је и она истој цркви дата, и да им је свима једно исто предмет; јер су све три даровне дипломе Душанове поменутоме манастиру. Тога ради питање је, како стоје њих три једна према другој?

Прво ћемо узети преда се потписе. На последњој

бр. 83, коју ми ниже штампамо, потпис је: **кралъ — самодрьжавьць вьсее срьбскіе ꙁемле и поморскіе**; на оној што је у Гласнику XI штампана потпис је **кралъ и самодрьжьць Срьблемь и поморию и Грькомь и Бльгаромь**; на трећој нема сачувана потписа, али се на стр. 376 Гласника XIII чита: **и ꙁговори се кралевьство ми с кралицомь и посласмо прѣвьꙁлюбленааго сына кралевьства нашего Ѹроша крала, да се поклони прѣчистои Богородици.** Према томе ова је трећа извесно писана после 1337 (године рођења Урошева) а пре 1347 (године зацарења Душанова) и то по свој прилици ближе 1347 него 1337., јер Уроша врло малена нису могли слати у Трескавац. За ову пак нештампану само по потпису мора се као извесно мислити, да је писана пре оне штампане у Гласнику XI. Кад се пак прочита ова нештампана и спореди с овом у Гласнику XI, а ова с оном у Гласнику XIII, онда излази: да је ова, коју ми сад штампамо, прва даровна повеља Душанова Трескавачком манастиру, као што се види и из године и из приступа, где говори да обдарује Трескавац поводом освојења Прилипа и осталих градова, и да је она у Гласнику XI поновљена та иста с неким приновцима и додацима, а да је она у Гласнику XIII опет поновљена и умножена та друга приликом доласка Душанова сина краља Уроша.

Рукопис, са којега штампамо ту прву трескавачку даровну хрисовуљу Душанову налази се под горе означеним бројем у народној библиотеци. Пергамен је дугачак 0·73 м. широк 0·35 м. и мало јаче. Није сав из цела, него је на дну пришивен сад љубичастим црвеним свиленим концем 0·14 м. дугачак комадић, на ком се виде рупе, кроз које је био провучен конац од печата. На томе комадићу је само црвеним ишарани потпис. Али хрисовуља није сачувана у целини. Правога почетка нема, јер је горњи крај похабан толико, да му је само узан крај на

врху остао, и избледео тако, да би се једва могао прочитати свршетак богословскога увода, красноречиве похвале Богородици, који је хватао скоро половину целе хрисовуље. Тога ради ми нисмо ни преписивали тога комадића, него смо почели оданде, одакле се почиње прави текст хрисовуље, који одмах за овим стављамо.

Сиꙗ оубо тако о сихь, азь же Стефань краль вьсеѥ срьбьскыѥ и поморьскыѥ земльѥ изволенниѥмь и помощию вьседрьжителꙗ Господа Бога и прѣчистоую (тако) ѥго матере и молитвами светыхь моихь прѣродитель Сумеѡна и Савоу (тако) прѣѥмь грады довольны, надь ними же Грьци ѡбладахоу, прѣѥхь же и градь глаголѥмыи Прилѣпь, идеже ѥсть монастырь прѣсветыѥ Богородице, ѥже глаголѥмоѥ мѣсто Трѣскавьць, не толико зданиѥмь и оукрашениѥмь вьнѣшьнимь оустроѥнь, ѥлико ѥсть закономь и уставомь светиыхь (тако) ѡтьць живоущихь вь немь прѣоукрашень и прѣпрославьнь. Аще бо кьто похвалить житиѥ инокомь живоущимь вь Синаисцѣи горѣ или вь горѣ светѣи Аѳоньсцѣи, да похвалить же и сихь житиѥ и оуставь не хоуждьше. Сего ради сиѥвоѥ видѣвь и слышавь кралѥвьство ми любовию божьствьною испльнь се изволихь семоу монастирю дати хрисовоуль[1] свои по ѡбразоу древнихь цареи грьчьскыихь и бльгарьскыихь, иже прѣжде мене ѡбладали соуть тѣми странами, на оутврьждениѥ и похвалениѥ Христоу богоу нашемоу и прѣчистѣи матери ѥго, ꙗже славить се вь монастыри глаголѥмѣмь Трѣскавьци.

А се катастихь ѡ метохехь црьковныхь, ѡ нивьѥхь и ѡ виноградѣхь, о задоушьиихь и о коупеницахь: Село Бѣла црькава сь водѣничьѥмь що ѥ при црькви и дрѹго водѣничьѥ оу Ѡбрьшанехь двѣ ѡцѣ и дроуго водѣничьѥ що ѥ заѥдно сь Роуньзеремь. И при(ми) кралѥвьство ми село Трьновьци сь водѣничиѥмь и сь нивьѥмь и сь ли-

[1]) Ова реч црвеним словима.

вадами и сь вьсею ѡбластию и правинами сель тѣхь и сь винограды и сь нивию̂мь що соу дали властеле ꙁа доушоу. Метохь свети 'Димитрие сь людми и сь винограды и сь нивию̂мь що ю̂ ꙁадоушница цркви; има си ѡтесь тьꙁи метохь. Метохь ꙋ Прилѣпѣ светии Ѳеодори сь людьми и сь винограды и сь нивию̂мь ꙁадоушнимь и коупеницами и виноградь що ю̂ даль Бериюн вь Хоусаревьцихь ꙁа два кьбла. Има си ѡттесь тьꙁи метохь ѡдь Баровоу црькvоу та на светоу Петкоу, та на светаго Геѡргїа та на Анаковальноу, та по хрїдоу и ѡпирать се ꙋ Трѣскавыць, како походи поуть ись Трѣскавыца оу тоу же црькvь Баровоу. Вь Галичанехь коупеница ѡть Панарета, кьбломь .р.; коупеница ѡть Мисинополита оу царевѣ ꙁевьгелатии, кьбломь .р. Селище Жоурьче, ѡдь него половина и одь нивиѥ и ѡдь полѥ половина и ѡдь брьда. Метохь оу Порѣчи, манастирць, сь людми и сь винограды и сь нивию̂мь и сь коупеницами и ꙁадоушнина що се находи. И Могилица ꙁаѥдно сь планиномь и сь нивию̂мь. Селище поусто Питичь сь нивию̂мь и сь горомь. Селище поусто Калогерьць що ю̂ коупеница Пасарелова сь нивию̂мь и сь доубравомь и сь планиномь. Селище Кльчею̂, що ю̂ населиль светии краль сь людми и сь нивию̂мь и сь планинами и сь всѣми правинами оу Бабоунѣ. Селище поусто Хоморани и дроуго тоугере селище поусто Техово. Имають ѡттесь таꙁи селища ѡть царева кладеньца та на присадьскы поуть и на Чрьвеноу водоу и приюмле и Лоупавницоу и слаꙁи оу Мрамора и вьсходи на врьхь Роуюновь и приюмле вьсь Роуюмь и сьходи оу дольню клисоуроу хоморанськоу, и приюмле вьсоу правиноу хоморанскоу до светоу Варвароу, и приюмле вьсꙋ правиноу теховьскоу до меге мокренскоу и вьсходи на Карьпасоу и приюмлють планиноу Братоньскоу вьсоу и ѡбладоують Чрьноушь и слаꙁи на Мечь ю стѣноу и обладоую̂ Боутинь и ѡпирать се вь Мраморь и ѡбладоую̂ Небрѣгово и ѡбиходи Скрькоу и опирать се па

оу цревь. стоуденьць. Метохь оу Хлерннѣ Чрьтопнсь сь людмн н сь ннвнıемь н сь внногрыды н сь воденнчнıемь н сь коупенннцамн н ꙁадоушьнинномь. Село Доупнꙍчаніє сь людмн н сь ннвнıемь н сь внногрыды н сь коупенннцамн ѡть кури Днмнтра н ѡть кури Ꙗка н ѡть кури Васнлѣ мегалнгоревское ннвне, кьбломь .р., коупенница ѡть кури Ꙗкı кьбломь .о., нива оу Бохорнне, стась Євьгенека, стась дроуга Чемерева, оу Прѣспѣ двѣ ловнщн, оу Бнждане хь половнноу водѣннце, оу Бабоунѣ стась н водѣнница н перивoль н внноградь. Оу Подоꙁѣ метохь Крьпень сь водѣнннчьıемь н н сь внноградн н сь ннвнıемь н сь планннамн н сь вьсѣмн правннамн ıего що прнложн свето поуннвшнн краль ꙁа доушоу сн. Селнще вь Глоубочанехь сь ннвнıемь н сь внногрыды н сь плаnнномь н сь вьсѣмн правннамн села того. Селнще поусто ѹ Могнлѣнехь що прнложн протосевасть ꙁа доушоу сн сь ннвнıемь н сь лнвадамн. Село Єленѣжьцн, що прнложн господннь краль ꙁа доушоу сн сь ннвнıемь н сь внноградн н сь воденнчнıемь н сь планннамн н сь лнвадамн н сь вьсеıю правнною, чнıе лнко се находн[1]. Метохь светнн Днмнтріє оу Прнлѣпѣ, що прнложнхоу Мнснлнополнтова дѣтьца, сь ннвнıемь н сь внноградн н сь водѣнннцамн н сь Коучьковѣне селнщемь н сь панагнромь н сь вьсеıю правнною того. Стась вь Крнвогащанехь, коупенница ѡдь кури Леѡ Арьгїропоула. Тоугере н дроуга стась що ıе прнложнль Мамннь ꙁа доушоу сн. Црьква ве Лншннѣ светнн Нлнꙗ сь областню н сь вьсѣмн правннамн що прїдаде Капнклен ꙁа доушоу сн. Стась Бѣлевьска ꙁ горкоу, сь внноградн н сь ннвнıемь н сь воденнчнıемь н сь вьсеıю областню н правннамн що нхь дрьжаль кури Васнль. Стась оу Глнгоровьцехь нгоумна брата Ѳеѡдорова вь Малнхь Мрамoранѣхь, коупенница ѡдь кури Днмнтрнꙗ Давндова кьбломь .ꙁ.-мь Селнще поусто лепьче[1] що прнложн Просеннкь

[1] Овде је врста празна за 0·16 м. Нешто је било, па је избрисано.
[2] Лепче, али није довољно јасно.

сь ѡбластию и сь вьсѣми правинами. Црьква у Хлеріинѣ светии Никола що придаде влашьки пискоупь сь людьми и сь виногради и сь нивиіемь и сь водѣнициіемь и сь вьсею ѡбластию и правинами. Тоугере метохь оу Калиници, мати Божиꙗ, сь нивиіемь и сь вьсеми правинами. Стась[1] .... кьбломь .р. и водѣница коупена ѡдь Любникоу и ѡдь Ѳѡдора Ꙁгоура на Радоущи и да не метеха пискоупь сь вьхь никако, тькмо помѣнь да имать, а веке нищо а да ие подь ѡбластию архіепискоупа како и оу всѣхь хрисоволѣхь пише грьчьскыхь. Ѡпрѣмуе ꙁимовище сь всѣми правинами. Селище поусто Дрѣновьци, ѡдь него половиноу, и ѡдь полꙗ и ѡдь планине и ѡдь Арбанась — половиноу. Селище дивые Маргарить сь ѡбластию и сь правинами и сь планиномь.

Сиꙗ вьса видѣвь кралиевьство ми любовию божьствьною испльнивь се изволихь семоу монастирю дати хрїсоволь[2] свои, приложивь села и оутврьдивь по ѡбраꙁоу древнихь цареи грьчьскихь, иже прѣжде мене ѡбладали соуть тѣми странами на оутврьждение и похваление Христоу Богоу нашемоу и прѣчистѣи иего матери, ꙗже славить се вь манастири глаголемѣмь Трѣскавьци. Кто ли се наиде таковимь и прѣстоупить сиꙗ вьса ꙗже соуть вьписана и оутврьждена вь хрисовоулѣ и мо .... да моу ие мьстникь Господь Богь и пресветаа Богородица, да иесть проклеть ѡдь .тиї. светихь ѡтьць никеискыхь и ѡть.д. еуаггелисть и ѡдь .ві. апостоль и ѡть всѣхь светыхь и ѡдь кралиевьства ми, и да имать уесть сь Июдою.

Црвеним крупно испреплетано : Стефань кралъ, вѣрны вь Христа Бога самодрьжавьць всее срьбскиe ꙁемле и поморьскиe.

Испод тога обичним црвеним словима: Сии хрисовоуль написа се вь лѣто ,ѕѡмд. индикто .г. (6508-1336.)

---

[1] О· 05 м. празна линија за име, које је остављено да се позније упише, па није ни уписано.

[2] Црвеним.

БИБЛИОГРАФИЈА
СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ[1])
С БЕЛЕШКАМА ОНОГА ШТО СУ О НАМА СТРАНЦИ ПИСАЛИ
ЗА 1874

САСТАВИО

Стојан Новаковић

——

1. АДРЕСЕ, ПРЕДЛОГ — Његовој Светлости узвишеном Господару и кнезу Милану М. Обреновићу IV. (У Београду у државној штампарији 1874) На fol 3 стр.
Предлог дванаесторице из одбора адреснога као одборске већине, штампан у мало експемплара ради скупштинскога претреса.
2. АДРЕСЕ, Пројект —— мањином одбора усвојени. У Београду у државној штампарији 1874. На fol 2 стр.
Предлог петорице, као мањине одборске, штампан у мало експемплара ради скупштинскога претреса.
3. ALAČEVIĆ M. O našim narodnim pjesmama. Rasprava od prof. M. Alačevića. (Izvadjeno iz Izvješća C. K. više Realke u Spljetu g. 1874.) Spljet, Brzotiskom Antuna Zannoni 1874. На 4-ни 16 стр.
— АЛБРЕХТ Ф. Ј. Др. Види Панић Никола.
4. АЛБУМ светковине двадесетпетогодишњег књижевног рада Змај-Јована Јовановића. Издали пријатељи песникови. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1874. На 8-ни 3 л. и 56 стр. (управо 28 стр. са по два ступца на свакој).
5. АЛЕКСИЋ А. МИЛАН. Верозаконска расправа. У

[1])Наставак делу „Српска библиографија 1741 — 1867, Београд 1869“ истога писца. Годину 1868. види у Гласнику XXVI, 1869 у XXVII, 1870 у XXXI, 1871 у XXXV, 1872 и 1873 у XL.

чему се разликује вероисповед римокатоличке, енглеске и протестанске цркве од вероисповеди православне источне цркве. С рускога превео —— ђакон. Београд. 1874. На 16-ни 63 стр.

— АРХИВ. Види Српски архив

6. B. A. Prohodanje po području pravnoga mudroznanstva i narod. gospodarstva. Napisao V. Vanjorka dr. i prof. prava. Prevedeno iz češkoga. Pretiskano iz pravno-upravnog lista „Pravo“. U Zadru 1874. На 8-ни 29 стр.

7. БАЈАЛОВИЋ СТЕВАН. Беседа, коју је говорио на светог Саву 1874 год. —— —— суплеват шабачке полугимназије. У Крагујевцу. Крагујевачка Друштвена штампарија. 1874. На 8-ни 14 стр.

— BEYER Prof. Види: Oskudica vode u hrvatskoj vojničkoj krajini.

8. BAKOTIĆ A. C. Fizika neba ili zviezdarstvo. Од — Spljet, 1874. Vienac 1875. 32.

9. БЕГОВИЋ НИКОЛА. Историја цркве србске. Приљубио Младој Србадији —— —— У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1874. На 8-ни 83 стр. и 1 л.

10. БЕЛИ-МАРКОВИЋЕВА, Ствар —— пред народном скупштином у Крагујевцу 1874. године. У Београду у државној штампарији 1874. На 8-ни 1 л. и 192 стр.

— BERNSTEIN A. Види ESTER GJURO.

11. БЕСЕДА којом је Његова Светлост, књаз српски, Милан М. Обреновић IV, отворио другу законодавну народну скупштину у Београду, 10 Новембра 1874 године. (У Београду у државној штампарији) На fol 1 л.

— БИЛРОТ Види Српски архив.

12. BIŠĆAN M. A. Krišpin i kuma. Fantastično-šaljiva opera u tri čina. Od F. M. Piave-a. Pohrvatio —— Glasba od L. J. F. Ricci-a. U Zagrebu, tiskom narodne tiskarne dra Ljudevita Gaja 1874. На 12-ни 74 стр.

13. BOGIŠIĆ V. Collectio consuetudinum juris apud Slavos meridionales etiamnum vigentium. Zbornik sada-

šnjih pravnih običaja u južnih Slovena. Osnovao, skupio uredio —— Knjiga prva. U Zagrebu, tisak dioničke tiskare 1874. Други наслов: Gragja u odgovorima iz različnih krajeva slovenskoga juga. Osnovao, skupio uredio —— Na sviet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1874. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju На 8-ни LXXIV и 714 стр. и 2 л. поправака.

14. ВОЖИЋ. Дар доброј деци. Панчево, 1874. Издање и штампа књижарнице браће Јовановића.

15. БОЉАРИЋ ГАВРИЛО. Угарско-државни законик и министарске наредбе од 1867 до 1873 године, односеће се на све законом признате цркве и цркв. општине, с особитим обзиром на српско-народну цркву. По Др. Гр. Чики-ју. Скупио и издао —— парох кечкеметски. Панчево 1874. Штампарија браће Јовановића. На 8-ни 85 стр. и 1 л.

16. БОШКОВИЋ ЈОВАН. Извод из српске граматике. Написао —— —— Свеска прва: о гласовима и речима. Шесто издање. Нови Сад 1874. На 8-ни стр. 24

BOURDALOU. Види FIAMIN IVAN.

17. ВАЛОЖИЋ ВЕЛИМИР. Најновији српски секретар или књига, која поучава како да се пишу: писма, тужбе, уговори, процене, тапије, тестаменти, пуномоћија, облигације, менице и остале разне исправе. Издала књижара Велимира Валожића. У Београду штампано у државној штампарији. 1874. На 8-ни 1 л. VIII и 238 стр.

18. ВАЛТРОВИЋ МИХАИЛ. Грађа за историју уметности у Србији у трећој четвртини XIX века. III Пројекти за споменик почившем књазу Михаилу Обреновићу III. Од —— —— архитекта и професора. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. 1874. На 8-ни 3 л. и 33 стр.

— VANJORKA V. Види В. А.

— VEBER A. Гледај MOLNAR.

— ВЕВЕЛ. Види Ђорђевић Владан Др.

19. VELEBIT. Zabavnik hrvatske omladine. Izdalo djač-

ko društvo „Velebit“ u Beču. Zagreb, 1874. Tiskom Dragutina Albrechta. На 8-ни 373.

Србадија 1. св.

20. ВЕРКОВИЋ И. СТЕФАН. Веда Словена. Български народни песни отъ предисторично и предхристиянско доба. Открилъ въ Тракия и Македония и издалъ —— Книга. I. Le weda slave. Chants populaires, des Bulgares de Thrace et de Macedoine de l' epoque prehistorique et prechretienne. Decouverts et édites par Etienne J. Verkovitch. Volume I. Београд. државна штампария 1874. Belgrad. imprimerie de l'état. На 8-ни XVIII. 1 л. и 545 стр.

Предговор писан је српски.

— ВЕРН ЖИЛ. Види Гавриловић Т. Васа

21. VITALJIĆ ANDRIJA. Ostan božje ljubavi i razlike pjesni duhovne —— Novo izdanje po kan. Stj. Skurli. U Dubrovniku. Nakladom i troškom tiskarne D. Pretnera, 1874. На 8-ни XVI и 320 стр.

Чини II Narodne biblioteke, zbirke starih pisaca, коју је ове године почела издавати горе поменута књижара.

22. VIŠANIN M. F. Aristodem. Spjevao talijanski V. Monti. Preveo —— U Spljetu 1874. На 8-ни.

Vienac 1874. 57 6.

23. ВУКИЋЕВИЋ Ђ. НИКОЛА. Отачаствени и општи земљопис за српску децу са особитим обзиром на земље у којима наш народ живи, по најновијим и најбољим изворима. Написао —— српске учитељске школе Сомборске управитељ и члан народног школског савета. Друго издање. Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 3 л. 124. стр. и 1 л.

Други наслов: Отачаственица. Спомоћна књига за учење отачаственог и општег земљописа, српске и отачаствене повеснице у српским народним школама Свеска прва. Отачаствени и општи земљопис.

24. ВУКИЋЕВИЋ Ђ. НИКОЛА. Повесница народа српског од најстаријих времена до пропасти на Косову у XV приповедака за децу српску приредио ——

—— Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 38 стр. и 1 л.

25. ВУКИЋЕВИЋ Ђ. НИКОЛА. Угарска отачаствена повесница са особитим обзиром на прошлост Срба у Угарској, Хрватској и Славонији. У XXX приповедака за српску децу. Написао —— —— Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 1 л. 61 стр. и 1 л.

26. ВУЛОВИЋ СВЕТИСЛАВ. Српска читанка за ниже гимназије и реалке. Књига друга. Саставио —— Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду. Штампа и издање државне штампарије 1874. На 8-ни XIV и 388 стр.

27. ГАВРИЛОВИЋ Т. ВАСА. Путовање са земље на месец и око месеца. Написао Жил Верн. Превео с францускиг —— великошколац. I свеска. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1874. На 8-ни 124 стр. и 2 л.

— ГАЈГЕР. Види Јанковић Ј. В.

28. ГЛАВНИ СПИСАК књижаре браће Јовановића у Панчеву. Издат о Малој госпођи. 1874. Штампарија браће Јовановића у Панчеву. На вел. 8-ни 26 стр.

29. ГЛАСНИК српског ученог друштва. Књига XL. С картом Црне Горе. У Београду, штампано у државној штампарији 1874 На 8-ни 2 л. и 375 стр.

30. ГЛАСНИК српског ученог друштва. 2-ги одељак. Грађа за новију српску историју. Књига пета. Споменици из будимског и пештанског архива од год.- 1749—1780. Прикупио, исписао и приредио проф. Гаврило Витковић редовни члан српског ученог друштва, и поч. члан Матице српске. У Београду у државној штампарији 1874. На 8-ни XI и 494 стр.

31. ГРУЈИЋ САВА. Војна организација Србије. С критичким прегледом војне организације старих и нових народа. Војничка штудија —— —— б. управитеља тополивнице и арт. капетана. Издала Крагујевачка друштвена штампарија. У Крагујевцу. Крагујевачка Друштвена Штампарија 1874. На 8-ни 2 л. 150 стр. л и 1

32. D. J. Kantorčica. Crtica iz gorskoga života od —— —— S českoga pohrvatio —— U Kraljevici tisak i naklada primorske tiskare. 1874. На 16-ни 340 стр Изашло у првих шест свезака Zabavne knjižnice, коју види.

33. Д — Я Дарак любови и поштованя светоме владыци Герману православном Епископу Бачкоме, ордена гвоздене круне Кавалеру и проч. проч. принешен од приятеля на дан нѣговог посвештеня у Карловци 11 Августа 1874. На 4-ни 2 л Место штампања није назначено, штампано је у Н. Саду код И. Фукса.

34. ДАНИЧИЋ Ђ. Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека. Написао —— У Биограду. Издање и штампа државне штампарије. 1874. На 8-ни VIII и 398 стр. и 1 л.

35. ДАНИЧИЋ Ђ. Облици српскога језика. Написао —— Седмо издање. У Биограду, издање и штампа државне штампарије. 1874. Други наслов: Српска граматика Написао —— Дио II. Облици. У Биограду, издање итд. На 8-ни 4 л. и 120 стр.

36. ДАНИЧИЋ Ђ. Др. Диоба словенских језика. Из лекција професора велике школе —— Прештампано из Видова Дана 1874 бр. 192 и 193. У Биограду у државној штампарији 1874. На 8-ни 15 стр.

— ДАНИЧИЋ Ђ. Види Павловић Јован.

37. ДЕСПОТОВИЋ П. Зоологија. Превео —— Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни VII стр. 1 л. и 54 стр.

38. —— Ботаника. Превео ——Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 3 л. 40 стр.

39. —— Минералогија. Превео —— Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића На 8-ни 3 л. и 40 стр.
Види Либен Август.

40. ДЕТЕ растављених. Роман из енглеског живота. Превод с енглеског по немачком. Прештампано из „Видова дана.“ Београд у државној штампарији.

— ДЕФО ДАНИЛ Види Шапчанин П. Милорад.

56. ZAKON od 3. ožujka 1874 o zadrugah s provedbenom naredbom. U Zagrebu. Tiskom narodne tiskare dra Lj. Gaja. На 12-ни 90 стр. са шест у текст уметнутих листова с таблицама.
57. ZAKON od 14 listopada 1874 ob ustrojstvu pučkih škola i preparandija u trojednoj kraljevini. U Zagrebu, tisak dra Ljudevita Gaja. На 8-ни.
Ово је службено издање.
58. ZAKON ob ustroju pučkih škola i preparandija za učiteljstvo obćih pučkih učiona u Hrvatskoj i Slavoniji i rasprava o njem u hrv.-slav. saboru god. 1874 U Zagrebu 1874. Tisak Lav. Hartmána i družbe На 12-ни.
59. ЗАКОН устројства гимназија. (у Београду у државној штампарији 1875.) На 8-ни 27 стр. Са увршћеним изменама и допунама и са додатком на закону основаних извршних наредаба.
— ZBIRKA. Види Sbirka.
60 ЗБОРНИК ЗАКОНА И УРЕДАБА у књажеству Србији изданих у 187³|₄ години. XXVI. У Београду. у државној штампарији 1874. На 8-ни 2 л. 94 стр:
— ЗБОРНИК позоришних дела. Свеска осма. На свет издаје управа српског народног позоришта. Види, Трифковић Коста.
ZBORNIK Види Sbornik.
61. ИГЊАТОВИЋ ЈАКОВ. Дјела·—— —— Књига прва Издање Матице српске. У Новом Саду у српској задружној штампарији 1874. На 8-ни 321 стр. и 1 л.
— ИГО ВИКТОР. Види: Ракић Мита.
— ИЕРИНГ др. проф. Види: Христић Н. К.
62. ИЗВЕШТАЈ министра финанције за 1874 У Београду у државној штампарији 1874. На 4-ни 2 л. и 83 стр.
63. ИЗВЕШТАЈ о срп. вел. гимназији у Новом Саду за школску годину 187²|₃ и 187³|₄. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1874. На 8 ни 32 стр.
64. ИЗВЕШТАЈ други о радњи Смедеревске банке. Види: Други и т. д.

65. ИЗВЕШТАЈ управе српских народних фондова и фундација, стојећих под њеним руковањем, за годиве 1869, 1870, 1871, 1872 и 1873. Нови Сад, у срп. нар. задружној штампарији 1874. На 9-ни 34 стр.
Србадија св. 1.

66. ИЗВЕШТАЈ о српској учитељској школи у Сомбору за школску годину 1873—4. Приредио Н. Ђ. Вукићевић, управитељ. Сомбор. 1874. На 8-ни 80 стр.

67. IZVJEŠĆE, Godišnje —— kr. velike realke u Zagrebu. Tiskom Dr. Albrechta 1874.
Уз извешће је чланак Драгутина Кеслера „Alpinski ledenjaci"

68. IZVJEŠĆE o kralj. velikoj gimnaziji u Osieku s koncem školske godine 1873—4 Osiek 1874 На 4-ни Садржај: Бечка свјетска изложба и наше школство, од проф. Ђурђа Пенза.

69. IZVJEŽĆE o kraljevskoj velikoj gimnaziji u Zagrebu U Zagrebu 1874. Tisak dr. Ljudevita Gaja.
Уз извешће је чланак проф. Клајића Ocjena odlomka iz kronologije Ivana arhidjakona.

70. ИЗВОД из протокола седме, а ванредне треће скупштине удеоничара „Прве београдске заједнице", која је била 20. Октомбра 1874 год. у Београду у дворани општинској. (У Београду у држ. штамп.) На 8-ни 9 стр.

71. ИЗВОДИ правила о дужностима војника, о војничким принадлежностима, о дисциплинарним и војеносудским казнима гарнизонске и градске службе. У Београду у државној штампарији 1874. На 8-ни 2 л. 84 стране.

— ИСОКРАТ Види Папакостопулос Проф Др.

72. ИСТОРИЈА цркве старозавјетне и новозавјетне за средње школе. Четврто поправљено издање. У Београду. Штампано у државној штампарији, 1874. На 8-ни 1 л. IV и 115 стр.

73. ИСТОРИЧКО-КАНОНИЧКИ поглед на установлење нове србско-румуњске митрополије. У Задру у печатњи Демарки-Руђеровој 1873. На 8-ни 52 стр.

74. JAGIĆ V. Dr. Opisi i izvodi iz nekoliko južnoslovin-

skih rukopisa. Priopćio —— I и II. Napose štampano iz V i VI knjige „Starina“ jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1873 и 1874. На 8-ни I: 2, II: 4 л, и 200 стр. и 4 л. исправака.

75. JAMBREČAK DRAGUTIN. Izleti. Omanji putopisi Dragutina Jambrečaka. Troškom piščevim. Ciena 1 for. Zagreb. Tisak dioničke tiskare, 1874. На 12-ни 325 стр. и 1 л.

76. ЈАНКОВИЋ Ј. В. Успомене из пољске революције. Саопштио Ј. Гајгер. Превео —— Панчево 1874. На 16-ни 48 стр.

77. ЈЕЛАДА И ЈЕЛИНИ. Путопис. — Статистика. — Администрација. — Политичка, религиозна и војна организација.—— Устав. — Извод из историје Јелина од године 1821 па до данас. Част прва. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1874. На 8-ни 6 л. и 170 стр. Други наслов. Сувремена Јелада и Јелини, итд.

Писао је А. Ј. Кумануди.

78. ЈИРЕЧЕК КОНСТ. ЈОС. Типик св. Саве за манастир Студеницу. Издао —— Прештампано из Гласника Српског ученог друштва књига XL. У Београду у државној штампарији 1874 На 8-ни 1 л. и 50 стр.

79. ЈОВАНОВИЋ БОГОЉУБ. О резултатима статистике људства и морала. По проф. Г. Шмолеру написао —— —— У Београду, у државној штампарији, 1874. На 8-ни 45 стр.

– ЈОВАНОВИЋ ВЛАДИМИР. Види: Мочник Ф.

80. ЈОВАНОВИЋ КОРНЕЛ. Кореспонденција и приватни списи. Од —— —— књиговође код „Српске задруге за међусобно помагање и штедњу“ у Новом Саду. Књига II. Панчево. 1874. Штампарија браће Јовановића. На 8-ни 245 стр. и 3 л. уписника.

81. ЈОВАНОВИЋ КОРНЕЛ. Просто и двоструко књиговодство. Књига прва. Прерадио на српски —— ——, књиговођа код „Српске задруге за међусобно помагање и штедњу“ у Новом Саду. Нови Сад. 1874 На 8-ни 5 л. и 232 стр.

82. ЈОСИМОВИЋ Е. Основи нацртне геометрије и перспективе у два дела. Ручна књига за ученике наших

највиших школа. Од професора —— Београд. Издање и штампа државне штампарије. 1874. На 8-ни 8 л. 272 стр. и XLIX таблица литографисаних.

83. ЈОСИМОВИЋ Е. МИЛИВОЈ Нацртна геометрија за више реалке кнежевине Србије. Написао Георг Козак. Превео с немачког —— —— у Београду. Издање и штампа државне штампарије 1874. На 8 ни 2 л. и 223 стр.

84. JUGOSLAVENSKA SLOVA. Izdanje i tisak oo. Mechitaristov u Beču (Seidl Mayer). На 8-ни 20 стр.

85. КАЖИПУТ где да се намести среска кућа среза озничког округа Крушевачког. Од једног путника. У Крагујевцу, крагујевачка друштвена штампарија. 1874. На 8-ни 1 л. 20 стр.

86 КАКО se služi sveta Missa. Zadar. 1874.

87. **КАЛЕНДАРИ**. —— БЕОГРАДСКИ ЗАБАВНИК Од Николе Панића, пређ. поштара. Јавор, бр. 13.

88. ——.ВЕЛИКИ КАЛЕНДАР. Издаје и продаје књижарница Ф. Штиглера у Новом Саду. Јавор, бр. 13.

89. —— DANICA. Koledar i ljetopis društva svetojeronimskoga za prostu godinu 1874. Na sviet izdalo družtvo s. Jeronima U Zagrebu 1873. Tiskom dioničke tiskare. На 8-ни 164 стр.

90. —— ДРАГАЧЕВАЦ. Српско-народни календар за просту 1874. Издао и уредио Милан Ђ. Станић. Година V. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. На 12-ни 96 стр.

91. —— DRAGOLJUB. Hrvatski kalendar za prostu godinu 1874. Tečaj XI. Uredio Gj. Stj. Deželić. U Zagrebu. Nakladom Lav. Hartmána. На 7-ни 120 стр. календара и 98 „књижевнога дара."

92. —— ЗВЕЗДАР. У печатњи Игњата Фукса књиговесца и књигопродавца у Новом Саду. Јавор, бр. 13.

93. —— ЗОРИЦА. Календар за просту годину 1874. Издао Јеремија О. Карацић. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. На 12-ни; календарски табак и 32 стр.

94. —— JEFTINI pučki hrvatski kalendar za prostu godinu 1874. Tečaj VI. Zagreb. Nakladom Lav. Hartmana.
95. —— КАЛЕНДАР са шематизмом књажества Србије за годину 1874. У Београду. Издање и штампа државне штампарије. На 8-ни 136 стр. и 4 л.
96. —— КАЛЕНДАР са сликама и огласима. Издање Петра Љ. Јоакимовића у Београду. Јавор, бр. 13.
97. —— МАЧВАНИН. Календар за просту годину 1874 Приредијо С. Обрадовић. У Биограду. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. На 8-ни 63 стр.
Садржај; Мачва у округу шабачком. — Ријека Дрина — Три везира сва три Срба, — Епископија ариљска у округу Ужичком. — Срез Јадрански у округу Подринском и његове старине. — Бања Ковиљача у округу подринском.
98. —— NARODNI KOLEDAR novi i stari za god 1874. Izdala Matica Dalmatinska. Dvanaesta godina. Zadar.
99. —— ПАНЧЕВАЦ. Издаје књижарница браће Јовановића у Панчеву.
100. —— ПОЛАЖАЈНИК. Календар за просту годину 1874. Година III. Нови Сад. Задр. штампарија.
101. —— ПОСТИЛИОН. Велики забавник за годину 1874. Година II. У Новоме Саду, издаје српска нар. задружна штампарија. На 8-ни 16 стр.
Удешено за поштарско честитање нове године. Календара нема.
102. —— СРБИН. Година пета. Издаје Милош Грабовачки. У Новом Саду. Јавор, бр. 13.
103. —— СРПСКО-НАРОДНИ ВЕЛ. БЕЧКЕРЕЧКИ КАЛЕНДАР за годину 1874. XIII година. Са више дрвореза. У Вел. Бечкереку. Штампао и издаје Франц Павле Плајц.
— КАМПЕ ХАЈН ЈОАК. Види Шапчанин П. Милорад.
104. КАРИЋ ВЛАДИМИР. Историја једнога залогаја хлеба. Писма једној малој девојчици о животу човека и животиња. Писао их Жан Масе, превео ——професор. Ова је књига награђена из књижевног фонда И. М. Коларца. Београд, штампарија Н. Стефановића и дружине. 1874. На 8-ни 180 стр.
— KASERER JOSIP Dr. Види Šimonić Antun.

— КЕНЕШИ К. Види Поповић В. Ст.

— КЕРИ ХЕНРИ, Види Поповић Ст.

105. KÖSSLER DRAGUTIN. Alpinski ledenjaci. Види Izvješće godišnje kr. vel. realke u Zagrebu.

106. KIRINSKI Š. S. Izvadak iz službovnika c. kr. vojske. Ponašio —— Zagreb. Dionička tiskara 1874.
Vienac 1874, 511.

107. KLAJIĆ FRANJO. Naputak sa porabu računala. Za hrvatske učitelje i pripravnike priredio —— —— U Zagrebu, nakladom Hartmana. 29 страна на 8-ни.

108. KLAJIĆ FRANJO Dr. E. Schwaba Radna učiona kao organička sastojna narodne učione. Prinosak za riešenje zadatka naobrazbe našega naroda. Ponašio i našim okolnostim prilagodio —— —— ravnatelj kr. učiteljišta, višje devojačke učione i svih gradskih glavnih učiona U Zagrebu 1874. Tisak Lav. Hartmàna i družbe На 14-ни 87 стр.

— KLAJIĆ У. Види Izvješće o kraljvskoj velikoj gimnaziji u Zagrebu.

— КЊИГЕ ЗА ДЕЦУ. Свеска I. Види Шапчанин П. Милорад.

— КОЗАК ГЕОРГ. Види: Јосимовић Е. Миливој.

— КОЗЕН Б. Види Стојчић С.

109. КО ЈЕ КРИВ? Прештампано из „Истока". Панчево, 1874. Трошком уредништва „Истока". На 8-ни 24. стр.
Као што је опште познато, ову је политичну броширу писао г. Јов. Ристић.

110. КОМАРЧИЋ ЛАЗО. Само је производан рад користан рад. Јавно предавање. Држао —— —— на беле покладе у ваљевској читаоници ов. год. Прештампано из „Истока". Београд 1874. На 16-ни 16 стр.

111. КОНДОЛЕНЦИЈА збора професорског гимназије Карловачке услед смрти Живка Вукасовића, земаљског надзорника средњих школа и правог члана југославенске академије знаности и умјетности. У Новом Саду. Штампарија Игњата Фукса 1874. На 4-ни 2 л.
На другом је листу „Споменик Живку Вукасовићу 10 Августа 1874" од Јов. Пантелића.

112. КОЊЕВИЋ А. СИМА. Рачуница за народне школе Књига пета. Издје а—— у Панчеву.
Јавор, 1088 стр.

113. KORINEK Poviest srednjega vieka. Zagreb, Lj Gaj.
Чини II део његове Историје света.

114. КОСТИЋ ЛАЗА. Песме —— —— Друга књига. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1874. На 16-ни 240 стр. и 2 л.

115. К ПИТАЊУ србско-хрватском у Далмацији. (У Задру 1874. Печатња Ивана Водицке). На 8-ни 23 стране.

116. KRALJEVIĆ ANGJEO FR. Zabava duhovna za djecu Napisao biskup hercegovački ——
Vienac 1874. 640 .

117. KRIŽAN A Dr. O postanku čovjeka. Po posledcih mudroslovnih i naravoslovnih znanosti. Napisao —— Knjiga I. Zagreb 1874 стр. X и 289 Србадија св. 1

118. KUKULJEVIĆ S IV. Borba Hrvata u tridestljetnom ratu. Spisao —— —— Preštampano iz XII knjige Arkiva. S Zagrebu, tiškom Dr. Albrechta.

119. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom. Izdaje Ivan Kukuljević Sakcinski. Dio I. Od godine 503 — 1102. Troškom društva za jugoslovensku povjest i starine U Zagrebu 1874. Tiskom Dragutina Albrechta На 4-ни XXIV и 236 стр. Други наслов види под Monumenta.

120. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN. Povjestne pjesme —— —— —— U Zagrebu. Tiskom Dragutina Albrechta. 1874. На 8-ни 151 стр.

— КУМАНУДИ Ј. А. Види Јелада и Јелини

121. ЛЕТОПИС Матице српске. 1874. Уредник Јован Бошковић. Књига 116. У Новом Саду, у српској народној задружној штампарији. 1874. На 8-ни 253 стр.

Садржај: Рат и ратно право у свези с напретком човечанским, од Глише Гершића; Планине по Хомољу. Из Путовања по Србији. Од Ј. Драгашевића; Поглед на данашње стање наше музике и библиографија српских му-

зичких дела, од Душана Ђермекова; Девојачко васпитање и женске гимназије у Русији, с француског од Ст. В. Поповића; Споменица хришћанским гарантним великим силама о положају и страдању хришћана у Босни; Лука Вукаловић, херцеговачки велики војвода, од Јована Накићеновића; О сремском „санидин-трахиту", од професора Стевана Недељковића; Родољубиви завештаји: тестаменат Петра Класановића; Тестаменат Катарине Д. Јовановићке; Изводи из записника Матице српске 1873; Додатак: Распис награда. Правила за питомце и упутство за надзорника; Списак свих питомаца; Издања Матица српске.

—— Књига 117. На 8-ни 2 л. 204 стр.

Садржај I, Поглед на историју Игијене, написао др. Милан Јовановић: II. Естетички односи вештине ка природи (Н. Г. Чрнишевског), превео В. Вујић; Примедбе на „Естетичке одношаје" од дра Л. Костића; III. Рат и ратно право у свези са напретком човечанским, од Глише Гершића (наставак); IV. Повесна слова о кнезу Лазару, деспоту Стефану Бранковићу и кнезу Стефану Штиљановићу, од архимандрита И. Руварца; V. Грађа за историју штампарија у Срба, од Ђ. Рајковића; VI. Критика. Slovnica latinska A. Vebera, оцена дра J. Туромана; VII. Скупштина Матице Српске 1874; VIII. Додатак: Распис награде; Именик Матице Српске; Издања матичина.

— ЛИБЕН АВГУСТ. Природопис написан по наставним начелима за основне школе. . Зоологија, II. Ботаника, III. Минералогија. Види Деспотовић Петар.

122. ЛОЗАНИЋ М. С. Хемија са гледишта модерне теорије. Први део: Неорганска хемија. Израдио —— Са 44 дрвореза. У Београду. Штампа и издање државне штампарије. 1874. На 8-ни 2 л. 411 стр. и хромолитографисана спектрална табла.

— LUCIĆ HANIBAL. Види Stari pisci hrvatski.

123. ЉУБИБРАТИЋ М. Животописи славних војсковођа I. Живот ђен. Суварова. Београд, држ. штамп. 1874.

124. LJUBIĆ SIME. Listine o odnošajih izmedju južnoga slavenstva i mletačke republike. Skupio —— —— pravi član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti itd. Knjiga IV od godine 1358 do 1403. Na sviet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1874 u knjižarnici Fr. Žu-

pana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. Други наслов: Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium etc. На 8-ни XXXIII и 480 стр.

125. LJUBIĆ SIME. Sstraživanja o Hrvoji Na po se. štampano iz XXVI knj. Rada. Zagreb, 1874.

126. LJUBIĆ SIME. Spomeuik iz dobe hrvatskoga vojvode Branimira. Na po se štampano iz XXVI knj. Rada Zagreb 1874. Vienac 1874. 270.

127. М. П. Ч.[1] Историја развитка трговине, индустрије и фабричности у животу и радњи главних трговаца и индустријалаца у Европи и Америци. Свеска I. Извео — Београд. 98 стр. На 8-ни

— МАКДУФ ДР. Види Мијатовићка Л. Елодија.

128. МАЛЫЙ КАТИХИСИСЪ за начинателѣ србскихъ народнихъ училишта. Ц. кр. набавничтво шк. књ. Коштá везанъ и с леђма у платну 5 новчића. У Бечу. Ц. кр. набавничтво школскихъ књига. 1874. На 8-ни 17 стр.

129. МАНДРОВИЋ ЂОРЂЕ. Обрана верозакона, или вероисповест разних великих научењака. Написао —— —— парох пештански. Панчево 1874. Штампарија браће Јовановића. На 8-ни 2 л. 50 стр.

130. MARŽIK ZABOJ VJENCESLAV. Brojčano računstvo na temelju nove mjere i uteza. Za više razrede pučkih učiona. Po Dragutinu Schubertu sastavio —— —— —— Sa 13 slika. Ciena 40 novž. U Zagrebu 1874. Troškom spisateljevim. Tiskom Dragutina Albrechta. На 8-ни VIII, 74 и 1 л.

131. МАРКОВИЋ ЈОВАН. Госпођици Анки К. Цукића у спомен њеног одласка из Букурешта 28. Маја 1874 год. а за знак високопоштовања од искреног пријатеља њених милих родитеља —— Печатња Јосифа Андрића. На 8-ни 1 л.
Три строфе стихова.

132. МАРКОВИЋ СВЕТОЗАР. Начела народне економије или наука о народном благостању. По Н. Г. Чернишевском израдио —— —— Свеска I. (Произ-

[1] Чедомиљ П. Мариновић.

вођња и теорија умножавања људства). Београд 1874. Штампарија Н. Стефановића и дружине. На 8-ни 200 стр.

На корицама је поврх овога наслова: Целокупна дела Светозара Марковића. Књига прва — с преводом руским француским и немачким и летописом 1875, који се унутра на насловном листу не налази.

133. MARKOVIĆ FR. Čitanka za IV raz. gimnazije. Sastavio dr. —— Zagreb, Lj. Gaj.

Vienac 1875, 64.

— МАСЕ ЖАН. Види Милићевић Ђ. М. и Карић Вл.

134. МАТИЋ АНДРИЈА. Природна историја за основну и домаћу наставу. Написали Ф. и К. Шуберти. Превео с немачког —— великошколац. II. Наука о биљу и III. Наука о минералима. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. 1874. На 8-ни 2 л. 102 стр. и 1 л. поправака.

— МАЧАЈ ДР. Види Савић М. Милутин.

135. МИЈАТОВИЋКА Л. ЕЛОДИЈА. Приче о Витлејему. Од дра. Макдуфа писца „Дуге у облаку“ и т. д. С енглеског превела —— Прештампано из „Школе“. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 1 л. и 53 стр.

136. МИЛЕНКОВИЋ Ј. ТАН. У природи, књига за пријатеље њене. I. По Хумболту, Фогту, Шмецеру и др. написао —— Београду у државној штампарији 1874. На 12-ни 1 л. и 39 стр. Други наслов: Како је постао свет, наша земља и органски живот на њој. По Шмецеру и др. Написао Тан. Ј. Миленковић. Прештампано из „Истока“.

137. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Галебова стена. Написао Жил Сандо, члан француске академије. С француског превео —— У Београду у државној штампарији 1874, 2 л. и 264 стр. на малој 12-ни.

Прештампано из „Школе“.

138. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Шта бива од залогаја хлеба. Писма једној девојчици о животу човечијем и животињском. Француски од Жана Маса. Српски

од —— Прештампано из „Школе“. У Београду у државној штампарији 1874. На 8-ни 2 л. и 216 стр.

139. МИЛОВУК М. Теоријски основи музике, од —— Друго издање. Београд, 1874.

140. МИЛОЈЕВИЋ С. М. Одговор на измишљотине у 10 и 12 броју „Будућности“ од ове год. под именом: „Наша агитација на исток“ На 8-ни 56 стр. и 2 л. касније писана.

141. МИЛУТИНОВИЋ Д. ЈОВАН. Народне песме. I. издање. Спевао и на свет издао —— Београд, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1874. На 8-ни IV и 90 стр. и 1 лист уписника.

142. МИНЕРАЛОГИЈА за ниже реалке и гимназије Друго поправљено издање. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, штампа и издање државне штампарије, 1874. На 8-ни 76 стр.

143. МИНИСТАРСТВО ВОЈЕНО. Војени шематизам за 1874. У Београду у државној штампарији На 8-ни XVI и 190 стр.

144. МИХАИЛ МИТРОПОЛИТ. Православна србска црква у княжеству Србіи. Израдіо —— У Београду у државной штампаріи 1874. На 8-ни 2 л. 218 стр.

— МИХАИЛ МИТРОПОЛИТ. Види Поуке и пријатељ младежи.

145. МИШКОВИЋ ЈОВАН. Путовање по Србији. Географијске, војничке и историјске белешке. Узето највише из Путовања питомаца војне српске академије за године 1861, 1862 и 1863. Написао —— —— капетан у Београду. Штампано у државној штампарији. 1874. На 8-ни 3 л. 205 стр.

146. (MOLNAR ANTONIUS Dr.) Carmen faustis sub auspiciis inauguratae Zagrabiae in regno Croatiae almae literarum universitatis Francisco-Josephinae sacrum die 19 Octobris A. 1874. Musae suis cultoribus lauros. Zagrabiae, typis Leop. Hartmán et soc. На 8-ни 8 л. Хрватски превод од А. Вебера.

— MONTEGAZZA. Види Fiamin Ivan.

— MONUMENTA spectantia historiam Slavorum meridionalum, гледај Ljubić Sime.

147. MONUMENTA HISTORICA Slavorum meridionalium. Povjestni spomenici južnih Slavenah. Izdaje Ivan Kukuljević Sakcinski. Knjiga druga. Diplomatični zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom od god. 503 — 1102. Codex diplomaticus regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae ab anno 503 usque ad annum 1102. U Zagrebu 1874. Tiskom Dragutina Albrechta, Види: Kukuljević Sakcinski Ivan.

148. МОЧНИК ФР. Рачуница за ниже разреде средњих школа. Од др. —— Први део. Преведена и удешена за ниже разреде гимназије и гимн. реалака. Београд 1874. на 8-ни 270 стр.
Превод од Владимира Јовановића.

149. МРАЧНА КУЋА. Амерички роман. Превод с немачког. Београд, 1874. Јавор бр. 22.

150. МУЖАК ПЕТАР. Школа основнога цртања за народне школе. Систематично уредио, кратким уводом снабдео —— —— 96 слика на 48 листова. У Прагу 1874. Штампом и накладом др. Ед. Грегра. На 4-ни 12 стр. увода и 48 листа

— НАЈНОВИЈИ српски секретар. Види Award Валожић.

151. НАКИЋЕНОВИЋ ЈОВАН. Лука Вукаловић, херцеговачки велики војвода. Од —— —— Прештампано из Летописа 116. Нови Сад 1874. На 8-ни 36 стр.

— NARODNA BIBLIOTEKA. Sbirka starih pisaca. I. Dubrovnik obnovljen od Jakete Palmotića Gjonovića Izdao i tumačio Stjepan Skurla. Izdaje D. Pretner u Dubrovniku; — II. Ostan božje ljubavi, od Vitaljića
Види под тим именима.

152. НАРОДНА СКУПШТИНА. Отштампано из „Гл. Јавности“. Издање уредништва „Рада“. Београд 1874 Штампарија Н. Стефановића и др. На малој 8-ни 31 стр.
Чини I. свеску „Савремене библиотеке“.

153. НАРОДНЕ јуначке песме. Трошком Х. Алексе О. Поповића. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. 1874. На 12-ни 112 стр.

154. НАСТАВА о маршевима, предстражној, логорној служби и о служби, кад су војници по квартирима

размештени. У Београду у државној штампарији 1874. На 8-ни 79 стр. и 2 л.

155. НАСТАВЛЕЊЕ за гађање у нишан за стајаћу и народну војску. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 1 л. 58 стр.

— НАТОШЕВИЋ Ђ. Види: Хлеб и т. д.

156. НЕКОЛИКО поштених речи I-вом Управном одбору I-вог српског пиварског друштва. Лија лија па долија; На курјака повика, а лисице месо су нам јеле; Истину на среду. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине 1874. На 12-ни 30 стр.

157. НЕШИЋ ДИМИТРИЈЕ. Метарске мере. Написао ——— ——— професор велике школе. у Београду у државној штампарији 1874. На 8-ни 5 л. 162 стр. На корицама пише, да је књига „издање министарства финансије."

158. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Српска синтакса. За ниже гимназије и реалке кнежевине Србије. Саставио ——— ———. Треће на ново прерађено и раширено издање. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1874. На 8-ни 4 л. и 152 стр.

159. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Др. Јов. Шера општа историја књижевности. С четвртог немачког издања превео ——— ——— Књига трећа. Германски народи. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду. Издање и штампа државне штампарије. 1874 На 8-ни 2 л. 627. стр.

160. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. С археолошке изложбе у Кијеву. 2—21 Авг. 1874. Белешке ——— ——— Белешка о књизи штампаној у митрополији Грачаници 1539 год.; II. Запис из јеванђеља писана по смрти деспота Стефана; III. Из јеванђеља Вуканова; IV. Лист јеванђеља Мирослављева. Поднето као прилог уз извештај г. министру просвете и цркв. дела. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 37. стр.

161. **НОВИНЕ** ——— БЕОГРАДСКЕ НОВИНЕ. Лист за трговину, трговачку образованост, привреду и политику. Година I. Излази средом, петком и недељом на читавом табаку. Одговорни уредник Димитрије

М. Николић. Издаје штампарија Н. Стефановића и дружине. На fol. 2 л.

Почеле излазити 11 Дек. место „Кореспонденције“, која је тога дана престала излазити.

162. —— БОСНА. Година IX. Политичне службене новине. Излазе у Сарајеву на fol. српски и турски.

163. —— BRŠLJAN. List sa slikama za mladež početnih škola. Teč. I. Izdaje učiteljsko družtvo „Narodna škola.“ Uredjuje Ljudevit Tomšič, učitelj dolnjogradske učione.

Број 3-ћи I-ога течаја издан је мј. ожујка 1874. Прва два видн у прошлој год. Даље знам за 4-и и 5-ти 193--318 стр.

164. ——БУДУЋНОСТ. Лист за политику, и народну привреду, просвету и право. Година II. Излази три пута на недељу на целом табаку. Издавалац и одговорни уредник Урош Кнежевић. У Београду 1874.

165. —— BUNJEVAČKA I ŠOKAČKA VILA. Poučni, gospodarski i politični list. Godina IV. Izdavatelj i odgovorni urednik Ivan Antunović. Kalača

166. —— ВИДОВ ДАН. Година X V. Излази сваки дан осим дана иза недеље и празника, а у те дане изванредно. Издаје, уређује и одговара М. Поповић. У државној штампарији. На fol на 1 л.

167. —— VIENAC ZABAVI I POUCI. God. VI. Izlazi svake subote. Odgovorni urednik August Šenoa. Vlastničtvo, naklada i tisak „dioničke tiskare“ u Zagrebu На вел. 8-ни на табаку.

168. —— ВОСТОК. Србско-бугарски лист за политику, забаву и науку. Излази један пут у седмици у Букурешту. Издаје Александар Андрић.

Објављено у новинама да претплату прима В. Валожић. Не знам је ли који број изашао.

169. —— ВРЕМЕ. Излази сваки дан осим понедељника и дана по празнику. Издавалац и одговорни уредник Мита Ракић. Штампано у државној штампарији На fol.

Први број изашао 12 Новембра 1874.

170. —— ВРЗИНО КОЛО. Сатирични лист. Година II. Излази три пута месечно: Уредник П. Периновић. у Београду, 1874.

171. —— ГЛАС ЈАВНОСТИ. Лист за науку и политику. Уредник Стева Милићевић, издавалац друштвена штампарија у Крагујевцу. Излази два пута на недељу на табаку in folio.

Почео излазити у другој половини месеца Јула.

172. —— ГЛАС НАРОДА. Лист за поуку, забаву, привреду и за народне ствари. Н. Сад, задружна штампарија.

173. —— ГЛАС ЦРНОГОРЦА. Недјељни лист за политику и књижевност. Година II. Издавалац и уредник Сима Поповић. Штампано у државној штампарији. На табаку in fol.

174. —— GLASNIK sv. Josipa. Zabavno-poučni mjesečni list za puk katolički. Izlazi jedan put na mjesec na cielom arku u Zagrebu.

175. —— GLASNIK biskupije djakovačke u Djakovu. Izlazi dva put na mesec.

176. —— GOSPODARSKI LIST. God. XXII. Izdaje hrvatsko gospodarsko družtvo. Tiska Dragutin Albrecht. Uredjuje u ime odbora gospodar. Društva Petar Zoričić Izlazi svake nedjelje na 4-ни na 2 l.

177. —— ГРАНИЧАР. Лист за политику, просвету и привреду. Власник и уредник Јован Павловић Година I. Излази четвртком и недељом у Земуну. Штампарија И. К. Сопронова. На таб. in fol.

Први број изашао 1 Декембра.

178. —— ДОМИШЉАН. Лист за сатиру и забаву. Издаје, уређује и одговара Никола М. Никшић. Година I. Излази три пута месечно. Штампарија Н. Стефановића и дружине. На 8-ни на табаку.

179. —— ЖИЖА. Уредник К. Јовановић. Издавач Змај Јован Јовановић. Година II. У Новом Саду.

Ове године 31 Марта изашао је 8-ми број. Јњвор, 351

180. —— ЗАСТАВА. Година IX. Излази три пут у недељи, и то средом, петком и недељом. Властник, др. Свет. Милетић. Одговорни уредник Стеван Поповић. Издавалац „задруга за срп. народну штампарију.“ Српска народна задружна штампарија. На табаку in folio.

181. —— ZEMLJAK. Izlazi subotom i srijedom. Godina

II. U Zadru tiskom J. Woditzk-e На fol. 2 л.

182. —— ИСТОК. Лист за материјалне интересе и политику. Година IV. Излази у Београду, понедеоником, четвртком и суботом. Одговорни уредник и издавалац Аксентије Мијатовић. Штампано у државној штампарији. На fol. на 2 л.

183. —— ЈАВНОСТ. Лист за науке и политику. Год. II. Излази уторником, четвртком и суботом. Одговорни уредник Димитрије Јов. Стојковић. Издавалац Крагујевачка друштвена штампарија. На 2 л. in fol
Престала је излазити 20. Априла.

184. —— ЈАВОР. Лист за забаву, поуку и књижевност. Уређује др. Илија Огњановић. Излази три пут на месец. Српска народна задружна штампарија у Новом Саду. На вел. 8-ни.

185. —— KATOLIČKI LIST. Излази сваке недеље један пут у Загребу.

186. —— КОРЕСПОНДЕНЦИЈА. Лист за трговину, трговачку образованост, привреду и политику. Одговорни уредник и издавалац Димитрије М. Николић. Штампарија Н. Стефановића и дружине. На фол. на табаку.
Угледни лист изашао 15. Јуна ове године. Од 11. Дек. почеле место ње излазити „Београдске новине“.

187. —— NAPREDAK. Časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži. Glasilo „Hrvatskoga pedagogijsko-književnoga Sbora“. Tečaj XV. Izdaje hrv. ped. Sbor. Uredjuje ga Ljudevit Modec. Tiska ga Drag. Albrecht. На 8-ни у таб.

188. —— NARODNE NOVINE. Izlaze u Zagrebu svaki dan osim nedelje i praznika na čitavom tabaku. Godina XL. Odgovorni urednik M. Zec. На таб. fol.

189. —— НАРОДНЕ НОВИНЕ. Лист политични. Година I. Излази три пут на недељу: уторником, четвртком и суботом. Издавалац и одговорни уредник Јован Балаитски. Штампано у државној штампарији. На табаку in folio.
Било је објављено у новинама да ће излазити, и први је лист био сложен и започео се штампати за 1. Јуна 1874, па је после све обустављено.

190. —— NARODNOST. Politički list. Odgovorni urednik

Vaso Gjurgjević. Izlazi dva put na nedjelju.

Први број, ћирилицом и латиницом, изашао је 8. Јула по римском. У редакцији учествује, како је „Обзор“ јавно, и др. J. Суботић.

191. —— NARODNI LIST. Godina XIII Izlazi sriedom i subotom. Juraj Biankini izdavatelj i odgovorni urednik. Dr. Miho Klaić vlasnik. Tiskarnica Nar. Lista. Ha fol 2 л.

192. —— NAŠA SLOGA. Излази два пута месечно у Трсту.

193. —— НОВО ДОБА. Новине за политику, народну економију и привреду. Издавалац и одговорни уредник Срећко Алексић. Излази средом и суботом. Штампарија Срећка Алексића. На fol. на табаку.

Први број изашао 6. Јуна

194. —— OBZOR. God IV. Izlazi svaki dan osim nedjelje i blagdana na cielom arku. Odgovorni urednik J. Mišković, vlastničtvo, naklada i tisak „dioničke tiskare“ u Zagrebu. Ha fol. на табаку.

195. —— OBJAVITELJ DALMATINSKI. Zvanični list za Dalmaciju. Urednik M. Katnić u Zadru.

196. —— ПАНЧЕВАЦ. Лист за просветне и материјалне интересе. Власник и издавалац Јован Павловић. Одговорни уредник Ђорђе Петровић. Излази на целом табаку два пута на недељу. Година VI. Панчево у штампарији Јовановића.

После 1. броја обустављен на три месеца. Број 2 изашао је 4. Јула, и тим је издавање листа настављено

197. —— ПОЗОРИШТЕ. Година III. Уређује А. Хаџић. Српска народна задружна штампарија у Новом Саду. Излази четири пута на недељу на по табака.

198. —— PRAVO. Pravničko-upravni list. Vlasnik, izdavatelj i odgovorni urednik Antun Šimonić. Godina I. Tiskom Ivana Woditzke u Zadru. Izlazi jedan put u mjesecu na 2 tabaka.

У ову годину ушао је 10 број I. године.

199. —— ПРЕОДНИЦА. Књижевни лист. Излази 5, 15 и 25 сваког месеца. Одговорни заступник уредника Петар Периновић. Штампарија Петра Периновића. На 8-ни на табаку.

Почиње од бр. 3-ег, прва су два у прошлој години. Није излазила целе године. Место ње је дошао „Рад“.

200 —— ПРИЗРЕН.

Нисам видео ни једног броја али се може мислити да је излазио.

201. —— PRIMORAC.

Политички лист, који излази у Краљевици у тамошњој штампарији приморској

202. —— PUČKI PRIJATELJ.

Недјељни лист политичког, поучног и забавног садржаја Излази у Загребу. Уређује Драгутин Јагић.

203. —— РАД. Лист за књижевност, науку и критику. Година I. Издавалац и одговорни уредник Перо Тодоровић. Штампарија Н. Стефановића и Дружине Излази на месец четир пута свакога 1. 8, 16 и 22 на табаку у 8-ни.

Први број изашао 22 Јуна.

204. ——RADNIČKI PRIJATELJ.

Почео је излазити 4 Окт. ове године како извештава „Рад“ стр. 286.

Овога листа половина излази немачки а половина хрватски.

205. —— САРАЈЕВСКИ ЦВЈЕТНИК.

Нисам видео ни једног броја, али држим да је и ове године излазио.

206. —— СИОН. Лист за свештенике, васпитатеље и родитеље. Година I. Излази сваке недеље. Издаје и уређује архим. и проф. богослов. Ностор. У државној штампарији. На 8-ни на табаку.

207. —— SMILJE. Zabavno-poučni list sa slikami za mladež. Izdaje hrv. pedagog-književni sbor. Izlazi 1. svakoga mjeseca na cielom arku. Tiska Drag. Albrecht.

Прва три броја уредио Вјенцеслав З. Марик, последњи девет Томислав Ивканец.

208. —— СМИЉЕ. Забавно-поучни лист са сликама за младеж. Издаје хрв. педагог.-књижевни сбор. Уређује Вјенцесл. З. Маржік. Тиска К. Албрехт. Излази 1. свакога мјесеца на цијелом арку.

Исто и латиницом. Но од овог издања чини ми се, да је само први број изашао.

209. —— СРПСКЕ НОВИНЕ. Година XLII. Излазе сваки дан осим недеље и празника. Државна штампарија. На fol на 2 л.

у Панчеву 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 2 л. 44 стр.

— ПАЛЕСТИНА. Види Стојичић С.

— PALMOTIĆ. Види Gjonorić.

227. ПАНИЋ НИКОЛА. Човек и његов подмладак (племе), или поучавање односно физичне љубави, природне цељи, управе телесног уживања, и односно према бремениτости и т. д. Производство здраве деце и одржавање снаге и здравља поред најновији искуства ослабљену производну имовину опет повратити, себе самог мрчења, семена и белог прања коначно лечење и т. д. Од др. Ј. Ф. Албрехта. Тринаесто поправљено и умножено издање. Превео с немачког —— —— У Београду, штампано у штампарији Срећка Алексића 1874. На 8-ни 48 стр.

— ПАНТЕЛИЋ ЈОВАН. Види: Кондоленција збора професорског и т. д.

228. ПАНТЕЛИЋ Р. СТЕВАН. Хемија за артиљеријску школу у Београду, и за употребу војене технике. Израдио —— арт. капетан и професор хемије у истој школи. По наређењу министра војеног штампано о трошку државном. У Београду у државној штампарији. На 8-ни 2 л. XIV и 483 стр.

Ово дело, пропуштено у библиографији 1873, бележимо овде, да би, ради важности, раније било објављено.

229. ПАНТИЋ КОСТА. Употреба артилерије у пољу и при нападу и одбрани градова објашњена примерима из ратне историје са 2 плана за официре свију родова оружја од прајског пуковника Тауберта. С немачког превео —— —— поручик артилерије и ађутант артилеријске бригаде. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8 ни 2 л. 239 стр.

230. ПАНЧИЋ ЈОСИФ Др. Флора кнежевине Србије или васкуларне биљке, које у Србији дивље расту. по аналитичном методу сложио —— —— Flora pruncipatus Serbiae. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1874. На 8-ни 1 л. XXXIV и 2 л. 798 стр. и 1 л.

231. ПАПАКОСТОПУЛОС Др. Професор. Исократова

беседа. Савет Димонику. С јелинског оригинала превео —— Прештампано из „Српских новина“. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 14 стр.

232. ПАПАКОСТОПУЛОС П. Др. Лукијанови разговори мртваца. Превео с јелинског оригинала професор др. —— (Прештампано из Срп. новина.) У Београду, у државној штампарији. На 8-ни -287 1 л. и 75 стр.

233. PARČIĆ A. DRAGUTIN O. Rječnik slovinsko-talijanski. Priredio ga za tisak —— Treć. Reda S. Frane Red. Obsl. Svećenik. U Zadru. Braća Battara tiskari-izdavatelji 1874. На 12-ни VIII и 1059 стр.
Исти наслов и талијански. Именом „словинскога“ назван је овде српски или хрватски језик.

— PEDAGOGIJSKA BIBLIOTEKA. Izdaje hrvatski pedagogijsko-književni zbor. Knjiga III. Види Ester Gjuro.

234. ПЕЛАГИЋ ВАСА. Путовање унакрст око цијеле земље. Са 11 слика. Написао —— ——. Биоград, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1874. На 8-ни 2 л. и 281 стр. и 1 л.

235. ПЕЛАГИЋ ВАСА. Научно-морално огледало. Српска народна задружна штампарија у Новом Саду 1874. На 1 л. in folio као плакат.

— ПЕТРАНОВИЋ ГЕРАСИМ. Исторични преглед о православној цркви у Боки Которској. Види Шематизам.

236. ПЕТРОВИЋ МИТА. Наука о геометријским облицима За употребљавање у школи написао —— —— исп. гимназијални професор, главни учитељ учитељске школе у Сомбору, прави члан хрват. педаг. књижевног збора у Загребу. Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 56 стр. и 1 л.
У књизи су штампане у тексту 92 слике геометријске.

237. ПЕТРОВИЋ НАСТАС. О демократији у Америци. Од А. Токвиља. С француског превео —— —— Свеска друга. Ово је дело награђено из књижевног фонда г. Илије Коларца. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 3 л. и 314 стр.

238. ПЕТРОВИЋ НАСТАС. Независносност Црне Горе.

Од —— —— У Београду, у државној штампарији 1874.

239. ПЕТРОВИЋ Ј. НИКОЛА. Физика за учитеље основних школа. Израдио —— Са 50 дрворезних слика. У Београду. Издање и штампа државне штампарије 1874. На 8-ни 2 л. IV и 96 стр.

240. PECHAN ANTUN. Poetika. 8¾ tabaka srednje osmine. U Zagrebu.

241. ПЕЦИЋ ЈОСИФ и ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД Извештај о основним школама у Србији 1874. Поднесен министру просвете и црквених дела, господину Филипу Христићу, од —— —— секретара министарства просвете и црвк. дела. У Београду у државној штампарији 1874. На 12-ни 42 стр.

— PJAVE M. F. Види: Bišćan M. A.

— PILAR Dr. Види: Oskudica vode u hrvatskoj vojničkoj krajini.

242. ПИСМЕНИ САСТАВИ за српске народне основне школе. Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 35 стр.

243. ПИТАЊА за скупљаче грађе „Народној медицини.“ Прештампано из „Архива срп. лек. друштва“. У Београду, у држ. штампарији 1874. На 8-ни 12 стр.

244. ПОПОВИЋ ЂУРО. Трговачко књиговодство. Трговачка практика. Први део. Према нашим приликама приредио за школу и самоуке —— —— Београд, у државној штампарији 1874. На 8-ни 4 л. 206 и XV стр.

245. ПОПОВИЋ МИТА. Одабране песме —— 1874. Накладом књижаре браће Јовановића у Панчеву. На 16-ни 406 стр.

246. ПОПОВИЋ СТ. Привредни извори и рат у Америци. Говор Хенрија Керија у седници статистичног друштва у Њу-Јорку у Декембру 1865. Превео с немачког —— у Београду, у државној штампарији, 1874. На 8-ни 40 стр.

247. ПОПОВИЋ В. СТ. Како ваља ђубрити. По К. Кенешију. Посрбио —— У Н. Саду 1874. На 16-ни 4½ табака.

Чини трећу свеску „Читанке за народ“

248. ПОПОВИЋ ТОДОР. Несрећни. Приповедка за оне, којима није историја. Написао —— —— У Београду, у државној штампарији 1874. На 12-ни 1 л. IV и 63 стр.

249. ПОУКЕ изъ житија светихъ. У Београду. Штампано у државной штампарии. 1874. На 8-ни 2 л. и 135 стр.

250. ПРАВИЛО за оцењивање способности рекрута и војника. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 34 стр.

251. ПРАВИЛА за пушкарнице при бригадама народне војске. (У Београду у државној штампарији, 1874) На 8-ни 33 стр.

252. ПРАВИЛА за вођење инвентара код војске. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 24 стр. и 4 л.

253. ПРЕГЛЕД радње по струци министарства правде за 187^{3}_{4} годину. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 27 стр.

254. ПРЕДЛОГ закона о поступку судском у ванпарничним, (неспорним) делима. (Београд, у државној штампарији 1874) На 4-ни 32. стр.

255. ПРЕДЛОГ закона о изменама и допунама казнителног законика. (У Београду у државној штампарији 1874.) На fol на 2 л.

Штампано за народну скупштину.

256. ПРЕДЛОГ закона о изменама и допунама трговачког законика. (У Београду у државној штампарији 1874.) На fol 2 л.

Штампано за народну скупштину.

257. ПРДЛОГ закона о изменама и допунама закона о стецишном поступку. (У Београду, у државној штампарији 1874). На fol 2 л.

Штампано за народну скупштину.

258. ПРЕДЛОГ закона о испитима за азистенте у великој школи. (У Београду у државној штампарији 1874) На fol. 3 стр.

Штампан за претрес у народној скупштини.

259. ПРЕДЛОГ ЗАКОНА о издавању часописа министарства просвете и црквених дела. (У Београду у

државној штампарији 1874). На fol 3 стр.
Штампан за претрес у народној скупштини.

260. ПРЕДЛОГ ЗАКОНА о платама професора и наставника у великој школи, и стручним или средњим школама, које стоје под врховном управом министарства просвете и црквених дела. (У Београду, у државној штампарији 1874) На 8-ни 8 стр.
Штампано за претрес у народној скупштини.

261. ПРЕДЛОГ ЗАКОНА о изменама и допунама у закону о устројству гимназија од 16. Септембра 1863 године. (У Београду, у државној штампарији 1874) На fol. 3 л.
Штампано за претрес у народној скупштини.

262. ПРЕДЛОГ закона о устројству министарства просвете и црквених дела. (У Београду у државној штампарији 1874) На fol. 9 стр.
Штампано за претрес у народној скупштини.

263. ПРЕДЛОЗИ министра војног народној скупштини у 1874 години. У Београду, у државној штампарији 1874. На малој 4-ни 35 л.
Има свега дванаест предлога.

264. PRETOČKI Ž. F. Diačka. Rieči od —— Napjev od Ivana pl. Zaica. Tiskom Drag. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни 1 л.
Песма и ноте за певање. Приликом свечаности о отварању университета у Загребу.

265. ПРІЯТЕЛЬ младежи. У Београду у државной штампаріи На 12-ни 2 л. и 91 стр.
Дело митрополита Михаила.

266. ПРОГРАМ велике гимназије карловачке за школску годину 1874. Уређује и издаје гимназије управитељство. Година 22, књига 15. Нови Сад 1874, у штампарији И. Фукса. На 8-ни 72 стр. и 1 табл.
Садржај: Метрика српских народних песама, упоређена с примерима из других словенских народних песама, од Луке Зиме.

267. PROGRAM pjevanja i sviranja kod vesele djačke večeri. (Tiskom Drag. Albrechta u Zagrebu). На 8-ни 4 л.
Приликом свечаности о отварању университета.

268. PROGRAM des k. k. Obergymnasiums zu Vinkovce, 1874. На 8-ни 60 стр.

269. PROGRAM pjevanja i sviranja kod vesele djačke večeri. (Tiskom Drag. Albrechta u Zagrebu) на 8-ни 4 л.
Приликом свечаности о отварању университета.

270. PROGRAM des k. k. Obergymnasiums zu Vinkovce, 1874 На 8-и 60 стр.
У садржају има и хрватски штампан чланак: Пчела каква је, како се развија и како живи, од J. Огринца.

271. ПРОТОКОЛИ народне скупштине, која је држана у Крагујевцу 1873 год. У Београду, у државној штампарији 1873. На 8-ни 1 л. и 793 стр.
Публиковано је касно у овој години.

272. ПРОТОКОЛИ ванредне народне скупштине, која је држана у Крагујевцу 1874. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 2 л. и 486 стр.

— PUČKA KNJIŽNICA izdavana družtvom svetojeronimskim. Knjiga XIII. Danica. Koledar i ljetopis za godinu 1874. Види Šulek

273. RAD jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1874. U knjižarnici F. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju.
Knjiga XXVI. 2 л. 228 стр. и 4 литографисана листа: О постанку билинских суставa по њихову кронологичком реду од др-а J. Шлосера Клековскога; Nom. sing. masc. на о и е, од др-а Ђ. Даничића; Прилог за историју компаратива у хрв. или српском језику, од др-а Ђуре Даничића; Повјестничка истраживања о Хрвоји великом босанском војводи и спљетском херцегу, од Шиме Љубића; Писан споменик из добе хрватскога војводе Бранимира: I Расправа Шиме Љубића, II. Расправа др-а Фрање Рачкога; Физика атома и молекила, од М. Секулића; Истраживања у писмарах и књижницах далматинских, од Фр. Рачкога; Најновије географске публикације о Балканском полуотоку, од др-а П. Матковића; Некоје важније окамине из покупскога трећегорја; Југославенска академија знаности и умјетности почетком г. 1874; Изводи из записника југославенске академије.
Knjiga XXVII 2 л. 221 стр. и I л. 2 л. литографисана: Јустус Либиг. Нацрт његове знаности и дјелателности од др-а Б. Шулека; О Јеђупки Андрије Чубрановића, од Луке Зоре; Бурњак, изумио и прорачунао М. Секулић; Борба јужних Словена за државну неодвисност у XI вијеку (наставак) од др-а Ф. Рачкога; Наравословне цртице са сјевероисточне обале Јадранскога мора, сабрао год. 1872 С. Брусина; Повјестни споменици јужних Словенах

издаје И Кукуљевић. од др-а Фр. Рачкога; Некоје ријетке билине на свјетској изложби у Бечу 1873, од Љ. Вукотиновића: Valencieunesia, од Љ.Вукотиновића: Изводи записника; Поклоњене књиге.

Knjiga XXVIII, 2 л. 212 стр. и 7 литогр. таблица: Прилози палеонтологији хрватској или копненс и слатководне терцијарне ископине Далмације, Хрватске и Славоније. Саставио Спиридоп Брусина; Геологички и палеонтологички одношај у Радобоју, од Љ. Вукотиновића; Борба јужних Словена за државну неодвиспост у XI. вијеку (наставак) од др-а Фр. Рачкога; О нарави хрватске изреке, од Адолфа Вебера; Изводи из записника; Поклоњене књиге.

Knjiga XXIX. 2 л. 224 стр. и 4 литогр листа; Динамична теорија о плинних, од С. Шубића; Обрана неколико тобожњих барбаризама, од Адолфа Вебера; Вјекопис Фрање Курелца, од Адолфа Вебера; Свечана сједница југославенске академије, дне 26 студ. 1874: Бесједа предсједника др-а Фр. Рачкога; Извештај тајника др-а П. Матковића; Изводи из записника.

274. РАДИЋ ЂОРЂЕ Др. Извешће о стању пољопривредном у округу пожаревачком. Поднео господину министру финансије ——— професор „земљеделско шумарске школе“ године 1874. са 5 слика. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 1 л. и 33 стр.

275. РАКИЋ МИТА. Историја умнога развића Јевропе. Написао Џон Уилјем Дрепер др. медецине, др. права, професор хемије и физиологије на универзитету у Њу-Јорку; аутор „Физиологије Човечје, Статичке и Динамичке“, „Силâ што производе Организацију Биљака“, „Продукције Светлости Топлотом“, „Мислй о Грађанској Политици у Америци“, „Историје грађанског рата у Америци“, „Требника Хемије“, „Требника Физиологије“, итд. итд. С инглиског превео ——— ——— професор II полугимназије београдске, редовни члан „Српског ученог друштва“. Књига II. Издало „Српско учено друштво“. У Београду у држ. штамп. 1874. На 8-ни XXIV, 396.

276. РАКИЋ МИТА. Јадници. Роман Виктора Ига. С француског од ——— ——— V. У Београду у државној штампарији 1874. На 12-ни 144 стр.

У 1873 није забележено да су изашле: II, 1 л, 166 стр. III. 166 стр. и IV, 151 стр.

— РИСТИЋ ЈОВАН. Види: Ко је крив.

277. САВИЋ М. МИЛУТИН, МАЧАЈ ДР. Белешке о винодељу крајинском и смедеревском и о сортама виновe лозе у Србији с додатком о користи друштава виноделских, заламању лозе и прављењу бела вина. Извешће „Друштву за пољску привреду" у Београду о штудијама виноделским под јесен 1873 године. Од Милутина М. Спасића. II. Филоксера вастатрикс. Од Др-а Мачаја. Прештампано из „Тежака" од 1874 год. У Београду у државној штампарији 1874. На 8-ни, 76 стр.

— SAKCINSKI. Види: Kukuljević.

278. САНДИЋ А. Ђурђев дан 1874. Написао —— Прештампан „Листак Заставин" бр.47. Нови Сад. 1874. На 8-ни 12 стр.

— САНДО ЖИЛ. Види МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М.

279. SBIRKA zakonah sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za god. 1874. Službeno izdanje. Zagreb.

280. SBORNIK zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju 1874. U Zagrebu.

— SVETLA KAROLINA. Види: D. J.

— СЕКРЕТАР најновији српски. Види: ВАЛОЖИЋ.

— SKUPŠTINA II obća hrvatska. Види: Druga (II) и т. д.

— SKURLA STJ. Види: Vitaljić Andrija.

281. СПИСАК свију књига и мапа, које су израђене о државном трошку у државној штампарији, и које се по означеним ценама у чаршијском течају купити могу у главној српској књижари у Београду и у свима подкњижарама по унутрашњости Србије. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1874. На 8-ни 39 стр.

282. СПИСАК књига књижаре Велимира Валожића у Београду. (Цене су у чаршијском течају). У Београду, штампано у државној штампарији. 1874. На 8-ни 30 стр.

283. СРПСКИ АРХИВ за целокупно лекарство. Издаје српско лекарско друштво у Београду. Уређује садањи секретар срп. лек. друштва. проф. Др. Владан Ђорђевић. Књига прва. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 3 л. I. део оригинални чланци

290 стр. II део преводи. 54 стр. У преводима долази превод од Владана Ђорђевића Билротове опште хирургије. На крају су 3 л. статистичких таблица, као додатак једноме чланку Архива.

— СРПСКО-ХРВАТСКОМ —— к питању у Далмацији. Задар 1874

284. SRČANICE glasinke-zvonjelice у IV razdjelka. Нови Сад 1874 16-ни 4 л. 160 стр.
Посвећено: Слави двају највећих пјесничких народа: славенскога и италијанскога и књижевној узајмици њиховој пригодом петстољетнице неумрлога Петрарке, слављене у Падови 6 (18) Јула 1874.

285. СЛАВЕНСКИ БУКВАР за српске народне школе. Панчево 1874. На 16-ни 64 ст. Јавор 671.

286. СПАСИЋ Н. АЛЕКСА. Финансије општинске у Француској и Енглеској. Од Алексе Н. Спасића, секретара министарства финансије. У Београду у државној штампарији 1874. На 12-ни 1 л. 74 стр.

287 СПАСИЋ Н. А. Народни представници (дипломати) у иностранству. Од — секр. минист. финансије. (Прештампано из „Срп. Новина.") У Београду у државној штампарији. 1874. На 8-ни 1 л. и 348 стр.

288. СРЕЗ И ФИНАНСИЈА. Прештампано из „Јавности." Штампано у Крагујевачкој Друштвеној Штампарији у Крагујевцу. 1874. На 12-ни 44 стр.

289. СТАНИШИЋ П. ЂОРЂЕ. Трошарина. Написао —— члан гл. контроле. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 15 стр.

290. СТАНКОВИЋЕВА М. МАРИЈА. Приче за децу. С немачкога превела —— Крагујевац, друштвена штампарија.

291. STARI PISCI HRVATSKI. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga šesta. U Zagrebu 1874. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. Други наслов. Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića. Na sviet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1874. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. Na 8-ни 2 л. XLVIII и 298 стр. и 1 л.

292. STARINE Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga VI. U Zagrebu 1874. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. На 8-ни 2 л. 255 стр.
Садржај: Дубровачки споменици о одношају дубровачке опћине напрама Босни и Турској године распа босанске краљевине, од Фр. Рачкога; Одломак српскога љетописа, од Стојана Новаковића; Бугарски зборник писан прошлога вијека народним језиком, од Стојана Новаковића; Описи и изводи из неколико јужно-словенских рукописа, од В. Јагића; Крмчаја иловичка године 1262; Ситна грађа за црквено право; Исправци и додаци; Развод истарски у талијанском и латинском језику, од С Љубића.

293. СТОЈИЉКОВИЋ ДРАГОЉУБ. Јакобинци. Написао Алфонзо Ескирос. Преводи с француског —— —— Свеска I. Одштампано из „Истока.“ У Београду. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1874. На 12-ни 1 л. 91. стр.

294 СТОЈИЧИЋ С. Палестина. Позорница библијске повеснице. Нацртао Б. Козен. Српски уредио ——. Мера 1: 236,000. У Бечу, накладом Едуарда Хелцела. На великоме фолију.

295. STOLNA CRKVA U DJAKOVU. U Zagrebu 1874, brzotiskom aioničke tiskare. На вел. 8-ни 53 стр. и 3 слике на особитим листовима.
Писац је владика J. J. Штросмајер.

— СУВРЕМЕНА БИБЛИОТЕКА. Види: Народна скупштина.

— ТАУБЕРТ. Види Пантић Коста.

— TIETZE Dr. Види: Oskudica vode u hrvatskoj vojničkoj krajini.

296. TKALČIĆ I. Povjestni spomenici zagrebačke biskupije. Izdao ——, knj. II. str. 149. Statuta capituli zagrabiensis. XIV. По rukopisu pisanom poslie 1354 godine.

— ТОКВИЉ. А. Види Петровић Настас.

297. ТРИ САНА „Домишљанова.“ Прештампао Јеремија О. Караџић. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине 1874. На 8-ни 18 стр.

298. ТРИФКОВИЋ К. Љубавно писмо. Шаљива игра у једној радњи од ——. „Матица српска“ дала је овом

делу награду од 100 фор. а. вр. из фонда Накиног. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија. 1874 На 12-ни 2 л. 40 стр.

Чини осму свеску „Зборника позоришних дела," који „на свет издаје управа српског народног позоришта." На корицама забележено је да је свеска 8-ма, а унутра да је 9-та

299. ЋУРЧИЋ СТЕВАН. Венац. Приповетка за децу од Христофа Шмида. Посрбио —— ——. С једним челикорезом и са више дрвореза. У Бечу, 1874. Накладом књижаре Г. Ј. Манца. Штампарија јерменскога намастира. На 8-ни 80 стр.

300 ЋУРЧИЋ СТЕВАН. Мали димничар. Приповетка за децу од Христофа Шмида. Посрбио —— —— С једним челикорезом и са више дрвореза. У Бечу, 1874. Накладом књижаре Г. Ј. Манца. Штампарија јерменскога намастира. На 8-ни 103 стр.

301. UBL JOSIP. Anatomija i životoslovje s osobitim obzirom na gospodarstvo. Sastavio —— —— učitelj anatomije i živinarstva na kr. gospodarskom učiteljištu Križevcih. Sa 50 slika. U Zagrebu. Tiskom Dr. Albrechta.

Vienac, 1874, 516

302. УПУТ за упражњавање гимнастике код пешадије. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни 35 стр. са 4 л. слика.

303. УПУТСТВО за извршивање закона од 24 Декембра 1873 год. односно тога шта се земљеделцу на извршење пресуде у попис узети не може (измена 4-те тачке § 471 закона о поступку судском у грађанским парницама). На 8-ни 14 стр. (У Београду у држ. штампарији 1874).

304 УРЕДБА одбора задужбине Чупићеве. (У Београду у државној штампарији 1875.) На 8-ни 5 стр.

305. УСТРОЈСТВО команада и штабова стајаће и народне војске. У Београду, у државној штампарији 1874. На 4-ни 87 стр.

306. UHLIŘ KL. MAT. Dr. Trigonometrija ravna i sferička. Napisao —— U Zagrebu. Nakladom Albrechta i Fiedlera. 1874. На 8-ни 2 л. 108 стр.

307. FIAMIN IVAN. Dobro i zlo. Knjiga za svakoga. Talijanski napisao Dr. Pavao Montegazza, učitelj na vel. školah u Paviji. Hrvatski priredio —— U Kraljevici. Tisak i naklada „primorske tiskare". 1874. На 8-ни 2 л. 85 стр. и лист садржаја.

308. FIAMIN IVAN. Dva govora otca Bourdaloua. Hrvatski preodjenuta po ———— U Kraljevici. Brzotiskom „Primorske tiskare". 1874. На 8-ни 2 л. 39. стр.

309. FILIPOVIĆ Dr. Hrvatsko-njemački rječnik II, Nazrusiti 720 стр.

Издавање је у 1875 настављено.

310. FOLNEGOVIĆ J. FRAN. Zanovetanja iz devete dietenklase. Političko-satiričke iskrice štono ih u neslužbenih trenutcih skresa —— Zagreb, tiskom dioničke tiskare, 1874. На 12-ни XI и 131 стр. и 2 л.

311. ФРАЧКОВИЋ Т. МИША. Јестаственица за школу и домаћу наставу. По Гертнеру. Израдио —— народни учитељ. Треће прегледано издање. Панчево, 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 2 л. 79 стр.

312. HASEK CESAR I JANDA JOSIP. Rukovodnik za prirodopisni atlas sbirka slikanih prirodnina za stienu iz životinjstva, bilinstva i rudstva. Sastavio —— učitelj višje djevojačke učione u Zagrebu, i —— —— pravi učitelj kr. višjega gimnazija u Zagrebu. U Zagrebu 1874. Nakladom Lav. Hartmana. На 8-ни X и 192 стр.

Уз то атлас од 30 таблица на фолију.

— HECTOROVIĆ PETAR. Види Stari pisci hrvatski.

313. ХЛЕБ што га једемо, какав је и какав треба да је. Предавање о светом Сави у Новом Саду у позоришној дворани 1874. У Београду, штампано у државној штампарији. 1874. На 12-ни 64 стр.

314. ХРИСТИЋ Н. К. Борба за право. Написао проф. др. Иеринг. У борби тражи право твоје. Превео —— правн. на берлинском университету. У Београду, у државној штампарији 1874. На 8-ни VII и 92 стр.

315. ЦВЕТКОВИЋ Ј. КОСТА. Одговор Јовану Поповићу адвокату, — на акт који је предан Управи вароши

Београда, а у виду књижице печатан и по вароши разаслат. (Штампарија Н. Стефановића и дружине 1874.) На 8-ни 15 стр.

316. ЦРНОГОРАЦ КОСТА. Природна историја. I. део: Зоологија. За гимназијске ученике. Треће издање. Написао —— —— директор. Прегледала и одобрила школска комисија. Београд, издање и штампа државне штампарије. 1874. На 8-ни 1 л. и 212 стр.

317. CRNČIĆ IVAN Dr. Popa Dukljanina letopis po latinskom i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku po prepisu popa Jerolima Kaletića. Razsudjeno dao na svetlo —— —— kanonik u slovenskom sv. Jerolimu u Rimu. Kraljevica. Tiskom primorske tiskare стр. I—XXVI и 1—56

318. ČAČKOVIĆ Dr. Vriednost zdravlja za Zagreb. Zdravoslovni nazori —— Preštampano iz „Obzora" U Zagrebu. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 2 л. и 43 стр.

– ЧЕРНИШЕВСКИ Г. М. Види: Марковић Светозар.

319. ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД. Робинсон млађи. Књига за децу. По Данилу Дефоу израдио Јоаким Хајнр. Кампе, а по њему је ово дело превео и прерадио —— —— Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у државној штампарији 1874. На 12-ни 1 л. VI и 291 стр.

Чини свеску I серије „Књиге за децу," коју је почело издавати министарство просвете.

320. ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД. Упутство за предавање домовине и света у основној школи. Књига за учитеља. По Фридриху Хардеру, Бернарду Шлотербеку, дру Фридриху Августу Фингеру и својим белешкама израдио —— секретар министарства просвете и црквених дела. С одобрењем министра просвете и црквених дела. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1873. На 8-ни 8 л. 127 стр. и 8 слика.

Чини IV свеску „Ручне књижице за учитеље основних школа."

— ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД. Види Пецић Јосиф.

— SCHWAB E. Dr. Види Klajić Fr.

321. SCHWARZ ANTUN Dr. Opisna anatomija ili razudbarstvo čovječjega tiela. Napisao —— žup. fizik varaždinski. Svezak II. Opis drobljа, živčevlja i žilja. Zagreb, Tisak dioničke tiskare, 1874. На 8-ни 219, XXXI
Vienac, 1874, 575.

322. ШЕМАТИЗАМ православне епархије бококоторске дубровничке за годину 1874. У Задру печатња Ивана Водицке. На 8-ни 28 стр.
Напред је „Историски преглед о православ. цркви у Боки которској“ од Г. П.

323. ШЕМАТИЗАМ православне епархије далматинске за год. 1874. Задар 1874. На 8-ни 32 стр.

324. ŠEMATIZAM dioecese Senjske i Modruške za 1874.
Obzor 1874. br. 149.

325. ŠENOA AUGUST. Ciganka. Romantična opera u tri čina. Glasba od M. W. Balfe-a. Preveo —— U Zagrebu. Tiskom narodne tiskarne dra Ljudevita Gaja 1874. На 12-ни 54 стр.

— ШЕР ЈОВ. Види Новаковић Стојан.

326. ŠIMONIĆ ANTUN. Primjeri spisâ o postupku u sitnicah po zakonu 27 travnja 1873. što ih načetkom Preuzvišenoga c. k. Popečiteljstva Pravosudja sastavi Josip Dr. Kaserer c. k. podtajnik kod istog Popečiteljstva i namjestni profesor na c. k. Sveučilištu Bečkom. Preveo —— —— Zadar. Tiskarnica J. Woditzke. 1874. На 8-ни 95 стр.
Исти наслов и талијански, а цела књига и хрватски и талијански.

— ШМИД ХРИСТОФ. Види Ђурчић Стеван.

— ШМОЛЕР Г. Види Јовановић Богољуб.

327. ŠRABEC ARNIM Marka Tulija Cicerona rad i život. U Zagrebu, kod Dr. Albrechta 1874. стр. 76 на 16-ни

— (ШТРОСМАЈЕР Ј. Ј.) Види: Stolna crkva u Djakovu.

— SCHUBERT Види Marik.

— ШУБЕРТИ К. и Ф. Види Матић Андрија.

328. ŠULEK BOGUSLAV Dr. Popularna fizika. Izdalo družtvo sv. jeronimsko. Zagreb.

329. ŠULLER FR. Školstvo Europe i Amerike na svjetskoj izložbi u Beču god. 1873. Piše —— učitelj

doljno-gradske gl. i trgovačke škole u Zagrebu. U Zagrebu 1874. Troškom spisateljevim.

---

1. BAKITSCH WOJSLAW Dr. PHIL. Rousseau's Paedagogik. Wissenschaftlich beleuchtet von ——. Leipzig. Verlag von Schmaler et Pech. 1874. На 8-ни 1 л. 50 стр.
2. БОГИШИЋ В. В. Мѣстныя названія славянскихъ предѣловъ Адріатики. —— Петербургъ 1874. На вел. 8-ни 77 стр.
3. VILOVSKI S. J. О имену Срб и Хрват. Ausland № 22 од 1874. год.
– DENTON. Види Mijatovics Csedomille Madam.
4. GFRÖRER F. AUG. Byzantinische Geschichten von —— Aus seinem Nachlasse herausgegeben, ergänzt und fortgesetzt von Dr. J. B. Weiss, Profess. der Geschichte an der k. k. Universität Graz. II. Band. Das Recht der Uebersetzung bleibt vorbehalten. Graz. Vereins-Buchdruckerei 1873. На 8-ни 4 л. 669 стр.
5. GODRA E. B. Dr. Monographie von Syrmien, ethnographisch-topographische, kulturhistorische und statistische Skizze des peterwardeiner Grenz-Regimentsbezirkes, von —— k. k. Oberarzt, Mitglied der zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien. Semlin 1873. 8-на стр. 84. С картом.
6. Die HOCHZEITEN der Serben. (Europa № 16.)
7. IVIĆ MATE. Die Haus-Kommunionen. Eine Denkschrift von —— —— Semlin. Druck von I. C. Sopron. 1874. На 8-ни 80 стр.
— ХОЛОЛУШЕК П. Види Задерацкіи П. Н.
8. ЯКШИЧЪ ВЛ. О племенномъ составѣ населенія въ княжествѣ сербскомъ. В Якшича. С. Петербургъ № 762 Типографія Майкова, въ д. Мин. Фин. на Дворц плоіц. 1872. На 8-ни 34 стр. и 1 к.
9. KAPPER SIEGFRIED Dr. Zpěvy lidu srbského. II. Preložil —— Prag 1874. На 8-ни 181 стр.
10. KIRKOR H. A. O literaturze pobratymczych narodów slowianskich. Odczyty publiczne w muzeum techniczno przemyslovem w Krakowie —— W Krakowie, nakla-

dem i czcionkami drukarni Leona Paszkowskiego pod zarządem J. Sakoćinskiego. 1874. На 8-ни XII и 356 стр.

11. KREK. Einleitung in die slavische Literaturgeschichte-und Darstellung ihrer älteren Perioden. Von Dr. Gregor Krek, Professor der slavischen Philologie und Literatur an der Universität Graz. Erster Theil. Einleitung in die slavische Literatur-geschichte. Graz 1874 Verlag von Leuschner et Lubensky. На 8-ни VII и 336 стр.

12. KUBIĆ J. Dr. Notizie naturali e storiche sull' isola di Veglia. Trieste 1874.

13. LEGER LOUIS. Un poëme slave sur la Suisse. Extrait de la Bibliothèque universelle et Revue suisse. Lausanne Imp. Georges Bridel. На 8-ни 8 стр.
Франц. превод песме Меда Пуцића „Хелвеција“, штампане u Viencu исте године.

14. МАКУШЕВ ВИК. Историческіе памятники южныхъ Славянъ и сосѣднихъ имъ народовъ, извлеченные изъ итальянскихъ архивовъ и библіотекъ, собранные и обясненные Макушевымъ. (Варшавскія университетскія извѣстія. 1874. № 1 и 2 и д.) Засебице штампано на 8-ни 2 л. 559, XXXI и 2 л.

15. MASCHEK LUIGI. Manuale del regno di Dalmazia per l' anno 1874. Compilato da Luigi Maschek consigliere Imperiale. Anno IV. A spese dell' autore. Zara. Tipografia di Giovanni Wodizka 1874. На 8-ни 361 стр.

16. MIJATOVICS CSEDOMILLE MADAM. Serbian Folklore. Popular tales. Selected and translated —— —— Edited with an introduction by the Rev. W. Denton M. A. author of „Servia and the Servians“ etc W. Co. 56 Ludgate Hill, London 1874. На 8-ни VI и 316 стр.

17. MIKLOSICH FRANZ Dr. Die slavischen Ortsnamen aus Apellativen. II. Von —— Wien 1874. На 4-ни 1 л. 132. стр.

18. MIKLOSICH FR. Das Imperfect in den slavischen Sprachen. Von —— wirklichem Mitgliede der kais. Akademie der Wissenschaften. Wien, 1874. In Com-

mission bei Karl Gerold's Sohn etc. На 8-ни 28 стр.

19. МИРКОВИЧ Ф. М. Этнографическая карта славянскихъ народностей 1 изданія 1867 год. —— дополненная А. Ф Ритихомъ. Изданіе с. петербургскаго отдѣла славянскаго благотворительнаго комитета 1874 год. С. Петербургъ. Картографическое заведеніе А. Ильина. Масштабъ 100 верстъ въ англійскомъ дюймѣ или 1:4,200.000 настоящей величины. На 4. листа.

20. LE PAYS JOUGOSLAVE, son état physique et politiqne, sa fonction dans l' Europe. Paris 1874. Librairie Germer-Bailliere 17. Rue de l' Ecole de Me. decine 17.

21. PAULIĆ PAULUS. Almae litterarum universitati zagrabiensi pientissima vota depromit —— —— Doctrinae lumen, gentium vigor. Zagrabiae, Typis societatis typographicae 1874. На 4-ни 2 л.

22. PAWINSKI A. Serbia. Zarysy historicno-etnograficzne. Skreslil —— Wydanie Redakcyi Biblioteky Warszawskiéj. Warszawa. Naklad Gebethnera i Wolffa 1874 На 8-ни 2 л. 119 стр.

23. PARČIĆ A. CARLO P. Gramatika della lingua slava (illirica) compilata da —— Prezzo soldi 80. Zara Spiridione Artale, Editore Librajo 1873. На 8-ни 200 стр.

24. PRICOT DE SAINTE MARIE. Les Slaves méridionaux, leur origine et leur établissement dans l' ancienne Illyrie par E. Pricot de Sainte-Marie. Paris. 179 p.

— PUCIĆ MEDO. Види Leger Lonis.

— РИТИХЪ Ф. А. Види Мирковић Ф. М.

25. ROCKSTROH E. Wanderstudien aus der Europäischen Türkei. 1. Die Völkerwanderungen in Bulgarien. 2. Eine Fahrt durch Bulgarieu. 3. Die Bewohner Bulgariens. Aus allen Welttheilen, Maj, 1874. стр. 249—253 Juni, стр. 282 — 286.

26. ROSZKOWISKI M. Ecriture omni-slave. Mleci 1874.

27. RÜFFER ED. Die bosnische Blutrache. (Die Literatur. Hrsgg. v. H. Riotte u P. Wislicenus. № 15.)

28. SCHWICKER H. J. Zur Geschichte der kirchlichen

Union in der croatischen Militärgränze. Eine geschichtliche Studie nach den Acten der ehemaligen kön. und. Hofkanzlei bearbeitet von Prof. —— Wien 1874 Gerolds Sohn На 8-ни 127 стр.

29. SERBEN, Die —— an der Adria. Ihre Typen und Trachten. Leipzig. F. Brockhaus.

30. LES SERBES DE HONGRIE, leur histoire, leur privilèges, leur èglise, leur état politique et social. Seconde partie. Prague. Grégr et Dattel libraires éditeurs. Paris. Maivonneuve et Cie libraies, 15. quai. Voltaire. 1874. На 8-ни 161—474 стр.
Прва је половина изашла у прошлој години.

31. SLOVANSTVO. Prvi del: Občni pregled. — Jugoslovani: Slovenci. Hrvati in Srbi. Bolgari. Z dvema zemljevidoma. Spisali Janez Majciger, Maks Pleteršnik in Božidar Raić. Založila in na svitlo dala Matica slovenska. Tisk Blaznikov v Ljubljani. На 8-ни 2 л. 354 стр. и 1 л.

32. STEFANOVIČ RITTER v. VILOVO, JOHANN. Die Entsumpfung der Niederungen der Theiss und des Banats, von —— k. k. Major. Vortrag, gehalten am 28 April in der k. k. geogr. Gesellschafl zu Wien. Mit einer Kartenskizze Sonderabdruck aus den Mittheilungen dieser Gesellschaft. Wien. Eigenthum des Vereines. Druck von Carl Finsterbeck in Wien. На 8-ни 41 стр. и карта.

33. TERSTYANSKY AUGUST. Das strategische Verhältniss des serbischen und bulgarischen Kriegsschauplatzes gegenüber dem österr. ungar. Staate. 93.

— WEISS B. J. Dr. Види Gfrörer Fr. Aug.

34. ЗАДЕРАЦКИ НИКОЛАЈ. Косово поле. Историческая повѣсть изъ эпохи покоренія Сербіи Турками въ XIV вѣкѣ. Соч. П. Хохолушка. Переводъ съ чешскаго —— Второе исправленное изданіе. Кіевъ 1874. На 12-ни 112 стр.

РАДЊА И СТАЊЕ

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

у 1874-ој години.

прочитао
секретар
на главноме скупу, 2. Јуна, 1875.

Господо,

После свега оногъ што смо у лањскоме извештају поменули, како што се тиче спољних средстава и још несвршених намера, тако и што се тиче унутрашњега рада и програма друштвеног, појавили су се ове године у Српском ученом друштву ево ови књижевни радови:

Редовнога члана Ст. Новаковића: Српски поменици XV—XVIII века

и Библиографија српске и хрватске књижевности за 1872 и 1873.

Ред. чл. П. Срећковића: Зборник средњевековне науке у српским манастирима

и Путничке црте, I, Косово.

Дописног члана Дра В. Јагића: Живот Деспота Стевана, од Константина философа, у новом и вернијем препису.

Доп. члана Дра Ст. Мачаја: Брестовачка бања, монографска црта.

Ред. чл. С. Лозанића: О води, са анализом београдских пијаћих вода

и О утицају метала једног на други кад се у води додирују.

Ј. Штитовца: Карта округа чачанског.

Редовног члана Љ. Клерића: О примениваљу графоста-

тике на решавање неких геометријских задатака

и О поларном пантографу

Ред. чл. Д. Стојановића: О двоструком преламању светлости.

Ред. чл. Дра Ј. Панчића: О биљкама које у Црно Гори расту (Elenchus plantarum vascularium in Crna Gora lectarum.)

Консула руског Ив. Јастребова: Податци за историју српске цркве по изворима турским,

даље: Стање манастира Дечанског у течају прошла три столећа

и Синан паша и Кукли беј.

Председника друштва дра Ј. Шафарика: Поређена и на ново преписана хрисовуља манастира Дечана, коју је г. Милојевић друштву поднео.

Ред. чл. Г. Витковића: Податци статистични о цркви у Србији, у јепархији пожаревачкој и смедеревској, у првој половини 18. века

и Преписи историјских аката из најновије историје Црне Горе.

проф. Тасе Стојановића: Свет и човек, по резултатима најновије науке.

Ред. чл. Мих. Валтровића: Говор, којим је отворио излог снимања уметничких старина у Србији.

Ред. чл. Арх. Н. Дучића: Бока и Зета.

Доп. чл. Арх. Леонида: Опис српске библиотеке у манастиру Хиландару.

Богољуба С. Јовановића: Умирање учитеља у основним школама Србије.

Арх. Косановића: Српске старине у Босни.

Радови ови већином су већ оцењени, па или примљени за штампање или повраћени са примедбама, или повраћени са свим. И то: у 3 седнице одсека филолошког и филозофског, 7 седница одсека јестественичког и математичарског, 4 седнице одсека историског и државног, 2 седнице одсека уметничког и 4 седнице одбора српског ученог друштва.

Осим тога изасланици одсека уметничког Драг. Милутиновић и Мих. Валтровић продужили су и ове године са успехом снимање српских архитектонских и живописних старина, и

то у Жичи, Руденици и Душманици, поднесав друштву око 23 красна и значајна цртежа.

Штампање друштвених књига отежано је било ове године са неприлика у којима је се нашла државна штампарија, очекујући набавке од монополисане „Главне српске књижаре“, која је сада већ коначно престала. Ипак је штампана једна (четрдесета) књига друштвенога Гласника и друга се сада довршује. А од другог одељка Гласниковог, у коме се још продужише историјски податци будимскога архива, угледала је света ове године књига V и сада се довршује и VI.

У исто време учињени су кораци и да се почну прештампавати они делови Гласника којих је већ нестало, или их саразмерно према осталима врло мало има.

А грађа за „Босански Зборник“ умножена је ове године чланком Јов. Мишковића „Војнички поглед на Босну“. Одбор још једнако очекује што веће утакмице књижевничке за ову књигу, како би она не само што пре угледала света, него и како би потпунце одговорила и своме имену и своме задатку.

О постаменту пак за астрономска и метеоролошка проматрања имаће друштво на овоме скупу коначно да одлучи.

И у прилог заступања просветног нашег живота и будноће и изван круга друштвеног, ваља нам напоменути: да су ове године некоји знатнији археолошки споменици из друштвенога архива имали прилике заузимати достојно место на братинској кијевској археолошкој скупштини, куда их је нарочито изаслати члан друштвени Ст. Новаковић собом понео био.

Одбор није пропустио да докаже топло саучешће овога друштва ни у радосној светковини отворања новога загребачког универзитета, пошиљући у Загреб лично као заступника свога редовног члана Ст. Новаковића.

Што се тиче личног састава друштвеног, он је и ове године повређен смрћу доп. члана Бож. Петрановића вреднога писца „Богумила“, што је ово друштво на свет издало. Осим тога ваља нам с тугом споменути смрт доп. члана вреднога и чувенога Фрање Курелца и ред. члана Срђа Николића.

Имовно стање друштвено било је ове године овако:

Прихода свега. . . . . . 64.250 гр. и 15 пар. чар.

И то 60.000 гроша чаршијских од годишње државне помоћи, а остало од продатих књига.

Расхода је пак било:

1, За намиру дуга у прошлој години учињенога и у лањскоме извештају показанога	35.069	гр.	19	пар.
2. На хонораре за „Гласник“ . .	37.607	„	20	„
3. За екскурзије научне и попутнину	8.400	„	„	„
4. Секретару	3.084	„	„	„
5. Послужнику . . . . . . , . .	2.880	„	„	„
6. За повез друштвених књига . .	2.845	„	„	„
7. За откуп старих писама . . .	90	„	„	„
8. На штампарске трошкове . .	146	„	„	„
9. Остали канцеларијски и експедициони трошкови.	740	„	25	„
Свега	90,862	„	24	„

Кад се овај број расхода упореди са бројем прихода у 64.250 гр. 15 пар. онда је прошла година пала на терет новој данашњој са 26.612 гр. и 4 паре.

Да се према оваквоме имовном стању учено друштво не би морало ограничити само на издавање свога „Гласника“, а напустити навластито испитивање наше садашњости и још не збрисане прошлости, тај нарочито трудан и важан посао, који захтева не само друштвену брижљиву критику него и друштвену новчану помоћ, одбор је ове године писмом својим имао част умолити високу владу земаљску, да опет уз обичну суму помоћи државне друштву дода нарочиту суму од 200 дук. на научна истраживања и екскурзије, као што је то и пређе чињено. Јамачно, влада и представништво народно не ће моћи мање ценити рад једнога целог друштва, које је делом показало да није најмањи радник ни што се тиче прошлости ни што се тиче будућности народне, не ће моћи мање ценити него ли што обично цени и награђује поједина лица заслужна за прошлост.

Осим осталих места којима су се друштвена издања до сад бесплатно шиљала, одређено је ове године послати књиге друштвене још: библиотеци школској у Крушеву, читаоници у Личком Грачацу, другом одељку богословије у Београду, читаоници у Шопићу, читаоници которској и друштву ђачком у Грацу.

А библиотека друштвена умножена је ове године поклонима: Матице Српске, Јужно словенске академије наука и уметности, Емила Пикота, Фр. Коха-Кухача, дра П. Матковића,

бечке академије наука, берлинске академије наука, друштва хемичара чешких у Прагу, московског, варшавског, харковског и новоруског универзитета, московског математичарског друштва, Демидовљевог јуридичког лицеја, оштества љубителеј јестествознанија, антропологији и јетнографији, московског оштества историји и древности, бечког ђеографског друштва, пештанске варошке канцеларије, српског народног позоришта у Н. Саду, више ђимназије у Задру, В. Богишића, Нила Попова, гроф. Уварова, Мих. Коголничеану, Р. А. Дашкова, Сергјеја Соловјева, А. Пипина, Јована Стевановића Виловског, Јакова Бољића, Мијата Стојановића, Ивана Филиповића, Арх. Дучића, М. Ђ. Милићевића, Ал. Спасића, Настаса Петровића, Јов. Мишковића, Јов. Живановића и Јов. Гавриловића. Искрена им хвала на пажњи коју овим указују друштву.

Кад у опште са данашњим радом ученога друштва упоредимо недавну његову прошлост, у којој се и при највећем цвету јављало једва по два Гласника годишње и то са половином превода и извода и кад се обазремо на остале спољашње прилике, које већ почињу допуштати ученоме друштву да може поћи својим нарочитим сталним правцем, онда не можемо да се не надамо у даљи све одабранији и све одређенији рад друштвени.

Данас већ имамо с једне стране фонад Чупићев са одређеним правцем популарисања знања. И имамо с друге стране српску државу са њезином штампаром и одређеном намером да се стара о штампању онаквих радова који одговарају данашњем стању наука у свету и преносе их у нас.

Ученоме друштву с пуним правом остаје дакле данас да научно упознаје и расветљује нарочито оно што се тиче наше отаџбине и народа и да уз то свестраном критиком и потпуно слободним погледом — овим поносом правих учених друштава — отвори врата новим истраживањима и унапређењу науке у опште.

Председник
српског ученог друштва
Др. Ј. Шафарик

Секретар
Милан Кујунџић

Чланови одбора:
Арх. Н. Дучић
М. Ђ. Милићевић
Јов. Драгашевић
Мих. Валтровић

ГРАФИЧНЕ ТАБЛИЦЕ

ОБРАЂЕВИНА У СРБИЈИ

у години 1867.

REPRÉSENTATIONS GRAPHIQUES

DES CULTURES EN SERBIE

EN 1867.

I.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.
en 1867.

Пшеница.
Froment.

На 1000 житеља има дана орања
Par 1000 habitants arpents

В.Ј.ж.

II.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.

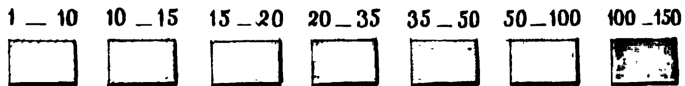
en 1867.

Раж.

Seigle.

На 1000 житеља има дана орања

Par 1000 habitants arpents

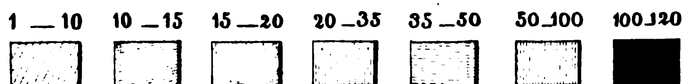
B.J.

III.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie
у години 1867.
en 1867.

Јечам.
Orge.

На 1000 житеља има дана орања
Par 1000 habitants arpents

В.Ј.

III.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.

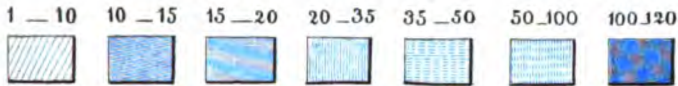
en 1867.

Јечам.

Orge.

На 1000 житеља има дана орања

Par 1000 habitants arpents

IV.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.

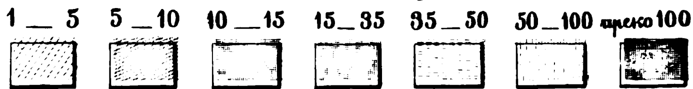
en 1867.

Овас.

Avoine.

На 1000 житеља има дана орања

Par 1000 habitants arpents

В.Ј. лс.

V.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.

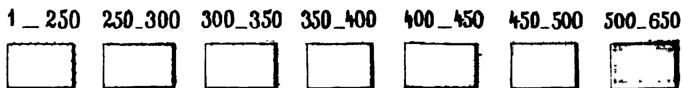
en 1867.

Кукуруз.

Maïs.

На 1000 житеља има дана орања

Par 1000 habitants arpents

B.J.

VI.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.

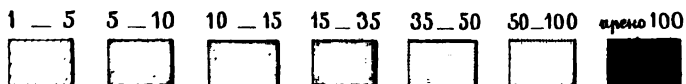
en 1867.

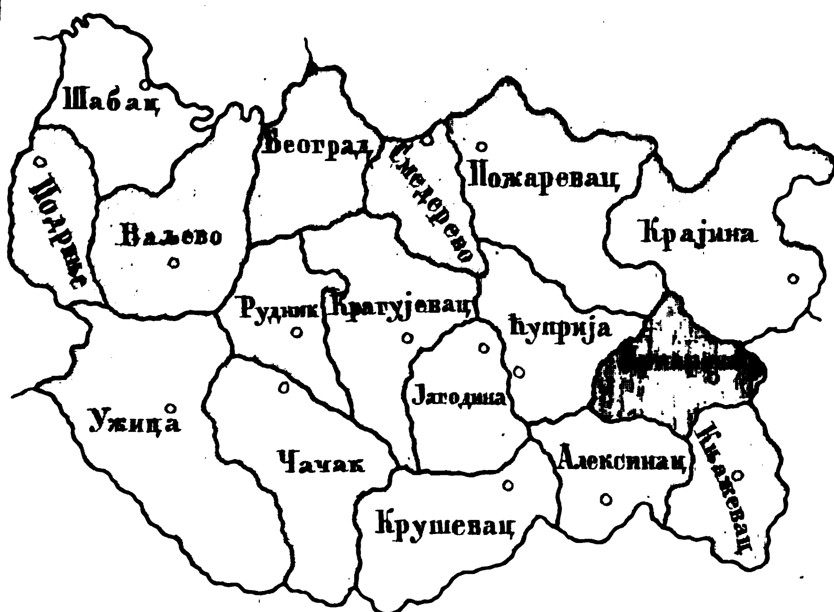
Крупник.

Épeautre.

На 1000 житеља има дана орања

Par 1000 habitants arpents

VII.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.
en 1867.

Просо и елда.
Millet et sarrasin.

На 100.000 житеља има дана орања
Par 100.000 habitants arpents

B. J.

VIII.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.

en 1867.

Сва жита.

Toutes sorte des céréales.

На 1000 житеља има дана орања

Par 1000 habitants arpents

В.Ј.к.

IX.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.

en 1867.

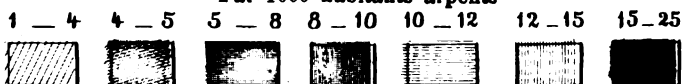
К р о м п и р.

Pommes de terre.

На 1000 житеља има дана орања

Par 1000 habitants arpents

1 — 4 | 4 — 5 | 5 — 8 | 8 — 10 | 10 — 12 | 12 — 15 | 15 — 25

В.Ј.

X.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.

en 1867.

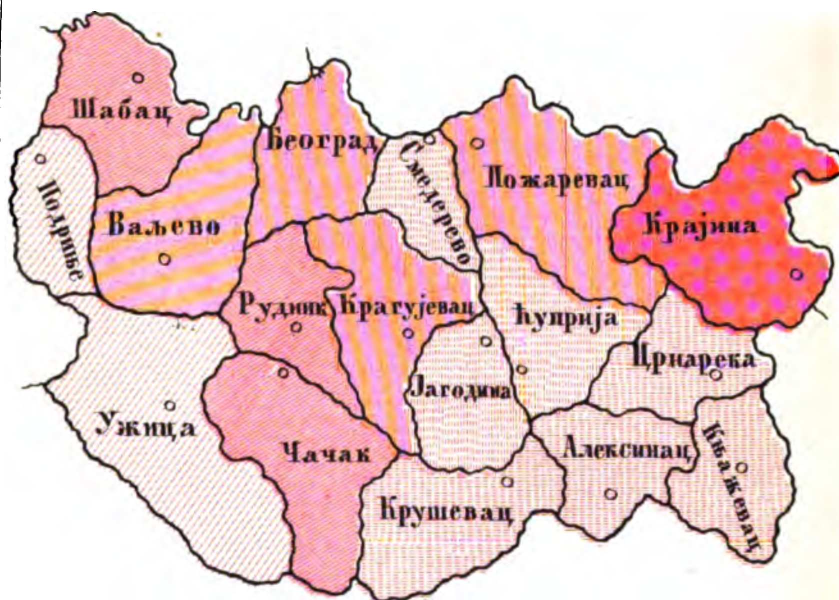
Виногради.

Vignobles.

На 1000 житеља има мотика

Par 1000 habitants arpents

В. J. ж.

XI.

Обрађевине у Србији — Cultures en Serbie

у години 1867.

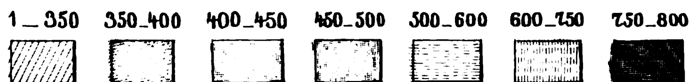
en 1867.

Ливаде.

Prairies.

На 1000 житеља има коса

Par 1000 habitants arpents

В. Ј.

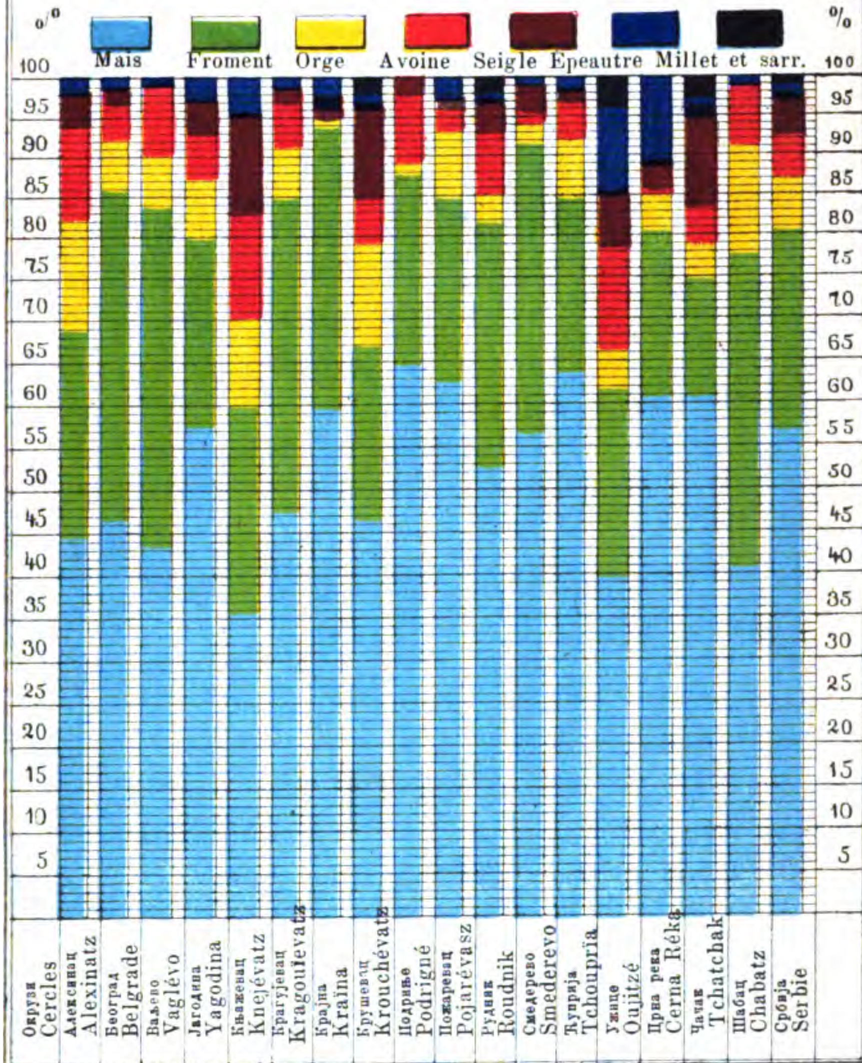
XII.

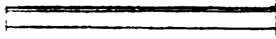
Житом засејана површина у Србији у год. 1867.

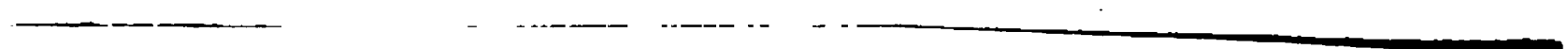
SUPERFICIE ENSEMENSÉE EN CÉRÉALES EN SERBIE EN 1867.

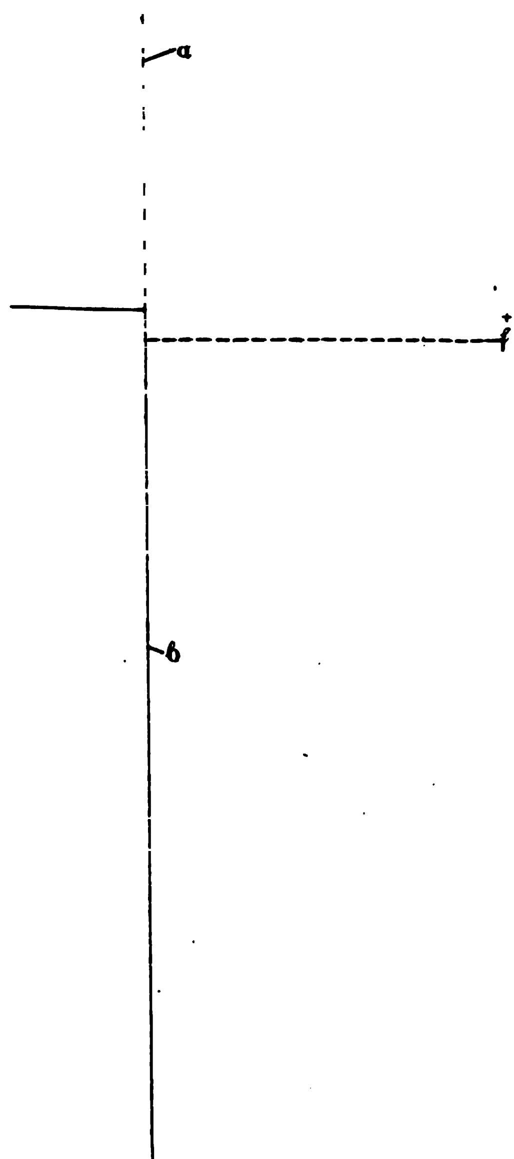
Колико од целе површине на свaки род жита долази по сто.

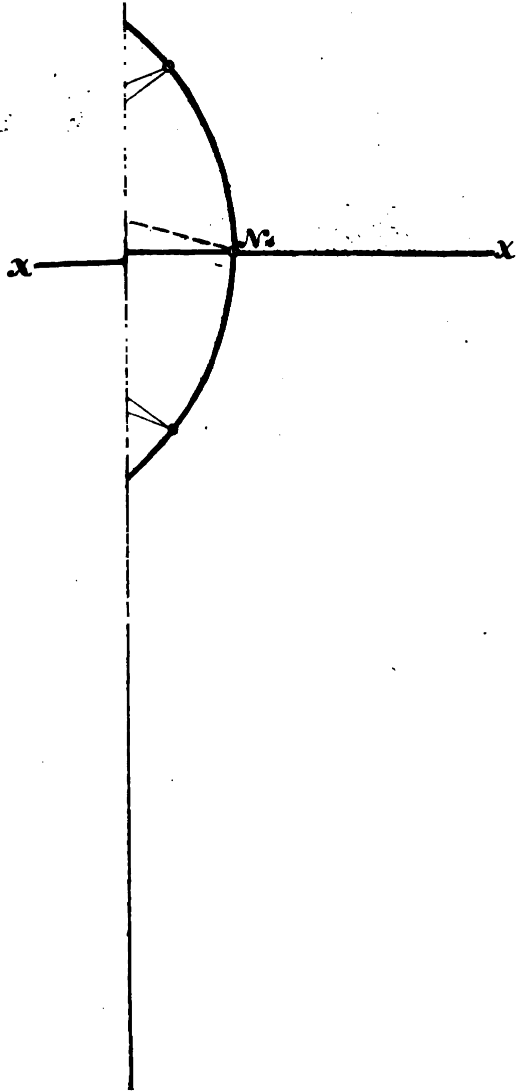
Rapport pour cent de la superficie de toute espèce de grains.

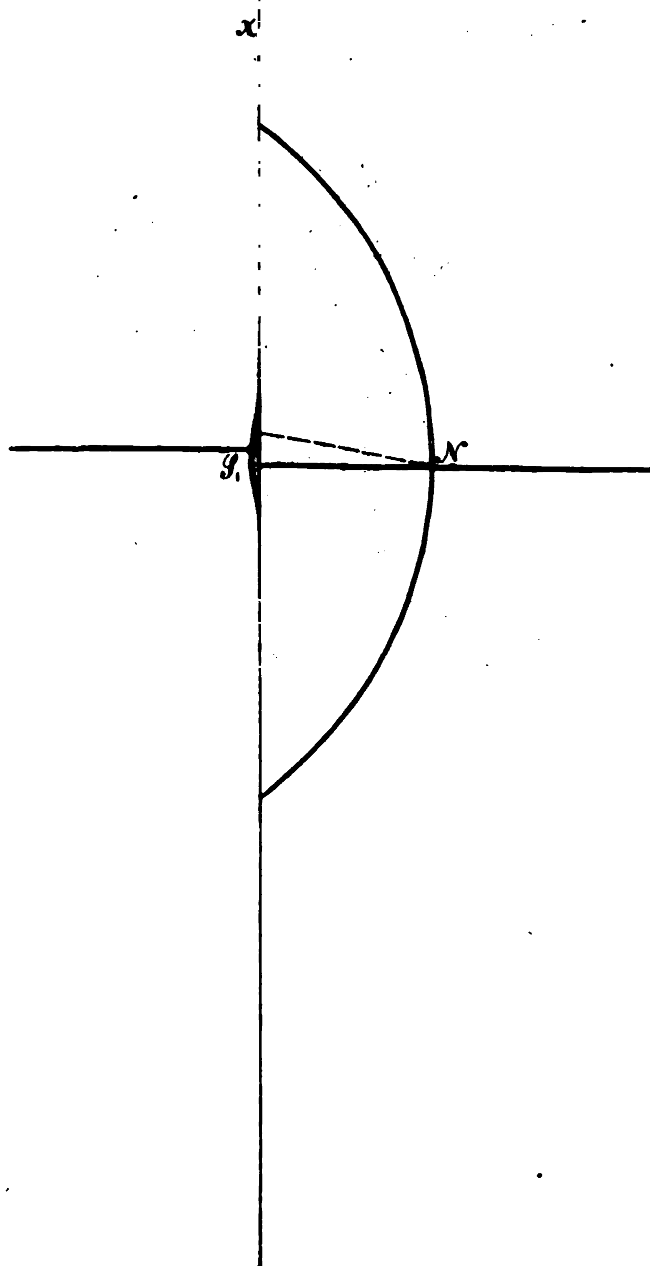

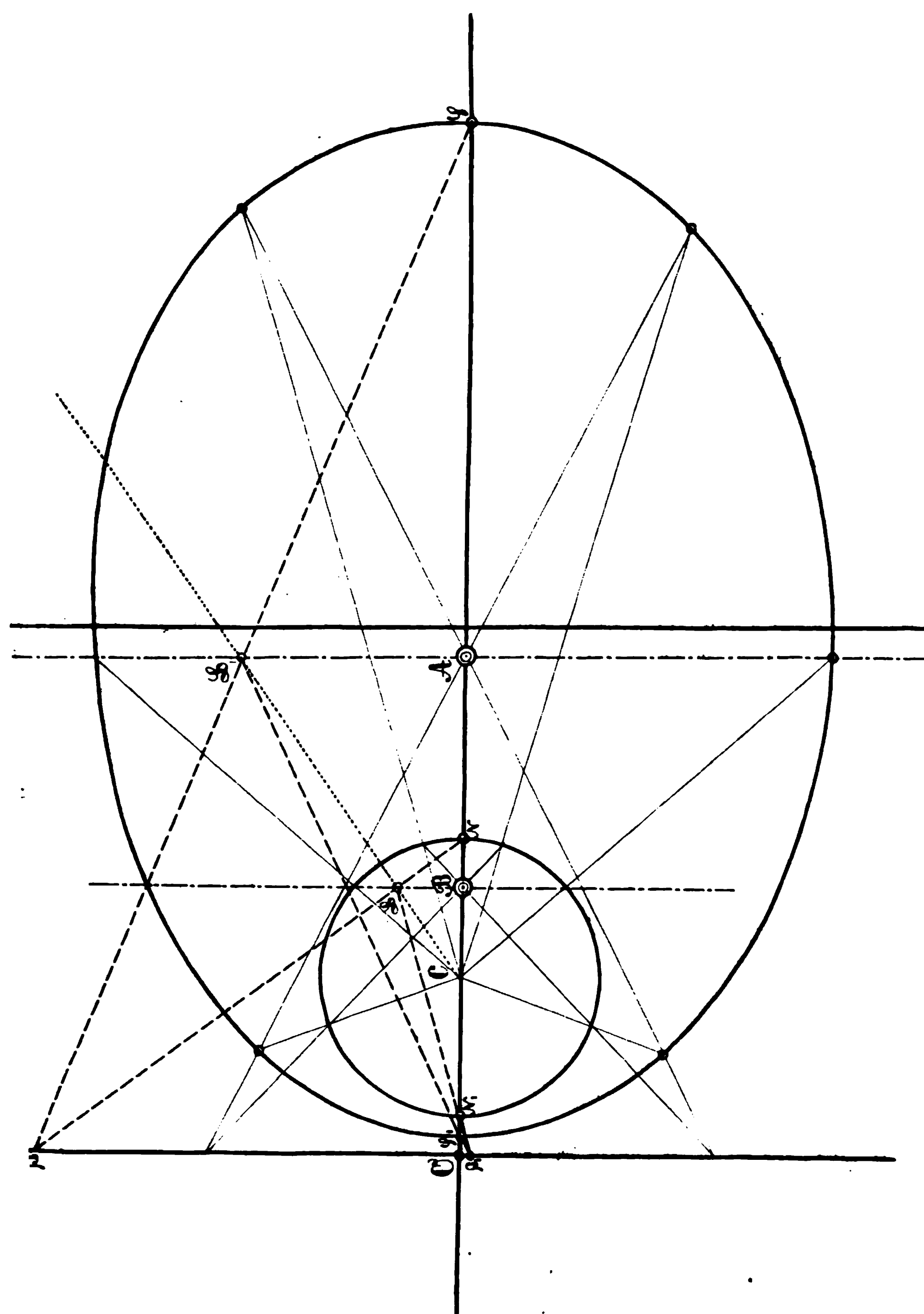

a
f
b

x
Ns
x

x
N
$\mathcal{G}_1$

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 02045 6151

